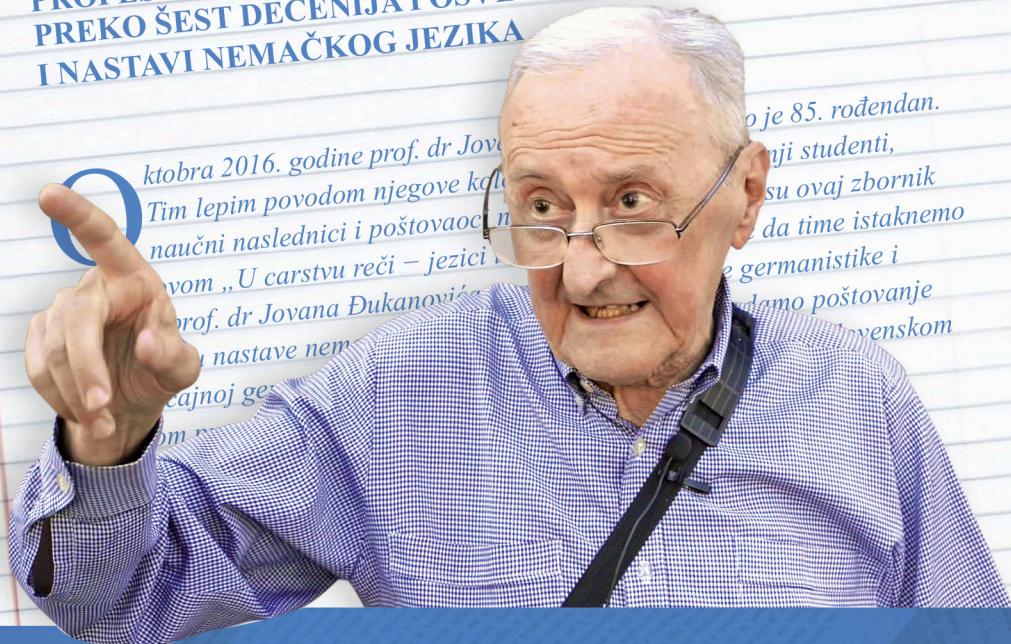


**PROFESOR JOVAN ĐUKANOVIĆ –
PREKO ŠEST DECENIJA POSVEĆENIH GERMANISTICI
I NASTAVI NEMAČKOG JEZIKA**



U carstvu reči – jezici i kulture

Zbornik u čast prof. dr Jovanu Đukanoviću
povodom 85. rođendana

**Im Reich der Wörter – Sprache(n) und Kultur(en)
Festschrift für Prof. Dr. Jovan Đukanović**

Priredili:

Jelena Kostić Tomović
Branislav Ivanović
Annette Đurović
Nikolina Zobenica

Filološki fakultet u Beogradu
FOCUS – Forum za interkulturnu komunikaciju
2016.

Filološki fakultet u Beogradu
FOCUS – Forum za interkulturnu komunikaciju
2016.

U carstvu reči – jezici i kulture

Zbornik u čast prof. dr Jovanu Đukanoviću povodom 85. rođendana

Im Reich der Wörter – Sprache(n) und Kultur(en)

Festschrift für Prof. Dr. Jovan Đukanović

Priredili

Prof. dr Jelena Kostić-Tomović, Filološki fakultet u Beogradu

Doc. dr Branislav Ivanović, Filološki fakultet u Beogradu

Prof. dr Annette Đurović, Filološki fakultet u Beogradu

Prof. dr Nikolina Zobenica, Filozofski fakultet u Novom Sadu

Sekretar redakcije

Mr Maja Matić

Koordinator redakcije i naučni i stručni konsultant

Doc. dr Dragana Đorđević

Lektura – engleski jezik

Doc. dr Nenad Tomović

Lektura – nemački jezik

Mr Maja Matić

Korektura

Doc. dr Branislav Ivanović i Bojana Denić

Dizajn korica

Igor Kotarski

Priprema za štampu

Danko Krstović, Agencija za grafički dizajn DK DESIGN

Brojevi UDK

Milan Todorović

Izdavač

Filološki fakultet u Beogradu

FOCUS – Forum za interkulturnu komunikaciju

Za izdavača

Prof. dr Ljiljana Marković i Maja Matić

Štampa

Grafoprint d. o. o. Gornji Milanovac

Tiraž

100

ISBN 978-86-88761-07-9 (FOKUS)

Beograd, 2016.

Ova publikacija dostupna je
i na internetu, u otvorenom
pristupu, na adresi
www.komunikacijaikultura.org

U carstvu reči – jezici i kulture

Zbornik u čast prof. dr Jovanu Đukanoviću
povodom 85. rođendana

Im Reich der Wörter – Sprache(n) und Kultur(en).
Festschrift für Prof. Dr. Jovan Đukanović

Privedili
Jelena Kostić-Tomović
Branislav Ivanović
Annette Đurović
Nikolina Zobenica

Recenzenti

Rezendentinnen und Rezessenten

Doc. dr Ljiljana Aćimović, Odsjek za germanistiku,
Filološki fakultet, Univerzitet u Banjoj Luci

Doc. dr Danijela Babić, Grupa za skandinavske jezike i književnosti,
Katedra za germanistiku, Filološki fakultet, Univerzitet u Beogradu

Prof. dr Emilija Bojkovska, Katedra za nemački jezik i književnost,
Filološki fakultet „Blaže Koneski“, Univerzitet „Sv. Ćirilo i Metodije“
u Skoplju

Prof. dr Vladislava Gordić-Petković, Odsek za anglistiku,
Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu

Doc. dr Endre Hárs, Institut für Germanistik,
Philosophische Fakultät, Universität Szeged

Prof. dr Slavija Kabić, Odjel za germanistiku,
Sveučilište u Zadru

Doc. dr Jelena Knežević, Odsjek za njemački jezik i književnost,
Filološki fakultet, Univerzitet Crne Gore

Doc. dr Zorica Kovačević, Grupa za skandinavske jezike i književnosti,
Katedra za germanistiku, Filološki fakultet, Univerzitet u Beogradu

Doc. dr Sanela Mešić, Odsjek za germanistiku,
Filozofski fakultet, Univerzitet u Sarajevu

Doc. dr Natalija Panić Cerovski, Katedra za opštu lingvistiku,
Filološki fakultet, Univerzitet u Beogradu

Prof. dr Božinka Petronijević, Katedra za germanistiku,
Filološko-umetnički fakultet, Univerzitet u Kragujevcu

Doc. dr Una Popović, Odsek za filozofiju,
Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu

Doc. dr Gordana Ristić, Odsek za germanistiku,
Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu

Sadržaj

Inhaltsverzeichnis

I Uvodne reči priređivača

Vorworte der Herausgeber

Jelena Kostić-Tomović:

<i>Profesor dr Jovan Đukanović – preko šest decenija posvećenih germanistici i nastavi nemačkog jezika</i>	10
--	----

<i>Prof. Dr. Jovan Đukanović – Mehr als sechs der Germanistik und dem Deutschunterricht gewidmete Jahrzehnte (ins Deutsche von Prof. Dr. Annette Đurović / prevod na nemački prof. dr Annette Đurović)</i>	12
--	----

II Pozdravne reči

Grußworte

Rudolf und Ursula Hoberg:

<i>Grußwort an Prof. Dr. Jovan Đukanović</i>	16
--	----

Vesna Berić:

<i>Nekoliko reči o mom dragom kolegi i prijatelju Jovanu Đukanoviću</i>	18
---	----

III Život i delo prof. dr Jovana Đukanovića

Prof. Dr. Jovan Đukanović – Leben und Werk

Biografija	21
------------------	----

Bibliografija	24
---------------------	----

Jovan Đukanović:

<i>Jedan vek beogradske germanistike – nauka o jeziku u nastavi i u naučnom radu (1905–2005)</i>	31
--	----

IV Naučni članci
Wissenschaftliche Artikel

**Lingvistika u teoriji i praksi: translatologija,
leksikografija i nastava nemačkog jezika**

**Linguistik in Theorie und Praxis: Translatologie,
Lexikografie und DaF-Unterricht**

Annette Đurović:

- Sprachvarietäten des Deutschen als
translatologische Herausforderung* 44

Vlasta Kučić:

- Prevodenje kao most među kulturama,
jezicima i rijećima* 60

Božinka Petronijević:

- Teorija i praksa nemačko-srpske
i srpsko-nemačke frazeologije i frazeografije* 80

Dobrila Begenišić:

- Aktuelno stanje i perspektive nemačko-srpske
školske leksikografije* 96

Neda Donat:

- Nastava njemačkog jezika u „Staroj Crnoj Gori“
u srednjim školama do 1918. godine* 107

**Pragmatika: lingvistika teksta i teorija
govornih činova**

**Sprachpragmatik: Textlinguistik und
Sprechakttheorie**

Jelena Kostić-Tomović:

- Obrasci tekstualizacije – jezička i kulturna
uslovljenošć na primeru porodičnih oglasa* 122

Biljana Ivanovska, Marija Kusevska i Nina Daskalovska: <i>Der Sprechakt 'Aufforderung' als Mittel zur Bewertung pragmatischer Kompetenz bei L2- Fremdsprachenstudierenden</i>	154
 Sintaksa, morfosintaksa i morfologija	
Syntax, Morphosyntax und Morphologie	
Strahinja Stepanov i Katalin Ozer: <i>Iz uporedne gramatikologije: konstrukcije s modalnim glagolima u udžbenicima srpskog/srpskohrvatskog i nemačkog jezika</i>	168
Sofija Bilandžija: <i>Prilog supkategorizaciji kauzativnih konstrukcija: morfološki kauzativ u savremenom norveškom jeziku</i>	188
 Leksikologija s frazeologijom	
Lexikologie und Phraseologie	
Silvana Simoska: <i>Imperativkomposita im Sprachvergleich (Deutsch-Mazedonisch-Serbisch)</i>	202
Dragana Đorđević: <i>Banalizacija sportske terminologije u arapskom publicističkom funkcionalnom stilu</i>	212
Branislav Ivanović: <i>Tipologija afinitnih paremioloških konstrukcija u nemačkom jeziku kao indikator starosti poslovica</i>	226
 Nauka o književnosti	
Literaturwissenschaft	
Nikolina Zobenica: <i>Između umetničkog stvaralaštva i filozofske misli: Goethold Ephraim Lessing i Fridrich Šiler</i>	239

Agatha Schwartz:	
<i>Austro-hungarian Multiculturalism and Hybridity in Marie Eugenie Delle Grazie's Short Prose</i>	262
Goran Ivković:	
<i>Eden fon Horvat. Omladina bez boga</i>	277
Paul Gruber:	
<i>Tomas Bernhard i Austrija: tri dimenzije jednog odnosa</i>	285
Éva Toldi:	
<i>Randgebiete, Grenzfälle</i>	297
V Naučni eseji	
Wissenschaftliche Essays	
Rudolf Hoberg:	
<i>Deutsch in den deutschsprachigen Ländern: Was soll man bei der heutigen Dominanz des Englischen tun?</i>	310
Aleksandar Perić:	
<i>Postanak jezika</i>	316
Mira Đorđević:	
<i>Klaus Mann – putnik između svjetova. Skica za portret</i>	320

**Uvodne reči priredivača
Vorworte der Herausgeber**

PROFESOR JOVAN ĐUKANOVIĆ – PREKO ŠEST DECENIJA POSVEĆENIH GERMANISTICI I NASTAVI NEMAČKOG JEZIKA

Oktobra 2016. godine prof. dr Jovan Đukanović proslavio je 85. rođendan. Tim lepim povodom njegove kolege, saradnici, nekadašnji studenti, naučni naslednici i poštovaoci njegovog rada priredili su ovaj zbornik pod naslovom „U carstvu reči – jezici i kulture“. Želja nam je da time istaknemo doprinos prof. dr Jovana Đukanovića razvoju univerzitetske germanistike i unapređenju nastave nemačkog kao estranog jezika, ali i da odamo poštovanje dugoj i značajnoj germanističkoj tradiciji u Beogradu, Srbiji i na jugoslovenskom kulturnom prostoru.

Ne treba, naime, zaboraviti to da se nastava nemačkog jezika na gotovo celokupnom jugoslovenskom kulturnom prostoru dići bogatom tradicijom. Primera radi, pri izgradnji savremenog školskog sistema u Srbiji, tokom 19. veka, prosvetne su vlasti u škole po pravilu prvo uvodile nemački, pa tek potom druge strane jezike. Na Univerzitetu u Beogradu germanistika je prisutna od samog početka, a nemački se izučavao i u obrazovnim institucijama koje su mu prethodile – u Liceju i na Velikoj školi, gde je na Filozofskom fakultetu 1880. osnovana i Grupa za nemački jezik.

Imajući sve to u vidu, veoma smo srećni što su se pozivu priredivača – pored sadašnjih i nekadašnjih nastavnika Katedre za germanistiku Filološkog fakulteta u Beogradu, na kojoj je profesor Jovan Đukanović proveo čitav radni vek – odazvale i kolege s drugih univerziteta u Srbiji i u susednim zemljama. Njihov doprinos ovom zborniku potvrđuje da je profesor Đukanović ostavio trajan trag u univerzitskim centrima širom Srbije i jugoslovenskog kulturnog prostora. Kao što mnogi čitaoci sigurno znaju, on je godinama kao gostujući profesor predavao na novoosnovanim katedrama za germanistiku (npr. u Novom Sadu ili Mostaru), podržavajući tako njihove napore da od samog početka studentima ponude celovit uvid u jezik, književnost i kulturu zemalja nemačkog govornog područja. Kao mentor pri izradi magistarskih radova i doktorskih disertacija profesor Đukanović podsticao je razvoj naučnog podmlatka, obezbeđujući tako matičnom fakultetu kontinuitet u nauci i nastavi, a novoformiranim katedrama preduslove za osamostaljenje i širenje.

Pored germanista, među autorima u zborniku „U carstvu reči – jezici i kulture“ ima i kolega koje se bave drugim jezicima ili drugim oblastima filologije (npr. arabistika, skandinavistica, hungarologija i sl.). Njihovo učešće u ovom projektu svedoči o velikom poštovanju kolega prema akademskoj

tradiciji, ali i o tome da je ime profesora Jovana Đukanovića dobro poznato i van germanističkih krugova. Mnogi koji su nemački učili kao strani jezik pamtite njegovo ime još iz školskih dana, sa korica rečnikâ, gramatikâ, vežbanki i drugih priručnika za osnovne i srednje škole, od kojih se mnogi i dan-danas koriste.

O naučnim i stručnim zaslugama profesora Jovana Đukanovića najbolje, međutim, svedoči njegova bogata bibliografija, koja govori o širini njegovih interesovanja i o predanom radu u različitim oblastima germanistike. Kako stoji već i u naslovu ovog kratkog teksta, profesor Đukanović neumorno istražuje i objavljuje već preko šest decenija. Pritom je prešao nesvakidašnji put od naklonosti prema nauci o književnosti i prevodilaštву tokom studija i postdiplomske studije, preko specijalizacije za morfologiju, sintaksu i druge oblasti lingvistike na vrhuncu univerzitetske karijere, pa sve do interesovanja za lingvistiku u primeni, pretočenog u brojne rečnike i leksikone, u udžbeničku literaturu i druge priručnike, koji dominiraju među njegovim publikacijama s kraja 20. i s početka 21. veka.

Raznovrsna interesovanja i sveobuhvatnost profesora Đukanovića pratio je uz to i jedinstven dar da znanje prenese svima, od vrhunskih stručnjaka, preko studenata i đaka, pa sve do zainteresovanih ljubitelja nemačkog jezika i kulture. U tom smislu profesor Jovan Đukanović bio je i ostaje veliki uzor – osobito danas, kada težnja ka potpunoj utilitarizaciji obrazovanja potiskuje širinu i svestranost, bez kojih ne može biti istinski kvalitetni nastavnik, prevodilaca, kulturnih radnika, a ni stručnjaka bilo kog drugog germanističkog i filološkog profila.

Na kraju neizostavno valja istaći i to da su sve kolege, saradnici i nekadašnji studenti profesora Jovana Đukanovića s kojima su priređivači bili u neposrednom kontaktu prilikom pripreme ovog zbornika posebno naglašavali profesorove ljudske kvalitete – njegovu spremnost da pomogne i podrži, da sasluša i posavetuje. Mnoge od studenata profesor je pratio decenijama: učili su iz njegovih gramatika i vežbanki još kao đaci, slušali njegova predavanja na fakultetu, preporučivali njegove rečnike svojim učenicima, polagali pred njim državne ispite, branili magistarske radove i doktorske disertacije, usavršavali se čitajući njegove najnovije knjige ili slušajući njegova javna predavanja itd.

Upravo zahvaljujući tome bilo je zadovoljstvo raditi na zborniku „U carstvu reči – jezici i kulture“. Priređivači svim autorima zahvaljuju na raznovrsnim i inspirativnim prilozima, koje – baš kao i zbornik u celini – najtoplijе preporučujemo pažnji čitalaca.

U ime priređivačkog tima
Prof. dr Jelena Kostić-Tomović

PROFESSOR DR. JOVAN ĐUKANOVIĆ

– MEHR ALS SECHS DER GERMANISTIK UND DEM DEUTSCHUNTERRICHT GEWIDMETE JAHRZEHNT

Im Oktober 2016 beging Prof. Dr. Jovan Đukanović seinen 85. Geburtstag. Aus diesem wahrhaft erfreulichen Anlass haben sich seine Kolleginnen und Kollegen, Mitarbeiterinnen und Mitarbeiter, wissenschaftlichen Nachfolger und Kenner seiner Arbeit versammelt, um diese Festschrift mit dem Titel „Im Reich der Wörter - Sprache(n) und Kultur(en)“ herauszugeben. Geleitet wurden wir von unserem Wunsch, den Beitrag von Prof. Dr. Jovan Đukanović zur Entwicklung der universitären Germanistik sowie des Unterrichts Deutsch als Fremdsprache hervorzuheben, ebenso aber auch, um die langbewährte germanistische Tradition in Belgrad, Serbien und im gesamten südslawischen Kulturraum zu pflegen und zu entwickeln.

Es darf nicht vergessen werden, dass der Deutschunterricht nahezu im gesamten südslawischen Kulturraum auf eine lange Tradition zurückblickt. So wurde z. B. bei der Einführung des modernen Schulsystems in Serbien während des 19. Jahrhunderts durch die entsprechenden Bildungsbehörden Deutsch als erste Schulfremdsprache eingeführt und erst später dann andere Fremdsprachen. An der Universität Belgrad ist Deutsch von Anfang an gegenwärtig und wurde bereits an den Vorgängerinstitutionen der Universität gelehrt – dem Lyzeum und der Hohen Schule, wo dann an der Philosophischen Fakultät im Jahr 1880 auch die Gruppe für deutsche Sprache gegründet wurde.

Unter Berücksichtigung all dessen schätzen wir uns überaus glücklich, dass neben heutigen und ehemaligen Lehrenden am Lehrstuhl für Germanistik der Philologischen Fakultät der Universität Belgrad, wo Prof. Dr. Jovan Đukanović sein gesamtes Arbeitsleben verbrachte, auch Kolleginnen und Kollegen anderer Universitäten aus Serbien und aus benachbarten Ländern der Einladung zu einem Beitrag für diese Festschrift folgten. Ihr Engagement für diese Festschrift beweist, dass Prof. Dr. Jovan Đukanović eine bleibende Spur hinterlassen hat in universitären Zentren ganz Serbiens sowie im gesamten südslawischen Kulturraum. Wie vielen Lesern sicher hinlänglich bekannt sein dürfte, unterrichtete Prof. Dr. Đukanović als Gastprofessor an neugegründeten Lehrstühlen für Germanistik (z. B. in Novi Sad und Mostar) und unterstützte so ihre Bemühungen, den Studierenden von Anfang an einen ganzheitlichen Einblick in Sprache, Literatur und Kultur der Länder des deutschen Sprachraums zu gewährleisten. Als Mentor von Magister- und Doktorarbeiten

förderte Prof. Dr. Đukanović die Entwicklung eines wissenschaftlichen Nachwuchses und sorgte somit für Kontinuität in Wissenschaft und Lehre an seiner eigenen Alma mater; an den neugegründeten Lehrstühlen für Germanistik schuf er so die Voraussetzungen zur selbständigen Tätigkeit und Erweiterung.

Außer Germanisten finden in der Festschrift „In der Welt der Wörter – Sprache(n) und Kultur(en)“ auch Kolleginnen und Kollegen zusammen, die sich primär mit anderen Sprachen bzw. anderen Wissenschaftsdisziplinen befassen (z. B. Arabistik, Skandinavistik, Hungarologie etc.). Ihre Beteiligung zeugt von der Hochachtung für einen Kollegen gemäß der akademischen Tradition, aber auch davon, dass der Name Prof. Dr. Đukanovićs auch außerhalb der germanistischen Welt ein Begriff ist. Viele, die Deutsch als Fremdsprache gelernt haben, haben seinen Namen noch aus ihren Schultagen im Gedächtnis, vom Einband der Wörterbücher, Grammatiken, Arbeitsbücher und anderer Lehrwerke für die Grund- und Mittelschulen, von denen bis heute mehrere im Einsatz sind.

Am besten jedoch zeugt von den wissenschaftlichen und fachspezifischen Verdiensten Prof. Dr. Jovan Đukanovićs seine reichhaltige und vielseitige Bibliographie, die Bände spricht über sein breites Interessenspektrum sowie seine hingebungsvolle Tätigkeit auf dem Gebiet der Germanistik. Wie man bereits der Überschrift dieses kurzen Vorworts entnehmen kann, forscht und veröffentlicht Prof. Đukanović bereits über sechs Jahrzehnte. Er legte dabei eine lange und bemerkenswerte Wegstrecke zurück, von seinem Interesse an wissenschaftlicher Arbeit auf verschiedenen Gebieten, z. B. der Litteraturwissenschaft und Translatologie, während seines Studiums und seiner postgradualen Studien, über seine Spezialisierung auf dem Gebiet der Morphologie, der Syntax sowie anderen Gebieten der Linguistik auf dem Höhepunkt seiner universitären Karriere, bis hin zur Tätigkeit auf dem Gebiet der angewandten Linguistik, niedergeschlagen in einer Vielzahl von Wörterbüchern und Lexika, Lehrbüchern und anderen Lehrwerken, die in seinen Publikationen Ende des 20., Anfang des 21. Jahrhunderts dominieren.

Das vielseitige Interesse und die Vielseitigkeit Prof. Dr. Đukanovićs wurden stets begleitet von der einzigartigen Gabe, dieses Wissen auch an andere zu übermitteln, von einem hochkarätigen Fachmann an Studierende und Schüler, bis hin zu denjenigen, die sich einfach für deutsche Sprache und Kultur interessieren. In diesem Sinne ist und bleibt Prof. Dr. Jovan Đukanović ein großes Vorbild – insbesondere heutzutage, da der allgemeine Trend einer utilitären Ausbildung das Streben nach Breite und Vielseitigkeit unterdrückt, ohne die jedoch herausragende Lehrende, Übersetzer und Dolmetscher, Kul-

turvermittler, ja auch Fachleute jeglichen anderen germanistischen bzw. philologischen Profils undenkbar sind.

Letztendlich sei noch hervorzuheben, dass alle Kolleginnen und Kollegen, Mitarbeiterinnen und Mitarbeiter sowie ehemalige Studierende von Prof. Dr. Đukanović, mit denen die Herausgeber während der Vorbereitungen zu dieser Festschrift in Kontakt waren, alle auch die menschlichen Qualitäten des Professors hervorhoben – seine Bereitschaft, anderen zu helfen, sie zu unterstützen, zuzuhören, zu beraten. Das Schicksal vieler ehemaliger Studierender des Professors wurde von ihm über Jahrzehnte hinweg geprägt: sie lernten aus seinen Grammatiken und Arbeitsbüchern noch in der Schule, besuchten seine Vorlesungen während des Studiums, empfahlen seine Wörterbücher ihren Schülern, legten vor ihm ihre Staatsexamina ab, verteidigten Magister - oder Doktorarbeiten, bildeten sich fachlich weiter, indem sie seine neuesten Bücher lasen bzw. seine öffentlichen Auftritte verfolgten usw.

Und genau deshalb war es eine große Genugtuung, an der Festschrift „Im Reich der Wörter – Sprache(n) und Kultur(en)“ zu arbeiten. Die Herausgeber bedanken sich herzlich bei allen Autorinnen und Autoren für ihre inspirativen und vielseitigen Beiträge, die wir – wie auch die Festschrift insgesamt – wärmstens der Aufmerksamkeit der Leserschaft empfehlen.

Im Namen des Herausgeberteams
Prof. Dr. Jelena Kostić-Tomović

Ins Deutsche von
Prof. Dr. Annette Đurović

Pozdravne reči
Grußworte

GRUSSWORT AN PROF. DR. JOVAN ĐUKANOVIĆ

Lieber Herr Đukanović,

mit Erstaunen haben wir gehört, dass Sie schon 85 Jahre alt werden, aber unser Erstaunen war nicht allzu groß, denn auch wir sind in diesem Jahr 80 und 75 geworden. Allerdings war uns nicht klar, dass Sie etwas älter als wir sind, denn in den Siebziger- und Achtzigerjahren, in denen wir uns häufiger sahen, fiel uns der geringe Altersunterschied nicht auf. Und an die Zeiten unserer Begegnungen – vor allem in Mannheim, aber auch in Belgrad – denken wir gerne zurück.

Wir haben uns Ihr Literaturverzeichnis angesehen und sind nicht nur über die Quantität Ihrer Veröffentlichungen überrascht, sondern vor allem über das weite Spektrum Ihrer Themen. Mit Ihnen gehören wir ja zu der Germanistengeneration, die während ihres Studiums kaum mit der neueren Linguistik in Berührung kam. Unsere sprachwissenschaftlichen Kenntnisse waren auf die Sprachgeschichte beschränkt – hier kannten wir uns allerdings meist besser aus als die Jüngerer, und diese Erkenntnisse erwarben wir in der Altgermanistik, in der Sprachgeschichte und Literaturgeschichte noch als Einheit behandelt wurden. Und so ist es nicht verwunderlich, dass Sie Ihr erstes Buch Hartmanns „Gregorius“ widmen. Anders aber als die allermeisten deutschen Germanisten der letzten Jahrzehnte haben Sie, obwohl Sie immer mehr Linguist wurden, an der Einheit von Sprach- und Literaturwissenschaft festgehalten und auch Arbeiten über Dichter und Schriftsteller geschrieben, etwa über Schiller, Thomas Mann oder Carl Zuckmayer.

Ihr Hauptverdienst aber liegt zweifellos in Ihren kontrastiven Untersuchungen und in Ihrer zwischen Jugoslawien/Serben und Deutschland vermittelnden Tätigkeit. Hier können wir Ihre Verdienste nicht im Detail würdigen, weil wir von Ihren vielen Arbeiten nur wenige kennen und beurteilen können. Erwähnen aber müssen wir selbstverständlich, dass Sie einer der Autoren der großen zweibändigen deutsch-serbokroatischen kontrastiven Grammatik sind, die 1986 erschien und Maßstäbe für weitere solche Unternehmen gesetzt hat.

Und wir erwähnen natürlich besonders gerne, dass Sie unsere Duden-Grammatik in eine serbische Fassung verwandelt haben, wofür wir Ihnen sehr dankbar sind. Sie ist 1999 erschienen, und schon 1989 haben Sie eine Rezension der deutschen Ausgabe geschrieben. Von ihr erscheint in einigen

Wochen die 5. Auflage, und vielleicht haben Sie Zeit, Lust und Kraft, sie wiederum für Serben zu bearbeiten, eventuell zusammen mit einer Kollegin oder einem Kollegen.

Lieber Herr Đukanović, Sie sind einer der ersten serbischen Germanisten, die wir kennengelernt haben, und Sie haben ganz wesentlich dazu beigetragen, dass wir Ihr Land und seine Bewohner sehr mögen, so wie Sie sicher auch dazu beigetragen haben, dass Deutschland trotz seiner ungeheuren Verbrechen wohl wieder ein positives Ansehen in Ihrem Land genießt.

Wir wünschen Ihnen alles Gute für die kommenden Jahre und hoffen, Sie bald wiederzusehen – in Berlin oder in Belgrad.

Rudolf Hoberg
Technische Universität Darmstadt
Deutschland

Ursula Hoberg
Institut für Deutsche Sprache Mannheim
Deutschland

NEKOLIKO REČI O MOM DRAGOM KOLEGI I PRIJATELJU JOVANU ĐUKANOVIĆU

Velika mi je privilegija, a i čast, što sam u prilici da kažem nekoliko reči o svom dugogodišnjem dragom kolegi – germanisti, prof. dr Jovanu Đukanoviću. S druge strane, velika je i povoljna slučajnost da smo oboje dosegli ove godine, ove godine iskustva i sećanja.

Sa nekoliko godina razlike počeli smo da radimo na katedrama za nemачki jezik i književnost, on u Beogradu, ja u Novom Sadu. Kolega Jovan Đukanović, među nama poznat kao 'naš Joca', bavio se savremenim nemackom jezikom, a ja prvenstveno istorijom nemačkog jezika. Način rada u ono je vreme bio takav da nismo imali mnogo prilike da se susrećemo. Od naših profesora bismo samo tu i tamo čuli šta neko od kolega radi ili šta je objavio. Nisu postojala redovna stručna okupljanja, već su se ona održavala samo s vremena na vreme. Bilo je, međutim, raznovrsnih stručnih simpozijuma i kongresa. Za sve treba neko iskustvo, želja, znanje – a kroz to se onda izgrađuje i tradicija.

Družili smo se u trenucima kada bi nam se pružila mogućnost u Beogradu, Manhajmu, Sarajevu, Zadru, Zagrebu, Novom Sadu, a i u nekim drugim mestima. Jednom je to bilo i u našoj kući u Novom Sadu. Tu smo se okupili Joca, moj suprug i ja, uz prijatan razgovor, razmenu saznanja i raznovrsne druge teme. Bilo je to vreme ispunjeno zadovoljstvom druženja, tako potrebnim među ljudima.

Pouzdan, otvoren, pošten, kritičan i spreman na dragu reč, profesor Đukanović ulivao je poštovanje i sigurnost, tako da je svako uvek mogao da mu se obrati bez uestezanja. Jednostavno je spontano uspostavljaо kontakt i odgovarao na sva pitanja, uz laku neposrednost u komunikaciji.

Zahvaljujući iskustvu i bogatom naučnom i stručnom znanju, prof. dr Jovan Đukanović postao je i predsednik Društva za strane jezike, urednik časopisa Živi jezici, inostrani član Naučnog saveta Instituta za nemački jezik u Manhajmu, član Humboldtovog kluba, a od 2007. do 2011. godine i njegov potpredsednik.

Zaista mi je zadovoljstvo što sam uvek znala da mogu da se obratim dragom Joci, kad god zatreba. Bila sam sigurna da on neće izneveriti moja očekivanja, da će mi odgovoriti iskreno, bez obzira na to da li mi baš takav odgovor odgovara ili ne. Svi smo znali da će nam profesor Đukanović uvek izaći u susret, i to nam je ulivalo veliku sigurnost.

Dragi Joco, hvala ti na nizu godina toplog i odanog druženja i prijateljstva, u nadi da ćemo se sretati još mnogo godina.

Prof. dr Vesna Berić Đukić
Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet
Srbija

Život i delo prof. dr Jovana Đukanovića

Prof. Dr. Jovan Đukanović – Leben und Werk

BIOGRAFIJA PROF. DR JOVANA ĐUKANOVIĆA

LEBENSLAUF

Prof. dr Jovan Đukanović rođen je 22. oktobra 1931. godine u Mariboru, u porodici carinskog činovnika. Njegov otac Nikola bio je najmlađe dete Jovana Đukanovića, bogatog trgovca iz Valjeva, i Milke, rođene Gligorijević, iz Suvodanja. Završio je prava u Beogradu i finansijsku akademiju u Beču, a radio je kao carnik pri Ministarstvu finansija. Majka Alisa, čerka Dubrovačanina Nikole Županovića, oficira rečne plovidbe, i Ane, rođene Mikić, iz Titela, završila je trgovačku akademiju i do udaje radila u beogradskoj Direkciji rečne plovidbe.

Godinu dana po rođenju Jovana porodica dobija premeštaj za Beograd, gde on završava tri razreda osnovne škole. Slučaj je hteo da posle događaja 27. marta 1941. i sve jasnijih znakova da se približava rat porodica 1. aprila ode za Valjevo, gde su živele očeva majka i dve sestre s porodicama. U zoru 6. aprila te godine, u prvom naletu nemačke avijacije, jedna bomba razrušila je do temelja zgradu u kojoj su Đukanovići stanovali i ubila sve njene stanare.

Ostavši bez stana i pokućstva, porodica je bila prinudena da se nastani u Valjevu, i tu Jovan, u teškim životnim uslovima pod okupacijom i neposredno po završetku rata, nastavlja školovanje, završava četvorogodišnju osnovnu školu i osam razreda gimnazije. Pošto je položio veliku maturu 1950, upisuje se na Filozofski fakultet u Beogradu, na Grupu za nemački jezik i književnost, jer su ga majčine sestre od malih nogu učile nemački, a za vreme okupacije imao je nemački i kao strani jezik u školi. Studije završava juna 1955. Iste godine odlazi na odsluženje vojnog roka u Sarajevo. Po demobilizaciji 1956. godine konkurisao je, na predlog Katedre za germanistiku, za tek uvedene postdiplomske studije, koje završava dve godine kasnije. Magistarski rad objavljen mu je u časopisu „Živi jezici“ pod naslovom „Kako su naši listovi i časopisi obeležili 1956. stogodišnjicu smrti Hajnriha Hajnea“.

Izabran je za asistenta na Katedri za germanistiku Filozofskog fakulteta u Beogradu, a na dužnost je stupio 1. II 1959. godine. Pošto je nastava iz nemačke književnosti bila pokrivena dovoljnim brojem nastavnika i asistenata, a na jezičkom delu germanistike gotovo da i nije bilo podmлатka, Katedra je odlučila da se Jovan Đukanović usmeri ka germanističkoj lingvistici. Na preporuku Katedre konkuriše i dobija jednogodišnju stipendiju nemačke fondacije DAAD (*Deutscher Akademischer Austauschdienst*) za studijski boravak

na nekom nemačkom univerzitetu. Izbor je pao na Univerzitet u Bonu i on tamo provodi godinu dana (1961/1962) na predavanjima i seminarima kod profesora Lea Vajsgerbera, Huga Mozera, Hansa Glinca i drugih germanista i lingvista. Tu oblikuje i temu doktorata i prikuplja neophodnu literaturu. Odmah po povratku prijavljuje doktorat sa naslovom „Jezik i stil Hartmanovog ‘Gregoriusa’ i ‘Izabranika’ Tomasa Mana“.

Tokom asistentskog staža vodio je samostalne vežbe iz morfologije i sintakse nemačkog jezika, a pomagao je i profesoru Ognjanu Radoviću pri organizaciji predavanja i vežbi. Odlaskom u penziju profesora Radovića dobija da samostalno održava predavanja iz nemačke morfologije i prevođenja.

Doktorsku disertaciju predao je 1969. godine, a odbranio je januara naredne godine. Te iste, 1970. godine, izbran je za docenta za Savremeni nemački jezik. Ponovno je izabran u isto zvanje 1975, a tri godine kasnije izbran je za vanrednog profesora, da bi 1985. postao redovni profesor. Penzionisan je 1. oktobra 1997.

U dva perioda bio je upravnik Odseka za germanistiku, a na Filološkom fakultetu u Beogradu bio je član raznih stručnih komisija. Bio je član sekcije za strane jezike u Prosvetnom savetu Srbije. Od 1989. do 1994. bio je predsednik Društva za strane jezike i književnosti Srbije, a u stručnom časopisu „Živi jezici“ bio je više godina sekretar Uredništva, njegov član i glavni urednik.

Bio je mentor i član komisija za odbranu većeg broja magistarskih i doktorskih disertacija u Beogradu, Novom Sadu, Zagrebu i Skoplju.

Početkom sedamdesetih godina 20. veka okupila se grupa germanista lingvističkog usmerenja s univerziteta u Beogradu, Zagrebu, Novim Sadu i Sarajevu oko projekta izrade obimne nemačko-srpskohrvatske kontrastivne gramatike, zasnovane na savremenim gramatičkim teorijama Čomskog, De Sosira i Tenijera, odnosno dependencijalne gramatike, kod nas poznate i kao ‘gramatika zavisnosti’. Inicijativa i poziv na saradnju potekla je sa Instituta za nemački jezik u Manhajmu, a finansijsku podršku pružio je, pored tog Instituta, i Geteov institut u Minhenu. Za rukovodioca projekta određen je profesor dr Ulrich Engel, poznati lingvista i germanista i tada direktor Instituta u Manhajmu. Među pokretačima te saradnje i stalnim saradicima na projektu bio je i profesor Đukanović.

Kolege iz Zagreba brzo su istupile iz grupe, pa su ostali samo saradnici iz Sarajeva, Novog Sada i Beograda. Održavani su redovni sastanci sa kraćim referatima saradnika i diskusijama oko mnogih pitanja. Ti sastanci su bili u

Beogradu, Novom Sadu ili Manhajmu, a organizovani su i višednevni seminari o aktuelnim lingvističkim temama u Beogradu, Novom Sadu i na Zlatiboru. Ovaj zamašan projekat okončan je izdavanjem dvotomnog dela pod naslovom „Kontrastive Grammatik Deutsch–Serbokroatisch“, gde je jedan od pet autora bio i profesor Đukanović. On je 1971, uz svog kolegu profesora Zorana Žletića, bio izabran za inostranog člana Naučnog saveta Instituta za nemački jezik, pa je u tom zvanju ostao do 1996. godine.

Profesor Đukanović boravio je više puta u Nemačkoj i Austriji (Frajburg, Getingen, Vajmar, Lajpcig, Berlin, Beč, Insbruk i dr.), ali i u Mađarskoj (Segedin), Makedoniji (Skoplje) na seminarima za germaniste i na drugim naučnim i stručnim skupovima, a kao član Naučnog saveta Instituta za nemački jezik u Manhajmu učestvovao je na redovnim godišnjim zasedanjima tog Instituta.

Godine 1995. dobio je nagradu za naučni rad u oblasti germanistike ugleđne Fondacije „Aleksandar fon Humbolt“, tako da je 1995/1996. boravio u Institutu za nemački jezik u Manhajmu, radeći na studiji iz oblasti sintakse nemačkog jezika, koja je potom objavljena pod naslovom „Der komplexe Satz im Deutschen“.

Kao gostujući profesor predavao je Savremeni nemački jezik i Kontrastivnu gramatiku na univerzitetima u Novom Sadu, Mostaru i Novom Pazaru, a pojedinačna predavanja po pozivu držao je u Tbingenu, Erlangenu, Konstancu i Manhajmu.

Osim univerzetske nastave predavao je nemački jezik na Kolarčevom narodnom univerzitetu, na Institutu za strane jezike u Beogradu, u Višoj ekonomskoj školi u Valjevu i na Fakultetu za menadžment Univerziteta „Braća Karić“.

Javna predavanja iz istorije nemačko-srpskih odnosa i jezičkih kontakata držao je u Humboltovom klubu, Geteovom institutu u Beogradu, Geteovom društву i Biblioteci grada Beograda, kao i na seminarima za nastavnike nemačkog jezika.

Član je Humboltovog kluba Srbije od 1996, a bio je i potpredsednik tog kluba, kao i počasni član Udruženja nastavnika nemačkog jezika u Srbiji.

Jovan Đukanović je od 1960. godine u braku sa Zlaticom (rođenom Mirčetić), iz Kumana (Banat), koja je arhitekta enterijera u penziji. Imaju dvoje dece, sina Branka (1966), grafičkog dizajnera, i kćer Nadu (1971), umetničku keramičarku. Nada ima sina Boška (2010).

BIBLIOGRAFIJA PROF. DR JOVANA ĐUKANOVIĆA

PUBLIKATIONSLISTE

Naučne monografije

Wissenschaftliche Monographien

Jezik i stil Hartmanovog „Gregoriusa“ i „Izabranika“ Tomasa Mana Beograd 1971, 227 str. (Monografije Filološkog fakulteta, knj. XXXVIII).

Morfologija savremenog nemačkog jezika. – Beograd 1987; 2. izd. 1992. 92 str. Naučna knjiga.

Der komplexe Satz im Deutschen. Beograd 1998, 101 str. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Komunikativna gramatika nemačkog jezika. Beograd 2005, 180 str. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Kolektivne monografije

Kollektive Monographien

Kontrastive Grammatik Deutsch – Serbokroatisch (Hg. Von U.Engel und P.Mrazović). Autoren: Jovan Đukanović, Ulrich Engel, Pavica Mrazović, Hanna Popadić, Zoran Žiletić. München 1986; 2 Bde. 1510 str. Sagner Slavistische Sammlungen, Bd. 10.

Školski udžbenici i priručnici

Lehrbücher und Nachschlagwerke für Schüler

Gramatika nemačkog jezika za srednje škole (zajedno sa Z. Žiletićem).– Beograd 1983; 152 str.; 2. izd. 1991; 3. izd. 1993 (ćirilica); 4. izd. 1995; 5. izd. 2002, 169 str. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Deutsches Übungsbuch 1. Gramatička vežbanja za I i II razred srednje škole (sa B. Popović). – 1994, 171 str.; 2. izd. 1995. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Deutsches Übungsbuch 2. Gramatička vežbanja za III i IV razred srednje škole. (sa B. Popović). – Beograd 1994, 128 str. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Gramatika nemačkog jezika za osnovnu školu. Beograd 2000, 172 str.; 2. izd. 2003; 3. izd. 2007. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Novi pravopis nemačkog jezika. Beograd 2000, 74 str. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Gramatika nemačkog jezika za srednje škole. (sa dr O. Durbabom). Beograd 2008, 239 str. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Rečnici i leksikoni Wörterbücher und Lexika

Nemačko-srpskohrvatski rečnik (slova N-R) (zajedno s grupom autora). – Beograd 1979; 2. izd. 1992. BIGZ.

Nemačko-srpski i srpsko-nemački rečnik (sa grupom autora). – Beograd 1993, 605 str.; 2. izd. 2000; 3. izd. 2001; 4. izd. 2005 (sa nemačkom gramatikom). BIGZ.

Nemačko-srpski rečnik za osnovnu školu. Beograd 2000, 236 str.; 2. izd. 2001. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Nemačko-srpski i srpsko-nemački rečnik za osnovnu školu. Beograd 2004, 425 str.; 2. izd. 2008. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Osnovni rečnik nemačko-srpski i srpsko-nemački, sa nemačkom gramatikom. *Grundwörterbuch Deutsch-Serbisch und Serbisch-Deutsch, mit serbischer Grammatik.* (s koautorima Z. Velikićem, mr J. Kostić i S. Gvozdenac). Beograd 2006, 1271 str. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. Drugo izdanje 2013.

Gramatički leksikon nemačkog jezika. Beograd, 2012, 168 str. Klett d. o. o. (edicija PONS).

Članci, rasprave i saopštenja Wissenschaftliche Artikel und Referate

Karl Cukmajer (pogovor uz roman „Gospodar života i smrti“). Beograd 1958, str. 129–141. Narodna knjiga.

Bernhard Kelerman (pogovor uz roman „Ingeborg“). Beograd 1959, str. 231–237. Narodna knjiga.

Kako su naši listovi i časopisi obeležili 1956. godine stogodišnjicu Hajneove smrti. Beograd 1960, str. 71–80. Živi jezici, knj. II, sv.1.

O nekim stilskim vrednostima bezlične zamenice 'es' u Šilerovoju baladi „Der Taucher“. Beograd 1962, str.19–25. Živi jezici, knj. IV, sv.1–4.

Roman o hohštapleru (pogovor uz roman T. Mana „Ispovesti varalice Feliksa Krula“). Beograd 1964, str. 363–366. Rad.

Jedan vid diferencijacije u savremenom nemačkom jeziku. (rezime: „Ein Differenzierungsprozeß in der gegenwärtigen deutschen Sprache“). Beograd 1966, str. 470–485. Analji Filološkog fakulteta, knj. VI.

Deutschlehrer und Deutschunterricht in Jugoslawien. (sa M. Krivokapićem). Ankara 1970, str.19–22. „Der Deutschlehrer“ Zeitschrift für die Deutschlehrer in der Türkei, No. 6.

Ognjan Radović (povodom sedamdesetogodišnjice). Beograd 1969, str. 427–

431. Analni Filološkog fakulteta, br. 9.

Vrste reči u nemačkom jeziku u svetlosti savremene lingvistike. (rezime:

„Die Wortarten im Deutschen im Lichte der gegenwärtigen Sprachwissenschaft“). Beograd 1970, str. 335–370. Analni Filološkog fakulteta, br. 10.

Kontrastivna gramatika nemačkog i srpskohrvatskog jezika. Beograd 1973, str. 174–175. Živi jezici, knj. XV, sv. 1–4.

Nominalne fraze u nemačkom i srpskohrvatskom jeziku. Novi Sad 1979, str. 125–135. Gramatička teorija, kontrastivne studije i nastava stranih jezika.

Dependencijalni gramatički model i kontrastivna istraživanja. Novi Sad 1980, str. 31–34. Simpozijum: Kontrastivna jezička istraživanja.

Zum Ziel und zur Grundkonzeption der deutsch-serbokroatischen kontrastiven Grammatik. Novi Sad 1980, str. 87–90. Simpozijum austrijskih i jugoslovenskih germanista (zbornik rada).

Sintaksički pojmovi u gramatikama nemačkog i srpskohrvatskog jezika. Beograd 1984, str. 165–172. Gramatika u nastavi maternjeg i stranih jezika (zbornik rada). Društvo za primenjenu lingvistiku Srbije.

Predlog za klasifikaciju reči u nemačkom i srpskohrvatskom jeziku. Sarajevo 1984, str. 759–764. Godišnjak Saveza društava za primenjenu lingvistiku Jugoslavije za 1983/1984. godinu.

Der serbokroatische Verbalaspekt in deutschen Übersetzungen. Novi Sad 1985, str. 63–74. (Simpozijum austrijskih i jugoslovenskih germanista u Innsbruku, maja 1984). Kontrastivne jezičke studije, sv. 6.

Das Tertium Comparationis in der Deutsch-serbokroatischen vergleichenden Grammatik. Jugoslawisch-deutsches Germanistentreffen in Dubrovnik vom 30. 9. – 4. 10. 1984. DAAD Dokumentationen und Materialien, No. 7.

Gramatika nemačkog jezika. Zagreb 1985, str. 53–56. Strani jezici, br. 1–2.

Serbisches im Deutschen Wörterbuch der Brüder Grimm (Buchstaben A bis F). Beograd 1988, str. 123–133. Sonderdruck aus der Publikation „Zur Zweihundertjahrfeier von Jacob Grimm“. Wissenschaftliche Konferenzen der Serbischen Akademie der Wissenschaften und Künste, Bd. XL.

O gramatičkoj terminologiji. (Rezime: „Zur grammatischen Terminologie“). Beograd 1988, str. 5–10. Živi jezici, knj. XXX, br. 1–4.

Zastupljenost stranih jezika u školama u Srbiji. (Rezime: „Distribution von Fremdsprachen in den Schulen in Serbien“). Beograd 1990, str. 84–91. Živi jezici, knj. XXXII, br. 1–4.

- Aufgaben der Auslandsgermanistik – Beispiel: Jugoslawien.* Mannheim 1990, S. 15–16. Sprachreport, 4/90.
- Položaj alternativne nastave stranih jezika.* Novi Sad 1990, str. 103–113. Prva konferencija Živi jezici (zbornik radova).
- Formular kao vrsta dijaloške komunikacije.* (Rezime: „Das Formular als eine Art dialogischer Kommunikation“). Novi Sad 1990, str. 75–80. Zbornik radova Instituta za strane jezike i književnosti, knj. 12.
- Lingvistički rezultati nemačko-srpskohrvatske kontrastivne gramatike.* (Rezime: „Die linguistischen Ergebnisse der deutsch-serbokroatischen kontrastiven Grammatik“). Novi Sad 1991, str. 53–57. Zbornik radova sa IV simpozijuma: Kontrastivna jezička istraživanja (8–9. XII 1989).
- Primena modela valenznosti u srpskohrvatskoj leksikografiji.* (Rezime: „Das Valenzmodell in der serbokroatischen Lexikographie“). Beograd 1991, str. 191–199. Naučni sastanak slavista (zbornik radova, 20/2).
- Zadaci naše lingvističke germanistike.* (Rezime: „Aufgaben der linguistischen Germanistik in Jugoslawien“). Beograd 1992, str. 17–28. Anal Filološkog fakulteta, knj. XIX.
- Spontani iskaz u nastavi nemačkog jezika.* (Rezime: „Spontaner Sprachgebrauch im Deutschunterricht“). Beograd 1993, str. 9–15. Živi jezici, knj. XXXIV/XXXV, br. 1–4.
- Rečnici, njihova izrada, vrste i primena u nastavi stranih jezika.* (Rezime: „Zweisprachige Wörterbücher: ihre Klassifikation, Herstellung und Anwendung im Fremdsprachenunterricht“). Beograd 1995, str. 9–19. Glossa. Časopis za nastavnike stranih jezika, god. I, br. 2.
- Verben mit 'sich' im Deutschen und mit 'se' im Serbokroatischen.* Tübingen 1995, 20 S. Vorträge am Slavischen Seminar der Universität Tübingen.
- Nemački i inostrani germanista.* (Rezime: „Der deutsche und der ausländische Sprachgermanist“). Beograd 1996, str. 161–164. Istraživanja jezika i oko jezika. Zbornik radova posvećen prof. Naumu Dimitrijeviću; priredila Slobodanka Đolić.
- Kratak pregled nemačke gramatike.* Beograd 1997, str. 193–211. Osnovni nemačko-srpski rečnik sa gramatom od Branimira Živojinovića u izdanju „Vajata“.
- Nemački kao drugi strani jezik.* (Rezime: „Deutsch als zweite Fremdsprache“). Beograd 1998, str. 39–44. Glossa. Časopis za nastavnike stranih jezika, god. IV, br. 3.
- Expertise BR Jugoslawien.* Wien 1999, S. 92–113. Sprachen – Brücken über Grenzen. DaF in Mittel- und Osteuropa; hg. Von Hans-Jürgen Krumm. (Dokumentation der Wiener Konferenz, 17.–21. 2. 1998). Eviva-Verlag.
- Deutschunterricht und Germanistikstudium in der BR Jugoslawien.* Berlin / New York 2001, S. 1659–1666. Deutsch als Fremdsprache. Ein internationales Handbuch. Hrsg. Von G. Helbig, L. Götze, G. Henrici, H.-J.

- Krumm. 2. Halbband (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft, Bd. 19.2).
- Wie viel Grammatik braucht der Mensch?* Beograd 2002, str. 3–13. Glasnik Humboltovog kluba Srbije (Mitteilungen des Humboldt-Clubs Serbiens).
- Koncept jedne komunikativne gramatike nemačkog jezika.* Beograd 2003, str. 81–94. Zbornik radova „Pedeset godina Instituta za strane jezike (1953–2003)“, urednik Petar Vučković. Institut za strane jezike.
- Grammatik und Deutsch als Fremdsprache.* Osijek 2003, str. 120–128. Satzglieder und Wörter. Festschrift für Velimir Petrović zum 60. Geburtstag (hrsg. Von Vladimir Karabalić). Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku, Pedagoški fakultet.
- Jedan vek beogradske germanistike (1905–2005).* Beograd 2005, str. 20–27. Prevodilac, br. 3–4.
- Markierung der Substantivvalenz in den zweisprachigen (deutsch–serbischen) Wörterbüchern.* Hamburg 2008, S. 93–100. Morphologie – Mündlichkeit – Medien. Festschrift für Jochen Raecke (hrsg. von Tilman Berger & Biljana Golubović). Schriftenreihe Studien zur Slavistik, Bd. 15.
- Subjekat kao problem.* Komunikacija i kultura online, godina II, sv. 2, 2011; str. 1–12.
- Srpska književnost u nemačkim književnim leksikonima.* Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor, knjiga 77. 2011, Beograd, str. 229–234.
- Govorni i pisani oblik jezika.* Glasnik Hunmboltovog kluba Srbije, br. 14, online, avg. 2012, Beograd, str. 39–47.
- Nemačko-srpski jezički kontakti.* Prevodilac, br. 1–2 (januar – jun 2012), Beograd, str. 21–33.
- Die Tempora infiktionalen Texten (am Beispiel aus dem Roman „Der Vorleser“ von B. Schlink).* Komunikacija i kultura online, III god. Br. 3, Beograd 2012, str. 1–8.
- Pola veka Instituta za nemački jezik u Manhaju.* Prevodilac, br. 1–2 (januar – jun 2014), Beograd, str. 91–93.

Prevodi

Übersetzungen

- Karl Cukmajer:* „*Gospodar života i smrti*“. Beograd 1958, 128. str. Narodna knjiga
- Besede. Izbor iz svetskog besedništva.* (govori M. Lutera, J. V. Getea, F. Šilera, G. V. Hegela i F. Grilparcera). Beograd 1966; str. 101–112, 164–168, 189–198, 242–244, 252–253). Kultura.
- Igor Karuzo:* „*Socijalni aspekti psihanalize*“. Beograd 1969, str. 69–165. Kultura.

Rudolf i Ursula Hoberg: „Gramatika nemačkog jezika“ (Mali Duden). Beograd 1999, 2. izd. 2002, 317 str. Utilija.

Prikazi i drugi kraći prilozi

Besprechungen und kleinere Beiträge

Burghart Wachinger: „Studien zum Nibelungenlied“. Beograd 1964, str. 237–238. Filološki pregled, knj. II, sv. 3–4.

Ognjan M. Radović: „Osnovi sintakse savremenog nemačkog jezika“. Beograd 1964, str. 102–103. Živi jezici, knj. VI, sv. 1–4.

K. Fistrović – M. Kordaš: „Tuji jeziki za otroke“; M. Švajger: „Jezikovne igre“.

Beograd 1963, str. 102. Živi jezici, knj. V, sv. 1–4.

Tomas Man i Nemci. Beograd 1963, str. 251–253. Filološki pregled, sv. 1–2.

Logika književnosti (K. Hamburger: „Die Logik der Dichtung“). Beograd 1964, str. 255–259. Filološki pregled, knj. II, sv. 3–4.

G. Wilhelm – E. Galley: „Heine-Bibliographie“. Beograd 1964, str. 268. Filološki pregled, knj. II, sv. 3–4.

H. Brinkmann: „Die deutsche Sprache – Gestalt und Leistung“. Beograd 1964, str. 268. Filološki pregled, knj. II, sv. 3–4.

V. Županski-Pečnik i J. Bogičević: „Nemački jezik za IV razred ekonomske škole“. Beograd 1967, str. 72–73. Živi jezici, knj. IX, sv. 1–4.

Nemačko-srpskohrvatski glosar. Beograd 1969, str. 149. Živi jezici, knj. IX, sv. 1–4.

V. Gavrilović: „Nemački jezik za III razred gimnazije“. Beograd 1969, str. 156–159. Živi jezici, knj. XI, sv. 1–4.

Godišnje zasedanje Instituta za nemački jezik u Manhajmu. Zagreb 1974, str. 153. Strani jezici, br. 2.

Željka Matulina-Jerak: „Grundlagen der germanistischen Linguistik. Osnove germanističke lingvistike“. Zagreb 1988. Strani jezici, br. 1.

Rudolf und Ursula Hoberg: „Der kleine Duden. Deutsche Grammatik. Eine Sprachlehre für Beruf, Fortbildung und Alltag.“ Beograd 1989, str. 115–116. Živi jezici, knj. XXXI, sv. 1–4.

Četvrt veka Instituta za nemački jezik u Manhajmu. Beograd 1989, str. 142–144. Živi jezici, knj. XXXI, sv. 1–4.

Novi ciljevi u nastavi stranih jezika u srednjoj školi. Sporazumeti se ne znači razumeti. Beograd 1989, str. 6. Prosvetni pregled, br. 1696, od 26. V 1989.

In Memoriam: Prof. Dr Emilija Grubačić (1912–1994). Beograd 1995, str. 73–75. Glossa. Časopis za nastavnike stranih jezika, god. I, br. 3.

Reč u razgovoru o politici nastave stranih jezika. Beograd 1996, str. 42–43. Glossa. Časopis za nastavnike stranih jezika, god. II, br. 1.

Bericht über die Lage der Germanistik in Belgrad. Mannheim 1996, S. 9–10.

- „Sprachreport“. Informationen und Meinungen zur deutschen Sprache. Hg. vom Institut für deutsche Sprache in Mannheim, Nr. 3/96.
- Hans Höning: „Konstruktives Übersetzen“. Beograd 1999, str. 42–44. Prevodilac, br. 3–4/99.
- Strani jezici i reforma*. Politika, Beograd, 10. 4. 2003.
- Miloje Djordjević – Ulrich Engel: „Wörterbuch zur Verbvalenz Deutsch – Bosnisch/Kroatisch/Serbisch“. IUDICIUM VERLAG, München, 2009. Beograd, str. 180–184. Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor, knj. 75, 2009.
- Smilja Srdić: „Morphologie der deutschen Sprache“. Jasen, Beograd, 2008, 252 str. Prevodilac, br. 1–2/2010, str. 69–71.
- M. Đorđević / U. Engel: Wörterbuch zur Valenz Deutsch-B/K/S, IUDICIUM VERLAG, München. Prevodilac, br. 1–2/2011, str. 97–101.
- Miloje Djordjević / Ulrich Engel: Srpsko–nemački rečnik valentnosti glagola. Wörterbuch zur Verbvalenz Serbisch–Deutsch. Verlag Otto Sagner, München/Berlin/Washington 2013. Prevodilac, br. 1–2/2013, str. 64–67.
- Prvi onlajn-udžbenik za germaniste – Jelena Kostić-Tomović: „Tvorba reči u savremenom nemačkom jeziku“. Beograd 2013, Fokus – Forum za interkulturnu komunikaciju. Komunikacija i kultura onlajn. Elektronski časopis za jezik, komunikaciju i kulturu, god. IV, br. 4, Beograd 2013, str. 173–175.
- Aleksandar Perić: Čovek i njegov jezički svet. Jezik u naukama o čoveku dvadesetog veka. Beograd, 2014, Akademska misao, 295 str. Prevodilac, br. 3–4/2014, str. 81–84.

Uređivanje časopisa, priređivanje publikacija i stručna redaktura Tätigkeit als Herausgeber und Redaktionsrat-Mitglied

- Živi jezici. Časopis za strane jezike i književnosti. Beograd; sekretar redakcije 1963–1969; član redakcije 1970–1980; glavni i odgovorni urednik 1994–1997.
- „150 godina Univerziteta u Beogradu (1838–1988)“. Univerzitet u Beogradu 1989; član redakcije.
- „Univerzitet u Beogradu. Informator 1988“. Univerzitet u Beogradu 1988; član redakcije.
- „Gramatika u nastavi stranih jezika“. Zbornik radova sa simpozijuma u organizaciji Društva za primenjenu lingvistiku, Beograd 1984; glavni i odgovorni urednik.
- „Univerzalni nemačko-srpski rečnik“. Beograd, 2010; Izdavačka kuća „Klett“ d. o. o., redaktor.

JEDAN VEK BEOGRADSKE GERMANISTIKE – NAUKA O JEZIKU U NASTAVI I U NAUČNOM RADU (1905–2005)

Pregledni rad
811.112.2+821.112.2(497.11 Beograd)»1905/2005»

Od samog početka organizovanog obrazovnog sistema u mladoj srpskoj državi, u prvim decenijama 19. veka, nemački jezik je bio stalni školski predmet, i to je ostao i do danas. Na Velikoj školi postojao je lektorat za nemački jezik, a njenim podizanjem na nivo evropskog univerziteta pre jednog veka ozvaničena je i Katedra za nemački jezik i književnost, na kojoj su budući nastavnici sticali najviše akademsko obrazovanje. Organizacija studija bila je načinjena po ugledu na studije germanistike u matičnim zemljama, Nemačkoj i Austriji, gde su književnost i eventualno istorijska gramatika bile dominantne naučne i nastavne discipline, a nauka o nemačkom jeziku bila je locirana na katedrama za opštu lingvistiku.

Na Beogradskoj katedri su nemačka književnost i njene veze sa srpskom književnošću bile predmet naučnog interesovanja profesora, dok je nemački jezik više od pola veka bio samo predmet učenja, ali ne i istraživačkog rada. Naime, cilj nastave nemačkog jezika na univerzitetu bio je da student stekne jezičku kompetenciju, neophodnu za razumevanje književnih dela u originalu, kao i za nastavu u školama. Jezik se zato više učio nego studirao; predavanja u univerzitetском smislu održavana su samo iz istorijske gramatike, i to kod profesora istorije književnosti. A univerzitetski profesori (Milan Ćurčin, Miloš Trivunac, Pero Slijepčević, Miljan Mojašević, Miloš Đorđević i drugi) bavili su se u svom naučnom radu gotovo isključivo književnim temama; samo retko i sporadično su se okretali jezičkim pitanjima, kao na primer Miloš Trivunac u radu „Nemački uticaji u našem jeziku“. Ova monografija iz 1937. godine, koja se može smatrati prvim značajnijim naučnim prilogom proučavanju nemačko-srpskih jezičkih kontakata, obimna je studija o nemačkim pozajmljenicama u srpskom jeziku, ali ona, nažalost, nije podstakla ni tadašnje a ni potonje germaniste da nastave istraživanja u ovoj oblasti.

Praktična nastava nemačkog jezika do Drugog svetskog rata bila je najvećim delom u rukama nemačkih lektora Edmunda Šnevajsra, Alojza Šmausa, Eberharda Tangla i Valtera Kuncea, od kojih su Tangl i Šmaus kasnije postali vodeći nemački slavisti. Posle Drugog svetskog rata, kada je Katedra za germanistiku obnovila rad, nastavljena je ta dobra tradicija da se za praktičnu

nastavu angažuju izvorni govornici, odnosno nemački lektori, pa je za poslednjih pola veka Katedra uvek imala bar jednog lektora s nemačkog jezičkog područja, sa žalosnim izuzetkom u godinama sankcija Ujedinjenih nacija (1992–1995). U tom pogledu valja istaći dragocenu pomoć organizacije DAAD, bez koje boravak i rad lektora ne bi bio moguć.

Osim nemačkih, Katedra je u drugoj polovini postojanja angažovala i domaće lektore, prvo iz redova iskusnih srednjoškolskih nastavnika, a kasnije diplomiranih germanista koji su dužim boravkom u nemačkoj jezičkoj sredini stekli zavidnu jezičku kompetenciju. Njihov glavni posao bio je da kroz najraznovrsnija vežbanja (od prevodenja, gramatičke analize tekstova, diktata, fonetskih vežbi u jezičkoj laboratoriji, do pismenih sastava, referata o određenim temama i konverzacije) studente osposobe za korektnu pismenu i usmenu komunikaciju na nemačkom jeziku, ali i za tumačenje određenih jezičkih pojava u nastavi.

Lingvistička germanistika kao sistematski negovana naučna disciplina zauzima vremenski i sadržajno tek nešto više od trećine prvog stoljeća beogradske germanistike, i to posljednje trećine. Sve negde do šezdesetih godina prošlog veka ona nije polje naučnog interesovanja i kvantitativno zaostaje za radovima iz književnosti. Samo uzgred i sporadično se univerziteti germanisti u Beogradu laćaju jezičkih tema. Tu valja spomenuti Miloš Trivunca, koji je, pored već pomenute monografije o nemačkim pozajmljenicama u srpskom, objavio i priloge: „Iz nemačke gramatike“ (1905), „Zur Ausstoßung des schwachen e im Bayrischen des 11. und 12. Jahrhunderts“ iz 1912., „Deutsche Lehnwortforschung im südslawischen Sprachraum“ (1941), a dao je i pregled nemačke gramatike za srednje škole, kao i nekoliko čitanki za gimnazije. Ove su se knjige koristile i u nastavi na Katedri, a osim njih u upotrebi su bile „Nemačka gramatika“ Stevana Predića i „Nemačka sintaksa“ Eberharda Tangla.

Od naučnih monografija do Drugog svetskog rata objavljene su dve disertacije, obe iz dijalektologije: „Die deutsche Mundart von Bela Crkva“ Vladislava Vajferta i „Die Mundart der hochdeutschen Ansiedlung Franztal in Jugoslawien“ od Pavla Brežnika, obe iz 1935. godine. Zanimljivo i paradoksalno je da su to dva jedina doktorata iz germanistike koja su do 1941. odbranjena na Beogradskom univerzitetu, i to oba iz lingvističke germanistike! Vladislav Vajfert je 1940. postavljen za docenta za nemački jezik i predavao je gramatiku srednjevisokonemačkog perioda, ali praktično samo jedan semestar.

Posle Drugog svetskog rata na Katedru za predavača dolazi Ognjan Radović za savremenih nemački jezik, pa je on, ako se izuzme kratki period ra-

da dr Vladisiava Vajferta kao docenta za nemački jezik, prvi germanista na beogradskoj Katedri koji je, doduše bez doktorata, ali u zvanju vanrednog profesora, držao nastavu iz nauke o savremenom nemačkom jeziku gotovo dve decenije. Na to mesto su ga preporučili odlično znanje nemačkog jezika i višegodišnje iskustvo gimnazijskog profesora. U početku je držao predavanja iz gramatike savremenog jezika (morphologija, sintaksa i tvorba reči), a kasnije, odlaskom u penziju prof. Slijepčevića, preuzima i predavanja iz istorije nemačkog jezika. U nastavi i u stručnim radovima bio je isključivo orijentisan na primjenjenu lingvistiku a u teorijskim zaključivanjima ostajao je potpuno u duhu tradicionalnog modela jezičke deskripcije. Pa ipak, u svoje najvrednije radove „Nemački glagoli. Njihovi oblici i funkcija“ i „Osnovi sintakse nemačkog jezika“ unosi elemente teorije valentnosti koja u to vreme (početak šezdesetih godina) i u nemačkoj lingvistici tek osvaja teren. Kod njega se, doduše, valentnost naziva 'rekcija', ali je definicija te osobine gotovo ista kao i kod teorije valentnosti. Osim toga, on to svojstvo specifičnog sintaktičkog povezivanja reči jedne klase s podređenim elementima konstatiše ne samo kod glagola, nego i kod nekih imenica i pridjeva, što u našoj germanističkoj lingvistici predstavlja novost i nagoveštava nov pristup sintaksi.

Negde početkom šeste decenije njenog postojanja na beogradsku Katedru dolazi iz Sarajeva za vanrednog profesora Ivan Pudić, koji, s obzirom na svoje naučno opredeljenje, preuzima nastavu iz istorije nemačkog jezika, a nastavnim i naučnim radom proširuje polje lingvističke germanistike i na starovisokonemački, gotski i na indoevropske jezike.

Izborom prvih asistenata za nemački jezik na beogradskoj Katedri kao i odbranom prvih doktorskih disertacija s lingvističkim temama, dolazi postepeno do promene statusa lingvistike u našoj germanistici i do formiranja univerzitetskih nastavnika čija je predavačka i istraživačka oblast isključivo nemački jezik, i to u sinhronoj ravni. Time nemački jezik prestaje da bude samo sredstvo čije usvajanje omogućava našem germanistima da proučava nemačku književnost na izvornom jeziku. Ovaj početak naučnog bavljenja nemačkim jezikom u nas posledica je i tendencije u nemačkoj germanistici šezdesetih godina prošlog veka, prema kojoj se nauka o nemačkom jeziku premešta iz opšte lingvistike u okvire germanistike.

Pored stvaranja naučnog i nastavnog podmlatka, koji se svojim prvim radovima, magistarskim i doktorskim tezama, opredeljuje za lingvističku germanistiku, dve su pojave u nemačkoj germanistici uticale na prirodu i pravac jezičkih istraživanja u srpskoj germanistici. To su, prvo, razvitak kontrastivnih istraživanja genetski i tipološki različitih jezičkih sistema, i, drugo, for-

miranje posebne studijske i naučne discipline na nemačkim univerzitetima, poznate kao DaF – nemački kao strani jezik. Time se stvara teren za naučna istraživanja međujezičkih kontakata i za lingvistički opis nemačkog kao stranog jezika, što podrazumeva njegovo upoređivanje s maternjim.

Baš kao što se nauka o nemačkoj književnosti kod nas pretežno bavila komparativnim istraživanjima nemačko-jugoslovenskih književnih i kulturnih veza – dakle imala germano-slavistički karakter – tako je i lingvistička germanistika polje istraživanja videla prevashodno u nemačko-srpskim jezičkim kontaktima. Broj radova s ovakvim temama daleko premašuje one s čisto germanističkim.

Kao što je već bilo rečeno, do početka sedamdesetih godina prošlog veka naučni pristup nemačkom jeziku negovao se samo u njegovoj istorijskoj dimenziji. O tome svedoče radovi Ivana Pudića „Osnove gotskog jezika“ (1961), „Gotski jezik I deo: Istorija gramatike“ (1971), „Gotski jezik II deo: Tekstovi s prevodom“ (1973), „Altgermanische Ortsnamen in den Balkansprachen“ (1964), ali i prve magistarske teze iz 1965: „Nomen u 'Pesmi o Hildebrandu'“ i „Umlaut u starogermanskoj pesmi 'Kaiserchronik'“. Tu bi se moglo ubrojiti i dve doktorske disertacije iz 1970. i 1971: „Jezik i stil Hartmannovog 'Gregoriusa' i 'Izabranika' Tomasa Mana“ i „Imenice i pridevi izvedeni sufiksima u novelama 'Mai und Beaflor' i 'Königstochter von Frankreich'“.

Kasnije se magistarski radovi i doktorske disertacije okreću temama iz savremenog nemačkog jezika i nemačko-srpskim kontrastivnim istraživanjima. Kao prva disertacija s kontrastivnom tematikom jeste „Sintaksu leksikalizovanih spojeva predlog + imenica + glagol u nemačkom i srpskohrvatskom jeziku“ iz 1975. godine. Glavni podstrek za ovakvo usmerenje istraživačkog rada došao je iz Novog Sada, a potekao je od prof. Pavice Mrazović. Ona je inicirala i – zajedno s beogradskim germanistima – pokrenula, a kasnije i vodila, najznačajniji istraživački projekat naše lingvističke germanistike: izradu kontrastivne gramatike nemačkog i srpskog jezika. Oko ovog projekta okupili su se gotovo svi beogradski i novosadski germanisti lingvističkog usmerenja, kao i dvoje kolega iz Sarajeva. S nemačke strane u projektu je sudelovao Institut za nemački jezik iz Manhajma, koji je uz neophodnu stručnu literaturu obezbedio i saradnju svojih stručnjaka. Glavni koordinator projekta, autor teorijske osnove kontrastivnih istraživanja i urednik čitavog izdanja bio je prof. Ulrich Engel iz pomenutog instituta. Izradu „Kontrastivne gramatike“ pomagao je i Geteov institut u Beogradu.

Kada se, posle više od jedne decenije rada, 1986. pojavila na nemačkom jeziku na 1500 strana dvotomna „Kontrastive Grammatik. Deutsch-Serbokro-

atisch“, bila je to za nas prva celovita uporedna gramatika srpskog i nekog drugog stranog jezika, a za nemačku lingvistiku druga kontrastivna gramatika nemačkog i nekog stranog jezika. Njeni autori su na osnovu vlastitih istraživanja, kao i na osnovu radova brojnih saradnika pružili detaljne opise dva jezička sistema i onda ih međusobno uporedili, istakavši sličnosti i razlike među njima. Rezultati dobijeni na osnovu ove kontrastivne gramatike imali su praktičnu i teorijsku vrednost. Praktična vrednost ogledala se u nastavi nemačkog kao stranog jezika i u izradi nastavnih materijala, a u teorijskom pogledu konfrontiranje dva jezička sistema pomoglo je u tome da se neke pojave u jednom jeziku bolje uoče nego kod jednostranog opisa, ali i u tome da se preciznije odrede tipološke odlike jezika. Mnogi drugi kasniji radovi polazili su od ove kontrastivne gramatike. Na osnovu kooperacije na ovom projektu uspostavljena je trajna saradnja germanista s Univerzitetom u Beogradu, Univerziteta u Novom Sadu i iz Instituta za nemački jezik u Manhajmu.

Od tada je najveći broj magistarskih i doktorskih teza bio posvećen kontrastivnim istraživanjima nemačkog i našeg jezika i pitanjima nastave nemačkog jezika. Upoređivani su pojedini segmenti ovih jezičkih sistema, kao na primer: kauzalni subjunktori, valentnost glagola mišljenja, ortografske i tvorbene skraćenice, valentnost imenica, apozicija itd. I drugi brojni radovi beogradskih germanista, objavljeni u zemlji i inostranstvu, kao i referati na naučnim skupovima i kongresima imali su za teme kontrastivnu analizu dva jezika. Njima su obuhvaćeni gotovo svi jezički nivoi, izuzev fonologije, kako sistemski, tako i pragmatički aspekti. Jedino je tekst kao najviša pragmatička jezička celina ostao gotovo netaknut u ovim radovima.

No nisu samo kontrastivna istraživanja zaokupljala beogradske germaniste, mada su ona obeležila poslednje tri decenije germanistike u Beogradu. Bilo je tu i tema iz istorije nemačkog jezika („Modus u Luterovoj Bibliji“); iz savremenog jezika („Semantika glagola mišljenja“, „Deutsche“ -i und -o-Derivate: „Neue Tendenz in der Wortbildung des Deutschen?“, „Der komplexe Satz im Deutschen“); iz istorije nastave nemačkog jezika kod nas („Udžbenici nemačkog jezika u Srbiji i Crnoj Gori do 1914“) i sl. Zanimljivo je da germaniste nije mnogo interesovao uticaj nemačkog jezika na srpski, o čemu je svojevremeno pisao M. Trivunac. Samo je 1980. godine odbranjena u Beogradu jedna doktorska disertacija sa temom o nemačkoj vojnoj terminologiji u našem jeziku u Bosni i Hercegovini, ali drugih radova iz ove oblasti nemačko-srpskih jezičkih kontakata nema. Očevidno su takve teme prepuštane nemačkim slavistima.

U teorijskom pogledu lingvistička germanistika stoji pod uticajem gramatičkih teorija dominantnih u nemačkoj lingvistici. To su gramatika zavisnosti (dependencijalna gramatika) i teorija valentnosti. Međutim, u primeni tih gramatičkih modela u nastavi ne bi se moglo govoriti o pukom epigonstvu, već pre o eklektičkom postupku, po kome nisu odbačeni svi elementi tradicionalne gramatike, nego su u pojedinim segmentima jezičkog sistema i oni primjenjeni naporedo s principima dependencijalne gramatike. To je narocito dolazilo do izražaja u udžbenicima i priručnicima za nastavu nemačkog jezika koje su pisali nastavnici na Katedri za germanistiku Filološkog fakulteta u Beogradu. Za osmogodišnju nastavu nemačkog jezika u osnovnom i srednjem obrazovanju beogradski germanisti su napisali nekoliko udžbenika, dva priručnika, gramatike i rečnik. U tom pogledu oni nastavljuju tradiciju saradnje univerzitetskih nastavnika u izradi školskih materijala, koju su negovali M. Trivunac, E. Tangl, M. Mojašević, M. Đorđević i O. Radović.

U primjenjenoj lingvistici beogradski su se germanisti, pored pisanja udžbenika, ogledali i u leksikografiji. Kao značajan prilog ovoj literaturi stoji „Nemačko-srpski i srpsko-nemački rečnik“ (4. izdanje 2005), delo grupe germanista iz Beograda i Novog Sada. Ovaj rečnik je u pogledu gramatičkih i drugih informacija potpuniji od drugih dotadašnjih rečnika ova dva jezika.

Studenti germanistike dobijali su u vidu predavanja, seminara i vežbanja relevantne naučne informacije o savremenom nemačkom jeziku i o njegovom istorijskom razvoju, pa je u tom pogledu ovaj deo univerzitetske germanistike bio izjednačen s književno-istorijskom germanistikom. Uvećao se broj nastavnika za jezik, a rastao je i broj asistenata i saradnika koji su se na postdiplomskim studijama opredeljivali za nauku o jeziku. Time je obogaćen spisak predavanja i specijalnih kurseva iz nemačkog jezika i proširen prostor za istraživački rad. Od sredine šezdesetih godina prošlog veka na Katedri se institucionalizovala metodika nastave nemačkog jezika kao pomoćna disciplina, važna za buduće nastavnike. Trebalo je da ona studente na završnim godinama studija upozna sa osnovnim načelima predavanja stranog jezika i sa savremenim tokovima u glotodidaktici i s njihovom primenom u nastavi nemačkog kao stranog jezika u srpskoj jezičkoj sredini. Usled nedostatka kvalifikovanog kadra, taj predmet nije, međutim, dao očekivane rezultate.

Jednu deceniju kasnije, u jeku sveopšte reforme obrazovnog sistema u tadašnjoj Jugoslaviji, na beogradskoj Katedri za germanistiku uvedena su dva smera: nastavnički i prevodilački, za koje su se studenti opredeljivali posle druge godine studija. Ova reforma nije, nažalost, bila ni dovoljno studiozno

osmišljena, a ni temeljno pripremljena. Usled toga, kao i usled nedostatka prakse i kompetentnih stručnjaka, pre svega za prevodilaštvo, ona je ostala na nivou nedovoljno uspešnog eksperimenta, pa je ubrzo i napuštena.

Saradnja sa nemačkim i austrijskim germanističkim institucijama stalno se razvijala. To se u prvom redu odnosi na saradnju s Institutom za nemački jezik u Manhajmu, na čijim su naučnim skupovima učestvovali i ovdašnji germanisti, a dva beogradska profesora izabrana su čak za inostrane članove Naučnog saveta ove ugledne institucije. Pored toga, članovi beogradske Katedre aktivno su sudelovali na bijenalnim susretima austrijskih i jugoslovenskih germanista.

Ta saradnja zamire od sredine 1992. godine. Uvođenjem sankcija UN protiv SR Jugoslavije, nastupila je zabrana svih kontakata i u oblasti nauke i kulture. Ta zabrana je pogodila i germanistiku, jer je značila obustavu svake saradnje nemačkih i austrijskih institucija sa srpskim germanistima. Opozvani su lektori, prestalo je slanje naučnih publikacija, otkazana su gostovanja i učešća na naučnim skupovima, ukinuti studijski boravci i prekinuti svi kontakti. Tako se i lingvistička germanistika našla u potpunoj izolaciji, koja je trajala tri godine. Skidanjem embarga na naučnu saradnju 1995. godine ponovo su uspostavljene prekinute veze i normalizovani su odnosi naših i nemačkih germanističkih institucija. Ova normalizacija intenzivirala se nakon 2000. godine [...].

Tokom svog stogodišnjeg postojanja beogradska lingvistička germanistika dala je nekoliko vrsnih naučnika, poznatih i van naših granica, ali i stotine diplomaca. Mnogi od njih radni vek proveli su u školama, predajući nemački jezik, dok su se drugi afirmisali kao stručni ili književni prevodoci. Naravno, bilo je među njima i književnih kritičara, urednika u izdavačkim preduzećima, novinara, privrednika i diplomata. U pogledu nastavnog i naučnog potencijala, rezultata postignutih u nauci i nastavi i broja diplomiranih studenata beogradska germanistika nesumnjivo je najznačajnija i najstarija univerzitetska institucija u ovoj filološkoj disciplini u zemlji.

Međutim, ako jednim pogledom obuhvatimo čitav vek njenog delovanja, videćemo da se beogradska germanistika teško, sporo i neodlučno menjala i prilagođavala zahtevima vremena i društva. Sistem studija i obrazovni cilj gotovo da se ni u čemu nisu promenili od 1905. do devedesetih godina prošlog veka. Centralno mesto studija (predavanja, seminari, seminarски radovi i stručna literatura) zauzimala je nemačka književnost, a nastava jezika najvećim se delom svodila na ovladavanje nemačkim jezikom da bi se primarna i se-

kundarna literatura mogla čitati u originalu; tek u poslednje tri decenije, videli smo, jezik postaje i legitimni predmet studiranja i istraživanja. Takvim sistemom studija školovali su se germanisti opšte prakse, iako se većina njih bavila prevodenjem ili nastavom nemačkog jezika kao stranog [...]. Ubuduće bi zato uvek trebalo imati na umu to da se u našoj jezičkoj sredini nemački studira i uči kao strani, a ne kao maternji jezik, pa bi i studije germanistike konstantno valjalo prilagođavati toj činjenici.

Jovan Đukanović
Univerzitet u Beogradu, Filološki fakultet
Srbija

O SARADNJI PROFESORA JOVANA ĐUKANOVIĆA SA UDRUŽENJEM NASTAVNIKA NEMAČKOG JEZIKA SRBIJE

Profesor Jovan Đukanović, redovni profesor Filološkog fakulteta Univerziteta u Beogradu u penziji, u čiju čast kolege i prijatelji pripeđuju ovaj zbornik povodom proslave 85. rođendana, ostavio je trajan pečat na generacije studenata germanistike kojima je predavao, a kroz naučnoistraživački rad iz oblasti germanističke lingvistike – pre svega depedencijalne, kontrastivne i komunikativne gramatike – ostavio je neizbrisiv trag u naučnim krugovima u zemlji i van njenih granica. Kao izuzetan nastavnik i germanista, čiji je naučni i stručni doprinos nemerljiv, priznat je i cenjen u svetu lingvistike i ubraja se u najpoznatije germaniste svoje generacije¹.

Mnogi nastavnici nemačkog jezika dobro pamte profesora Đukanovića iz svojih studentskih dana i nose lepa sećanja na zajedničko intenzivno bavljenje jezičkim fenomenima na časovima iz predmeta Savremeni nemački jezik, Morfologija nemačkog jezika i Sintaksa nemačkog jezika, na kojima su pripremani za budući nastavnički posao. Uz sistematičnost, pedagoški pristup i predanost u procesu prenošenja znanja, profesor Đukanović bio je kod studenata interesovanje za proučavanje savremenog nemačkog jezika i ljubav prema takvim zadacima.

Interesovanja Jovana Đukanovića i oblasti njegovih istraživanja nisu ograničena na teoriju, dakle na lingvistiku, već obuhvataju i oblast pedagoške gramatike, čiji je cilj da prikaže jezičke strukture za potrebe učenika i studenata. Time se njegov naučnoistraživački rad i profesionalni put godinama ukršta sa profesionalnim putem nastavnika i njihovom nastavnom praksom, a njegove naučne i stručne publikacije nalaze svakodnevnu primenu u nastavi nemačkog jezika.

Zakoračivši u profesionalni život, svršeni studenti germanistike, a sadašnji nastavnici nemačkog jezika, nastavljaju druženje sa profesorom Đukanovićem kroz korišćenje i primenu njegovih gramatika, rečnika i drugih mnogobrojnih priručnika i monografija, dakle posredstvom stručne literature

¹ Jovan Đukanović uvršten je među najpoznatije savremene germaniste u jedinstvenoj biobibliografiji (na str. 168–169): Wilfried Kürschner (Hg.), *Linguisten-Handbuch: Biographische und bibliographische Daten deutschsprachiger Sprachwissenschaftlerinnen und Sprachwissenschaftler der Gegenwart*, I-II, Tübingen, Gunter Narr Verlag, 1994, XXX–1191 pp.

koja je neophodna za bavljenje nastavničkim pozivom. Njegov doprinos na ovom polju nemerljiv je za generacije studenata germanistike, za nastavnike nemačkog jezika kao i za učenike. Veliku pomoć u svakodnevnom nastavničkom radu pružaju njegove publikacije „Morfologija savremenog nemačkog jezika“ (1985), „Kontrastive Grammatik Deutsch-Serbokroatisch“ (1986, sa U. Engelom, P. Mrazović, H. Popadić i Z. Žiletićem), „Gramatika nemačkog jezika za srednje škole“ (1993, sa Z. Žiletićem), „Der Komplexe Satz im Deutschen“ (1998), „Novi pravopis nemačkog jezika“ (priredio) (2000), „Komunikativna gramatika nemačkog jezika“ (2005), „Gramatika nemačkog jezika za osnovnu školu“ (2007), „Nemačko-srpski i srpsko-nemački rečnik za osnovnu školu“ (2008), „Gramatika nemačkog jezika za srednje škole“ (2008, sa O. Durbabom), „Osnovni rečnik nemačko-srpski srpsko-nemački sa nemačkom gramatikom“ (2013, sa J. Kostić-Tomović, Z. Velikićem, S. Gvozdenac) i dr.

Ključne reči koje povezuju rad i delo Jovana Đukanovića i aktivnosti Udruženja nastavnika nemačkog jezika Srbije jesu 'nastavnici' i 'nastava'. Uzajamno preplitanje ciljeva naučnog i stručnog rada profesora Đukanovića i onih ciljeva Udruženja koji se odnose na status nemačkog jezika u obrazovanju, savremeni pristup nastavi nemačkog jezika u kontekstu evropske jezičke politike i podizanje nivoa metodičko-pedagoškog rada u nastavi nemačkog jezika vodilo je njegovom povezivanju i saradnji.

Saradnja profesora Đukanovića sa Udruženjem nastavnika nemačkog jezika logičan je sled stvari u profesionalnim izazovima koje nameće razvoj savremene nauke, posebno primenjene lingvistike, pa sve do jezičke politike, što se reflektuje na nastavu stranih jezika. Njegovo interesovanje za promene u jezičkoj obrazovnoj politici, kao i za promenu nastavnih praksi pod uticajem savremenih metodičko-didaktičkih saznanja dovelo je do bliske saradnje sa Udruženjem na različitim poljima.

O saradnji profesora Đukanovića sa Udruženjem nastavnika nemačkog jezika svedoči dugogodišnja predsednica Udruženja, Aleksandra Breu.

„Profesora Đukanovića sam prvi put srela u Beogradu davne 1978. godine, kao student prve godine na Katedri za germanistiku Filološkog fakulteta u Beogradu. Tada je predavao Morfologiju nemačkog jezika, a njegova predavanja bila su više usmerena na praksu nego na teorijsku lingvistiku. U to vreme nisam bila svesna važnosti praktičnih primera, ali sam ih se kasnije kao nastavnik veoma rado sećala. Pošto sam studije nastavila u Novom Sadu, kao student nisam, nažalost, imala više prilike da se srećem sa profesorom.

Naš ponovni susret desio se skoro dvadeset godina kasnije – 1997, kada smo profesor Đukanović, koleginica Aleksandra Begović i ja učestvovali na

simpozijumu „Nemački kao drugi strani jezik“ u Murnauu u Nemačkoj, koji je organizovao Geteov Institut u Minhenu. Profesor je u svom predavanju predstavio situaciju u našoj zemlji. Dopalo mi se to predavanje, naročito analiza statusa drugog stranog jezika kao predmeta, koji je tada već postojao kod nas. Nisam bila svesna protivrečnosti naziva ’drugi strani jezik’ u odnosu na realnost u kojoj se ovaj jezik učio u našim školama. Naime, sa učenjem ovog jezika se počinjalo od trećeg razreda osnovne škole, a sa učenjem prvog stranog od petog razreda. Radilo se o političkoj odluci, koja je doneta kao kompromisno rešenje zbog rastućeg interesovanja za engleski jezik, čime je ugrožavan princip da četiri velika svetska jezika – ruski, francuski, engleski i nemački – budu zastupljeni u po 25% škola. Profesor se tada založio za rešenje koje je uvedeno 2005. godine, odnosno za uvođenje prvog stranog jezika od prvog razreda osnovne škole, a drugog stranog jezika kao obavezno izbornog predmeta od petog razreda osnovne škole.“

Profesor Đukanović veoma se rado odazivao na sve pozive Udruženja da prisustvuje konferencijama koje ono redovno organizuje, bilo kao referent – uvodničar bilo kao učesnik. Tako je jednom prilikom uzeo učešća u radionici „Wie entsteht eine Verbandszeitschrift?“, na kojoj je zahvaljujući njegovoj pomoći izrađen prvi broj časopisa Udruženja pod nazivom „Litfass“.

Godine 2010. održao je veoma značajno predavanje o položaju stranih jezika i nastavnika stranih jezika u Srbiji, kao uvodni referat na Konferenciji nastavnika nemačkog jezika Srbije i družio se sa učesnicima sve vreme trajanja konferencije.

Njegov doprinos germanistici u Srbiji nemerljiv je, ne samo zbog naučnog i stručnog rada, već pre svega zbog njegove spremnosti da održava stalni kontakt sa praksom, nastavnicima i učenicima. Zato ga nastavnici nemačkog jezika smatraju svojim najdražim profesorom, stručnjakom, savetodavcem i kolegom. I nadalje će biti veoma drag gost i učesnik na svim skupovima Udruženja.

U ime Udruženja nastavnika nemačkog jezika Srbije čestitamo jubilej prof. dr Jovanu Đukanoviću.

Nikoleta Momčilović
Univerzitet u Nišu, Filozofski fakultet
Srbija

Aleksandra Breu
Univerzitet u Novom Sadu, Ekonomski fakultet u Subotici
Srbija

Naučni članci

Wissenschaftliche Artikel

**Lingvistika u teoriji i praksi:
translatologija i leksikografija**

**Linguistik in Theorie und Praxis:
Translatologie und Lexikografie**

Annette Đurović*

Universität Belgrad, Philologische Fakultät
Serbien

SPRACHVARIETÄTEN DES DEUTSCHEN ALS TRANSLATOLOGISCHE HERAUSFORDERUNG

Wissenschaftlicher Forschungsartikel

UDC 811.112.2‘276.6:34]:81‘282.4(061.1)

UDC 81‘255.2:6

Deutsch als eine der Amtssprachen der EU ist eine plurizentrische Sprache. Trotz überwiegender Übereinstimmungen gibt es gerade im administrativen Sprachgebrauch grammatische, lexikalische und auch stilistische Unterschiede zwischen den verschiedenen Sprachvarietäten. Dies stellt insbesondere bei der Übersetzung von offiziellen Schreiben, Dokumenten, Unterlagen auf jeden Fall eine translatorische Herausforderung dar. Translatorisches Handeln setzt hierbei unbedingt eine umfangreiche kulturelle Kompetenz voraus, will man vermeiden, dass ein Translat auf dem jeweiligen Markt als „Fremdkörper“ identifiziert wird und so nicht mehr seine ursprüngliche Funktion erfüllen kann. In diesem Beitrag sollen die Probleme der Sprachvarietäten vor translatorischem Hintergrund ansatzweise durchleuchtet werden, um das Augenmerk des Translators für diesen Bereich zu sensibilisieren.

Schlüsselwörter: plurizentrische Sprache, Deutsch, Sprachzentrum, Lexik, Verwaltungssprache, Translation, kulturelle Kompetenz.

1. Einleitung

Das Deutsche gehört zu denjenigen Sprachen der Welt, die mehrere Varietäten aufweisen. Deutsch ist Amtssprache in mehreren Ländern Europas und gehört auch zu den Amtssprachen der Europäischen Union. Es ist jedoch durchaus nicht einerlei, ob für einen Kunden aus Deutschland oder aus Österreich gedolmetscht oder übersetzt wird, und zwar auf allen Ebenen – auf dem Gebiet der Kultur, Wissenschaft, Politik etc., obwohl es sich um eine Amtssprache handelt.

* Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, Studentski trg 3, 11000 Beograd, Srbija;
e-mail:annette.djurovic@fil.bg.ac.rs

Der Duden definiert eine Amtssprache wie folgt: (Duden Band 1. A - Bedi, 1999: 191) a) „offizielle Sprache eines Staates, Sprache der Gesetzgebung, b) in internationalen Organisationen zugelassene und maßgebliche Sprache für Texte von Verträgen, Veröffentlichungen usw. und c) Sprache der Verwaltung, der Behörden.“

Amtssprache bedeutet daher, dass einerseits offiziell auf Verwaltungsebene in dieser Sprache kommuniziert wird, sich jedoch auch die Bürger mit den Behörden in dieser Sprache verständigen können und müssen. Ist dies aus irgendeinem Grund nicht möglich (durch Migrationshintergrund oder eine andere Einschränkung), so hat der Bürger Anspruch darauf, einen Dolmetscher/Übersetzer bestellt zu bekommen. Es ist möglich, dass in einem Land mehrere Amtssprachen gleichberechtigt nebeneinander existieren (s. Schweiz), jedoch aber auch, dass ein- und dieselbe Amtssprache in mehreren Ländern verwendet wird (z. B. Deutsch in Deutschland, Österreich und der Schweiz), dann spricht man von einer Amtssprachregion, die eine entsprechende Anzahl von Zentren dieser Sprache aufweist. Zentrum einer Sprache in diesem Sinn ist eine Nation oder ein Staat mit einer spezifisch ausgeformten Standardvarietät dieser Sprache (Ammon 1995: 12). Eine Sprache mit mehreren sprachlichen Zentren in einem Land oder einer Region wird als plurizentrische Sprache bezeichnet: „Von einer plurizentrischen Sprache spricht man dann, wenn diese in mehr als einem Land als nationale oder regionale Amtssprache in Gebrauch ist und wenn sich dadurch standardsprachliche Unterschiede herausgebildet haben“ (Ammon et al., 2004: XXXI¹)

Hervorzuheben ist, dass es sich hier um gleichberechtigte Varietäten einer Standardsprache handelt, und es ist durchaus nicht nur das Deutsche, das eine plurizentrische Sprache ist, sondern ebenso Englisch, Französisch, Spanisch, Portugiesisch etc. (VWB 2004: XXXI).

2. Die deutsche Sprache als plurizentrische Sprache

Der Terminus einer plurizentrischen Sprache an sich geht auf das ferne Jahr 1968 und den US-amerikanischen Soziolinguisten William A. Stewart zurück (eng. *polycentric standard language*), wird später (1976) von Heinz Kloss übernommen; der australische Germanist Michale Clyne wendet ihn dann auf die deutsche Sprache an (Ammon, 1995: 45).

¹ Weiter im Text VWB.

Wie viele Muttersprachler weltweit Deutsch sprechen, ist nicht eindeutig festzustellen, in jedem Fall über 90 Millionen.² Als Amtssprache gilt das Deutsche in folgenden Ländern (VWB 2004: XXXI):

- in der Bundesrepublik Deutschland, in Österreich und in Liechtenstein als einzige Amtssprache auf gesamtstaatlicher Ebene,
- in der Schweiz neben Französisch, Italienisch und Rätoromanisch,
- in Luxemburg neben Französisch und Letzeburgisch,
- in Ostbelgien als regionale Amtssprache,
- in Südtirol/Norditalien als regionale Amtssprache.

Die o.a. Länder und Regionen sind Sprachzentren der deutschen Sprache. Sprachzentren haben demzufolge standardsprachliche Besonderheiten bzw. spezifische Sprachvarianten einer Sprache herausgebildet. Auch hier gilt es zu unterscheiden zwischen:

a) Vollzentren, die über einen Sprachkodex verfügen (d.h. Standardvarietäten werden in Nachschlagewerken normiert und autorisiert – im Deutschen ist das der Duden);

b) Halbzentren, in denen das nicht der Fall ist. (Ammon, 1995: 96).

Gegenwärtig gehen wir von drei Vollzentren der deutschen Sprache aus: Deutschland, Österreich und die deutschsprachige Schweiz. Liechtenstein, Luxemburg, Ostbelgien und Südtirol sind Halbzentren der deutschen Sprache.

Mit der Definition der deutschen Sprache als plurizentrische Sprache erkennen wir an, dass die deutsche Sprache mehrere gleichberechtigte nationale Varianten besitzt (Ammon, 1995: 99).

3. Nationale Varietäten

Eine nationale/staatliche Varietät einer Standardsprache ist weder als selbständige Sprache, noch als Abweichung einer Sprache aufzufassen. Varietäten bedeuten gleichberechtigte standardsprachliche Ausprägungen einer Sprache (VWB 2004: XXXII). „Varietät ist ein abstrakter ... Sammelbegriff für eine bestimmte Menge sprachlicher Varianten“ (Polenz 1999: 415). Am-

² Die Zahl der muttersprachlichen Sprecher der deutschen Standardsprache variiert je nach Quelle: ca. 90 Millionen http://www.ethnologue.com/show_language.asp?code=deu, ca. 95 Millionen https://de.wikipedia.org/wiki/Deutsche_Sprache, zuletzt abgerufen am 2. 4. 2016

mon (1995: 64) unterscheidet „strikt zwischen *Variante* (einzelne Einheit) und *Varietät* (System, Sprachsystem). Als ein Beispiel wird hier „Prüfung oder Schulabschluss zur Erlangung der Hochschulreife“ (VWB 2004: 8) angeführt, die in der BRD als *das Abitur* bezeichnet wird, in der österreichischen und schweizerischen Varietät als *die Matura*, wobei in der Schweiz auch *die Matur* anzutreffen ist.

Nationale Varianten sind nach Ammon (1995: 70) „[...] diejenigen Sprachformen, die Bestandteil der Standardvarietät mindestens einer Nation, aber nicht der Standardvarietät aller Nationen der betreffenden Sprachgemeinschaft sind.“ Um also nationale Varianten zu sein, dürfen diese nicht in allen Nationen einer Sprachgemeinschaft verwendet werden, sie müssen in mindestens einer Nation nichtstandardsprachlich sein (Ammon, 1995: 70).

Eine Standardvarietät erfüllt mindestens „eine der beiden folgenden Bedingungen: Sie enthält (a) spezifische nationale Varianten (mindestens eine), oder (b) für eine Nation spezifische Kombinationen von nationalen Varianten, die dann im Einzelnen unspezifisch sein können“ (Ammon, 1995: 72).

Die Varianten der deutschen Standardsprache in Österreich werden als Austriaismen, in der Schweiz als Helvetismen und in Deutschland als Teutonismen bezeichnet. (Ammon, 1995: 99)

Zur Illustration hier eine kurze Tabelle mit nationalen Varietäten des Deutschen in Deutschland (D), Österreich (Ö) und in der Schweiz (S) aus dem Verwaltungs-, Verkehrs-, Berufs-, Geschäfts-, Gastronomiewortschatz:

Im *Variantenwörterbuch des Deutschen* (2004) sind ca. 12.000 Einträge belegt, wobei Wörter und Wendungen mit administrativen oder regionalen Besonderheiten aus der Bundesrepublik Deutschland, Österreich, Schweiz, Liechtenstein, Luxemburg, Ostbelgien sowie Südtirol berücksichtigt werden.

3.1. Die Varietäten der deutschen Sprache in Deutschland, in Österreich und in der Schweiz

Nach Polenz ist es unnötig, für jede nationale Varietät eigene vollständige Wörterbücher und Grammatiken erstellen zu wollen, dies wäre „ein unnötiger Aufwand. Sonderlexika und Listen besonderer grammatischer und stilistischer Regeln genügen vollauf“ (Polenz, 1999: 415).

Am häufigsten sind Unterschiede zwischen den einzelnen Varietäten auf folgenden Gebieten zu verzeichnen: Grammatik, Lexik, Pragmatik.

3.1.1 Unterschiede auf dem Gebiet der Grammatik

Grammatische Unterschiede manifestieren sich wie folgt³:

a) Im unterschiedlichen Genus der Nomina, z. B.:

österr. *der Marzipan* - dt. *das Marzipan*, dt./schweiz. *das Gehalt*, *das Thermometer*; *das Tunell* - österr. *das/der Gehalt*, *das/der Thermometer*, *das/der Tunell*, österr. *die Dress*, *die Ausschank* – dt./schweiz. *der Dress*, *der Ausschank*, österr. *das Brösel*, *das Abszess*, *das Sakko*, *das Podest* – dt./schweiz. *der Brösel*, *der Abszess*, *der Sakko*, *der Podest*, dt./österr. *der Boulevard*, *der Kies* – schweiz. *der/das Boulevard*, *der/das Kies*, schweiz. *das Bikini* - dt./österr. *der Bikini*, dt. *der/die Spachtel* – österr. *die Spachtel* – schweiz. *das Spachtel* (Ammon, 1995: 175, 279, 355).

b) unterschiedliche Pluralbildung der Nomina: dt. *Kragen* – österr./schweiz. *Krägen*, schweiz. *Bögen*, *Pärke* – dt./österr. *Bogen*, *Parks*; unterschiedliche Pluralendungen *-e/-s*: dt./schweiz. *Billarde*, *Pläsiere* – österr. *Billards*, *Pläsiers*, schweiz. *Abonnemente*, *Etablissements* – dt./österr. *Abonnements*, *Etablissemets*; *-er/-e* österr. *Scheiter* – dt./schweiz. *Scheite*; *-s/-n*: österr./schweiz. *Cremes/Cremen* – dt. *Cremes*; Interfix *-d-* und Pluralmarker *-en/* Pluralmarker *-e*: schweiz. *Zubehörden* – dt./österr. *Zubehöre*; Alternation von *-s/-e* mit oder ohne Umlaut: österr. *Parfums* – dt./schweiz. *Parfüme/Parfüms/Parfums*; Alternation von *-s/-en* mit Elision: dt./schweiz.: *Kommandos* – österr. *Kommenden/Kommandos* (Ammon, 1995: 175, 280, 355).

c) unterschiedliche Diminutivbildung: Im Deutschen in Deutschland werden Diminutive meist mit den Suffixen *-chen* und *-lein* gebildet, *Säckchen*, im österreichischen Deutsch mit *-l*, *-el* und *-erl* – *Sackerl*, in der Schweiz *-li* – *Sackli* gebildet. Dies wird häufig als dialektnah empfunden (Retti, 1999: 55). Die Suffixe *-l*, *-el* und *-erl* sind auch ohne Verkleinerungsfunktion im österreichischen Deutsch standardsprachlich zu finden, wie z. B. *Pickerl*, *Scheitel*, *Schwammerl*, *Zuckerl*.

d) unterschiedliche Verbformen, -valenz, bzw. -rektion: im österreichischen und schweizerischen Deutsch wird das Perfekt einiger Verben mit *sein* statt mit *haben* gebildet (wie im bundesdeutschen Deutsch üblich): *hängen*, *liegen*, *sitzen*, *stehen*, *stecken* (nur bei intransitivem Gebrauch). In Österreich und in der Schweiz folgt auf *präsidieren* Akkusativ, in Deutschland jedoch

³ Die im Folgenden angeführten Beispiele stammen aus der Masterarbeit von K. Karanac aus dem Jahr 2011, für welche die Autorin als Mentorin fungierte.

folgt Dativ: *Sie präsidiert eine/einer Versammlung*. Dies gilt ebenfalls für *jmdm. anrufen* in Österreich und in der Schweiz und *jmdn. anrufen* in (Nord-) Deutschland (VWB 2004: LXXIII).

e) Genus-Unterschiede bei Numeralia: Natürliche Zahlen sind in Österreich immer Maskulina, in der Schweiz sind sie meistens Maskulina und mit der Endung *-er*: *der Achte*. In Deutschland und häufig auch in der Schweiz sind sie endungslose Feminina: *die Acht* (VWB 2004: XXXIII).

3.1.2. Unterschiede auf dem Gebiet der Lexik

Am auffälligsten sind wohl die Unterschiede auf dem Gebiet der Lexik. Wortaustriazismen, Worthelvetismen und Wortteutonismen stechen auch nicht linguistisch Geschulten umgehend ins Auge und sie wurden daher auch eher untersucht und dargestellt (Ammon, 1995: 154).

Hier⁴ einige Beispiele aus der Gastronomie und dem Lebensmittelbereich⁵: österr. *Eierschwamm* - dt./schweiz. *Pfifferling*, österr. *Erdapfel*- dt./schweiz. *Kartoffel*, österr. *Fisole* - dt./schweiz. *Grüne Bohne*, österr. *Gespritzte* – dt./schweiz. *Schorle*, österr. *Krapfen* – dt./schweiz. *Berliner*, österr. *Kren* – dt./schweiz. *Meerrettich*, österr. *Marille* - dt./schweiz. *Aprikose*, dt. *Spätzle* – österr. *Nockerl* – schweiz. *Knöpfli/Spätzli*, schweiz. *Biscuit* – dt./österr. *Keks*, schweiz. *Zuccetti* – dt./österr. *Zucchini*.

Auch Alltagsgegenstände kann man hier finden: ein *Taburett* in der Schweiz, wird als ein *Hocker* in Deutschland bezeichnet und als *Hocker/ Stockerl* in Österreich; ein *Gartenzaun* in Deutschland/Österreich – *Garten-hag* in der Schweiz; in schweiz. *Estrich* – in dt./österr. *Dachboden*, in schweiz. *Falle* – in dt. *Klinke* - in österr. *Schnalle*, in dt./schweiz. *Stuhl* – in österr. *Sessel*, in dt./schweiz. *Sessel* – in österr. *Fauteuil*, in dt. *Decke* – in öster./schweiz. *Plafond*, etc.

Auffällig sind auch die lexikalischen Unterschiede aus Wirtschaft, Handwerk und Landwirtschaft: österr. *Abgang* – dt./schweiz. *Fehlbetrag* /schweiz. *Minderertrag*, dt./schweiz. *Lebensmittelgeschäft* – österr. *Greißlerei*, dt.

⁴ Die im Folgenden angeführten Beispiele stammen aus der Masterarbeit von K. Karanac aus dem Jahr 2011, für welche die Autorin als Mentorin fungierte.

⁵ Anlässlich des Beitritts Österreichs zur EU wurde im “Protokoll Nr. 10 über die Verwendung spezifisch österreichischer Ausdrücke der deutschen Sprache im Rahmen der Europäischen Union” der Anspruch auf die Geltung einer spezifisch österreichischen Standardvariante der deutschen Sprache erhoben und anerkannt. Es sind darin 23 spezifisch österreichische Ausdrücke aus dem Bereich des Lebensmittelrechts aufgenommen.

Lehrling – österr./schweiz. *Lehrbub/Lehrling*, österr. *Rauchfangkehrer/Kaminkehrer* – dt. *Schornsteinfeger* – schweiz. *Kaminfeger*, dt. (*Geld*) abheben – österr. beheben, dt. (*Brief*) versenden – österr. aussenden, österr./schweiz. *Umfahrungsstrasse* – dt. *Umgehungsstrasse*, schweiz. *Velo* – dt./österr. *Fahrrad*, dt. *Bürgersteig/Gehsteig* – österr. *Gehsteig/Trottoir* – schweiz. *Trottoir*.

In Verwaltung, Recht und Schulwesen können folgende Beispiele genannt werden:

dt. *Bundestag* – österr./schweiz. *Nationalrat*, österr. *Landeshauptmann* – dt. *Ministerpräsident* – schweiz. *Landamman*, österr. *Landesrat* - dt. *Minister (eines Bundeslandes in der BRD)*, österr. *Bezirksgericht* - dt. *Amtsgericht*, österr./schweiz. *Matura* - dt. *Abitur*, dt. *Kindergeld* – österr. *Familienbeihilfe/Kinderbeihilfe* – schweiz. *Kinderzulage*.

3.1.3. Unterschiede auf dem Gebiet der Pragmatik

Bezüglich der Sprachpragmatik können Unterschiede festgestellt werden bezüglich:

- a) der konsequenteren Verwendung von geschlechtsspezifischen Anredeformen in Österreich, im Unterschied zu Deutschland, wo häufig die maskuline Form als geschlechtsneutral gilt: *Frau Professorin, Übersetzerin/Dolmetscherin, Lehrstuhlleiterin* etc.
- b) des Anredeverhalten überhaupt: in Österreich wird häufiger der akademische Titel und die Funktionsbezeichnung bei der Anrede einer Person gebraucht als dies in Deutschland der Fall ist: *Herr Magister Simon*, der Name wird durch den Titel ersetzt: *Herr Professor*.
- c) der Verwendung varietätspezifischer Grußformeln: so sagt man in Österreich *Grüß Gott*, in weiten Teilen Deutschlands eher *Guten Tag, Servus* (in Österreich) und *Grüß Dich* (in Deutschland) im persönlichen Bereich.
- d) des Stils: in Deutschland ist der Redestil direkter, kürzer, distanzierter, während man in Österreich eher um Harmonie und Konfliktvermeidung bemüht ist (Polenz 1999: 424). (z. B. steht in der Straßenbahn in Wien: *Wir bitten sich festzuhalten*, in Deutschland: *Bitte festhalten!*)

4. Translationsrelevante Unterschiede

Ein umfangreiches Gebiet der Translation im Allgemeinen, des Sprachenpaars Serbisch/Deutsch im Besonderen ist der Bereich des Übersetzens von

Dokumenten (Zeugnissen, Diplomen, Urkunden), Rechtsschriften, offiziellen Schreiben; in Anbetracht der Migrationen der Vergangenheit und Gegenwart allzeit präsent.

Hier ist es für den Translator eine Schlüsselfrage, ob er ein Dokument, Schreiben etc. für den deutschsprachigen Markt in Deutschland, in Österreich oder in der Schweiz übersetzt, da Institutionen einfach anders heißen, andere Abschlüsse bestehen, Vorgehensweisen andere sind, d.h. es ist eine jeweils andere Spezifik des Zielsprachigen Bereichs, für die der Text produziert werden soll. Das setzt unbedingt eine kulturelle Kompetenz des Translators voraus, damit dem Auftraggeber durch ein als „Fremdkörper“ wirkendes Translat keine Nachteile entstehen. Er muss sich demzufolge mit den entsprechenden Begriffen unbedingt auseinandersetzen.

Dazu kommt auch die Problematik, dass manche Sachverhalte in der anderen Varietät ganz einfach so nicht vorhanden sind, demzufolge auch nicht entsprechend benannt werden können.

„Wörter, die auf Sachzusammenhängen beruhen, können nur in Zusammenhang mit den Sachzusammenhängen behandelt werden. Ein sprachlicher Vergleich des Österreichischen mit dem Binnendeutschen ist daher nur sinnvoll, wenn vergleichbare Sachverhalte vorliegen. Dabei genügt nicht der Vergleich von Einzelwörtern, sondern es muss das gesamte System des Sachzusammenhangs beachtet werden“ (Ebner, 1988: 169).

Durch die gemeinsame Mitgliedschaft in der EU hat sich zwischen Deutschland und Österreich einiges getan hinsichtlich einer administrativen Angleichung, zumindest die Strukturen des EU-Verwaltungsapparats liegen in beiden Ländern gleichermaßen vor, nationale Besonderheiten bestehen jedoch weiterhin.

Im Folgenden sollen daher einige derartige Begriffe aufgeführt werden, aus dem Variantenwörterbuch des Deutschen (2004)⁶:

Dem *Bundestag*, dem Parlament, der gesetzgebenden Versammlungen Deutschland entspricht der österreichische *Nationalrat*. Eine *Fraktion* ist ein Zusammenschluss der Abgeordneten einer Partei im deutschen Parlament, ein *Klub* im österreichischen Nationalrat. So entspricht ein *Fraktionsvorsitzender* einem *Klubobmann*.

Chef eines Bundeslandes, einer Landesregierung ist *Ministerpräsident* in Deutschland, in Österreich heißt er aber *Landeshauptmann*. Mitglied einer Länderregierung ist *Landes-Minister* in Deutschland (*Senator* in Berlin, Bre-

⁶ Wir danken an dieser Stelle K. Karanac für die Zusammenstellung der Liste in ihrer Masterarbeit.

men, Hamburg), *Landesrat* in Österreich (in Wien: *Stadtrat*). Ein von einem Bundesland ernannter Leiter der politischen Verwaltungseinheit heißt in Deutschland *Landrat*, in Österreich jedoch *Bezirkshauptmann* (*Bezirksvorsteher* in Graz und Wien).

Chef einer Stadtregierung ist *Bürgermeister* in Österreich, in Deutschland *Oberbürgermeister*, in Berlin *Regierender Bürgermeister*. Ein Bürgermeister in Deutschland ist in Österreich ein *Stadtrat* - beide sind Ressortchef einer Stadtregierung. *Gemeinde-, Kommunalverwaltung und Bürgermeisteramt* in Deutschland entspricht dem *Magistrat* oder dem *Stadtamt* in Österreich. Demzufolge ist ein Leiter des Gemeindeamtes ein *Stadtdirektor* in Deutschland und ein *Magistratsdirektor*, *Stadtamtsdirektor*, *Amtsleiter* in Österreich.

Die *Landpolizei* in Deutschland entspricht der *Gendarmerie* in Österreich (Anmerkung: Im Zuge der Reform die Bundesgendarmerie, der zivile Wachkörper, 2005 durch Zusammenlegung von Bundes sicherheitswachekorps, Kriminalbeamtenkorps und Bundesgendarmerie zum einheitlichen Wachkörper wurde die *Gendarmerie* in die *Bundespolizei* überführt. Die Bezeichnung auf Uniformen und Fahrzeugen lautet kurz *Polizei*.)

In der Gesetzgebung lassen sich folgende Beispiele anführen: in Österreich ist höchste gerichtliche Instanz der *Verfassungsgerichtshof*, in Deutschland das *Bundesverfassungsgericht*, Gericht des öffentlichen Rechts. Der österreichische *Verwaltungsgerichtshof* entspricht dem deutschen *Bundesverwaltungsgericht*, höchste Instanz der Gerichtsbarkeit für Verwaltungssakte, eines der drei Höchstgerichte. Die höchste Instanz der ordentlichen Gerichtsbarkeit heißt *Oberster Gerichtshof* in Österreich und *Bundesgerichtshof* in Deutschland. Das *Landesgericht* in Österreich ist das Erstgericht für schwerere Delikte, die beim *Bezirksgericht* nicht mehr verhandelt werden können bzw. Gericht für Fälle, die beim Bezirksgericht in Berufung kommen; dem entspricht das *Landgericht*, Gericht der ordentlichen Gerichtsbarkeit zwischen dem *Amtsgericht* und Oberlandesgericht in Deutschland (VWB 2004).

Auch die Bezeichnungen für die grundlegende Rechtsnorm auf der Ebene des Nationalstaates sind unterschiedlich, es ist das *Grundgesetz* in Deutschland und die *Bundesverfassung* in Österreich (VWB 2004).

Auch auf dem Gebiet Arbeit und Soziales lassen sich Unterschiede in den Benennungen aufzeigen, wie z. B. *Manteltarifvertrag*, *Tarifvertrag* in Deutschland ist in Österreich *Kollektivvertrag*. Für die Inspektion in Sachen Arbeit ist in Deutschland die *Gewerbeaufsicht*, -amt zuständig, in Österreich

heißt diese Institution *Arbeitsinspektorat*. Wenn keine neuen Mitarbeiter angestellt werden, wird ein *Einstellungsstopp* in Deutschland oder ein *Aufnahmestopp* in Österreich erklärt (VWB 2004).

Bei Insolvenz eines Unternehmens reagiert ein *Konkursverwalter* in Deutschland oder in Österreich ein *Masseverwalter*.

Der *Rentenkasse* und der *Rentenversicherung* in Deutschland entsprechen österreichische *Pensionsversicherungsanstalt* bzw. *Pensionsversicherung*; so auch ein *Altenheim* einem *Pensionistenheim*. Betreuungsstätte für Klein- und Vorschulkinder wird in Deutschland als *Kindertagesstätte* bezeichnet, in Österreich *Kindertagesheim*.

In Deutschland wird eine *Aufenthaltserlaubnis* gebraucht, und um sich in Österreich aufzuhalten, wird eine *Aufenthaltsgenehmigung* benötigt (VWB 2004).

Auch in weiteren Bereichen kann festgestellt werden, dass unterschiedliche Bezeichnungen vorliegen (siehe tabellarische Übersicht). Dem muss ein Translator unbedingt Rechnung tragen, damit er einen zielsprachigen Text produziert, der im dortigen Kontext die gewünschte Funktion erfüllen kann.

4.1. Tabellarische Übersicht

Hier noch einmal ein Überblick⁷

Natürlich könnte diese Liste beliebig erweitert werden. Ziel dieses Beitrags ist jedoch keine erschöpfende Darstellung der lexikalischen Differenzen der deutschen Varietäten, sondern ist es vielmehr, das Bewusstsein zu schärfen für die Relevanz der Varietäten-Linguistik in der Translationswissenschaft- und -praxis, wie auch im Unterricht, um die Sensibilität der angehenden (und bereits tätigen) Translatoren zu schärfen, damit sie Translate von hohen Qualitätskriterien erzeugen.

⁷ K. Karanac (2011)

D:	Ö:	S:
Abendbrot, -essen	Nachtmahl	Nachtessen
Abitur	Matura	Matur(a)
Anlieger	Anrainer	Anstößer, -wender
Apfelsine	Orange	Orange
Aufkleber	Pickerl	Kleber, Etikette
Bahnhofgaststätte -restaurant	Bahnhofbuffet -restauration	Bahnhofbuffet
Fehlbetrag	Abgang	Minderertrag
Gehweg, Bürgersteig	Trottoir, Gehsteig	Trottoir
Junge	Bub	Bub
Miethaus	Zinshaus	Renditenhaus
Rechtsanwalt	Advokat	Advokat
Rückfahrkarte	Retourkarte	Retourbillet
Sahne	Obers	Rahm
Schaffner	Kondukteur	Kondukteur
Stillgestanden!	Habt Acht!	Achtung – steht!
Umgehungsstrasse	Umfahrung (-straße)	Umfahrungsstrasse
Vernehmung	Einvernahme	Einvernahme
Verzehr	Konsumation	Konsumation

Tabelle 1:
Auszug aus der kurzen Übersicht der nationalen Varietäten
der deutschen Sprache⁸

⁸ Quelle: Polenz, 1999: 420–421

Bereich	Bundesdeutsche Variante	Österreichische Variante
Verwaltung	Bundestag	Nationalrat
	Fraktion	Klub
	Fraktionsvorsitzender	Klubobmann
	Ministerpräsident	Landeshauptmann
	Landesminister Senator (Berlin, Bremen, Hamburg)	Landesrat Stadtrat (Wien)
	Landrat	Bezirkshauptmann Bezirksvorsteher (Wien, Graz)
	Oberbürgermeister Regierender Bürgermeister (Berlin)	Bürgermeister
	Bürgermeister	Stadtrat
	Gemeinde-, Kommunalverwaltung und Bürgermeisteramt	Magistrat, Stadtamt
Gesetzgebung	Stadtdirektor	Magistrat-, Stadtamtsdirektor, Amtsleiter
	Grundgesetz	Bundesverfassung
	Bundesverfassungsgericht	Verfassungsgerichtshof
	Bundesverwaltungsgericht	Verwaltungsgerichtshof
	Bundesgerichtshof	Oberster Gerichtshof
	Landgericht	Landesgericht
	Amtsgericht	Bezirksgericht

Arbeit und Soziales	Manteltarifvertrag, Tarifvertrag	Kollektivvertrag
	Gewerbeaufsicht, -amt	Arbeitsinspektorat
	Arbeitslosenhilfe	Arbeitslosengeld
	Einstellungsstopp	Aufnahmestopp
	Konkursverwalter	Masseverwalter
	Rentenkasse, Rentenversicherung	Pensionsversicherungsanstalt, Pensionsversicherung
	Altenheim	Pensionistenheim
	Kindertagesstätte	Kindertagesheim
	Aufenthaltserlaubnis	Aufenthaltsgenehmigung
Weitere Bereiche	Rechnungsprüfungsausschuss	Rechnungsausschuss
	Liegenschaftsamt, Katasteramt	Grundbuch
	Deutsche Bahn	Bundesbahnen
	Bundesinstitut	Bundesanstalt
	Bundesbank	Nationalbank
	Deutsches Institut für Normung	Österreichisches Normungsinstitut
	Personenstandregister	Personenstandbücher
	Statistisches Bundesamt Deutschland	Statistik Austria

Tabelle 2: Lexikalische Differenzen in bestimmten Bereichen des Lebens

Literaturverzeichnis

- Ammon, U. (1995). *Die Deutsche Sprache in Deutschland, Österreich und der Schweiz: das Problem der nationalen Varietäten*. Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- Ammon, U. (2005). *Standard und Variation: Norm, Autorität, Legitimation*. In L. M. Eichinger, & W. Kallmeyer (Hrsg.), *Standardvariation: wie viel Variationen verträgt die deutsche Sprache*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Ammon et al. (2004). *Variantenwörterbuch des Deutschen. Die Standardsprache in Österreich, der Schweiz und Deutschland sowie in Liechtenstein, Luxemburg, Ostbelgien und Südtirol*. Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- Ammon, U., Darquennes, J. & Wright, S. (2010). *Sociolinguistica, Fremdsprachen an den Schulen der Europäischen Union*. Band 24. Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- Brockhaus (2006). *Enzyklopädie in 30 Bänden*, Band 13 HURS – JEM. Leipzig, Mannheim: F.A.Brockhaus.
- Dieckmann, W. (1969). *Sprache in der Politik. Einführung in die Pragmatik und Semantik der politischen Sprache*. Heidelberg: Winter.
- Dieckmann, W. (2005). *Deutsch: politisch – politische Sprache im Gefüge des Deutschen*. In J. Killian (Hrsg.), *Sprache und Politik: Deutsch im demokratischen Staat*. (S. 11 – 30). Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich: Dudenverlag.
- Djurovic, A. (2009): Translation und Translationswissenschaft. Ein Hochschullehrbuch. Beograd: Filološki fakultet.
- Duden (1999). *Das große Wörterbuch der deutschen Sprache*. Band 1. A – Bedi. Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich: Dudenverlag.
- Duden (1999). *Das große Wörterbuch der deutschen Sprache*. Band 5. Impu – Leim. Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich: Dudenverlag.
- Ebner, J. (1998). *Wie sagt man in Österreich? Wörterbuch der österreichischen Besonderheiten*. Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich: Dudenverlag.
- Ebner, J. (1988). *Wörter und Wendungen des österreichischen Deutsch*. In P. Wiesinger (Hrsg.), *Das österreichische Deutsch. Schriften zur deutschen Sprache in Österreich* (Band 12, S. 99 – 187). Wien, Köln, Graz: Böhlau.
- Girnth, H. (2002). *Sprache und Sprachverwendung in der Politik. Eine Einführung in die linguistische Analyse öffentlich-politischer Kommunikation*. Tübingen: Max Niemeyer.
- Gruner, W. D., & Woyke, W. (2007). *Europa-Lexikon. Länder, Politik, Institutionen*. München: C. H. Beck.

- Karanac, K. (2011). *Unterschiedliche Bezeichnungen der staatlichen Institutionen in Deutschland und in Österreich*. Unveröffentlichte Masterarbeit. Mentorin: Annette Djurovic. Beograd: Filološki fakultet.
- Keller, R. E., & Mulagk, K-H. (1995). *Die deutsche Sprache und ihre historische Entwicklung*. Hamburg: Buske.
- Klein, J. (2005). „Grundwortschatz“ der Demokratie. In J. Killian (Hrsg.), *Sprache und Politik: Deutsch im demokratischen Staat*. (S. 128 – 140). Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich: Dudenverlag.
- Klein, J. (1989). *Wortschatz, Wortkampf, Wortfelder in der Politik. Politische Semantik: bedeutungsanalytische und sprachkritische Beiträge zur politischen Sprachverwendung*. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Lutzeier, P. R. (2005). *Lexikologie, Ein Internationales Handbuch Zur Natur und Struktur von Wörtern und Wortschätzten*. Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- Meyer, K. (1989). *Wie sagt man in der Schweiz? Wörterbuch der schweizerischen Besonderheiten*. Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich: Dudenverlag.
- Polenz, P. von (1999). *Deutsche Sprachgeschichte vom Spätmittelalter bis zur Gegenwart*. Band III. Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- Tatzreiter, H. (1988). *Besonderheiten in der Morphologie der deutschen Sprache in Österreich*. In: In P. Wiesinger (Hrsg.), *Das österreichische Deutsch. Schriften zur deutschen Sprache in Österreich* (Band 12, S. 71 - 98). Wien, Köln, Graz: Böhlau.
- Weidenfeld, W., & Wessels, W. (2007). *Europa von A bis Z. Taschenbuch der europäischen Integration*. Berlin: Institut für Europäische Politik.
- Wiesinger, P. (1988). *Die deutsche Sprache in Österreich*. In P. Wiesinger (Hrsg.), *Das österreichische Deutsch. Schriften zur deutschen Sprache in Österreich* (Band 12, S. 9 – 30). Wien, Köln, Graz: Böhlau.

Zusammenfassung SPRACHVARIETÄTEN DES DEUTSCHEN ALS TRANSLATOLOGISCHE HERAUSFORDERUNG

Deutsch als Amtssprache der EU sowie als europäische Sprache schlechthin ist eine plurizentrische Sprache. Das ist im alltäglichen Sprachgebrauch häufig sichtbar, von Relevanz jedoch insbesondere bei der Translation von Dokumenten, Unterlagen, Urkunden, Rechtsschreiben etc. und somit auch in der Ausbildung angehender Translatorinnen und Translatores. (Begrüßenswert an der Philologischen Fakultät der Universität Belgrad ist in dieser Hinsicht das reguläre Vorhandensein sowohl eines BRD-deutschen als auch eines österreichischen Lektorats am Lehrstuhl für Germanistik.) Wir haben es hier mit

gleichberechtigten Sprachzentren zu tun, die auch weiterhin die kommunikativen Bedürfnisse ihrer zahlreichen muttersprachlichen Sprecher in vollem Umfang befriedigen werden, mit allem Gemeinsamkeiten und Unterschieden.

Schlüsselwörter: plurizentrische Sprache, Deutsch, Sprachzentrum, Lexik, Verwaltungssprache, Translation, kulturelle Kompetenz.

Vlasta Kučiš*

Sveučilište u Mariboru, Filozofski fakultet
Slovenija

PREVOĐENJE KAO MOST MEĐU KULTURAMA, JEZICIMA I RIJEĆIMA

Pregledni naučni rad

UDC 81'25-11

Sredinom prošlog stoljeća na europskim se univerzitetima bez pretjerane euforije integrira nova znanstvena disciplina – translatologija ili prevoditeljstvo, kao rezultat intenziviranja globalne komunikacije. Na slovenskim univerzitetima proces emancipacije prevoditeljstva kao samostalne znanstvene discipline teče usporedno sa procesom pristupanja Republike Slovenije Europskoj uniji. Tijekom proteklih nekoliko godina prevodilačka struka dobiva na važnosti, što je u skladu s europskim i globalnim trendovima, međutim prevoditeljstvo, tj. translatologiju kao interdisciplinarnu znanstvenu disciplinu tek treba integrirati u postojeće akademске i studijske programe kako bi se pridonijelo profiliranju i legitimiranju prevoditeljske struke s teorijskog i praktičnog aspekta. Translatologija ili prevoditeljstvo razvija se u obzoru budućnosti višejezične i multikulture politike Europske unije, aktualnih migracijskih procesa i novih informacijskih i komunikacijskih tehnologija te brzim razvojem prevodilačkih alata i strojnog prevodenja. Ako povjesno i dijakronijski promatramo različite strategije i pristupe prevodenja kao integralnog dijela civilizacije i kulturološkog razvoja čovječanstva, možemo zaključiti da su za prevoditeljstvo, kao samostalnu znanstvenu disciplinu, od ključnog značaja bila teološko-lingvističko-filozofska i komunikacijsko-međukulturalna istraživanja. Uz ekspanziju informacijsko-komunikacijske tehnologije dvadeseto stoljeće karakteriziraju postmoderni kapitalizam i migracijski procesi koji su rezultirali transnacionalnim i posljedično globalnim hibridnim kulturama, stvorena je nova kulturna, jezična, tehnološka i prevodilačka, tj. translatološka stvarnost. U tom kontekstu treba promatrati prevoditeljstvo kao mladu znanstvenu disciplinu 20. stoljeća koja još uvijek traga za svojim identitetom i doživljava redefiniciju, kako u teorijskom, tako i u praktičnom pogledu. U radu se upozorava na značenje translatologije kao samostalne, interdisciplinarnе znanstvene discipline, koja na prostorima jugoistočne Evrope i njezinim akademskim krugovima još uvijek nema adekvatan

* Filozofski fakultet u Mariboru, Koroška cesta 160, SI-2000 Maribor, Slovenija;
vlasta.kucis@um.si

status. Autorica pokušava predstaviti i analizirati ključne teorijske pristupe u translatologiji, koji su obilježili zadnjih pedeset godina postojanja prevoditeljstva kao samostalne znanstvene discipline.

Ključne riječi: translatologija, prevođenje, interdisciplinarnost, heterogenost, teorija prevođenja.

1. Uvod

Prema Movrin (2010) čovječanstvo se prevođenjem bavi od davnina (Asirci, Babilonci, Hetiti), međutim usprkos tradiciji i međunarodno istaknutoj ulozi na političkom, religijskom, gospodarskom i društvenom području translatologija se kao samostalna znanstvena disciplina razvija i uspostavlja tek nakon završetka Drugoga svjetskog rata (Nida, 1964; Kade, 1968; Holmes, 1988b; Reiß–Vermeer, 1984), a potom tek sedamdesetih godina 20. stoljeća na europskim sveučilištima postaje institucionalno priznata (usp. Koller, ⁸2011; Prunč, ³2012). Prevođenje kao tisućljetni praktični model sporazumijevanja i kao suvremeni translatološki praktični i teorijski postulat potiče i razvija komunikaciju između različitih naroda i civilizacija, dok u isto vrijeme globalizira i povezuje ekonomski, gospodarske i političke procese. Prema Pöckl (2004) prevoditeljski ili translatološki proces kao i sam njegov proizvod – prijevod (*translat*) determinirani su komunikacijsko-lingvističkom dimenzijom i kulturološko-etičkim aspektom, a poznato je da su jezik i kultura međusobno povezani i ovisni jedno o drugom, i to iz razloga što svaka kultura postoji kao povijesno-društveno naslijede nekog društva, a reflektira se kroz njegov jezik koji služi za komunikaciju i sporazumijevanje. Danas se u svijetu godišnje prevedu milijuni stranica različitih tekstova, što govori o značenju prevođenja u procesu globalizacije, europeizacije, ali i sve intenzivnije *glokalizacije*, prema modelu *think global, act local*. (usp. Kučić, 2016) Narodi dakle nastoje sačuvati svoj jezični i kulturni identitet usprkos sve većem pritisku anglosaksonskog načina prevođenja, tj. prihvaćanja engleskog jezika kao tzv. univerzalnog jezika, odnosno *lingue franca*. Kao relativno mlada, interdisciplinarna znanost translatologija koristi znanstvene spoznaje i dostignuća različitih znanstvenih područja, a ponajviše teologije, filozofije, jezikoslovlja, komunikologije, kulturnih studija, sociologije i psihologije, koje u svojim povijesnim, ali i recentnim istraživanjima pokazuju interes za prevoditeljsku problematiku i deskriptivno pokušavaju objasniti fenomen prevođenja kao komunikacijski izazov.

2. Interdisciplinarni aspekt translatologije

U proteklih pet desetljeća dolazi do pojačanog interesa na području istraživanja prevodenja. Prema E. Prunču (2008) u fokus se translatološko-istraživačkog diskursa krajem prošlog i početkom ovog stoljeća stavlja naglasak na kulturološku dimenziju prevođenja kao translatološki rezultat neuspjeha na području strojnog prevodenja u globalnom društву, koje omogućuje intenzivan komunikacijski kontakt među različitim kulturama, ali ne rezultira uspostavljanjem jedinstvene i unificirane svjetske kulture. Stoga se područje istraživanja prevoditeljstva koncentrira na višejezičnu i multikulturalnu komunikaciju, na migracijske procese i posljedično na globalno društvo u postkolonijalnim društvenim uvjetima na svim razinama globalne, regionalne, nacionalne i lokalne translatološke (prevoditeljske) komunikacije. Promjene u području prevoditeljstva kao znanstvene discipline, dakako, rezultat su znakovitih kulturnih, političkih i tehnoloških promjena u svijetu koje su nastale kao rezultanta novih komunikacijskih, transformacijskih, kulturoloških i globalizacijskih društvenih procesa. Tradicionalna percepcija prevođenja kao podređenog, sekundarnog komunikacijskog čina, koja u osnovi podrazumijeva teoriju ekvivalencije, dobiva novu prevoditeljsku komunikacijsku dimenziju u vidu globalnoga i međunarodnoga posredovanja poruka.

Zbog svoje interdisciplinarne prirode translatologija je u posljednjih nekoliko desetljeća razvila mnogobrojne znanstvene teorije ili paradigme temeljeći se prvenstveno na Humboldtovoj i Saphir–Whorfovoj teoriji jezične relativnosti, Saussureovu strukturalizmu, generativnoj gramatici Chomskog i semiotici Umberta Eca (usp. Stolze, '2011). Među navedenim teorijskim pristupima potrebno je navesti nekoliko ključnih paradigmata koje su obilježile proteklo turbulentno razdoblje prevoditeljstva: dinamička i formalna teorija ekvivalencije (Nida, Koller), lingvistički pristup (Kade, Wills, Catford), tekstualna tipologija (Reiß), teorija skoposa (Reiß–Vermeer), translatološko dje-lovanje (Holz-Mänttäri), funkcionalizam (Nord), integrativni pristup (Snell-Hornby), hermeneutička teorija (Stolze), deskriptivni pristup (Even-Zohar, Toury, Hermans), kulturološka paradigma (Bassnett–Lefevere), postkolonijalni pristup (Wolf, Tymoczko, Cronin), feministički usmjereno prevoditeljstvo (Arrojo, Flotow) i društveno angažirani pristup u teoriji prevođenja (Bourdieu, Gouanvic, Prunč, Venuti, Pym), kao i mnogobrojni drugi pristupi. Stoga možemo zaključiti da je prevoditeljstvo kao znanstvena disciplina obilježena interdisciplinarnošću i heterogenošću. Snell-Hornby (1986) ide u svom istraživanju korak dalje i s pravom smatra da se navedene paradigme međusobno ne isključuju, već ih je potrebno promatrati kao teorijski integrativni model u

kojem se pojedine paradigmе dopunjaju i obogaćuju. Postoji dakle čitav niz pristupa prevođenju i shvaćanja prevođenja kao složene kognitivne djelatnosti. „Heterogenost prevodilačkog procesa dovela je do različitih istraživačkih pristupa“ (Gojmerac–Mikić 2008: 27). No među njima treba svakako spomenuti: lingvistički, deskriptivni, komunikološki i kulturološko-sociološki pristup.

3. Teorija ekvivalencije i lingvistički pristup

Teorija ekvivalencije dominira sredinom prošlog stoljeća stavljajući u fokus svog istraživanja prijevodnu ekvivalenciju, jer se smatra da između izvornog i ciljnog jezika postoji odnos ekvivalencije. Da bi se ova paradigma potvrdila, koristi se kontrastivna analiza kroz proučavanje pojedinih suprostavljenih jezika.

U prvoj fazi pozicioniranja translatologije kao samostalne znanstvene discipline bio je dominantan lingvistički pristup, koji translat promatra i definira isključivo kao jezični ekvivalent (usp. Zybatow, 2010). Nakon što je jezik stoljećima bio osnova prevođenja (*lingvistički pristup*), prije tridesetak godina dolazi do proširenja spektra percepcije fenomena prevođenja time što se više važnosti i pažnje posvećuje kulturnim vidovima prevoditeljstva iz razloga što je svaki prijevod (nova produkcijska dimenzija komuniciranja preko treće osobe) društvenokonvencionalizirano sredstvo sporazumijevanja, uvjetovano određenom kulturnospecifičnom situacijom. Stoga prevođenje nije dovoljno definirati isključivo kao jezičnu reprodukciju pisanog ili usmenog teksta iako su se prve definicije usmjerile upravo u predstavljanje prevođenja prema principu *jezik susreće jezik*.

Prema shvaćanju predstavnika lingvističkoga pristupa u teoriji prevođenja, primjerice Johna Catforda (1965: 20), „prevođenje je zamjena tekstualnog materijala u izvornom jeziku, ekvivalentnim tekstualnim materijalom u drugom cilnjom jeziku.“ Njegova definicija oslanja se na pojam ekvivalencije, koja zbog različitosti jezičnih sustava nije uvijek moguća. Predstavnici komunikacijske paradigmе, između brojnih i ugledni translatolog Vladimir Ivir (1978: 9), čin prevođenja definiraju kao „pretvaranje poruke, misli, osjećaja, želje, naredbe, prethodno izražene jednim jezikom u jednakovrijednu poruku izraženu nekim drugim jezikom.“ Poznati prevoditelj Biblije, Nida (1975: 95), tvrdi da je prevođenje „reproduciranje u cilnjom jeziku najbližeg prirodnog ekvivalenta poruke izvornog jezika, prvo sa stanovišta značenja, a drugo u pogledu stila.“

Jedan od pionira teorije prevodenja, Jiří Levy (1967), prevodenje definira kao „proces odlučivanja: niz izvjesnog broja uzastopnih situacija – poteza – koje prevoditelju nameću nužnost da se odluči između izvjesnog, vrlo često točno definiranog broja jezičnih alternativa.“

Njemački lingvistički krug, tj. lajpciška škola¹ jedna je od vodećih znanstvenih institucija koja je u europskom prostoru profilirala pionirske temelje prevoditeljstva kao znanstvene discipline i analitički pristupila problemu ekvivalencije kao ključnom pitanju početne faze prevodilačke znanosti. Njezini predstavnici imali su za cilj svoga istraživanja definiranje i postavljanje „prevodilačke gramatike“, koja bi nastala na osnovi usporedbe jezičnih sustava. Prevođenje se u toj fazi istraživanja promatra s lingvističko-kontrastivnog stajališta.

Stoga Otto Kade (1968: 33) prevodenje definira kao lingvističko-kulturološki transfer informacije iz jezika A u jezik B, odnosno kao „proces koji započinje (akustičko-fonetskim ili optičko-grafičkim) preuzimanjem izvornoga jezičnog teksta/poruke i koji završava (motoričko-fonetskim ili grafičkim) prikazom u ciljnog jezičnom tekstu, kod čega je bitan sastavni dio kodiranje, tj. dekodiranje teksta, tj. poruke iz koda izvornog jezika (IJ) u kod ciljnog jezika (CJ).“²

Kade u svojim znanstvenim istraživanjima razvija model, tj. tipologiju četiriju vrsta ekvivalencije, koju temelji na teoretskim mogućnostima kombinacije strukturnih elemenata dvaju jezika: totalnu (1 : 1), fakultativnu (1 : mnogi), aproksimativnu (1 : 1 + 1 : dio) i nultu ekvivalenciju (1 : 0). Ovu relativno jednostavnu, ali djelotvornu tipologiju prevodilačke ekvivalencije preuzimaju brojni translataloški znanstvenici germanskog porijekla izvan lajpciške škole, kao npr. Katharina Reiß (1971) i Werner Koller (*2011).

Durović (2015) ide u analizi nulte ekvivalencije korak dalje i razlikuje tri tipa nulte ekvivalencije kao najvećeg izazova za svakog profesionalnog prevoditelja:

1. „Referencijalnu (koja se zasniva na tome da u cilnjom jeziku odgovarajuće jedinice uopće nema, kao na primjer niz religioznih praznika ili

¹ Lajpcišku školu predvodili su lingvisti: Otto Kade, Gert Jäger i Norbert Hofmann. Problem prevodilačke ekvivalencije razvijaju i analiziraju dihotomijski u obliku principa variabilnosti.

² „Prozess (Vorgang), der mit der (akustisch-phonetischen oder optisch-graphischen) Aufnahme des AS-Textes beginnt und mit der (motorisch-phonetischen oder graphischen) Wiedergabe des ZS-Textes endet und dessen wichtigsten Bestandteil der Kodierungswechsel, d.h. die Umschlüsselung eines gegebenen Textes aus dem Kode AS in den Kode ZS, bildet.“

obreda, odnosno ceremonija, koji su vezani za neko određeno područje, i koji van tog konteksta ne postoje, primjerice izraz *Jugendweihe*);

2. Leksičko-semantičku nultu ekvivalenciju (koja nastaje kao posljedica različitog kognitivnog segmentovanja stvarnosti i povezivanja različitih karakteristika kod nosilaca različitih jezika, na primjer – *Nikolaustag*);
3. Stilističko-pragmatičku nultu ekvivalenciju (koja se manifestira u nedostatku odgovarajućeg formativa uz korelaciju stilističko-pragmatskih karakteristika; u ovu kategoriju spadaju i regionalizmi, odrednice raznih ideolekata, okazionalizmi i slično, na primjer – *Bückware*).

Glavna karakteristika nulte ekvivalencije i samog naziva/riječi jezika izvornika je sociokulturna dimenzija njihovog odnosa.“

Koller (82011: 228) postavlja detaljnu tipologiju ekvivalencije dajući upute i primjere u procesu prevođenja:

Polazeći od pretpostavke da teorija prevođenja ukazuje na glavne elemente i zakonitosti prevođenja, kojima se dobivaju profesionalni i razumljivi prijevodi putem prevoditeljskog rada, dolazimo do deskriptivnog pristupa u translatologiji.

4. Deskriptivni pristup

Kao što smo već spomenuli, sredinom 20. stoljeća dolazi do preokreta u teoriji prevođenja i pristupu translatoloških istraživača. Jedna od paradigm, poznata pod nazivom *DTS* (engl. *Descriptive Translation Studies*), zamišljena je kao empirijsko istraživanje tekstova, prijevodnog procesa, funkcije prijevoda u ciljnoj kulturi i značenja prijevoda u društveno-kulturnom kontekstu. Prema Pavlović (2015: 116) „deskriptivna se paradigma počela oblikovati sedamdesetih godina 20. stoljeća, nizom skupova u Leuvenu, Tel Avivu i Antwerpenu, u kojima su sudjelovali znanstvenici iz različitih zemalja, od kojih će neki postati ključnim imenima znanosti o prevođenju“. Uz predstavnike deskriptivne prevodilačke škole, kao što su Holmes, Hermans, Even-Zohar i Chesterman ključnu će ulogu preuzeti Gideon Toury, koji u svojem djelu *U potrazi za teorijom prevođenja* (1980) (engl. *In Search of a Theory of Translation*) pokušava oblikovati opću teoriju prevođenja s aspekta prijevodnih normi. Svoje osnovne postavke crpi u kompleksnosti teorije književnosti. Toury kao suradnik Evena-Zohara, koji je u translatologiji poznat po svojoj

(poli)sistemskoj literarnoj teoriji, zastupa stajalište da istraživanje prevodenja ne smije biti preskriptivno i postavljati određene propise ili pravila za prevoditelje, već mora biti isključivo opisno – deskriptivno, uvažavajući društveno-povijesni kontekst razvoja prevodenja i njegova značenja za razvoj civilizacije.

Deskriptivni pristup oslanja se na ruski formalizam i češki strukturalizam, a svaki prijevod treba promatrati kao produkt kompleksnih društvenih odnosa. Toury uvodi pojam prijevodnih normi koje su rezultat određene komunikacijske kulture, a prevodenje shvaća kao djelatnost koju determiniraju norme. U prvi plan dolaze pitanja poput: Kakva se vrsta teksta prevodi?, Zašto se i za koga radi prijevod? – čime se postavljaju i temelji funkcionalne teorije u prevoditeljstvu. Toury razlikuje norme izvornoga teksta, koje određuju primjerenoš (engl. *adequate*) prijevoda u odnosu na izvorni tekst, uz poštovanje normi koje se koriste u ciljnoj kulturi, što rezultira prihvatljivošću (engl. *acceptability*) prijevoda. Međutim potrebno je naglasiti da krajem prošlog stoljeća zanimanje za deskriptivni pristup u prevoditeljstvu među translatolozima opada jer je težnja prema potpunoj deskriptivnosti postala upitna (usp. Kocijančić Pokorn, 2003: 181), a translatološka istraživanja fokusiraju se na kulturno-antropološki aspekt. Važno je ipak istaknuti da deskriptivni pristup pridonosi novom načinu istraživanja i promatranja prevoditeljstva, koje se uspijeva otarasiti lingvistički determiniranih pristupa i ujedno naglasiti društveno značenje prevodenja (usp. Prunč, 2011: 226–255). Toury zagovara stav da novi pristup istraživanja u translatologiji mora biti ciljno usmjeren i funkcionalan, što znači da prijevod treba promatrati u kontekstu njegove funkcije u određenom društvenom okruženju. Takvo shvaćanje prevodenja dovest će do nove paradigmе unutar teorije prevodenja, poznate pod nazivom *funkcionalizam i teorija skoposa*.

5. Teorija skoposa i funkcionalizam

Najpoznatiji predstavnici funkcionalističkog pristupa u teoriji prevodenja nemački su translatolozi Katharina Reiß i Hans Vermeer, koji 1984. objavljiju knjigu *Osnove opće teorije prevodenja* (njem. *Grundlegung einer allgemeinen Translationstheorie*), kojom su postavili temelje funkcionalizmu i teoriji skoposa (skopos je grčki izraz za „cilj“ ili „svrhu“ prevodenja). Među predstavnice funkcionalizma ubrajamo još i Christiane Nord, koja se bavi tipologijom tekstova, i Justu Holz-Mänttäri (1984), čije istraživanje ide u smjeru prijevodne narudžbe (njem. *Übersetzungsauftrag*) i posljedično trans-

latološkog djelovanja (njem. *translatorisches Handeln*). U svojim radovima Holz-Mänttäri (1984) naglašava da je prevoditelj ekspert za prevođenje, a time i odgovoran za prijevod uzimajući u obzir okolnosti u kojima prijevod nastaje. Funkcionalizam ili teorija skoposa (njem. *Skoposttheorie*) u teoriji prevođenja zastupa tezu da je u procesu prevođenja ključna uloga prevoditelja kao stručnjaka za međukulturno komuniciranje i skopos, dakle cilj prijevoda, koji mora biti u cilijnoj kulturi razumljiv s obzirom na očekivanja ciljne publice. Prevođenje ima prvenstveno funkcionalnu ulogu i ciljno je usmjerena djelatnost. Za uspješnu realizaciju prijevoda, prema teoriji skoposa, bitne su isključivo svrhovitost prijevoda i kompetentnost prevoditelja (Reiss–Vermeer, 1984). Bitno je naglasiti da se kod prevođenja ne radi samo o jezičnom transferu, kao što su smatrali predstavnici lingvističkog pristupa, već je prevođenje kao komunikacijska interakcija obilježena i kulturnom dimenzijom (Reiss–Vermeer 1984: 4). Funkcionalno prevođenje prema Reiß–Vermeerovoj teoriji daje prijevodu tri ključne karakteristike:

1. Prijevod je uvjetovan svojom svrhom (njem. *skoposbedingt*).
2. Prijevod je informacijsko-komunikativna ponuda u ciljnoj kulturi i jeziku.
3. Prijevod mora biti koherentan s izvornim tekstrom.

Pritom treba spomenuti da obrazovani i kompetentni prevoditelji djeluju kontekstualno i situacijski, i to na način da su svjesni kulturološke dimenzije prijevoda u ciljnem jeziku (usp. Pym, 2013). Prevođenje uvek znači i susret ili sraz dviju različitih kultura, koje imaju svoje specifičnosti. Stoga se može zaključiti da je svaki prijevod obilježen i interkulturnom dimenzijom. Funkcionalni pristup problemu prevođenja tvrdi da „prevoditelj nije samo posiljatelj poruke i (re)producent izvornog teksta već je ujedno i producent novog funkcionalnog ciljnog teksta, imajući u vidu lojalnost prema svojim nalogodavcima“ (Nord, 1989: 100). Christiane Nord u teoriju prevođenja uvodi pojam lojalnosti te naglašava da lojalnost prema autoru teksta kao i prema primatelju teksta obvezuje prevoditelja.

Prevođenje je „komunikativno djelovanje u kojem sudjeluju različiti partneri, a jedan od njih je translator, tj. prevoditelj. Da bi prevoditelj ispunio svoj zadatak kao komunikator i posrednik, mora poznavati uvjete i faktore translatološkog procesa“ (Nord, 1989: 100). Prema Christiane Nord (1989) funkcionalni pristup prevođenju temelji na sljedećim osnovnim načelima:

- Svrha prijevoda određuje odabir metode i strategije prevođenja. To znači da, kao što nam i iskustvo pokazuje, ne postoji jedna metoda

ili strategija za određeni izvorni tekst, a odabir između dvaju ili više dostupnih rješenja za neki problem u prevođenju mora biti vođen subjektivnim kriterijima, koji se mogu nazvati i strategijom prevođenja. U funkcionalnoj teoriji jedan je od osnovnih kriterija kod prevođenja komunikativna funkcija prijevoda.

- Prijevod koji ispunjava svoju svrhu može se nazvati funkcionalnim. Funkcionalnost znači da tekst, tj. prijevod funkcionira za primatelja u određenoj komunikativnoj situaciji upravo na način na koji pošiljatelj informacije to želi. Ako je svrha informirati, tekst bi trebao ponuditi informaciju u obliku koji je primatelju poruke shvatljiv, a ako je svrha zabaviti, onda bi tekst trebao primatelja prilikom čitanja prijevoda natjerati da se barem nasmiješi.
- Funkcionalnost nije prirođena kvaliteta teksta. Radi se o kvaliteti koju tekstu pripisuje primatelj u trenutku primitka. Primatelj ili recipijent prijevoda osoba je koja odlučuje o tome funkcionira li tekst, tj. prijevod u određenoj situaciji. Isti primatelj poruke može u različitim situacijama reagirati na različite načine na isti tekst. Stoga postoji velika mogućnost da različiti primatelji poruke, tj. prijevoda, u različitim kulturnim okruženjima reagiraju na isti tekst na drugačiji način.
- Prevoditelji se obično oslanjaju na spremnost primatelja poruke na suradnju, jer je u suprotnom slučaju komunikacija gotovo nemoguća. Stoga svaki autor teksta, svjesno ili podsvesno, koristi istu vrstu verbalnih i neverbalnih oznaka. Primjerice tiskanje teksta malim slovima na komadu papira koji dobivamo s kutijom tableta označava da je riječ o uputama za uporabu lijeka. Stavljanje naslova, kao što je *upute za uporabu*, izričito pokazuje da pošiljatelj želi da tekst funkcionira kao uputa za upotrebu. Ako primatelji poruke prepoznaju oznake funkcije, to znači da tekst ispunjava svoju funkciju u ciljnoj kulturi.

Jedna od najvažnijih strategija u prevodilačkom procesu jest pronaći odgovarajuću ravnotežu između novih i starih informacija. Ako tekst nudi previše novih informacija, recipijent ga neće moći shvatiti, a ako sadrži preveliko novih informacija, primatelj poruke neće ga smatrati vrijednim čitanja. Kada je riječ o tekstovima prevedenim iz izvorne kulture koja je vremenski i/ili prostorno udaljena od ciljnog kulturnog okruženja, funkcija koja se željela ostvariti pomoću ciljnog teksta može se razlikovati od iste funkcije u izvornom tekstu.

Teorija skoposa pokušava ocijeniti prijevode s obzirom na njihovu funkcionalnost u ciljnoj kulturi, a ujedno pokušava oblikovati naputke za profesionalne prevoditelje kako stvoriti kvalitetan prijevod s obzirom na očekivanja svih sudionika u komunikacijskom i translatološkom postupku, pri čemu je prevoditeljeva lojalnost jedna od ključnih karakteristika profesije prevoditelja.

6. Kulturološko-sociološka paradigma

Čovječanstvo se je u povijesti odvijek bavilo izazovima prevođenja i tumačenja, a time i kulturom. Prevoditeljstvu je u povijesti nedostajao precizan znanstvenoistraživački okvir koji bi omogućio konzistentan i sustavan pristup disciplini. Prema Kučić (2012) zbog toga određene teorije prevođenja, koje su nastale u razdoblju kada prevoditeljstvo još nije bilo prihvaćeno kao samostalna znanstvena disciplina, doživljavaju svoju redefiniciju. Spoznaja da kultura u prevodilačkom procesu ima važnu ulogu nije nova ni revolucionarna. Nakon što je jezik stoljećima bio osnova prevođenja, prije 30-ak godina dolazi do proširenja spektra percepcije fenomena prevođenja time što se više važnosti i pozornosti posvećuje kulturološkim vidovima prevođenja. Glavni su predstavnici kulturološkog pristupa u teoriji prevođenja Susan Bassnett i Andre Lefevere, a svoje spoznaje crpe u literarnom prevođenju i njegovu utjecaju na prevođenje u multikulturalnom okruženju. Kulturološki pristup u teoriji prevođenja (engl. *cultural turn*) rezultat je globalnih odnosa moći, politike i ideologije te ima osnovu u postkolonijalnom i etnološkom pristupu kulturi. Istraživanje prevođenja postalo je dakle kulturološki usmjereno potkraj osamdesetih godina, što je rezultiralo shvaćanjem prevođenja kao prerađivanja teksta (engl. *rewriting*). Takav slijed događaja u fokus istraživanja stavljao je odnose moći i ideologije u prevođenju različitih tekstova. Lefevere i Bassnett nisu oblikovali modele ni pisali recepte za idealno prevođenje, već su u svojim istraživanjima pokušali empirijski dokazati društveno-ekonomsko-kulturalnu uvjetovanost svakog prijevoda, naglašavajući nove perspektive istraživanja u translatologiji. Na jednoj se strani pojavljuje moć prevoditelja izvorne kulture, a na drugoj strani sposobnost prevoditelja da utječe na način na koji će se prevedeni tekst percipirati u određenoj ciljnoj kulturi. Bassnett (1998: 136) takav je pristup problemu prevođenja objasnila na sljedeći način: „Promjenu u teoriji prevođenja definiramo kao kulturološki pristup (...) to je način da se shvate složeni manipulativni procesi vezani uz tekst: primjerice izbor teksta za prijevod, uloga prevoditelja, uloga urednika ili izdavača, kri-

teriji prevodilačkih strategija u svrhu razumljivosti i prihvaćanja u cilnjom jeziku. To je zato što se prevođenje uvek realizira u određenom društveno - komunikacijskom okruženju, a ne u zrakopraznom prostoru. U postupku prevođenja prevoditelj se mora suočiti s nizom tekstualnih i izvantekstualnih ograničenja“. Dakle 80-ih godina 20. stoljeća Andre Lefevere i Susan Bassnett svojim sociološko-kulturnim pristupom otvaraju još jedno novo poglavlje u brojnim heterogenim pristupima suvremene teorije prevođenja. Njihov je osnovni cilj povezivanje translatologije s različitim područjima istraživanja, kao primjerice komparativnom književnošću, jezikoslovljem, filozofijom, kulturnim istraživanjima, feminističkom teorijom. U centar svog istraživanja stavljaju literarno prevođenje, utjecaj ideologije i raznih centara moći na rad prevoditelja.

U suvremeno doba prevođenje se realizira u višejezičnom i multikulturnom globalnom okruženju. „Ovo je idealno razdoblje za razvoj teorije prevođenja. Od marginalne djelatnosti na rubu lingvistike i književnosti (...) prevođenje postaje aktualnom temom, a njegovo značenje u komunikacijskim procesima dobiva nove dimenzije“ (Bassnett–Lefevere, 1990: 22).

Prunč (2008) navodi da se istraživanje prevođenja počelo baviti fenomenom moći prevođenja kao rezultat jezičnih i posljedično društveno-političkih asimetrija. Istraživanja su pokazala da na prevedeni tekst mogu utjecati politički stavovi, ideološka pitanja. Tako shvaćeno prevođenje potiskuje lingvistički pristup u teoriji prevođenja u drugi plan dajući prednost socio-loško-kulturološkoj paradigmi. Stoga se suvremena translatološka istraživanja temelje na sintezi teorijskih, praktičnih, socioloških i političkih diskursa, kao što su primjerice postkolonijalizam, marksizam i feminizam.

Promjene u području prevoditeljstva rezultat su značajnih kulturnih i političkih promjena u svijetu. Tradicionalna percepcija prevođenja kao podređenoga, sekundarnoga komunikacijskog čina dobiva novu dimenziju u vidu globalnoga i međunarodnoga posredovanja. Fenomen prevođenja više se ne promatra isključivo kao jezično dekodiranje. Prema Pymu (2013) prevoditelji postaju aktivni sudionici u vitalnim društvenim zbivanjima na osnovi stručnih kompetencija i vještina potrebnih za realizaciju složene djelatnosti kao što je prevođenje. Među specifičnosti današnjice ubraja se priznavanje razlika između kultura kao sastavnog dijela njihova identiteta i elemenata koji potiču međukultурno komuniciranje i suradnju. Razvijaju se novi pristupi u kulturnoj raznolikosti koji promiču različost kulturnih izričaja, kulturnih dobara i usluga kao temelja interkulturnale komunikacije. Međunarodna komunikacija realizira se između različitih kultura, stoga interkulturnu komu-

nikaciju treba promatrati u svjetlu demokratskih translatoloških kultura, koje moraju zadovoljiti načela kooperativnosti, lojalnosti, transparentnosti i eko-logije (usp. Prunč, 2008), kako bi se izbjegla mogućnost konflikta. Dovoljan je odlazak na službeni put u drugu zemlju da bi nam postalo jasno kako se uspješna komunikacija ne odvija samo na razini jezične kompetencije pojedinca, već uspješnost komunikacijskog djelovanja ovisi prije svega o kulturnim kompetencijama, koje su dio društvenih normi i stereotipa (usp. Maletzke, 1996).

Pojam interkulturnalne komunikacije u europski jezični prostor uveo je početkom 70-ih godina 20. stoljeća Njemac Heinz Göhring. Kulturu definira kao „sve ono što trebamo znati, svladati i osjetiti kako bismo mogli procijeniti kada se izvorni govornici u raznim situacijama ponašaju u skladu s očekivanjima ili suprotno njima, te kako oni sami mogu uskladiti svoje ponašanje s onim ponašanjem koje se u istoj zajednici očekuje, sve dok to žele i ne postanu spremni nositi se s posljedicama izazvanim neprihvatljivim ponašanjem“ (Göhring, 1978: 10). Time Göhring naglašava da samo o pojedincu ovisi hoće li se u određenu društvu ponašati prema očekivanju ili će njegovo ponašanje izazvati određene poteškoće u procesu komunikacije. Ako se polazi od pretpostavke da kultura djeluje kao sustav i da je jezik sinonim za kulturu, a kultura sinonim za način života ljudi koji pripadaju određenoj kulturi, onda se može prihvati Göhringovo (1978: 15) poimanje kulture kao „zbirke recepata za rješavanje problema.“

Zbog uzajamnog utjecaja jezika i kulture Göhring za prevoditelja kao kulturnog ambasadora, tj. posrednika u interkulturnoj komunikaciji, vidi ključ uspjeha u procesu usvajanja određene kulture. Göhring je translatolozima, prije svega predstvincima funkcionalnog pristupa u prevođenju, kao što su Vermeer, Nord i Witte, svojom definicijom kulture otvorio nove perspektive i potaknuo ih na daljnja promišljanja. U Göhringovoј se definiciji naziru iskustva mnogobrojnih profesionalnih prevoditelja, koji tvrde da jezična kompetencija nije dovoljna za uspostavljanje i ostvarivanje uspješne komunikacije među govornicima različitih jezika. Poznavanje običaja, normi i konvencija sugovornika ima u interakcijskom procesu važnu komunikacijsku vrijednost te znatno pridonosi kvaliteti prevodenja i sporazumijevanja. Faktori koji utječu na prevoditeljsku djelatnost sadrže znanja i sposobnosti koje se ne mogu naučiti bez poteškoća te iziskuju poznavanje različitih translatoloških kultura (usp. Prunč, 2008). Apstrahiranje vlastite kulture i razlučivanje bitnog od nebitnoga te sposobnost prihvaćanja normi i konvencija ciljne kulture složena je intelektualna aktivnost. Taj se proces ne može odvijati jednostrano, budući da se ne radi samo o poznavanju određene kulture, već o kulturnom

sučeljavanju u kojem se sudionici u komunikacijskom procesu različito snalaze. Međunarodna prevoditeljska stvarnost obilježena je kontinuitetom konjunktivnih i disjunktivnih obrazaca, jer se tijekom prevođenja naizmjence preklapaju i suprotstavljaju stavovi prevoditelja prema sadržaju određenog teksta. Pojedinac često nije sposoban objasniti određene načine ponašanja ili sklonosti, a promatraču, tj. prevoditelju-posredniku, još je teže opisati određene postupke. Činjenica je da su već među pripadnicima jedne kulture prisutne razlike što se tiče ponašanja, razmišljanja i samog korištenja jezika. Dakle može se zaključiti da treba biti oprezan kod generaliziranja vezanih za vrijednosni sustav neke zajednice i njezina normativnog ponašanja jer se takva percepcija može brzo pretvoriti u predrasude, stereotipe i klišeje. Ono strano i drugačije u globalnom se društvu često ne percipira samo kao drukčije, već kao nešto negativno ili barem lošije u odnosu na vlastitu kulturu. Bassnett i Lefevere smatraju da kultura podliježe stalnoj promjeni: „Za većinu Europljana sve neeuropske kulture bile su automatski podvrgnute antropološkom pristupu i njihove su se kulture proučavale i procjenjivale kao one druge. Europsko je uvijek bilo kao osnovna norma“ (Bassnett 1998: 130). U tom kontekstu prevoditelji nisu bili samo u funkciji komunikacijskog mosta između kultura, već su vršili djelatnost onih koji su surađivali s vlasti: „prevoditelji svjesno i namjerno manipuliraju izvornim tekstrom kako bi poslužio njihovim ciljevima“ (Bassnett–Lefevere, 1990: 6).

Kulture su tradicionalno zamišljene kao duhovni okviri koji svojim pripadnicima određuju pogled na svijet i na druge kulture. Kulture funkcioniраju kao društvene forme sa specifičnim strukturama. Unatoč aktualnim migracijskim tokovima, koji uzrokuju ispreplitanje različitih kulturnih identiteta, prepostavlja se da su kulture autonomne i distinkтивne cjeline.

Na prijelazu u treće tisućljeće koncept shvaćanja kulture kao društvenog fenomena naglašava kulturnu hibridizaciju kao posljedicu globalizacije. Homi K. Bhabha (1994) kulturnu hibridizaciju shvaća kao rezultat kulturnih prožimanja u globalnoj i multikulturalnoj zajednici. U svojim teorijskim raspravama Bhabha tvrdi da je danas svaka kultura hibridna, a hibridna se kultura može dugoročno definirati kao nepostojeći entitet.

Dvadeseto stoljeće obilježeno je i pojmom etnocentrizma³, koji dominira europskim prostorom od osvajanja Amerike. Shvaćanje europske kulture i civilizacije kao dominantne *suprakulture* prisutno je i danas na našim pod-

³ Etnocentrizam je opredjeljenje u politici, kulturi i u drugim javnim djelatnostima koje nacionalnu pripadnost i nacionalni interes nadređuje drugim vrijednostima i ciljevima; označava pripadnost etničkoj grupi koja je shvaćena kao glavna komponenta i vrijednosno obilježe u identitetu pojedinca (Anić–Goldstein, 2002: 400).

ručjima (Maletzke, 1996: 24). Gerhard Maletzke zaključuje da su kulture fenomeni koji se mogu promatrati iz različitih perspektiva. Iz toga proizlazi tvrdnja da prevoditeljstvo ima mogućnost razvoja samo u okviru interdisciplinarnog pristupa u kojem kultura kao društveni fenomen zauzima jednu od uloga.

7. Postkolonijalno i društveno angažirano prevodenje

Pojam *postkolonijalizam* odnosi se na postmodernističke teorije koje provlačavaju posljedice kolonijalizacije, koja je započela osvajanjem Amerike i trajala je u različitim manifestacijama sve do kraja Drugoga svjetskog rata. Uz jezične i literarne teorije za prevoditelja je bitno poznavati i antropološko-etnografska zbivanja i njihov utjecaj na prevodenje. Stoga je potrebno osvrnuti se i na kompleksnost tematike koja je povezana s postkolonijalnim i društveno angažiranim pristupom u prevoditeljstvu. Iako se smatra da danas više nema klasične kolonijalizacije, većina je naroda još uvek ekonomski i kulturološki podređena bogatim industrijskim zemljama, koje u međunarodnom sporazumijevanju često koriste poziciju političke i ekonomske moći.

Postkolonijalna teorija ne prihvaca više tradicionalna gledišta, prema kojima su kulture statički i zatvoreni sustavi određeni fiksnim geografskim prostorom. Kulture se shvaćaju kao dinamički i otvoreni procesi koji se ne mogu svesti na opće i univerzalne karakteristike. Stoga su napuštene težnje za sveobuhvatnom teorijom i jedinstvenom koncepcijom kulture. Umjesto toga ponuđeni su razni koncepti kojima se nastoje objasniti vidovi kulturnih sučeljavanja u određenu društveno povijesnom kontekstu.

U postmodernističkom se razdoblju krajem 20. i početkom 21. stoljeća opširno raspravlja o problemu prevodivosti kultura (Asad 1998). Kulture, jezici i posljedično prevodenje analiziraju se s aspekta ekonomske i političke moći. Pitanja moći i njezine prevodivosti pojavljuju se u društveno angažiranom prevoditeljstvu, predvođenom sociološko-ideološkim raspravama Bourdieua (1999), Michaele Wolf (2000), Tymoczko (1999), Ericha Prunča (2008, 2012) i mnogih drugih.

Predstavnici postmodernizma rabe pojam *prevodilačka kultura*, naglašavajući njezinu autonomiju i moć u kontekstu produkcije kao trećeg prostora – prostora hibridnih i migracijskih identiteta, koji su ubičajeni i specifični za suvremenu globalizaciju. Politička dimenzija prevodenja ukazuje na različite odnose moći između razvijenog i nerazvijenog svijeta. Kao što smo naglasili, proces prevodenja polazi od pozicije moći i utjecaja razvijenoga

kapitalističkog svijeta. Asad tvrdi da razvijeni i nerazvijeni svijet upućuju na nejednakosti koje se dodatno pojačavaju podjelom jezika na jake i slabe: „Budući da su jezici u zemljama trećeg svijeta manjeg utjecaja i ‘slabiji’ u odnosu na zapadne jezike (misli se na engleski jezik), ti su jezici u procesu prevodenja bili podvrgnuti nasilnoj transformaciji“ (Asad, 1998: 323).

Poznato je da strano i tude postaje zanimljivo samo ako se uklapa u već postojeći i etablirani komunikacijski sustav. Ogradijanje naspram drugog, koje istodobno predstavlja i isključivanje drugih, podupire i održava etnocentrizam zapadnih kultura, čije je glavno obilježje dihotomija: „Čini se da se ovdje radi o prepostavci da su zapadne kulture temeljene na isključivanju i određivanju granica, da one ocrtavaju granice između sebe i drugih kultura, naroda, rasa i religija. Stoga uglavnom predstavljaju svoj autoritet prvenstveno kroz binarne suprotnosti kao što su (...) pojedinac/drugi, kolonizator/kolonizirano, razvijeno/nerazvijeno“ (Wolf, 2000: 129).

Možemo dakle zaključiti da je u svakoj komunikacijskoj djelatnosti čovjek odlučujući čimbenik, koji djeluje u određenom povijesnom i društvenokulturnom kontekstu. U procesu prevodenja prevoditelja uvijek treba promatrati kao čovjeka komunikatora koji izražava svoja mišljenja i stavove te ih posreduje javnosti. Polazeći od Bourdieuove teorije strukturalističkog konstruktivizma, koja je imala bitan utjecaj na teoriju prevodenja početkom 21. stoljeća, profesionalni komunikacijski habitus prevoditelja unutar društvenokulturnog konteksta postaje novim izazovom u teoriji prevodenja. Jedan je od Bourdieuvih glavnih doprinosa humanističkim znanostima analiza dihotomije između subjekta i objekta, racionalizma i empirizma, relativizma i univerzalizma. U tom kontekstu Bourdieu uvodi novo shvaćanje prevodenja kao društvene prakse i njegove funkcije u (re)produkциji lokalnog i globalnog. Takva percepcija prevodenja kao društvenog fenomena potakla je veće zanimanje za ulogu prevoditelja u postupku prevodenja, dajući mu novu translatološko-komunikacijsku dimenziju. Prevoditelj kao posrednik u interkulturnoj komunikaciji istodobno je komunikator, kreator i stvaralač novih informacija. Uloga je translatora da svojim radom i stvaralaštvom stvara nove društvene odnose, kritički uočava pojave, kreira i stvara novu komunikacijsku vrijednost, a time i novu prevedenu interkulturnu stvarnost. Prevoditelj kao komunikator posreduje i priopćuje drugima svoje misli, stavove i kritička mišljenja. Prema Bourdieuu (1999), prevoditeljska posredovana informacija donosi nove komunikacijske spoznaje koje su društveno korisne i koje djeluju na emancipaciju čovjeka, na njegov ukupni kulturološki i društveni habitus. Što se pak tiče viših humanističkih, komunikoloških, translatoloških, antro-

poloških i komunikativnih kriterija za definiranje istinskog komunikatora – prevoditelja, oni su koncentrirani na afirmaciju izražajne slobode u svim njenim kreativnim oblicima.

8. Zaključak

Prevoditeljska praktična djelatnost postojala je od davnina kao potreba posredovanja među civilizacijama i različitim kulturama u svrhu prijenosa religioznih, književnih i stručnih sadržaja. Svi pokušaji uspostavljanja prevoditeljske teorije imaju svoje uporište i temelje u praktičnom pristupu problemima prevođenja. Predstavljajući i analizirajući različite teorijske translatološke pristupe, možemo zaključiti da su u borbi za prevlast dominantni funkcionalistički (skopos) i komunikološko-kulturni pristupi, koji translat (prijevod) definiraju kao kulturno uvjetovani transfer poruke u određenu društvenom okruženju obilježenom konvencijama, običajima i normama s određenom svrhom (skoposom). Svaki je prijevod potrebno promatrati i u ideo-loško-sociološkom kontekstu, uvjetovanom određenom kulturno specifičnom situacijom. U povijesti se čovječanstvo oduvijek bavilo problemima prevođenja, a time i kulturom, međutim prevođenju je u povijesti nedostajala precizna znanstveno-istraživačka metodologija, koja bi omogućila konzistentan i sustavan pristup prevodilačkim izazovima te postavila osnove teoriji prevođenja, stoga se prevoditeljstvo tek u proteklih 50-ak godina uspjelo etabrirati kao samostalna znanstvena disciplina na europskim sveučilištima.

TIPOLOGIJA EKVIVALENCIJE	PROCES PREVOĐENJA
Denotativna ekvivalencija	Orijentacija prema potencijalnim ekvivalentnim odnosima kao npr. 1 : 1 (ekvivalent), x : 1 (neutralizacija), 1 : 0 (rupa)
Konotativna ekvivalencija	Traženje optimalnoga konotativnog ekvivalenta; prema potrebi i pomoću dodatnih komentara.
Normativna ekvivalencija	Očuvanje jezično-stilističkih normi kod prevodenja poslovnih ugovora, uputa za uporabu, poslovne korespondencije, znanstvenih referata. Jezične promjene su moguće u kontekstu tekstualnih normi ciljnog jezika i kulture.
Pragmatična ekvivalencija	Obrada ciljnog teksta u odnosu na potencijalnog recipijenta; tendencija normalizacije.
Formalno-estetska ekvivalencija	Analogija oblikovanja teksta u cilnjom jeziku, naročito kod literarnog prijevoda (npr. prijevod metafora).

Tabela 1:
Tipologija ekvivalencije prema Kolleru

Literatura

- Asad, T. (1998). Übersetzen zwischen Kulturen – Ein Konzept der britischen Sozialanthropologie. U Berg, E., & Fuchs, M. (priredili) *Kultur, soziale Praxis, Text: die Krise der ethnographischen Repräsentation*. Frankfurt/M: Suhrkamp, 300–334.
- Bhabha, H. (1994). *The Location of Culture*. London: Routledge.
- Bourdieu, P. (1999). *Die Regeln der Kunst. Genese und Struktur des literarischen Feldes*. Frankfurt/M: Suhrkamp.
- Bassnett, S., & Lefevere, A. (1990). Introduction: Proust's Grandmother and the Thousand and One Nights: The Cultural Turn in Translation Studies.

- U Bassnett, Susan / Lefevere, Andre (priredili) *Translation, History and Culture*. London: Pinter Publishers, 1–13.
- Bassnett, S. (1998). The Translation Turn in Cultural Studies. U Bassnett, S., & Lefevre, A. (priredili): *Constructing Cultures: Essays on Literary Translation*. Clevedon, Multilingual Matters, 123–143.
- Catford, J. C. (1965). *A Linguistic Theory of Translation*. Oxford: University Press.
- Đurović, A. (2009). *Translation und Translationswissenschaft. Ein Hochschullehrbuch*. Belgrad: Philologische Fakultät der Universität Belgrad.
- Đurović, A. (2015). Od „Personenkennzahl“-a do „Personenkennziffer“-a ili put između raspada dva sistema.“ Referat održan na simpoziju *Tranzicija i kulturno pamćenje*” od 26 – 27. 11. 2015. Filozofski Fakultet Sveučilišta u Zagrebu. (zbornik u tisku)
- Göhring, H. (1978). Interkulturelle Kommunikation: Die Überwindung der Trennung von Fremdsprachen- und Landeskundenunterricht. U Hartig, M., & Woode, H. (priredili) *Kongressberichte der 8. Jahrestagung der Gesellschaft für Angewandte Linguistik*, Stuttgart, 9–14.
- Gojmerac, M., & Mikić, P. (2008). *Kroatische Touristikwerbung in deutscher Übersetzung*. Jastrebarsko: Slap.
- Holmes, J. S. (1988b/2004). The name and nature of translation studies. U Venuti L. (priredio) (2004), *The Translation Studies Reader*, 2nd edition, 180–192.
- Holz-Mänttäri, J. (1984). *Translatorisches Handeln. Theorie und Methode*. Helsinki, Souomalainen Tiedeakatemia.
- Ivir, V. (1978). *Teorija i tehnika prevodenja*. Sremski Karlovci.
- Kade, O. (1968). *Zufall und Gesetzmäßigkeit in der Übersetzung*. Beihefte zur Zeitschrift Fremdsprachen I. Leipzig: VEB Enzyklopädie.
- Kocijančič Pokorn, N. (2003). *Misliti prevod*. Ljubljana: Študentska založba.
- Koller, W. (2011): *Einführung in die Übersetzungswissenschaft. 8. neu bearb. Aufl.*. Tübingen/Basel: Francke (UTB).
- Kučić, V. (2012). Prevođenje kao etičko-komunikativno djelovanje u više jezičnom i multikulturalnom okruženju = Translation als ethisch-kommunikative Strategie im mehrsprachigen und multikulturellen Umfeld. U Đurović, A. (priredila). *Freiheit und Verantwortung - Ethik und Moral in der Translation*, (Germanistische Forschungsreihe, Translationswissenschaft, Bd. 1). Belgrad: Philologische Fakultät, 37–61.
- Kučić, V. (2016). *Translatologija u teoriji i praksi*. Zagreb: Nonacom.
- Levy, J. (1967). Translation in Czechoslovakia. U *Ten Years of Translation – Proceedings of the Fourth Congress of the International Federation of Translators*. Oxford, 211–218.

- Maletzke, G. (1996). *Interkulturelle Kommunikation. Zur Interaktion zwischen Menschen verschiedener Kulturen*. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Movrin, D. (2010). *Fidus interpres= zvest prevajalec*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Nida, E. (1964). *Toward a Science of Translating: With Special Reference to Principles and Procedures Involved in Bible Translating*. Leiden: Brill.
- Nord, Ch. (1989). Loyalität statt Treue: Vorschläge zu einer funktionalen Übersetzungstypologie. *U Lebende Sprachen* 34/3, 100-105.
- Pavlović, N. (2015). *Uvod u teorije prevodenja*. Zagreb: Leykam international d.o.o.
- Pöckl, W. (priredo) (2004). Übersetzungswissenschaft-Dolmetschwissenschaft. Wege in eine neue Disziplin. Wien: Edition Praesens, Verlag für Literatur- und Sprachwissenschaft.
- Prunč, E. (2008). Zur Konstruktion von Translationskulturen. U: Schippel, L. (ur.) *Translationskultur – ein innovatives und produktives Konzept*. Berlin: Frank & Timme Verlag.
- Prunč, E. (2001). *Einführung in die Translationswissenschaft*. ITAT. Graz: Selbstverlag.
- Pym, A. (2013). *The status of the translation profession in the European Union*, Luxembourg: European Commission, 2012. London: Anthem.
- Reiß, K., & Hans, J. V. (1984). *Grundlegung einer allgemeinen Translationstheorie*. Linguistische Arbeiten 147. Tübingen: Niemeyer.
- Snell-Hornby, M. (1986). *Übersetzungswissenschaft – eine Neuorientierung (Zur Integrierung von Theorie und Praxis)*. Tübingen: Francke Verlag.
- Stolze, R. (*2011). *Übersetzungstheorien. Eine Einführung*. Tübingen: Narr.
- Toury, G. (1995). *Descriptive Translation Studies and beyond*. Amsterdam: Benjamins.
- Tymoczko, M. (1999). *Translation in a Postcolonial Context: Early Irish Literature in English Translation*. Manchester: St. Jerome.
- Wolf, M. (2000). *The Third Space in Postcolonial Representation*. U Simon, S., & St. Pierre, P. (priredili) *Changing the terms: translating in the postcolonial era*. Ottawa: University of Ottawa Press, 127–146.
- Zybatow, L. (2010). Translationswissenschaft: Glanz und Elend einer Disziplin. U Zybatow, L. (priredo) *Translationswissenschaft – Stand und Perspektiven*. Innsbrucker Ringvorlesungen zur Translationswissenschaft VI. Frankfurt/M: Peter Lang, 205–231.

Summary

TRANSLATION AS A BRIDGE BETWEEN CULTURES, LANGUAGES AND WORDS

As a result of an intensive global communication in the middle of the previous century a new scientific discipline – translation studies – was integrated in the European universities. This process started without euphoria. In the Slovene universities the process of emancipation of translation studies as an independent scientific discipline developed parallel with Slovenia's preparation to join the European Union. In the past few years the translation discipline has gained more importance as a result of European and global trends. Contemporary translation studies needs to be integrated into existing academic and study programs as an interdisciplinary scientific discipline which shall raise the profile and legitimacy of the translation discipline from theoretical and practical view. As a result of expansion of information-communication technology of the twentieth century characteristic of a postmodern capitalism and migration process which created a transnational and consequently global hybrid culture, a new reality emerged, cultural, linguistic, technological and translational, i.e. translational reality. This is the responsibility of the heads of the universities to promote this young scientific discipline of the twentieth century which is still searching for the identity and is in the process of a constant shaping in theoretical as well as in practical view. One of the main features of this process is interculturality as a characteristic of a contemporary society in which cultures are no more stable and enclosed but have become fluent realities which accept differences. This aspect is also reflected in the development of translation studies in theoretical and methodological view. Translators are considered experts in an intercultural mediation of an important message - their main purpose is to enable a constructive and communicative international discourse. The analysis focuses on the meaning of translation studies as an independent, interdisciplinary scientific discipline which still has not received a proper status in academic circles of the southern-eastern Europe. The author highlights a complex relation between theory and practice in translation theory.

Key words: translation studies, translation, interdisciplinarity, heterogeneity, translation theory

Božinka Petronijević*

Univerzitet u Kragujevcu, Filološko-umetnički fakultet
Srbija

**TEORIJA I PRAKSA
NEMAČKO-SRPSKE i SRPSKO-NEMAČKE
FRAZEOLOGIJE I FRAZEOGRAFIJE**

Originalan naučni rad

UDK 001:81'373.7:[811.112.2=163.41(038)

UDK 001:81'373.7:[811.163.42=112.2(038)

U priloženom radu pokušava se teorijski razložti pojam dvojezičnog frazeološkog rečnika kao posebnog tipa u okviru prevodne leksikografije i utvrditi sistemski razlike između intra- i interlingvalne frazeografije. U okviru analize centralno mesto zauzimaju pojmovi: korespondent/ekvivalent, ustrojstvo rečnika i njihova funkcija. Na osnovu tih parametara dolazi se na kraju i do tipologije frazeoloških rečnika za jezički par: nemačko-srpskohrvatski odn. srpsko-nemački i hrvatsko-nemački.

Ključne reči: Tipologija prevodnih frazeoloških rečnika, kontrastivni vs. prevodni rečnik, semasiološki vs. onomasiološki, aktivni vs. pasivni rečnik.

1. Uvod

Pojam 'frazeografija' podrazumeva poddisciplinu opšte leksikografije koja istražuje frazeme kao leksičke jedinice (u daljem tekstu LJ), uređene na poseban način u frazeološkim rečnicima kao specifičnom tipu rečnika (up. Worbs, 1994: 1). Kao LJ, frazeme mogu biti uređene u intralingvalnim deskriptivnim rečnicima, u rečnicima sinonima i frazeološkim rečnicima kao posebnim rečnicima, ali i u interlingvalnim (prevodnim) rečnicima opštег i posebnog tipa.

* Univerzitet u Kragujevcu, Filološko-umetnički fakultet, Katedra za germanistiku, Jovana Cvijića 66, 34 000 Kragujevac, Srbija, mira2848@eunet.rs

2. Tipologija prevodnih frazeoloških rečnika

2.1. Kontrastivni vs. prevodni

Literatura poznaje i obično ističe dva tipa prevodnih frazeoloških rečnika, u zavisnosti od postupka prenosa semantičke strukture LJ iz jezika izvornika (JI) u jezik cilj (JC): prevodni frazeološki rečnik (up. Duda et al., 1986: 7) i dvojezični deskriptivni frazeološki rečnik (Worbs, 1994: 47).

Prvi služi kao pomoćno sredstvo pri pismenoj translaciji iz JI u JC i obrnuto, polazeći na levoj strani rečnika od LJ JI, a navodeći na desnoj strani korespondente i ekvivalentne LJ u JC. Drugi, deskriptivni frazeološki rečnik, opisuje na desnoj strani značenje i strukturu polazne LJ, s ciljem da prevodiču olakša recepciju originalnog teksta (T1).

Praksa, međutim, ne potvrđuje ovako strogu podelu na tipove, posebno ne kod deskriptivnog tipa (up. Matešić et al., 1988; Mrazović & Primorac, 1991; Petronijević, 2007; Weinberger, 2012). U navedenim rečnicima, koji su predmet naše analize, deskriptivni tip srećemo kod Vajnbergera (Weinberger, 2012), i to u vidu parafraze (P) kombinovane s ekvivalentom (Ä). Ispod parafraze autor neretko navodi i doslovni prevod (W). Ispod W slede primjeri, više njih, označeni sa B (primeri) kao neka vrsta T1. T2 (translat) ne postoji – kao što ilustruje sledeći primer.

lupati glavu

Ä: sich den Kopf zerbrechen

P: angestrengt nachdenken, nach einer Lösung suchen

W: den Kopf schlagen

B: Jezgrovito! A svaka je jezgrovitost mnogo značna, pa i šutljivcu možeš pripisati sve što poželiš da nosi na ledima. Neka ovo kanu bude utjeha, ne treba sebi **lupati glavu**; nije ni u bunar trebalo govoriti (Ivan Aralica): Psi u trgovisu. Stoga nema svrhe **lupati glavu** sa onim što je van našeg domaćaja jer to ionako neće utjecati na naš vječni spas ili propast. Ako niste sigurni kako da prevedete neki termin, nemojte **lupati glavu** oko njega, ostavite ga na engleskom. (Weinberger, 2012:218-219)

Preostala tri rečnika su posve heterogena, iako bi se na prvi pogled moglo ustvrditi kako su rečnici Josipa Matešića (Matešić et al., 1988) i Božinke Petronijević (Petronijević, 2007) čisto prevodni, i to zato što se u literaturi najčešće izjednačavaju kontrastivna i translatološka ravan. Teorijski se ipak nužno nameće razgraničenje između ovih dveju ravni i naučnih disciplina i

njihovih centralnih pojmove – korespondenata i ekvivalenta. U literaturi to, međutim, nije čest slučaj, posebno ne kod osvrta na interlingvalne frazeološke rečnike kao predmet *kontrastivne leksikologije* (up. Igla, Petkov, & Wiegand, 2005), tačnije kontrastivne frazeologije (Földes, 1997; Zeman, 2006; Dobrovolskij, 2012). Frazeme su u kontrastivnoj frazeologiji korespondenti na nivou leksičkog sistema, iako u literaturi najčešće označene kao ekvivalenti. Ti korespondenti na nivou teksta, T1 i T2 mogu biti i ekvivalenti (apsolutni, parcijalni i nulti). Apsolutni ekvivalenti su uvek i korespondenti, pošto se ne mogu javiti ni u kom drugom obliku, nezavisno od vrste teksta i prevedioca. Za razliku od korespondenata, LJ iz JI može u T2 imati više ekvivalenta, različitih po obliku, ali uvek u istoj funkciji i značenju, ukoliko je reč o absolutnoj ekvivalenciji. Na ovu činjenicu posredno ukazuje i Dobrovolski (Dobrovolskij, 2012: 330), razlikujući dve ekvivalencije: „translatološku“ i „sistemsку“, a kao sintezu između njih on vidi funkcionalnu ekvivalenciju, ostvarivu jedino na nivou teksta, odnosno preko T1 i T2.

Iz analize gore navedenih rečnika vidljivo je da LJ 'lupati glavu' ima 'sich den Kopf zerbrechen' i kao korespondent i kao prevodni ekvivalent. U kontrastivnom rečniku Josipa Matešića (1998: 124) reč je o korespondentu podvedenom pod frazemom kao LJ iz JI. Kao korespondent LJ u JC ima isti oblik, sliku i značenje kao i polazna LJ u JI. Pošto i frazeologija poznaje sinonimiju, autor opet jedno ispod drugog navodi u JC sinonime (apsolutne), koji su tako istovremeno i korespondenti LJ u JI. U ovom rečniku nema teksta, ni T1 ni T2, o čemu svedoči i naredni primer.

lupati ipf. [sebi] glavu

sich den Kopf zerbrechen

sich Kopfzerbrechen machen

sich das Hirn zermartern (Matešić et al. 1988: 124)

Rečnik Božinke Petronijević (Petronijević, 2007) očigledno je prevodni, što je vidljivo i iz samog naziva. Levo kao jedinica stoji original (T1), a desno T2 kao translat, i oni su međusobno ekvivalentni. Predmetna frazema je samo element teksta (T1 i T2), koji je i na jezičkoj (sistemskoj) i na translatološkoj (prevodnoj) ravni jednako vredan – i po obliku i po značenju. Kao korespondent i prevodni ekvivalent 'sich den Kopf zerbrechen' može u obrnutom pravcu da se javi i kao LJ nemačkog kao JI, za šta možemo naći potvrdu kod Mrazović/Primorac (Mrazović & Primorac, 1991: 488). U prevodnom rečniku kao ekvivalent može da stoji i korespondent i ekvivalent, ekvivalent može biti različit po obliku (transpozicija), ali ne po značenju i funkciji.

lupati glavu o kome/čemu: Neću ja, efendija, da *lupam glavu o tom.* (Andrić, Ivo, *Prokleta avlja*, 82)

sich über j-n/etw. den Kopf zerbrechen: Ich will *mir*, Efendi, darüber nicht *den Kopf zerbrechen*. (Andrić, Ivo, *Der verdammte Hof*, 64 [Milo Dor / Federmann] (Petronijević, 2007: 108)

nema čemu Naši ginu, a krštenog gada se nakotilo, *kraja mu nema.* (Andrić, Ivo, *Mustafa Madžar*; 39)

ohne Unterlaß / endlos: Die Unsrgen fallen, und dieses getaufte Ungeziefer vermehrt sich ohne *ohne Unterlaß*. (Andrić, Ivo, *Mustafa Magyar*; 50) [Milo Dor / Reinhard Federmann] (Petronijević, 2007: 137)

Unsere sterben, und die getaufte Ekelbrut heckt sich aus, *endlos* nimmt sie zu. (Andrić, Ivo, *Mustafa Magyar*; 103 [Zöller, Martin] (Petronijević, 2007: 137)

Za razliku od napred opisanih frazeoloških rečnika, reč Rečnik Pavice Mrazović i Ružice Primorac (Mrazović & Primorac, 1991: 488) pokazuje da je u njemu JI nemački, što svedoči o tome da je on jedini rečnik ovog tipa u nas. Polazeći od same strukture rečnika, očekivali bismo prevodni tip. Na desnoj strani izostaju, međutim, tekstovi na srpskom kao T2, kao i srpski ekvivalenti za npr. polaznu frazemu, kao što je 'sich den Kopf zerbrechen'. Umesto toga na desnoj strani ispod LJ iz nemačkog kao JI stoje kombinovano, odvojeni tačkom i zarezom, korespondenti i prafraze, iz čega valja zaključiti da je reč o mešovitom tipu frazeološkog dvojezičnog rečnika u funkciji deskripcije. T2 kao translat ne postoji.

sich den Kopf zerbrechen (ili zermartern) [razg.] lupati, razbijati glavu; uporno razmišljati o nečemu; bezuspešno pokušavati setiti se nečega; Da ist Jacob Filter wieder in sein Amt gefahren und hat sich sicher den Kopf zerbrochen: um den Wald und um die Arbeiter darin und... (H. Kant, *Die Aula*) (Mrazović & Primorac, 1991: 488).

Navedeni članak pokazuje da je JI predmetnog rečnika nemački, što svedoči o tome da je to jedini rečnik ovog tipa u nas. Polazeći od strukture rečnika očekivali bismo prevodni rečnik; na desnoj strani, međutim, izostaju ekvivalenti uz navedene izvorne tekstove (T1). Iza same frazeme u JI u srpsko-hrvatskom kao JC sledi njegov korespondent i dve parafraze odvojene znakom; iako je reč o monosemnoj frazemi. Za razliku od prevodnog rečnika

kod ovoga ne стоји T1 као илustrација испод фраземе у JI већ испод чланска са еквивалентом и парофразом.

2.2. Ustrojstvo prevodnih frazeoloških rečnika

2.2.1. Semasiološki rečnici

U literaturi, а i u praksi, данас не постоји јasan kriterijum na osnovu koga bi bilo moguće egzaktно i konsekventno opisati ustrojstvo prevodnih frazeoloških rečnika. Zato neretko nailazimo на ocenu да je реč o хаотичном stanju u ovom domenu (Bergerová, 1999). Teorijska znanja iz leksikologije i teorijske leksikografije ipak nas upućuju на distinkciju između semasiološkog i onomasijoškog ustrojstva, а njemu podležu u prevodnom rečniku isključivo LJ u JI. Ali kako su u ovom типу rečnika LJ po obliku sintaksičke konstrukcije, preciznije fraze (најчешће VP, NP, нешто ређе Adj.P/Adv.P), mada су i druge могуће, већина semasioloških frazeoloških prevodnih rečnika nije uređena prema nukleusima fraza (изузетак Petronijević, 2007).

Uporedimo li druga dva semasiološka rečnika која су предмет наше анализе, иначе доста слична, запажамо да код једног од њих (Matešić et al., 1988) постоји dvostruko abecedno ustrojstvo, uz konstantnu eliminaciju nukleusa фразе као фраземе. Полазни stav овог приступа чини спознјај да фразема представља, најчешће али не и увек, само једну семему, те да ова не представља збир значења конститутивних делова фраземе као фразе.

Matešić фразему као LJ и JI beležи, дакле, два пута (dvostruko ustrojstvo). Уколико је реč о глаголу (V), adjektivu (Adj.), adverbu (Adv.), imenici (N) и sl., alfabetски устројеном, испод сваке од њих наведена је фразема као LJ у JI (на левој страни), док на десној изостаје korespondent/еквивалент. Umesto тога стоји v. (види). По правилу реč је о именици (N) као једној од конституената фраземе, која је и сама abecedno uređena.

JEŽEV

Imati ipf. **ježeve muke** v. MUKA (Matešić et al., 1988: 196)

JEŽITI SE

ježi se komu kosa [na glavi] v. KOSA (Matešić et al., 1988: 196)

koža se komu ježi v. KOŽA (Matešić et al., 1988: 196)

JOŠ

i još kako v. KAKO (Matešić et al., 1988: 196)

još se nije [dobro, valjano] **ohladio** v. OHLADITI SE (Matešić et al., 1988: 196)

Glagole (V) kao odrednice Matešić beleži u infinitivu, čak i onda ako ovi u frazemi stoje isključivo i ličnom glagolskom obliku. U slučaju da frazema ima oblik NP ili VP sa jednom imenicom kao konstituentom, Matešić izostavlja duplo beleženje i pri prvom navođenju, odmah ispod imenice, beleži frazeme kao LJ u JI, a ispod njih direktno korespondente ili ekvivalente u vidu transpozicije.

JUTRO

od jutra do mraka von früh bis spät (Matešić et al., 1988: 197)

od jutra do sutra

ständig

ununterbrochen

Tag und Nacht (Matešić et al., 1988: 197)

vidjeti ipf. pf. **svoje dobro jutro**

sein blaues Wunder erleben (Matešić et al., 1988: 197)

znati svoje dobro jutro

sein blaues Wunder erleben (Matešić et al., 1988: 197)

I rečnik Pavice Mrazović i Ružice Primorac (Mrazović & Primorac, 1991) uređen je semasiološki, jednosmerno, isključujući nukleus ukoliko frazema ima oblik VP. Kao odrednica uzima se po pravilu imenica (N), ukoliko je ova konstituenta frazeme i dopuna uz glagol (V), najčešće subjekat ili objekat. Ako frazema ima oblik VP, a njen konstitutivni element je pridev (Adj.) ili prilog (Adv.), onda ovi sami podležu abecednom ustrojstvu. Ukoliko, pak, u frazemi nema N ili Adj./Adv. ali ona ima oblik VP, ustrojstvu podleže glagol (V). O tome svedoče i naredni primjeri.

KOLBE *j-m **die Kolbe** (ili den Kolben) **lausen** [arh.] isprobijati nekoga; naučiti ga pameti (Mrazović & Primorac, 1991: 481)

j-m **die Kolbe scheren** [arh.] obeležiti nekoga da je lud ili bez lične slobode (Mrazović & Primorac, 1991: 481) – Nije naveden ni korespondent ni ekvivalent.

U oba primera izostaje T1.

TREU* j.-d **ist treu wie Gold** veran je kao pas; čovek se može na njega osloniti (Mrazović & Primorac, 1991: 869) – Izostaje T1.

j-m **ist so treu wie eine Katze bei süßer Milch** (wie die Katze im Speisegewölbe, wie ein Kettenhund) [razg. iron.] na njega se ne

možeš osloniti, nepouzdan je (Mrazović & Primorac, 1991: 869) – Izostaje T1.

VERKNUSEN* j-n **nicht verknusen können** [razg. SN] ne podnosišti nekoga, ne mirisati ga [fam.] Ich denke, das ist der, den du nicht verknusen kannst, und ich soll ihn nicht mal ansehen, wenn er die Straße lang kommt... (H. Mann, *Unrat*, S. 141, II. (Mrazović & Primorac, 1991: 895).

Frazeme kao LJ u prevodnom rečniku Božinke Petronijević (Petronijević, 2007) su semasiološki uređene. Za razliku od prethodna dva rečnika, ovaj je ustrojen prema nukleusima fraza kao pojavnom obliku frazeme, nezavisno o vrsti fraze. Nukleusi, međutim, nisu nadređeni frazemama, već se iščitavaju iz samih frazema, što ovaj rečnik na prvi pogled čini manje preglednim u poređenju sa prethodna dva.

doći čemu kraj

Konačno, i najdužem ljubavnom pogledu *dode kraj*. (Andrić, Ivo, *Anikina vremena*, 43)

ein Ende haben

Schließlich *hat* auch der längste Liebesblick *ein Ende*. (Andrić, Ivo, *Anikas Zeiten*, 195) [Martin Zoller] (Petronijević, 2007: 49)

doći (k) sebi

Lijepo su mu poručili da *dode sebi* ali on je mislio da ga se boje i nije prestao da čini ono što nikome nije bilo od koristi. (Selimović, Meša, *Derviši smrt*, 88)

... i do danas nije *sebi došla*. (Andrić, Ivo, *Svadba*, 173)

Aska je došla sebi. (Andrić, Ivo, *Aska i vuk*, 239)

Žustra Milina tetka nije mogla zadugo da *dode k sebi* i čitav taj dan siktala je. (Čopić, Branko, *Ljubav i smrt*, 99)

Vernunft annehmen; bei klaren Sinnen sein / zu sich kommen

Man hat ihm gütlich nahegelegt, er möge *Vernunft annehmen*, er aber hat gemeint, sie hatten Angst vor ihm, und hat nicht aufgehört, das zu tun, was keinem Nutzen bringt. (Selimović, Mehmed, *Der Derwisch und der Tod*, 122) [Werner Creutziger]

...und war auch heute noch nicht bei klaren Sinnen. (Andrić, Ivo, *Die Hochzeit*, 238) [Alois Schmaus]

Aska kam zu sich. (Andrić, Ivo, *Aska und der Wolf*, 348) [Milo Dor / Reinhard Federmann]

Miles hurtige Tante konnte lange nicht *zu sich kommen* und zischte den ganzen Tag: (Ćopić, Branko, *Die Mutter aus Drvar*; 78) [Dohnal, Maria / Ramo Dervišević]
(Petronijević, 2007: 52)

doći pred strašni sud

Sjedio tamo u sjenci, pravio se važan, prijetio, kad ovamo – *dođe* ... sam *pred strašni sud*. (Ćopić, Branko, *Prolog*, 277)

es über j-n hereinbrechen

Da saß er nun in der Laube, tat wichtig und drohte, und jetzt – jetzt ist es über ihn selber *hereingebrochen*. (Ćopić, Branko, *Freunde, Feinde und Verräter*, 340) [Creutziger, Werner]

doći red na koga

Kad je *došao red na žene*, nastade guranje, prepirkica i dozivanje. (Andrić, Ivo, *Čudo u Olovu*, 207)

die Reihe an j-n kommen

Wenn die Reihe an die Frauen kam, begann ein Gedränge, Schreien und Zetern. (Andrić, Ivo, *Das Wunder in Oovo*, 59) [Alois Schmaus]
(Petronijević, 2007: 52)

2.2.2. Onomasiološki prevodni frazeološki rečnici

U dosadašnjoj teoriji i praksi interlingvalnih rečnika nismo zabeležili postojanje onomasiološkog tipa, bilo da je reč o kontrastivnom ili uistinu prevodnom rečniku. Prvi rečnik tog tipa, i to za jezički par hrvatski/srpski i nemacki, potiče iz 2012. godine, a autor mu je Helmut Vajnberger (Weinberger, 2012). Reč je o frazeološkom rečniku kao podtipu dvojezičnog rečnika za napred navedeni jezički par. Da se u tom pravcu kao nečemu novom u frazeografiji sve više razmišlja, svedoči i postojanje projekta „Onomasiološko frazeološko prevodni rečnik nemačko-poljski“ (*Das onomasiologische phraseologische*

gische Übersetzungswörterbuch Deutsch-Polnisch), o kome referiše i Małgorzata Gulawska-Gawkowska na konferenciji EUROPHRAS-a u Parizu 2014. godine (<https://www.ils.uw.edu.pl/424.html>, preuzeto s interneta 14. I 2016). Za razliku od intralingvalnih rečnika opšteg tipa (isp. Petronijević, 1992: 51–67) ovaj rečnik je daleko komplikovaniji u poređenju sa jednojezičnim istog tipa.

Kao i svi drugi onomasiološki rečnici, tako se i rečnik Helmuta Vajnbergera (Weinberger, 2012) sastoji iz dva dela – sistematskog (*systematischer Teil*) i alfabetskog dela (*Indexteil*). Centralni ili sistematski deo uređen je na principu odnosa *hiperonim-hiponim*. 1800 hrvatskih/srpskih frazema svrstano je tako u 409 semantičkih grupa (*semantische Gruppen*), a ove su hijerarhijski razvrstane na 9 hiperonima (pojmovne grupe). Autor ih označava kao 'velika polja' (*Großfelder*) (A–I), i pod njih podvodi dalje u istoj srazmeri potpolja (*Unterfelder*) a–i. Svako od njih može da sadrži do 35 semantičkih grupa, a svaka grupa se može identifikovati kao kombinacija hiperonima (*Großfeld*), hiponima (*Unterfeld*) i broja semantičke grupe. Kao ilustracija može da posluži npr. Ac 3, čitaj: *A (Zeit. Raum. Bewegung. Sinnesdaten), Ac (Sinneswahrnehmungen), Ac 3 (nass)* (isp. Weinberger, 2012: XXI, 46). Pod semantičku grupu 3 podvedene su dve hrvatske/srpske frazeme, i svaka od njih obeležena je brojem, što u ishodu ima sledeće oznake: Ac 3.1. i Ac 3.2. Uporedi Ac 3.2.

mokar kao miš

Ac 3.2.

Ä: pudelnass.nass bis auf die Haut

P: völlig durchnässt

W: nass (durchnässt) wie eine Maus

B: Lijepo je ali vruće, vruće do zla Boga. Ja sam mokra kao miš.

A ti majstore?

(Milan Šenoa: Iz kobnih dana: historijski roman). Penzioner sa kačketom, mokar kao miš, tek izvađen iz vode, stajao je nasred prodavnice.

(Weinberger, 2012: 46)

Indeks ili abecedni deo u okviru svakog onomasiološkog rečnika služi pronalaženju LJ u okviru semantičke grupe sistemskog dela. S obzirom na tip predmetnog rečnika, njegov autor navodi tri indeksa – Indeks hrvatskih/srpskih frazema (Weinberger, 2012: 410–440), Indeks nemačkih (frazeoloških) ekvivalenta (Weinberger, 2012: 410–440) i Indeks semantičkih grupa (Weinberger, 2012: 476–484).

U Indeksu hrvatskih/srpskih frazema navedene su hrvatske/srpske frazeme sa abecedno nadređenom im imenicom (N) kao odrednicom, s obzirom na to da 90% frazema otpada upravo na ovu vrstu reči. Ukoliko u frazemi ima više imenica, za odrednicu se uzima uvek prva u nizu; slede pridev (Adj.), glagol (V), prilog (Adv.), zamenica (Pron.) i dr. Ilustracije radi uporedi:

ŽIVAC

dirnuti (pogoditi, taknuti) <i>koga</i> u živac	Cb.13.7
ići <i>komu/kome</i> na živce	Cb.15.2
izgubiti/gubiti živce	Cb.17.1

(Weinberger, 2012:440)

Iz navedenog se vidi da sve tri frazeme sa zajedničkom odrednicom ŽIVAC pripadaju istom polju: *C (Physiognomie des Menschen)*, potpolje *Cb (seelisches Erscheinungsbild)*, ali da spadaju u različite semantičke grupe: *Cb 13.7 – schwache Stellen haben, angreifbar sein*, *Cb. 15.2 – jemandem lässtig sein*, *Cb. 17.1 – Mangel an Beherrschung: die Fassung verlieren*.

Indeks nemačkih (frazeoških) ekivalenata (Weinberger, 2012: 441-475) uređen je kao i prvi – *abecedno* i po istom principu, najčešće sa imenicom (N) kao odrednicom. Moguće su i druge vrste reči kao u:

WAHR

So wahr ich lebe Db.10.3 (Weinberger, 2012:472)

(Čitaj: D (Stellung zur Welt); Db (Denken. Meinen); Db 10 (versichern.beteuern.schwören)); napred u Indeksu navedena frazema ne slaže se, međutim, sa *semantičkom grupom 10.3.*; ona se u sistemskom delu javlja pod Db.10.4, a ekvivalent pod Db.10.3 glasi Glaube mir! (Weinberger, 2012: 450) – Indeks (frazeoških) ekvalenata upućuje, međutim, na Db.10.2. (vergessen).

Indeks semantičkih grupa sa aspekta ovog istraživanja daleko je komplikovaniji i neprozirniji od prethodna dva. Umesto simbola kao kombinacije polja, potpolja i broja, kao markera semantičke grupe, u ovom indeksu se iznova, kao semantička grupa, pojavljuju frazeme poređane abecedno, bez odrednice, pod uslovom da u frazemi postoji jedna konsistenta pod abecednim redom. To ilustruje i sledeći primer.

Sich mit etwas **abfinden Cc 28** (Weinberger, 2012: 476)

Vor- und Nachteil Hb (Weinberger, 2012: 484)

(Nema navedene semantičke grupe.)

gut wegkommen im **Vorteil sein Hb 13** (Weinberger, 2012: 364/484)

als wichtiger erachten. **vorziehen Ha 6** (Weinberger, 2012: 363/484)

2.3. Funkcionalno načelo 'aktivno – pasivno' u prevodnoj frazeografiji

Načelo 'aktivno – pasivno' sreće se generalno kod svih prevodnih rečnika, bilo opštih ili posebnih, a isključuju ga intralingvalni rečnici. Pod njim se u dosadašnjoj literaturi (up. Duda et al., 1986; Dyka, 2005) podrazumevao primarno smer prevodenja. Aktivni prevodni rečnik usmeren je ka produkciji rečnika u JC, ukoliko je ovaj za korisnike (prevodioce) strani jezik, a JI kao ishodišni maternji jezik. Pasivni rečnik, s druge strane, namenjen je razumevanju T1, u kome je u procesu translacije JI strani jezik, a JC maternji jezik.

Opisano načelo važi i za prevodne frazeološke rečnike koji su predmet naše analize. Ona (analiza) međutim otvara i neka nova pitanja koja nameće praksa, a o čemu još uvek nema ni naznake u literaturi. Reč je o funkciji autora rečnika u uspostavljanju tipologije 'aktivno – pasivno'.

2.3.1. Aktivni rečnici

Na osnovu napred rečenog, frazeološki prevodni rečnici bi se mogli svrstati u oba napred opisana tipa uz neočekivanu prevagu aktivnog rečnika, o čemu svedoče sledeći rečnici:

- Matešić, J., Hansen, R., Petermann, J., Rittgasser, St., Steiger, M., & Zimanji Hofer, I. (1988). *Hrvatsko-njemački frazeološki rječnik*, Petronijević, B. (2007). *Srpsko-nemački prevodni frazeološki rečnik* i Weinberger, H. (2012). *Kroatisch/Serbisch-Deutsches phraseologisches Wörterbuch*

S obzirom na činjenicu da Matešićev rečnik nije prevodni, već kontrastivni, da nema T1 i T2, da je Matešić jedini autor sa nemačkim kao stranim jezikom, da je drugim autorima naznačenog rečnika (Hansen, Petermann, Rittgasser, Steiger, Zimann i Hofer) nemački maternji, valjalo bi očekivati da korespondenti (tj. ekvivalenti) na nemačkom kao JC budu pouzdan, tačan i čvrst oslonac translatorima. Da li je to tako i u kojoj meri, pokazaće naša dalja analiza.

Slično je i sa Vajnbergerovim rečnikom (isp. Weinberger, 2012). I njegovom autoru nemački jezik kao JC nije strani, već maternji. I od ovog rečnika bi se zato očekivalo da bude pouzdan, tačan i da se dobrim delom na desnoj strani poklapa sa Matešićevim, pod pretpostavkom da im se poklapaju i polazne LJ, u konkretnom slučaju frazeme.

Prevodni rečnik Božinke Petronijević (Petronijević, 2007) se dobim delom razlikuje od prethodna dva. Ona kao autor ne prevodi T1 sa svog maternjeg jezika (srpski) na T2 kao strani (nemački), što bi bilo daleko nepouzdano u poređenju sa ova druga dva rečnika, već do ekvivalenta na nemačkom kao stranom ona dolazi putem odabira iz prevoda poznatih nemačkih prevodilaca, što će reći kompetentnih govornika nemačkog jezika kao maternjeg. S obzirom na tu činjenicu da je ovaj rečnik i prevodni, neretko sa više prevodilaca istog teksta (T1 i T2), ekvivalenti u njemu bi morali biti daleko pouzdaniji u odnosu na prethodna dva. Ovaj rečnik zato jasno ukazuje na razlike između korespondenata i ekvivalenta. Korespondenti imaju uvek isti oblik i ne razlikuju se od autora do autora; oni bi otuda morali da se poklapaju i sa korespondentima u prva dva rečnika, što će pokazati naša dalja analiza.

Predmetni prevodni rečnik otkriva i nešto drugo što se ne može zaključiti na osnovu drugih rečnika, a karakteriše aktivan tip, ukoliko im je autor istovremeno i prevodilac na JC kao maternji (nemački). U zavisnosti od vrste teksta, njihovi autori u većoj ili manjoj meri otkrivaju neretko i nemogućnost dekodiranja neke konkretnе frazeme kao LJ u T1, posebno kod nulte ekvivalentije, te ovu u T2 (prevodu na nemački) izostavljaju, tvore okazionalne frazeme kao ekvivalente ili navode pogrešne ekvivalente. Na to na najbolji način ukazuju i primedbe Božinke Petronijević ili Kristine Mirnić u rečniku koji ovde analiziramo.

Napred rečeno proverićemo metodom slučajnog uzorka. Tako npr. frazemu 'tražiti preko h(lj)eba pogaču' na levoj strani rečnika (s varijantom 'tražiti preko pogače proju') beležimo u sledećim rečnicima: Matešić, J. et al., 1988: 158 i Petronijević, 2007: 223. U drugom od navedenih rečnika frazema ima varijantni oblik 'tražiti hleba nad pogaču'. Treći aktivni rečnik (Weinberger, 2012) ovu frazemu ne beleži ni u kom obliku kao LJ.

Uporedimo li desnu stranu rečnika sa očekivanim korespondentima i ekvivalentima na nemačkom jeziku, lako dolazimo do zaključka da ova frazema u nemačkom nema korespondent, jer je reč o nultoj ekvivalentiji. Matešić et al. (1988:158) umesto ekvivalenta navode dve parafraze koje nisu najpogodnije za prevođenje, a pri ruci im je bio parcijalni denotativni ekvivalent 'wählerisch':

tražiti ipf. hljeba preko pogače (nad pogačom)
übertrieben hohe Ansprüche stellen
unbescheiden sein
(Matešić et al., 1988: 158)

Sučeljeni sa spoznjom da ova frazema u srpskom nema korespondent u nemačkom jeziku, prevodioci u prevodnom rečniku Božinke Petronijević tragaju za kreativnim okazionalnim ekvivalentima i dolaze do struktura koje oblikom podsećaju na polaznu frazemu, ali sa delimično suprotnim slikama (u srpskom 'hleb' nasuprot 'pogača' ili 'pogača' nasuprot 'proja', a u nemačkom 'hleb' nasuprot 'kolač'). O tome svedoče i sledeći primeri:

tražiti hleba nad pogaču

...i docnije joj je poručio da u njegovoju kući nema mesta za besnulje-pobegulje koje „*traže hleba nad pogaču*“.
(Andrić, Ivo, *Zlostavljanje*, 110)

das Brot schmeckt nicht, wenn man nach dem Kuchen schielt / aufs Brot noch Kuchen haben wollen

...und hatte ihr später bestellen lassen, daß es in seinem Hause keinen Platz für übergeschnappte Frauenzimmer und Durchbrennerinnen gäbe, „*denen das Brot nicht schmeckt, weil sie nach dem Kuchen schielen*“.
(Andrić, Ivo, *Die Mißhandlung*, 249) [Schag, Elemer]

...und ihr später bestellen lassen, in seinem Hause sei kein Platz für störische Ausreißerinnen, die „*aufs Brot noch Kuchen haben wollen*“. (Andrić, Ivo, *Die Mißhandlung*, 44), [Grycz, Wolfgang])
(Petronijević, 2007: 223)

2.3.2. Pasivni rečnici

Od postojeća četiri frazeološka rečnika za jezički par srpskohrvatski/srpski/hrvatski i nemački i obrnuto, samo jedan spada u kategoriju pasivnog frazeološkog rečnika (up. Mrazović & Primorac, 1991). To je „Nemačko-srpskohrvatski frazeološki rečnik“ (drugo izdanje). Prvo izdanje potiče iz 1981. godine, što ovaj rečnik čini i prvim frazeološkim rečnikom za naznačeni jezički par u našoj prevodnoj leksikografiji.

Frazeme nemačkog jezika kao JI su za autorke ovog rečnika LJ stranog jezika, isto kao i T1, ukoliko se T1 uopšte javlja, a praksa pokazuje da to nije uvek slučaj. Navođenje T1 kao ilustracije neke frazeme znatno utiče na interpretaciju T1 i na pouzdanije odluke prilikom odabira korespondenata/ekvivalenta u srpskohrvatskom kao maternjem jeziku. Korespondent/ekvivalent bez T1 manje je pouzdan ili neretko i netačan. Metodom slučajnog uzorka zadržaćemo se na analizi dve frazeme iz pomenutog rečnika: 'du hast ja einen Piep' i 'platt sein':

Du hast ja einen Piep [razg.] nisi baš čitav, nisu ti sve daske u glavi, malo si luckast, šašav [razg.] (Mrazović & Primorac, 1991: 653)

Proverom u nemačkoj leksikografiji lako se zapaža da se ovde navedena frazema kao LJ ne navodi u nemačkoj leksikografiji u obliku verbalne fraze (VP) sa glagolom (V) kao nukleusom u ličnom glagolskom obliku, kao što je ovde slučaj. Umesto njega u nemačkom jeziku frazema stoji sa glagolom u infinitivu: 'einen Piep haben' (isp. Görner & Kempcke, 1973: 423; Duden DUW, 1996: 1150). Propust na levoj, nemačkoj strani u rečniku se preslikava i na desnu, gde je srpski autorkama maternji jezik, i gde bi ekvivalenti morali da stoje u bezličnom obliku. Navođenjem T1 ovaj nedostatak bi mogao da se otkloni, ali njega u konkretnom slučaju u rečniku nema. Problematična je i frazema 'nisu ti sve daske u glavi' kao prevodni ekvivalent. Umesto nje bi na korektnom srpskom jeziku kao maternjem valjalo da stoji '(nekome) fali daska u glavi'. Ovoj frazemi u rečniku nedostaje i parafraza na maternjem (srpskom) jeziku, što je kod ovog rečnika inače uobičajeno i vidi se na drugom primeru (*j-m die Planeten lesen*):

j-m die Planeten lesen [zast.] (isp. Leviten) očitati nekome bukvicu; prekorevati nekoga (Mrazović & Primorac, 1991: 655)

I ova frazema je na levoj, nemačkoj strani delom pogrešno uneta u rečnik; umesto 'j-m', kako stoji u navedenom primeru, u matičnoj nemačkoj leksikografiji se beleži 'einem' (kao nepromenjivi deo), a što bi se navođenjem T1 moglo ispraviti. Frazema, na način kako je ovde zapisana i obrađena, ne ukazuje i da je polisemna; autorke je, međutim, u navedenom primeru monosemiraju imenicom 'Leviten' u zagradi. Kao korespondent/ekvivalent na srpskom kao maternjem jeziku autorke navode ispravnu frazemu iza koje sledi parafraza. Ovaj rečnik (to bi pokazala i dalja analiza) nije najpouzdaniji pri profesionalnom prevodjenju, a kao pasivni on može biti – i jeste – od velike koristi pri dekodiranju estranog (nemačkog) teksta kao T1.

Rečnici

Duden DUW (1996). *Duden Deutsches Universalwörterbuch*. Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich: Dudenverlag.

Görner, H., & Kempcke, G. (1973). *Synonymwörterbuch. Sinnverwandte Ausdrücke der deutschen Sprache*, Leipzig: VEB Bibliographisches Institut.

- Matešić, J. et al. (1988). *Hrvatsko-njemački frazeološki rječnik*. Zagreb: Matica hrvatska / München: Verlag Otto Sagner.
- Mrazović, P., & Primorac, R. (1981). *Nemačko-srpskohrvatski frazeološki rečnik*. Beograd: Narodna knjiga.
- Mrazović, P., & Primorac, R. (1991). *Nemačko-srpskohrvatski frazeološki rečnik*. 2. izdanje. Beograd: Naučna knjiga.
- Petronijević, B. (2007). *Srpsko-nemački prevodni frazeološki rečnik*. Beograd: Jasen.
- Weinberger, H. (2012). *Kroatisch/Serbisch-Deutsches phraseologisches Wörterbuch angeordnet nach semantischen Gruppen*. Wien: facultas wuv.

Literatura

- Bergerová H. (1999): Das Elend der Phraseographie und kein Ende. Diesmal am Beispiel der deutsch-tschechischen Wörterbücher. U Skibitzki B., & Wotjak B. (priredili), *Linguistik und Deutsch als Fremdsprache: Festschrift für Gerhard Helbig zum 70. Geburtstag*. (str. 29–40). Tübingen: Niemeyer.
- Dobrovolskij, D. (2012). Phrasem-Konstruktionen in Parallelcorpora. U Prinz, M., & Richter-Vapaatalo (priredili) *Idiome, Konstruktionen, „verblümte Rede“*. *Beiträge zur Geschichte der Germanistik – Band 3*. (str. 327–340). Stuttgart: Hirzel.
- Duda, W., et al. (1986). Zu einer Theorie der zweisprachigen Lexikographie. Überlegungen zu einem neuen russisch-deutschen Wörterbuch. U *Linguistische Studien/ZISW/*. Reihe A: *Arbeitsberichte 142*. (str. 1–121). Berlin: Zentralinstitut für Sprachwissenschaft.
- Dyka, S. (2005). *Probleme der Differenzierung im deutsch-englischen Wörterbuch für Deutsche*. <https://books.google.rs/books?isbn=3110914174> [Preuzeto s interneta 15. I 2016]
- Földes, C. (1997). Konzepte der kontrastiven Phraseologie. U Korhonen, J., & Gimpl, G. (Hrsg.), *Kontrastiv*. (str. 167–182). Helsinki: Finn Lectura.
- Igla, B., Petkov, P., & Wiegand, E. (2005). *Kontrastive Lexikologie und zweisprachige Lexikographie*. Hildesheim: Olms.
- Петронијевић, Б. (1992). Ономасиолошки речници немачког и српско-хрватског језика – дometи и границе. Анали Филолошког факултета, 19., 51–67.
- Prinz, M., & Richter-Vapaatalo, U. (Hrsg.) (2012). *Idiome, Konstruktionen, „verblümte Rede“*. *Beiträge zur Geschichte der Germanistik – Band 3*, Stuttgart: Hirzel.

- Worbs, E. (1994). Theorie und Praxis der slawisch-deutschen Phraseographie. *Mainzer Slavistische Veröffentlichungen. Slavica Moguntiaca*, 16. <http://www.fb06.uni-mainz.de/inst/is/polnisch/texte/phraseographie.pdf>. [Preuzeto s interneta 14. XII 2015]
- Zeman, D. (2006). Zu einigen Aspekten der kontrastiven Phraseologie am Beispiel Deutsch-Tschechisch. Theoretische Prämissen und praktische Überlegungen. *Brücken. Germanistisches Jahrbuch Tschechien – Slowakei. Neue Folge* 14, Prag: Lidové noviny, 299–317.

Zusammenfassung

ZUR THEORIE UND PRAXIS PHRASEOLOGISCHER WÖRTERBÜCHER

DEUTSCH – SERBOKROATISCH/SERBISCH/KROATISCH-DEUTSCH

Zum Zeitpunkt der vorliegenden Analyse konnten insgesamt vier (4) *zweisprachige phraseologische Wörterbücher* ermittelt werden, die das Sprachpaar *Deutsch-Serbokroatisch* bzw. *Serbisch/Kroatisch-Deutsch* beinhalten. Das ersterschienene *phraseologische Wörterbuch* stammt aus dem Jahr 1981 und das letzte aus dem Jahr 2012; diesen Werken liegen theoretisch keine einheitlichen Darstellungsprinzipien zugrunde. Drei von diesen, in der Literatur als zweisprachig oder als Übersetzungswörterbuch behandelt, sind eigentlich *kontrastive phraseologische Wörterbücher*; nur das eine und zugleich das vierte ist tatsächlich ein Übersetzungswörterbuch, mit Texten im Original (T1) und im Translat (T2). Nach der Anordnung sind drei *semasiologisch*, das neueste wohl *onomasiologisch* strukturiert. *Aktive phraseologische Wörterbücher mit Serbisch/Kroatisch als Muttersprache* kommen häufiger vor als *passive mit Deutsch als Fremdsprache*. Im Endergebnis liegen *drei aktive gegenüber einem passiven phraseologischen Wörterbuch* vor.

Schlüsselwörter: zweisprachige Phraseographie, kontrastives Wörterbücher vs. Übersetzungswörterbuch, Korrespondent vs. Äquivalent, semasiologisches vs. onomasiologisches Wörterbuch, aktives vs. passives phraseologisches Wörterbuch.

Добрила Бегенишић*

Филозофски факултет Универзитета у Источном Сарајеву
Босна и Херцеговина

Народна библиотека Србије
Србија

АКТУЕЛНО СТАЊЕ И ПЕРСПЕКТИВЕ НЕМАЧКО-СРПСКЕ ШКОЛСКЕ ЛЕКСИКОГРАФИЈЕ

Оригиналан научни рад

UDK 81'374:373.3/4]:811.112.2=163.41

UDK (038):373.3/4

У раду се разматрају актуелно стање и перспективе развоја немачко-српске школске лексикографије. Основу за израду рада представљају немачко-српски школски речници објављени у првој деценији 21. века. Школска лексикографија посматра се у контексту модерних технологија, потреба савремених корисника и новог приступа настави страних језика у коме преводни модел више није примарни. Посебна пажња биће посвећена доприносу професора Јована Ђукановића развоју немачко-српске школске лексикографије, како практичне тако и теоретске, као и његовим смерницама за њен будући развој.

Кључне речи: школски речници, немачко-српска школска лексикографија, електронски речници, речници у настави страних језика.

1. Основне карактеристике немачко-српске школске лексикографије

Школска лексикографија као посебна грана лексикографије представља област која је изузетно значајна, а скоро потпуно занемарена код нас, како на теоретском тако и на практичном нивоу. Практична лексикографија се развијала и развија се стихијски, према постулатима традицио-

* Филозофски факултет Универзитета у Источном Сарајеву, Алексе Шантића 66, 71420 Пале, Босна и Херцеговина; e-mail: dobbeg@yahoo.de

налне лексикографије скоро без икаквих елемената модерне електронске лексикографије. Њен развој није усклађен са развојем информатичког друштва, што је основна претпоставка за успешан развој сваке области данас, па и лексикографије. Корисници школске лексикографије су младе генерације које се углавном крећу у информатичком окружењу и користе дигиталне сервисе. Задовољавање њихових потреба значи прихватање принципа модерног информатичког друштва и присутност на интернету. Ако се узму у обзир све те чињенице, јасно је да је актуелно стање школске лексикографије код нас такво да она не може да задовољи захтеве својих корисника. То је карактеристика школске лексикографије за све стране језике у пару са српским, а посебно кад су у питању школски речници немачког и српског језика.

Проблеми школске лексикографије језичког пара немачки и српски огледају се и у квалитету и у квантитету објављених речника. На пољу практичне лексикографије бележи се мали број нових издања, углавном је реч о поновљеним издањима или издањима која су прештампана без икаквог критичког осврта, без поправки и допуна. О издавању речника у савременој електронској форми још увек нема ни говора. Сви постојећи немачко-српски и српско-немачки речници за школску употребу прилагођени су граматичко-преводном методу у настави страних језика, а семантизација се врши скоро искључиво путем преводних еквивалената. И то је доказ да се немачко-српска школска лексикографија не развија као модерна научна дисциплина и да не прати промене које су се десиле у методици наставе страних језика и у савременој наставној пракси.

Ј. Ђукановић у раду „Задаци наше германистичке лингвистике“, на водећи задатке које треба да ураде домаћи германисти, као посебно поље апострофира лексикографију, „која до сада није привлачила позорност лингвиста“ (Ђукановић, 1992: 26). А као проблеме наводи недостатак компетентне анализе постојећих двојезичних речника о обради одредница, о граматичким подацима и стилском обележавању немачких речи, о степену и начину обележавања валентности, о фразеологији и идиоматици у њима (Ђукановић, 1992: 27).

Од тада до данас направљени су неки помаци у области истраживања немачко-српске (српскохрватске) лексикографије, посебно опште и стручне. На пољу школске лексикографије урађено је веома мало. Школска лексикографија заступљена је делимично у два магистарска рада (Бегенишић, 2001; Марковић, 2001). У оба рада пописана је немачко-српска (српскохрватска) лексикографија у периоду 1945–1991. Школски речници нису посматрани као посебан тип, те као такви нису посебно ни

анализирани. До масовније појаве школских речника дошло је у другој половини 20. века. У првој половини 20. века школски речници били су само спорадична појава. Немачко-српска/хрватска лексикографија прве половине двадесетог века обрађена је у оквиру једне монографске студије (Petronijević, 2002), али ни ту школски речници нису третирани као посебан тип. Граматичким подацима у школским речницима, а пре свега именицама и њиховим категоријалним обележјима посвећен је рад „Обележавање морфолошких категорија уз именице у немачко-српским речницима за школску употребу“ (Бегенишић, 2014). У овом раду анализиране су граматичке категорије у немачко-српским школским речницима објављеним у првој деценији 21. века.

Ако се имају у виду ове чињенице, јасно је да не постоје свеобухватни радови који би се бавили немачко-српском и српско-немачком школском лексикографијом са разних аспеката. Не постоје библиографије школских речника језичког пара немачки и српски, ни анексних ни оних који су објављени као засебне библиографске јединице. Немачко-српских и српско-немачких речника објављено је веома мало, посебно ако се има у виду чињеница да учење немачког у школама у Србији има дугу традицију и да је за тај страни језик увек владало интересовање без обзира на турбулентне периоде у немачко-српској историји. Није беззначајна ни чињеница да је немачки био први страни језик који се учио у школама у Србији.

Улога школских речника у образовном процесу уопште није препозната иако се ради о веома значајним приручницима. У великом броју случајева школски речници су први приручници са којима се ученици сусрећу тако да они захваљујући њима стичу своја прва лексикографска искуства и лексикографске компетенције. Ти приручници треба да им буду путоказ у коришћењу лексикографских дела у будућем животу и раду. Они захваљујући њима треба да стекну искуство да знају да одаберу адекватан и квалитетан приручник у будућности. Све су то разлози због којих овој области лексикографије треба посветити много већу пажњу него што је то до сада био случај.

2. Немачко-српска школска лексикографија у првој деценији 21. века

Као корпус за анализу стања немачко-српске школске лексикографије послужиће речници за школску употребу који су објављени у пр-

вој деценији 21. века у Србији. Овај период је изабран због тога што је у то време дошло до наглог информатичког развоја, масовне појаве електронских сервиса и дигитализације. Покушаћемо да на поменутом корпсусу покажемо да ли је у области школске лексикографије дошло до примене нових технологија и да ли је њен развој пратио развој информатичког друштва, али и да ли су у овим речницима испраћени нови трендови у учењу страних језика, где преводни модел више није примарни.

Први речник у овом периоду објављен је 2001. године. Реч је о трећем издању „Rečnika nemačko-srpskog i srpsko-nemačkog“ аутора Милана Поповића (Popović, 2001). Овај речник је у периоду од 2000. до 2010. године доживео осам издања: 2001. године треће, 2003. треће доштампано, 2005. четврто, 2006. пето, 2008. шесто, 2009. седмо и 2010. осмо издање. Сва издања речника су иста, речик има кратак предговор, двосмерни је, први део је немачко-српски, други део је српско-немачки, а у средини речника дат је кратак преглед немачке граматике.

Из назива речника не може се закључити његова намена. Тада податак проналазимо у предговору, где стоји да је првенствено намењен ученицима средње школе, али и ширем кругу корисника. Предговор је оскудан и садржи мало података. Речник не садржи никаква друга теоретска упутства која би олакшала његову употребу, као што су упутство за употребу, списак скраћеница и сл. Уз именице у немачком језику наведен је члан као и наставци за генитив једнине и номинатив множине. Што се тиче јаких и неправилних глагола, присутне су недоследности у обележавању основних облика, код неких глагола наводе се у загради вокали који се мењају, код неких су дати пуни облици, код неких се делимично наводи облик за партицип перфекта. Глаголи су обележени звездицом која вероватно упућује на табелу јаких и неправилних глагола у граматичком делу, али то никде није објашњено. На пример:

abbinden* (a, u) podvezati; odvezati (стр. 7)
abbringen* (brachte ab, abgebracht) odvratiti; odgovoriti, odvojiti
(стр. 7)
gehen* (ging, gengen, pom. s.) ići; hodati; kretati se (стр. 135)

Други речник објављен у овом периоду је „Немачко-српски српско-немачки речник за основу школу“, треће, допуњено издање аутора Јована Ђукановића. Овај речник је објављен у издању Завода за уџбенике и наставна средства из Београда 2004. године. Речник је двојезични, двосмерни, има 425 страна. Речник је посебне намене, из поднаслова видимо

да је то „речник за основу школу“. Речник има предговор и упутство за коришћење. Из предвора сазнајемо да садржи око 3000 најфрејментнијих речи које спадају у основни фонд немачког језика, односно лексику која се учи у основној школи. Након предвора налази се упутство за коришћење у коме аутор објашњава устројство речника, начин слагања одредница и навођења преводних еквивалената у језику циљу.

Одреднице у оба дела речника су посебно истакнуте (одштампане су плавом бојом), што доприноси прегледности корпуса у речнику. Уз сваку одредницу наведене су релевантне граматичке информације за одговарајућу врсту речи, а посебно у немачком, било као језику изворнику или језику циљу. Уз именице у немачком језику наведен је одређени члан као ознака рода и наставци за генитив једнине и номинатив множине. Код нетипичних облика множине дата је цела реч. На пример:

Abschnitt, der; -es, -e одељак, одломак – *Der letzte Abschnitt des Romans ist sehr langweilig.* Последњи одломак романа је веома досадан. (стр. 11)

Museum, das; -es, Museen музеј – *Sie waren gestern im Historischen Museum.* Они су јуче били у Историјском музеју. (стр. 138)

Пажња је скренута и на друге појаве када су именице у питању: уколико именица има само један број, уз именицу се налази ознака pl. или sg. Код поименичених придева и партиципа дат је само облик са одређеним чланом. Код именица се валентност наводи само у случају да се разликује од валентности одговарајуће српске именице. На пример:

Hoffnung, die; -, en (auf A) нада – *Du sollst die Hoffnung auf Genesung nicht verlieren.* Не треба да губиш наду у оздрављење.

Што се глагола тиче, у загради се наводе јаки и неправилни облици као и облик за треће лице једнине презента, уколико глагол показује неку од вокалских алтернација у презентској парадигми. И уз глаголе је наведена валентност уколико одступа од валентности српског глагола:

messen, (misst, maß, hat gemessen) мерити – *Er misst die Entfernung mit den Augen.* Он очима мери одстојање. (стр. 133)

hoffen (auf A) надати се – *Ich hoffe auf seine Rückkehr.* Надам се његовом повратку. (стр. 102)

Придеви у немачком језику дати су у основном облику, а њихов еквивалент на српском у мушким роду. Код немачких придева дати су облици за неправилну компарацију. Валентност се и код ове класе речи наводи само уколико постоје разлике са валентношћу српског еквивалента:

begabt даровит, талентован – *Dieser Junge ist ein begabter Maler.* Овај младић је даровит сликар. (стр. 29)

За придеве који имају суплетивну компарацију наведени су облици за компаратив и суперлатив:

gut (besser, best) добар – *Hast du gut geschlafen?* Јеси ли добро спавала? *Sei so gut!* Буди тако добар! *Du bist mein bester Freund.* Ти си мој најбољи друг. (стр. 92)

Али ћемо и *besser* наћи као одредницу:

besser (компаратив од **gut**) (стр. 34)

Уз предлоге је наведена ознака падежа који регирају:

für (A) за – *Er lernt für die Prüfung.* Он учи за испит. *Ist der Brief für mich?* Је ли писмо за мене? (стр. 77)

Овај речник је богат илустрацијама, значења неких речи објашњена су помоћу илустрација, било појединачним у оквиру копруса, било да су поједине групе појмова објашњене сликом као што је то случај за поврће (стр. 83), кућу (стр. 96), домаће животиње (стр. 97), одећу (стр. 113), главу (стр. 116), тело (стр. 118), намештај (стр. 136), воће (стр. 146), алат (стр. 218), дивље животиње (стр. 221).

Најон немачко-српског дела речника следе додаци: „Основни бројеви“, „Имена дана и месеци“, „Имена континената“, „Имена неких земаља и њихове изведените“, „Имена покрајина у Немачкој, Аустрији и Швајцарској“, „Имена планина, река и језера“ и „Најчешће скраћене речи и скраћенице у немачком језику“.

Свака немачка одредница и њен еквивалент у српском илустровани су реченицом на немачком и њеним преводом на српски језик. Тај поступак знатно олакшава употребу лексеме, пошто се она наводи у свом природном окружењу, а не изловано.

Четврто издање овог речника објављено је 2008. године. Према информацијама из предговора ово издање је осавремењено и усклађено са новим правописом.

Године 2005. објављен је „Školski rečnik nemačko-srpski, srpsko nemački“ аутора Војислава Владовића и Предрага Мицића (Vladović & Micić, 2005). Реч је о првом издању речника, намена речника сазнаје се већ из наслова, али и из предговора где аутори наводе да је речник намењен школском узрасту, али и ширем кругу корисника јер садржи општу и елементарну лексику. Сазнајемо такође да је речник урађен према наставним материјалима за учење немачког језика у средњој школи. Од теоретског дела речник садржи „Skraćenice“, „Predgovor“ и „Objašnjenja za upotrebu rečnika“. И овај речник је двосмерни, први део је немачко-српски, други део је српско-немачки, а у средини је дат „Kratak pregled nemačke gramatike“ (стр. 217–283). Из предговора сазнајемо да је речник рађен према новом правопису немачког језика. Од граматичких података наведен је члан уз именице у немачком језику као и наставци за генитив једнине и номинатив множине, уз глаголе су наведени основни облици, али и облик за треће лице једнине презента за све глаголе, а не само за јаке. Уз остале врсте речи наведено је обележје врсте речи:

gelingen (gelingt, gelang, ist gelungen) успети, успевати, поći/
polaziti за rukom (стр. 74)

Gerechtigkeit (die, -/en pravednost, pravičnost (стр. 75)

gesamt (prid.) (sve)ukupan (стр. 75)

Последњи речник у овом периоду објављен је 2009. године под називом „Nemačko-srpski i srpsko-nemacki školski rečnik sa gramatikom“ ауторки Санје Барбулов и Маргите Дех (Barbulov & Deh, 2009). Већ из наслова сазнајемо да је то школски речник и да је намењен ученицима који похађају основну школу. И овај речник је двосмерни, први део је немачко-српски, други део је српско-немачки, а садржи и граматички део (стр. 201–304). И у овом речнику су наведени основни подаци уз именице, облик за треће лице једнине презента и основни облици за јаке и неправилне глаголе. Наведени су и подаци о валентности глагола. Такође је наведена ознака за врсту речи уз придеве, прилоге и предлоге. На пример:

Hotel, das (-s, -s) hotel

Hund, der (-[-]s, -e) pas

(стр. 84)

3. Закључак

Циљ овога рада био је да покажемо да је школска лексикографија језичког пара немачки и српски релативно занемарена област лексикографије, да њен развој тече стихијски и да њено актуелно стање не одговара потребама савремених корисника. Број објављених речника је мали, у испитиваном периоду објављена су четири речника за школску употребу у дванаест издања, од којих су два за основну, а два за средњу школу. Сви постојећи речници објављени су у штампаној форми, нема ниједног у електронској форми. У случају два речника, реч је о поновљеним издањима из претходног периода, а два су објављена у првом издању (Barbulov & Deh, 2009; Vladović & Micić, 2005).

Сва четири речника су двосмерна, први део је немачко-српски, други део је српско-немачки. Граматички део садрже три речника (Popović – у свим издањима, Vladović & Micić, 2005 и Barbulov & Deh, 2009), а не садржи само један речник (Ђукановић, 2004, 2008). У свим речницима који садрже граматички део, он је дат као одвојено поглавље, а одштампан је у средини између немачко-српског и српског немачког дела речника.

У свим анализираним речницима наведени су граматички подаци, негде доследно, негде недоследно, углавном уз именице и глаголе у немачком језику. Уз именице су наведени члан, наставак за генитив једнине и номинатив множине. Уз јаке и неправилне глаголе наведени су основни облици, као и облик за треће лице једнине презента, с тим да су у једном речнику наведни облици за треће лице једнине презента за све глаголе, а не само за оне са вокалском алтернацијом (Vladović & Micić, 2005).

Од свих објављених речника најпрегледније и најдоследније је урађен „Немачко-српски српско-немачки речник“ Ј. Ђукановића. Овај речник садржи лексику примерену нивоу знања коме је намењен, одреднице су веома јасно истакнуте, што доприноси прегледности и поједностављује употребу. Граматички подаци наведени су прегледно и јасно, а илustrације повећавају информативну вредност овога речника. Примери уз сваку одредницу наведени у облику реченице олакшавају употребу лексеме стављајући је у њен природни контекст. Наведени су сви подаци који су потребни за школски ниво без сувишног нагомилавања података.

Као што смо раније напоменули, сви речници објављени у овом периоду урађени су у штампаној форми, нема ниједног речника објављеног у електронском облику.

Да би се поправило стање у области немачко-српске школске лексикографије потребно је урадити детаљну анализу немачко-српских речника за школску употребу, али и анализу уџбеника који се користе у настави, као и анализу наставних планова и програма за немачки језик. Тек кад се сагледа постојеће стање у настави немачког језика као страног и када се одреде циљеви, могуће је планирати израду речника. Из тог разлога добро би било да се уради пројекат израде школских речника за све језике који се изучавају као страни, а да тимови стручњака за сваки језик израде корпус који одговара школском нивоу знања, а у складу са постојећим уџбеницима. Ти речници би требало да буду урађени у електронској форми према принципима савремене лексикографије и да буду доступни свим ученицима и наставницима.

Пре тога српским германистима предстоји да ураде квалитетан немачко-српски речник који би био урађен према принципима савремене лексикографије и који би био доступан у електронској и штампаној форми. Постојање једног таквог речника претпоставка је за израду других типова речника, посебно школских.

Пут до реализације ових циљева је свакако дуг, али би се у међувремену могло предузети нешто на осавремењавању постојећих школских речника. Не би се утрошило превише времена ни труда да се један квалитетан школски речник претвори у електронску форму и да као та-кав буде доступан ученицима. Био би то први корак у модернизацији немачко-српских школских речника, али и добар тест за даље кораке, пошто би анализа коришћења тог речника (статистички подаци, сугестије, коментари), дала значајне показатеље који би били од користи за израду квалитетних школских речника. У ту сврху потребно је искористити један квалитетан класични речник, који би био претворен у електронску форму и био доступан ученицима и наставницима за коришћење у настави.

Литература

- Barbulov, S., & Deh, M. (2009). *Nemačko-srpski i srpsko-nemački školski rečnik sa gramatikom*. Zemun: Publik Praktikum.
- Бегенишић, Д. (2001). *Немачко-српскохрватска лексикографија у периоду 1971–1991*. Необјављен магистарски рад. Београд: Филолошки факултет.

- Бегенишић, Д. (2014). Обележавање морфолошких категорија уз имене у немачко-српским речницима за школску употребу. *Радови Филозофског факултета Пале, Филолошке науке* 16 (1/2), 525-535.
- Vladović, B., & Micić, P. (2005). *Školski rečnik nemačko-srpski, srpsko-nemački*. Београд: Predrag & Nenad.
- Ђукановић, Ј. (1992). Задаци наше германистичке лингвистике. *Анали Филолошког факултета*, XIX, 17–28.
- Đukanović, J. (1998). Nemački kao drugi strani jezik. *Glossa*, IV (3), 39–43.
- Ђукановић Ј. (2004). *Немачко-српски, српско-немачки речник за основну школу*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Ђукановић Ј. (2008) *Немачко-српски, српско-немачки речник за основну школу*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Марковић К.(2001). Немачко-српскохрватска лексикографија (1945–1971). Необјављен магистарски рад. Београд: Филолошки факултет.
- Petronijević, B. (2002). *Nemačko-srpsko-hrvatska leksikografija prve polovine XX veka. Kulturno-istorijski transfer*. Beograd: Filološki fakultet – Naučno društvo za negovanje i proučavanje srpskog jezika.
- Popović, M. (2001). *Rečnik nemačko-srpski i srpsko-nemački*. Beograd: JRJ.
- Popović, M. (2003). *Rečnik nemačko-srpski i srpsko-nemački*. Beograd: JRJ.
- Popović, M. (2005). *Rečnik nemačko-srpski i srpsko-nemački*. Beograd: JRJ.
- Popović, M. (2006). *Rečnik nemačko-srpski i srpsko-nemački*. Beograd: JRJ.
- Popović, M. (2008). *Rečnik nemačko-srpski i srpsko-nemački*. Beograd: JRJ.
- Popović, M. (2009). *Rečnik nemačko-srpski i srpsko-nemački*. Beograd: JRJ.
- Popović, M. (2010). *Rečnik nemačko-srpski i srpsko-nemački*. Beograd: JRJ.

Zusammenfassung

ZUR GEGENWÄRTIGEN LAGE UND ZU DEN PERSPEKTIVEN DER DEUTSCH-SERBISCHEN SCHULLEXIKOGRAFIE

Die vorliegende Arbeit befasst sich mit der deutsch-serbischen und serbisch-deutschen Schullexikografie am Anfang des 21. Jahrhunderts. Im ersten Teil wird über die aktuelle Lage der Schullexikografie und über ihre Entwicklungstendenzen diskutiert. Danach wird der Stellenwert der deutsch-serbischen und der serbisch-deutschen Schulwörterbücher analysiert, die im ersten Jahrzehnt des 21. Jahrhunderts veröffentlicht wurden. Die Analyse hat gezeigt, dass die gegenwärtige Lage der Schullexikografie nicht zufriedenstellend ist, dass nur klassische Printform vertreten ist und dass es keine elektronischen Wörterbücher gibt, was heute als unentbehrlich anzusehen wäre. Die potenziellen Benutzer dieser Wörterbücher sind Schüler, also junge Leute,

die digital orientiert sind, und die fast ausschließlich elektronische Quellen benutzen. Diese Tatsache soll bei der Herstellung der Schulwörterbücher in der Zukunft berücksichtigt werden.

Schlüsselwörter: Schulwörterbücher, deutsch-serbische Schullexikografie, elektronische Wörterbücher, Wörterbücher im Fremdsprachenunterricht.

Neda Donat*

Univerzitet Crne Gore

Fakultet za turizam i hotelijerstvo u Kotoru

Crna Gora

**NASTAVA NJEMAČKOG JEZIKA
U SREDNJIM ŠKOLAMA
U „STAROJ CRNOJGORI“ DO 1918. GODINE****

Originalan naučni rad

UDC 371.214'35:821.112.2(497.16)»1860/1918»

Rad „Nastava njemačkog jezika u srednjim školama u ’Staroj Crnoj Gori’ do 1918. godine“ daje kratak pregled nastave njemačkog jezika u Crnoj Gori u granicama koje je ta država imala do 1918. godine. Njemački se prvi put učio u Cetinjskoj gimnaziji školske 1903/1904. godine, a ubrzo potom i u gimnazijama u Podgorici, Beranama, Nikšiću i Pljevljima. Na maturskom ispitu učenici su ga prvi put polagali 1909/1910. godine, u Cetinjskoj gimnaziji, koja je do kraja Prvog svjetskog rata bila jedina viša gimnazija u Crnoj Gori. U radu se pominju nastavnici njemačkog jezika, nastavni planovi i programi za njemački jezik.

Ključne riječi: nastava njemačkog, Crna Gora, gimnazije, nastavni planovi i programi, nastavnice njemačkog.

1. Osnivanje srednjih škola u Crnoj Gori

Istorija srednjih škola na tlu „Stare Crne Gore“ počinje 1860. godine na Cetinju, nakon dolaska na vlast knjaza Nikole I. Petrovića. Već 1869. godine otvoreni su Bogoslovija i Djevojački Institut Carice Marije. U te dvije škole u tom periodu nije se učio njemački, iako je nastavni plan Djevojačkog instituta predviđao učenje njemačkog jezika kao fakultativnog predmeta.

Usled nedostatka nastavnog kadra za nastavu u novootvorenim školama knjaz Nikola pokrenuo je akciju za dovođenje nastavnika sa strane, tako da

* Univerzitet Crne Gore, Fakultet za turizam i hotelijerstvo u Kotoru, Stari grad 320, 85330 Kotor, Crna Gora, ndonat@t-com.me

je na Cetinju u njegovo vrijeme djelovala prava intelektualna elita, koju su uglavnom činili tzv. izvanjci: Milan Jovanović-Batut, Jovo Ljepava, Jovo Dreč, Ilija Beara, Stevo Čuturilo, Simo Popović, Jovan Pavlović, Jovan Sundečić, Simo Matavulj, Valtazar Bogišić, Pavle Apolonović Rovinski i dr. (Cvijović & Kovačević 1996). Kod dovođenja nastavnika sa strane knjazu Nikoli nisu bili presudni ni njihova vjeroispovijest, niti politička orientacija, već njihovo znanje i sposobnosti.

1.1. Cetinska gimnazija

Cetinska gimnazija počela je sa radom školske 1880/1881. godine. To je najstarija gimnazija u Crnoj Gori, u granicama koje je država imala do 1918. godine. Prvih godina rada od jezika su se učili latinski i francuski u prva četiri razreda, a školske 1885/1886. uvedeno je još i učenje grčkog u trećem i četvrtom razredu (Vuksan 1931).

O uvođenju njemačkog raspravljaljalo se u junu 1891, kada je predloženo da se u trećem razredu – pored ruskog, latinskog i grčkog – uče još i francuski¹ ili njemački jezik kao fakultativni predmeti. Većina članova profesorskog zbora glasala je za uvođenje njemačkog jezika, jer su smatrali da učenici sa njemačkim jezikom mogu nastaviti školovanje ne samo u Austriji i Njemačkoj, već i u Rusiji ili Srbiji. Iz nama nepoznatih razloga, njemački jezik ipak nije uveden u narednoj školskoj godini, kao što je to bilo izglasano (Pejović, 2007: 253–256).²

Drugi pokušaj bio je naredne, 1892. godine. Knjaz Nikola tada je razmišljao o otvaranju sedmorazredne gimnazije, te je svog sekretara J. Sundečića poslao u Zagreb, da sa Franjom Račkim i istaknutim hrvatskim prosvjetnim radnicima prouči da li je potrebno reorganizovati rad Cetinske gimnazije. Predložena je bifurkacija, tj. da se gimnazijsko školovanje podijeli u dvije cjeline od po četiri razreda i da se „kao relativno obavezni predmet“ uvedu njemački i italijanski jezik. Konačnu odluku o svemu trebalo je da donese knjaz Nikola lično.

Cetinska gimnazija prerasla je, međutim, u višu gimnaziju tek od školske 1902/1903. Od tada se nastava odvijala po novom nastavnom planu i programu, koji je izrađen po ugledu na planove i programe za gimnazije u drugim

¹ Francuski jezik se prema trećem nastavnom planu iz šk. 1886/1887. godine učio tek od V razreda.

² U školskoj 1894/1895. učio se francuski.

evropskim zemljama (Jovanović, 1970: 77–83). Njemački jezik prvi put se učio školske 1903/1904. godine, tj. 23 godine nakon osnivanja gimnazije, a predavao ga je direktor gimnazije, Luko Zore. Zore je bio „bečki đak“. Na Cetinje je došao u jesen 1902. i tu postao „guverner mladog knjaževića“, tj. vaspitač knjaza Petra, sina knjaza Nikole. Prema nastavnom planu bilo je predviđeno da se njemački jezik uči od drugog do osmog razreda, sa tri časa nedeljno. Jedino su za drugi razred planirana četiri, a za sedmi dva časa sedmično.

Uvođenje njemačkog u Cetinjskoj gimnaziji poklapa se sa političkim i rodbinskim zbližavanjem dinastije Petrovića i Crne Gore sa Njemačkom. Dvoje od dvanaestoro djece kralja Nikole I Petrovića sklopilo je brakove sa pripadnicima njemačkog plemstva. Princeza Ana se 1897. na Cetinju udala za princa Franca J. Batenberga, dok se prijestolonasljednik, knjaz Danilo, 1899. godine oženio njemačkom princezom Jutom fon Meklenburg-Strelic. Drugi kraljev sin, knjaz Petar, školovao se početkom 20. vijeka u Hajdelbergu, da bi juna 1907. godine položio državnu maturu u Štutgartu. Kralj Nikola I i sam je govorio njemački, što potvrđuje i njegov tjelohranitelj, I. Jovanović (Jovanović, 1998: 64, 126–127).

Nastavnici koji su predavali njemački nisu uvijek bili filolozi, npr. Dragutin Matanović je na Sorboni studirao prirodne nauke, ali bio je i „njemački đak“ – studirao je u Štutgartu, Hajdelbergu, Getingenu i Lajpcigu (Pejović, 2007: 75). Jovo Sudić studirao je italijanski, francuski i filozofiju u Beču, gdje je i doktorirao 1912. godine, dok je jednu godinu proveo i na Univerzitetu u Firenci (Lekić, 1971: 55–56). Profesor Milenko Simonović studirao je filozofiju i njemački jezik u Beču, Zagrebu i Gracu (Pejović, 2007: 766).

Crna Gora radila je i na stvaranju sopstvenog nastavnog kadra za njemački jezik. Radi toga su gotovo svake godine dodjeljivane stipendije za studij njemačkog jezika i književnosti u Lajpcigu, Jeni, Hajdelbergu i na drugim poznatim univerzitetima.

Prva matura bila je 1910. godine. Godinu i po dana prije toga doneta su „Pravila za ispit zrelosti u knj. crnog. realnijem gimnazijama“ (Jovanović, 1970: 77; Pejović, 2007: 421). U 80 članova detaljno je regulisan postupak polaganja mature. Na pisanom ispitu iz njemačkog pisan je sastav, a vrijeme za izradu bila su četiri sata. Članom 32. precizira se: „Za izradu njemačke i ruske radnje treba odabrat takve zadatke koji neće kandidatima zadavati stvarnijeh poteškoća. Pri ocjeni takvih radnja više će se polagati na pravilnost jezika.“ U članu 48. su uputstva za predmete koji se polažu usmeno. Vezano za njemački navodi se:

Iz njemačkog jezika traži se da kandidat pročita i prevede jedno mjesto iz njemačkoga pisca koje se nije u školi obrađivalo i da sadržaj ispriča njemačkijem jezikom. – Na pitanja koja će mu se postaviti po tome štivu valja da odgovori njemačkijem jezikom; naročito će se paziti na to da li su mu gramatički oblici pravilni. – Iz njemačke književnosti treba kandidat na osnovi školske lektire da poznaje u glavnijem crtama najznačnije pojave od Klopštokova doba. Biografije se ne pitaju (Pejović, 2007: 423–426).

Po sjećanju Vuškovića, jednog od maturanata, na maturi je pola učenika bilo starije od 23 godine. Vušković je na usmenom ispitu iz njemačkog dobio da pročita odlomak iz Geteovog „Fausta“. Pročitani dio morao je da prevede, a nepoznate riječi rekao mu je profesor. Odgovarao je biografiju Getea i drugih klasika njemačke književnosti, iako u članu 48 Pravila za ispit zrelosti stoji da se ne pitaju biografije pisaca.

Ispitima je povremeno prisustvovao i knjaz Nikola. Vušković se sjeća da je knjaz ispitivao dva njegova druga koji su odgovarali poslije njega. Postavljao im je pitanja iz srpskog i francuskog jezika, istorije i fizike.

U Državnom arhivu Crne Gore, u fasciklama Ministarstva prosvjete i crkvenih poslova, nalazi se Knjiga zapisnika komisije za ispit zrelosti Cetinjske gimnazije, koje je u objavio dr M. D. Pejović (Pejović, 2007: 469). U vezi sa pisanim delom ispita iz njemačkog tu stoji: „1. juna 1910: Danas u 7.30 sati sastala se Komisija i izabrala od tri predložene teme iz njemačkog jezika temu br. 3: Warum müsste Karthago im Kampfe mit den Römern unterliegen“ (Pejović, 2007: 470).

Dnevni listovi Glas Crnogorca i Cetinjski vjesnik objavili su da je njegovo visočanstvo knjaz Petar – koji je, kao što smo ranije napomenuli, maturirao u Štutgartu 1907. godine – prisustvovao pisanim ispitu iz njemačkog jezika, te da se tu zadržao više od pola sata (Naši prvi maturanti, 1910; Naši maturanti, 1910).

Navest ćemo i pitanja na usmenom dijelu ispita za nekoliko maturanata. Đuro Vukić imao je, primera radi, pitanja: (1) Herder i njegova djela, (2) minezengeri, (3) srednjovjekovna drama i (4) Rikert, a čitao je „Hectors Abschied“ Fridriha Šilera. Jovan Guzina odgovarao je na pitanja: (1) alfabet starih Gota, (2) Viland i njegova djela, (3) Gete i njegova djela i (4) Šiler i njegova djela. Nikola Dragović dobio je pitanja: (1) Hebel, (2) „Herman i Dorotea“, (3) Gete i njegov odnos prema Francuskoj revoluciji i (4) Hajne, a čitao je „Die Wallfahrt nach Rodans“ (Naši prvi maturanti, 1910; Naši maturanti, 1910).

Na usmenom maturskom ispitu maturanti nisu čitali samo prozne odlomke, već i pjesme (npr. „Die Weisheit der Brahmanen“ ili „Hectors Abschied“), a jedan kandidat je čitao odlomak iz Herderove bajke „Der Cid“. Imena autora i nazivi djela pritom u zapisnik su unošena u originalu ili prema izgovoru i nisu uvijek tačno napisana.

Knjaz Nikola je komisiji savjetovao da nikoga ne obore i naredio je vladu da svima njima dodijeli stipendije za studije u inostranstvu. Svih 14 maturanata je, pored toga, odlukom kralja Nikole, odlikovano srebrnom medaljom za revnost, što je vjerovatno jedinstven slučaj u istoriji školstva (Martinović, 1998: 8).

Krajem avgusta 1910. svih 14 maturanata otputovalo je na studije, pri čemu je devet njih upisalo studije u zemljama njemačkog govornog područja. Sa sigurnošću možemo tvrditi da je 12 njih studije uspešno okončalo. Kada se 1961. godine obilježavalo 80 godina postojanja gimnazije bila su živa još tri maturanta iz te prve generacije (Pejović, 2007: 468).

Njemački se učio do izbijanja Prvog svjetskog rata, tj. do školske 1914/1915. Do tada je ispit zrelosti položilo ukupno 40 učenika. Prva učenica upisala se u Cetinjsku gimnaziju školske 1907/1908. godine. Bila je to Danica Cerović, kćerka oblasnog sudije, a pohađala je samo prvi i drugi razred. Bila je ujedno i prva učenica koja je učila njemački u Cetinjskoj gimnaziji, jer se on učio od drugog do osmog razreda (Pejović, 2007: 915).

Knjige iz lektire učenici Cetinjske gimnazije mogli su naći u biblioteci te obrazovne ustanove, a dnevnu štampu na njemačkom mogli su pratiti u Cetinjskoj čitaonici. Tamo su se, prijmera radi, tokom 1879. godine od listova na njemačkom mogli naći Viner cajtung, Prese, Noje frankfurter prese, Augsburger algemajne cajtung, Politik i Agramer cajtung. Te godine je odlučeno da se pretplata proširi za još šest novina i časopisa na njemačkom jeziku: Lajpciger ilustrirte cajtung, Iber land und mer, Ausland, Literarišes centralblat, Magacin fir di literatur des auslandes i Fligende bleter (Martinović, 1970: 62).

Pored toga, profesori i drugi školovani ljudi učenicima su iz svojih privatnih biblioteka posudivali knjige. Naime, već osamdesetih godina 19. vijeka na Cetinju je bilo „bečkih đaka“, koji su u svojim bibliotekama imali i literaturu na njemačkom jeziku. Tako je, primjera radi, Labud Vrbica, sin vojvode Maša Vrbice, završio studije prava u Beču i imao bogatu biblioteku. Zna se da je Simo Matavulj kod njega čitao njemačke klasike (Vukmanović, 1993: 162). Bogatu biblioteku na njemačkom jeziku imao je i Špiro Tomanović, profesor matematike i fizike, koji je studije završio u Gracu (Zloković, 1971: 40–43).

1.2. Pljevaljska gimnazija

Pljevaljska gimnazija osnovana je 1901. godine. Od tada do 1945. radila je u okviru nekoliko raznih školskih sistema (Klapčina, 2001: 7). U prvoj fazi nastava se izvodila prema nastavnim planovima za srpske gimnazije u Turskoj, a od jezika učili su se srpski, turski i francuski. Nakon završetka Balkanskog rata 1912. godine Pljevlja su pripala Crnoj Gori. Odluku o otvaranju četvororazredne gimnazije u Pljevljima donio je Ministarski savjet Crne Gore 20. avgusta 1913. godine (Grbović, 2001: 160).

O nastavi njemačkog jezika koju je školske 1913/1914. izvodio F. Perić nismo mogli naći podrobnije podatke, dok tokom 1914/1915. gimnazija nije radila. Njemački jezik se, dakle, u Pljevaljskoj gimnaziji do početka Prvog svjetskog rata učio samo jednu školsku godinu, ali su zato njeni direktori u tom periodu bila dva „njemačka đaka“, Đorđe Pejanović i Aleksandar Marić. Marić je studirao germanistiku na Univerzitetu u Jeni, a na Filozofskom fakultetu u Beogradu srpski jezik i književnost.

Interesantno je da su se u Pljevaljsku gimnaziju već od samog otvaranja mogle upisivati i učenice. Upisano je 70 učenika, od čega je bilo 16 učenica. Poređenja radi, u gimnaziju u Kotoru, koji je bio pod Austro-Ugarskom, prve redovne učenice mogle su se upisati tek školske 1910/1911. godine, a i tada je njihov broj bio ograničen na 5% ukupnog broja đaka.³

1.3. Podgorička gimnazija

Podgorička gimnazija otvorena je 1907. godine. Tada je na teritoriji današnje Podgorice bilo 39 osnovnih škola sa ukupno 4199 učenika i učenica, što je bila odlična osnova za rad gimnazije (Filipović, 1962: 778). U prva četiri razreda ukupno je upisano 345 učenika, od toga sedam učenica (Filipović, 1962: 780). Gimnazija je već prve školske godine imala dva nastavnika njemačkog. Bili su to Ivan Odić, profesor klasične filologije, i Mihailo Rajnvajn, koji je po struci zapravo bio profesor matematike i fizike, ali je godinama predavao njemački jezik, primjera radi u Učiteljskoj školi na Cetinju i u Herceg Novom.⁴

Školske 1914/1915. prvi put je otvoren peti razred. Nastava je trajala od kraja oktobra 1914. do sredine februara 1915, kada su zatvorene srednje škole

³ Prve godine upisala se samo jedna učenica, a narednih godina bilo ih je tri do četiri.

⁴ Isp. izvještaje navedenih škola za šk. 1936/1937, 1938/1939. i 1939/1940.

u Crnoj Gori. Učenicima je ta školska godina priznata kao redovna. Naredna školska godina (1915/1916) počela je sredinom septembra 1915, a završila se već januara 1916, kada je Crna Gora okupirana (Đuranović, 2007: 65–68).

O radu Podgoričke gimnazije do 1918. godine nisu dostupni cijeloviti podaci, s obzirom na to da su ga prekinula dva rata, kada je uništen veliki dio dokumentacije škole.

1.3.1. Trgovačka škola u Podgorici (1910–1912)

U zgradi Podgoričke gimnazije 1910. godine otvorena je privatna trgovačka škola, čiji je vlasnik bio direktor gimnazije Mihailo Bukvić. Bukvić je bio profesor slavistike, takođe „austrijski đak“, a studirao je u Beču, Zagrebu i Gracu. Nastavni plan napisao je Čeh Jaroslav Navratil, tada direktor Podgoričke trgovačke banke. Nastavni plan predviđao je stručne predmete, a od stranih jezika samo njemački u prvom, kao i njemački i italijanski u drugom razredu.

O radu trgovačke škole gotovo da nema podataka, a nije poznato ni koliko učenika je imala. Jedino se zna da je to bila dvogodišnja škola i da je radila od 1910. do 1912. godine (Đuranović, 2007: 59–60). Prema Đ. Pejoviću, njen direktor bio je Jaroslav Navratil je bio (Pejović, 1971 135–136).

1.4. Nikšićka gimnazija

Nikšićka gimnazija osnovana je 1913. godine, nakon završetka Drugog balkanskog rata. Prvi direktor škole, Mihailo Bukvić, prije toga bio je direktor Podgoričke gimnazije. Školske 1913/1914. godine Nikšićka gimnazija imala je prvi i drugi razred. Njemački je predavao slikar Ilija Šobajić, koji je kao stipendista Ministarstva prosvjete i crkvenih poslova Crne Gore studirao u Beču i Parizu (Pejović, 2007: 77). Druge školske godine po osnivanju (1914–1915) gimnazija je imala tri razreda sa velikim brojem učenika u odjeljenjima, posebno u prvom i drugom razredu. Njemački su u tri odjeljenja drugog razreda predavala tri nastavnika (Upisnica Državne niže gimnazije u Nikšiću za školsku 1914/1915). Za školsku 1915/1916. godinu u Gimnaziji ne postoji upisnica, tako da nam nije poznato ko je predavao njemački (Devedeset godina Nikšićke gimnazije, 2004: 301).

1.5. Beranska gimnazija

Beranska gimnazija osnovana je početkom 1913/1914. godine. Te godine imala je samo prvi razred, tako da se njemački nije učio (Upisnica Državne niže gimnazije u Beranama za školsku 1913/1914). Naredne godine škola je imala prvi i drugi razred sa po tri odjeljenja. Njemački je predavao Mihailo Nedić, koji je u Njemačkoj završio sedam semestara psihologije, pedagogije i filozofije (Zečević, 2008: 500). Broj učenika u odjeljenjima bio je velik, a rezultati iz njemačkog slabi. Za školsku 1915/1916. nije pisana upisnica. Upis u gimnaziju je izvršen, ali je nakon dva mjeseca gimnazija obustavila rad.

2. Nastavne metode, udžbenici i rječnici njemačkog

O metodama rada u ovom periodu nema podataka u arhivskoj građi. U tzv. staroj školi u to je vrijeme u nastavi stranih živih jezika primjenjivana indirektna ili gramatičko-prevodna metoda, što i potvrđuju učenici koji su objavili sjećanja. Ova metoda je dominirala u čitavom periodu koji je obuhvaćen ovim radom.

O udžbenicima, gramatikama i rječnicima njemačkog jezika koji su korišćeni u ovom periodu takođe gotovo nigdje nema pomena, jer su godišnji izvještaji, u kojima se daje spisak udžbenika korišćenih te školske godine u nastavi izdavani tek od 1929. godine. Nisu nađeni eksplicitni podaci po kojim se udžbenicima radilo, ali je zabilježeno da su korišćeni udžbenici iz Srbije, kao i kod drugih predmeta. Udžbenici su nabavljeni preko knjižara koje su otvarane u gradovima paralelno sa otvaranjem gimnazija.

Rječnici su korišćeni i na maturi, o čemu postoji zapis, tj. sačuvana je molba maturanata nastavnom vijeću školske 1911/1912. upućena da im se odobri upotreba rječnika iz njemačkog i ruskog jezika na pisanom dijelu maturalnog ispita, jer je to i do tada u praksi bilo tako, a ni zakon to nije izričito zabranjivao (Pejović, 2007: 571).

3. Nastavni planovi i programi

Nastavni planovi u ovom periodu bili su unificirani, za razliku npr. od Hrvatske, gdje su iste vrste škola u različitim gradovima radile po različitim nastavnim planovima. Međutim, u praksi su nastavni planovi fleksibilno sprovedeni. Ukoliko ne bi bilo nastavnika za određeni predmet, on jednostavno nije predavan.

Poređenje nastavnih planova za jezike koji su prije Prvog svjetskog rata važili u gimnazijama u Crnoj Gori, Srbiji i Hrvatskoj pokazuje koji je značaj tada pridavan poznavanju stranih jezika, a posebno njemačkog.

Ovim nastavnim planom bilo je predviđeno učenje tri strana jezika – latinskog i dva živa jezika, njemačkog i francuskog.

U gimnazijama u Srbiji učila su se čak četiri strana jezika, dakle, jedan jezik više nego u realnim gimnazijama u Zagrebu i Osijeku, pri čemu je nastavni njemačkog bio posvećen isti broj časova kao latinskom jeziku, čak 26 časova.

Prema nastavnim planovima za jezike u pomenute tri države, učenje stranih jezika počinjalo je učenjem jednog živog jezika – njemačkog, dok se latinski učio od trećeg razreda (kao u tzv. frankfurtskom modelu nastavnih planova). Za razliku od Srbije i Hrvatske, u Crnoj Gori učio se čak i treći jezik, tj. ruski. Fond časova francuskog i latinskog bio je gotovo identičan u sve tri države, a jedino je fond časova njemačkog u Crnoj Gori bio je za četiri časa manji, što je razumljivo s obzirom na to da su crnogorski đaci učili tri, a ne dva strana jezika. Pored toga, u Crnoj Gori su učenici imali jedan predmet više, a i nedeljni fond časova po razredima bio je veći. U posljednja četiri razreda nedjeljni fond časova u Hrvatskoj iznosio je 29 časova, u Srbiji 30 (Prosvetni glasnik, 1905: 206), a u Crnoj Gori su gimnazijalci imali 34 časa sedmično (Trbojević, 1904: 31).

Značaj njemačkog jezika u Crnoj Gori pokazuje i činjenica da se on učio od drugog do osmog razreda, za razliku od ruskog koji se učio od četvrtog do osmog razreda i francuskog koji se učio od petog do osmog razreda.

Nastavni program za njemački jezik bio je izuzetno zahtjevan. Velika pažnja posvećivana je književnosti, i prozi i lirici, posebno u sedmom i osmom razredu gimnazije. Kao primjer navodimo program za VII i VIII razred u državnim gimnazijama u Crnoj Gori⁵.

VII razred

Dva časa nedjeljno

Razdioba književnosti. – Narodna poezija. – Klasici: Klopštak, Viland, Herder. Lesing, Šiler, Gete. – Život i rad njihov u vezi sa čitanjem njihovih djela. – Lektira: Herder: Stimmen der Völker in Liedern (u kratko), Geteov prijevod Hasaginice (i na izust); Lessing: odabrani prozni radovi, odlomci iz Laokoona, Minna v. Barnhelm; Schiller: Die Glocke, Jungfrau v. Orleans; Goethe: Hermann u. Dorothea, Aus meinem Leben. – Privatna lektira: Schiller: Fie-

⁵ Nastavni program naveden je tačno prema originalu.

sco, Wallenstein; Goethe: Götz, Egmont. – Analiza svestrana; gramatična samo u koliko je potrebna za razumijevanje teksta. – Učenje na izust iz Šilera i Getea. - Razgovori o štivu vode se na njemačkom jeziku. – Pismeni zadaci iz prijedenoga gradiva, prevođenje sa srpskog na njemački, originalni sastavi, opisi na njemačkom kao u VI razredu.

Deset školskih zadaća na godinu (sastavi).

VIII razred

Dva časa nedjeljno

Opširno o Šileru i Geteu na osnovu njihovih pisama i Geteova: Aus meinem Leben. – Misaona lirika Šilerova i Geteova (najglavnije na izust). – Lektira: Schiller: W. Tell; Goethe; Italienische Reise, Yphygenie. – Po kakvoj proznoj čitanci njemačkoj: članci istorijske, filosofske i prirodno-naučne sadržine. Privatna lektira: Schillers Braut von Messina, Goethes Faust, erster Teil. – Cijela književnost po periodima do najnovijega doba u glavnim predstavnicima. – Analiza, razgovori, pismeni zadaci kao u VII razredu.

Broj školskih zadaća kao u VII razredu (Nastavni plan i program za državne gimnazije u Crnoj Gori, 1910: 13–16).

Od 1879. do 1907. godine u Crnoj Gori je boravio ruski naučnik Rovinski, proučavajući tu, između ostalog, sistem obrazovanja i nastavne planove i programe. On je komentarisao i nastavni plan i program za gimnazije koji je objavljen 1910. godine, istakavši pritom program za njemački jezik, koji se u gimnaziji uči sedam godina, naročito pada u oči. Program je, prema mišljenju Rovinskog, bio toliko opširan kao da se radi o višoj školi. Smatrao je da se učenju njemačkog jezika posvećuje tolika pažnja upravo usled želje crnogorske vlade da se učenici šalju na dalje školovanje u zemlje njemačkog govornog područja. Rovinski je prosudio da su nastavni planovi odlični, tako da omogućavaju učenicima nastavak školovanja u inostranstvu, ali im zamjera nedovoljnu prilagođenost crnogorskim prilikama (Rovinski, 1994: 228–230).

Podatke o eventualnom usavršavanju nastavnika stranih jezika u zemlji ili inostranstvu u periodu do 1918. godine nismo pronašli. Izuzetak su nastavnici u Boki Kotorskoj, koja je do 1918. bila u sastavu Habzburške monarhije. Zna se, međutim, da im je na raspolaganju stajala stručna štampa. Zaslugom ministra Pavlovića⁶ u martu 1889. počeo je da izlazi list Prosvjeta, koji bi se

⁶ Prosvjeta je izlazila 13 godina (1889–1901), a Jovan Pavlović bio je urednik od 1889–1891. godine.

najbolje mogao odrediti kao službeni glasnik Mitropolije i Ministarstva prosvjete. Bio je to prvi prosvjetno-pedagoški časopis za nastavnike u Crnoj Gori. Svi prosvjetni radnici u Crnoj Gori bili su dužni da se pretplate na ovaj list, a ukupno na najmanje tri pedagoška časopisa (Starovlah, 1998: 194–195).

Cjelokupna nastava u crnogorskim školama u proučavanom periodu odvijala se u složenim društveno-istorijskim prilikama, ali je država ipak izdvajala znatna sredstva za obezbjeđivanje kvalitetnog nastavnog kadra. Takozvani izvanjci, često austrijski i njemački đaci, zasigurno su pritom neposredno uticali na crnogorsko školstvo, ne samo metodama rada, već i na razne druge načine. Germanski uticaj na prosvjetu Crne Gore vidljiv je bio, primjera radi, u strukturi škola, u nastavnim planovima i u stručnim izrazima korišćenim u nastavnim programima.

3. Zaključak

U granicama koje je Crna Gora imala do 1918. godine, tj. za vrijeme kralja Nikole I Petrovića, njemački jezik učio se u pet gimnazija: na Cetinju, u Pljevljima, Podgorici, Nikšiću i Beranama. U nastavu je prvi put uveden školske 1903/1904. godine u Cetinjskoj gimnaziji, gdje je prva matura održana školske 1910/1911. Do kraja Prvog svjetskog rata Cetinska gimnazija bila je jedina osmorazredna gimnazija u tadašnjoj Crnoj Gori.

Nastavnici njemačkog jezika po struci nisu uvijek bili germanisti, ali s obzirom da se veliki broj njih školovao u Habzburškoj monarhiji i Njemačkoj, prepostavlja se da su dobro vladali njemačkim jezikom. Crna Gora je takođe radila na stvaranju sopstvenog kadra, te je slala studente na studije njemačkog jezika u zemlje njemačkog govornog područja. Nastavni planovi i programi rađeni su po uzoru planove i programe u razvijenim evropskim zemljama i u susednim zemljama. Kvalitetno poznavanje njemačkog jezika omogućavalo je velikom broju maturanata da nastave školovanje u zemljama njemačkog govornog područja.

Br.	Predmet	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	Svega
1	Hrv. (srp.) jezik	5	4	2	2	2	2	2	3	22
2	Njemački jezik	5	4	3	3	2	2	2	2	24
3	Francuski	-	-	-	-	5	5	4	4	18
4	Latinski jezik	-	-	4	4	4	4	4	4	24

Tabela br. 1: Nastavni plan za jezike u Hrvatskoj
(Trbojević, 1904: 31)⁷

Br.	Predmet	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	Svega
1	Srpski jezik	4	4	4	4	4	4	3	3	30
2	Ruski jezik	-	-	-	-	-	-	2	2	4
3	Njemački jezik	4	4	3	3	3	3	3	3	26
4	Francuski jezik	-	-	-	-	5	5	4	4	18
5	Latinski jezik	-	-	5	5	4	4	4	4	26

Tabela br. 2: Nastavni plan za jezike u Srbiji
(Prosvetni glasnik, 1905: 206)

Br.	Predmet	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	Svega
1	Srpski jezik	6	5	4	4	3	3	3	3	31
2	Ruski jezik	-	-	-	2	3	3	2	2	12
3	Njemački jezik	-	4	3	3	3	3	2	2	20
4	Francuski ili grčki jezik*	-	-	-	-	5	5	4	4	18
5	Latinski jezik	-	-	4	4	4	4	4	4	24

* Obavezno-izborni

Tabela br. 3: Nastavni plan za jezike u Crnoj Gori
(Nastavni plan za jezike za državne gimnazije u Crnoj Gori, 1910)

⁷ Podaci preuzeti iz Nastavnog plana za jezike u realnim gimnazijama u Zagrebu i Osijeku.

Literatura

- Cvijović, V., & Kovačević, B. (1996). *Upravljanje prosvjetom u Crnoj Gori – Ministarstva i ministri (1882–1996)*. Podgorica: Kulturno-prosvjetna zajednica.
- Devedeset godina Nikšićke gimnazije. Spomenica. (2004). Nikšić: Nikšićka gimnazija.
- Đuranović, M. (2007). *Podgorička gimnazija 1907–2007*. Podgorica: Gimnazija „Slobodan Škerović“.
- Filipović, V. (1962). Pedeset pet godina rada gimnazije u Titogradu. U *Susreti 9–10*, 777–789.
- Grbović, M. (2001). Sto godina Pljevaljske gimnazije. U *Vaspitanje i obrazovanje 4*, 157–165.
- Jovanović, F. I. (1998). *Na dvoru kralja Nikole*. Cetinje: Obod.
- Jovanović, N. (1970). Šezdeset godina prve crnogorske mature. U *Godišnjak Cetinjske gimnazije*, 77–83.
- Kalpačina, i dr., (2001). *Pljevaljska gimnazija 1901–2001*. Spomenica. Pljevlja: Gimnazija „Tanasije Pejatović“.
- Lekić, D. (1971). Dr Jovo Suđić. U *Spomenica Barske gimnazije 1921–1971* (str. 355–356). Bar: Gimnazija „Niko Rolović“.
- Martinović, J. D. (1998). *Cetinjska čitaonica (1868–1998)*. Cetinje: Gradska biblioteka „Njegoš“.
- Martinović, J. D. (1970). Povodom jubileja. U *Godišnjak Cetinjske gimnazije*, 5–13.
- Naši maturanti, U *Glas Crnogorca 26*, 12. VI 1910.
- Naši prvi maturanti, U *Cetinjski vjesnik 47*, 12. VI 1910.
- Nastavni plan i program za jezike za državne gimnazije u Crnoj Gori*. (1910). Cetinje. Neobjavljena arhivska građa.
- Pejović, D. Đ. (1971). *Razvitak prosvjete i kulture u Crnoj Gori 1852–1916*. Cetinje: Obod, Titograd: Istorijski institut.
- Pejović, D. M. (2007). *Cetinjska gimnazija 1880–1920*. Cetinje: Obod a. d. Cetinje.
- Prosvetni glasnik 8*. (1905). Beograd.
- Rovinski, P. (1994), *Crna Gora u prošlosti i sadašnjosti* (sv. IV). Cetinje: Izdavački centar „Cetinje“.
- Starovlah, M. (1998). *Poratna škola između želja i stvarnosti*, Pljevlja: Međurepublička zajednica za kulturno-prosvjetnu djelatnost.
- Trbojević, D. (1904). Srednje škole u Hrvatskoj i Slavoniji. U *Prosvetni Glasnik 1*, 28–45.

- Upisnica Državne niže gimnazije u Nikšiću za školsku 1914/1915.* Neobjavljenja arhivska građa.
- Upisnica Državne niže gimnazije u Beranama za školsku 1913/1914.* Neobjavljena arhivska građa.
- Vukmanović, S. (1993). Simo Matavulj u Crnoj Gori i njegov odnos prema knjazu Nikoli. U *Bibliografski vjesnik I*, 151–173.
- Vuksan, D. *Izveštaj Cetinjske gimnazije za školsku 1931/1932.* Neobjavljena arhivska građa.
- Vušković, B. (1962). Sjećanje na prvu maturu. U *Spomenica Cetinjske gimnazije 1881–1961* (str. 115–118). Cetinje: Cetinjska gimnazija.
- Zečević, Z. (2008). *Beranska gimnazija 1913–1943. Profesori i nastavnici.* Berane: JU Gimnazija „Panto Mališić“.
- Zloković, M. (1971). Špiro Tomanović. U *Godišnjak Cetinjske gimnazije 3*, 39–45.

Zusammenfassung

DER DEUTSCHUNTERRICHT AUF MITTELSCHULEN IM „ALTEN MONTENEGERO“ BIS 1918

Die Arbeit *Der Deutschunterricht auf Mittelschulen im „Alten Montenegro“ bis 1918* stellt einen kurzen Überblick über den Deutschunterricht in Montenegro von 1860 (bzw. von 1903) bis 1918 dar. Die Darstellung beschränkt sich dabei ausschließlich auf das damalige Staatsgebiet, während die Entwicklung in denjenigen Gebieten, die sich bis 1918 unter österreichisch-ungarischer Kontrolle befanden, den Umständen entsprechend eine ganz andere Dynamik zeigt. Aus dem Archivmaterial geht beispielsweise hervor, dass in den montenegrinisch kontrollierten Gebieten der Deutschunterricht zum ersten Mal 1903/04 eingeführt wurde, und zwar auf dem Gymnasium Cetinje. Wenige Jahre später sollten diesem Beispiel auch die Gymnasien in Podgorica, Berane, Nikšić und Pljevlja folgen. Bei der Abiturprüfung wurden Deutschkenntnisse zum ersten Mal 1909/1910 im Gymnasium Cetinje getestet.

Neben dem Überblick über den gymnasialen Deutschunterricht bis 1918 bietet die vorliegende Arbeit einen Einblick in die Curricula und in die Unterrichtsmethoden aus jener Zeit sowie die Basisinformationen über die ersten Deutschlehrer in Montenegro.

Schlüsselwörter: Deutschunterricht, Montenegro, Gymnasien, Unterrichtspläne und Curricula, Unterrichtsmethoden, Deutschlehrer.

Lingvistika teksta i teorija govornih činova
Pragmatik: Textlinguistik und Sprechakttheorie

Jelena K. Kostić-Tomović*

Univerzitet u Beogradu, Filološki fakultet
Srbija

OBRASCI TEKSTUALIZACIJE – JEZIČKA I KULTURNA USLOVLJENOST NA PRIMERU PORODIČNIH OGLASA

Originalan naučni rad

UDC 81'42:[659.131:316.356.2(430+497.11+497.16)

Ovaj se prilog bavi jezičkom i kulturnom uslovljenošću obrazaca tekstuualizacije. Izlaganje se sastoji iz tri segmenta. Prvi obrađuje dva ključna pojma lingvistike teksta, a to su vrsta teksta i obrazac tekstuualizacije. Nakon kratke definicije vrsta teksta i obrazaca tekstuualizacije, slede osnovne informacije o tome kako i zašto oni nastaju i razvijaju se. Dok, naime, pojedine vrste teksta nastaju i razvijaju se spontano ili pretežno spontano, kao skup nepisanih pravila koja pripadnici jezičke/kulturne zajednice primenjuju nesvesno ili gotovo nesvesno, pojedine vrste teksta jezičke/kulturne zajednice ciljano oblikuju, pa ih čak i zakonski normiraju. Receptivne i produktivne veštine koje se tiču prve grupe vrsta teksta stiču se empirijski, dok se takve veštine koje se tiču druge grupe stiču svesno, najčešće specijalnom obukom. Obe su grupe jezički i kulturno uslovljene, ali su vrste teksta koje ne podležu zvaničnom ili čak zakonskom normiranju po pravilu znatno zanimljivije s antropolinguističkog, etnolingvističkog i sociolingvističkog stanovišta, upravo zbog toga što nastaju i razvijaju se (relativno) spontano, pa su i direktno izložene uticajima raznovrsnih sociokulturnih činilaca. Drugi segment rada nudi pregled svojstava i tipova porodičnih oglasa, upoređuje ih sa srodnim formama u drugim medijima i obrazlaže zašto su oni značajan izvor materijala za sinhronijska i dijahronijska lingvistička, antropološka, etnološka i sociološka istraživanja. Treći i poslednji segment pokušava da prikaže jezičku i kulturnu uslovjenost obrazaca tekstuualizacije na primeru tzv. porodičnih oglasa u opštim informativnim dnevnim novinama u Srbiji, Crnoj Gori i SR Nemačkoj. Reč je o vrstama teksta koje su veoma pogodne za antropolinguistička, sociolingvistička i kontrastivna tektološka istraživanja, zato što su lako dostupne, dobro poznate širokoj čitalačkoj publici, nevelikog obima i jednostavne strukture, a pre svega usled toga što odražavaju društvenu, ekonomsku i političku realnost. Pored toga, oni se mogu posmatrati kao savremeni vid folklorne tradicije. Najviše pažnje u ovom

* Univerzitet u Beogradu, Filološki fakultet, Studentski trg 3, 11000 Beograd; e-mail: jelenakostictomovic@gmail.com

prilogu posvećeno je čitujama, kao jedinom tipu porodičnih oglasa koji se u opštim informativnim dnevnim novinama u javlja sve tri kulturne sredine.

Ključne reči: vrsta teksta, obrazac tekstualizacije, prototip, kontrastivna tekstologija, kontrastiranje kultura, makrostruktura, mikrostruktura, porodični oglas.

1. Vrste teksta i obrasci tekstualizacije

1.1. Vrsta teksta

Vrstu teksta čini klasa tekstova koji ispunjavaju istu osnovnu komunikativnu funkciju (ili više takvih funkcija) i koji se upravo zato zasnivaju na istom obrascu tekstualizacije, tj. imaju ista ili slična suštinska svojstva. Jednostavnije rečeno, tekstovi koji pripadaju istoj vrsti imaju istu funkciju, pa su im zato i osnovne odlike iste. Tako, recimo, svi mali oglasi za izdavanje stana imaju ista suštinska svojstva, baš zato što njihovi sastavljači teže istom cilju – tome da pronađu (za)kupca za stan, a da pritom na oglas potroše što manje novca.

VIŠNICA, 113.nova, 63m2, I, EG, tel, KATV, interijer, useljen, legalizovan, fiksno, 67.000 EUR. ☎ 063/132-0644
VIŠNICA, 47m2+T, I, EG, nov, namješten, 55.000 EUR. ☎ 064/062-5986
VIŠNICA, centar, 53m2, PR, useljen, +T 25m2, 37.500 EUR. ☎ 064/586-1189
VIŠNICA, Marišala Tita, 2,5, 63m2, I/3, EG, nov, ukršten, T12m2, ugradena kuhinja. ☎ 064/304-8948
VIŠNICA, nova, 2,5, 54m2+T, BI4, EG, podrum, nov, useljen, pogled na Dunav, 46.000 EUR. ☎ 064/353-5475

pt Laim 1-zi.-App., 31 m ² , von Prf-vat, sep, Küche, Balkon, 400,- € + NK + TG-Stellpl. + KT, Tel. 089/57029
Altaubing: Ruhiges Zimmer 11 m ² , helle Küche 8 m ² + Bad mit Wanne, 1. Stock, zzgl. Kellerabteil, ab 9/10 nur an weibl. NR, tierlieb. WM 300 €
7 Zi. DG-Whg., 65m ² , Germe- ing S8 ruh., West, EBK mit allen Geräten, Loggia mit Verglasung, Z Parkett, Bad/WC mit

Ilustracije¹ 1 i 2: Oglasi za prodaju i izdavanje stana u Srbiji² i u Nemačkoj³

Evo još nekoliko primera široko rasprostranjenih vrsta teksta: kućni red, ugovor o zakupu, preporuka za stipendiju, prijava na konkurs za radno mesto,

¹ Radi uštede prostora u radu nismo čuvali originalne dimenzije ilustracija, već su dimenzijske svake od njih smanjene koliko god je to bilo moguće, a da pritom svi njihovi verbalni i neverbalni elementi i dalje budu jasno vidljivi.

² <http://tinyurl.com/jbz93h> [30. XII 2013]

³ <http://tinyurl.com/z9ddug8> [30. XII 2013]

kontaktni oglas, seminarski rad, diplomski rad, testament, izveštaj lekara specijaliste, post na Fejsbuku ili Triteru, pozorišni program, red vožnje itd.

Lingvistička literatura nudi više definicija vrste teksta, koje su međusobno ponekad prilično srodne, ali se poneke od njih i osetno razlikuju jedna od druge. Čak i veoma sažet predlog različitih shvatanja zahteva bi zasebno razmatranje (isp. Kostić, 2003). Zato se ovom prilikom nećemo upuštati u takav prikaz, već ćemo se ograničiti na jednu funkcionalnu/pragmatičku definiciju, na koju ćemo se i oslanjati u daljem toku izlaganja. Poznati nemački lingvista Klaus Brinker vrste teksta definiše, naime, na sledeći način: „Vrste teksta su konvencionalni obrasci za obavljanje složenih jezičkih radnji i mogu se opisati kao tipični spojevi kontekstualnih (situativnih), komunikativno-funkcionalnih i strukturalnih (gramatičkih i tematskih) svojstava“ (Brinker, 1992: 132)⁴.

1.2. Obrasci tekstualizacije

Obrasci tekstualizacije su pravila koja određuju koje će vrste teksta uopšte postojati u jednoj jezičkoj/kulturnoj zajednici, ali i obeležja svake pojedinačne vrste teksta. Ta su pravila najčešće manje kruta od gramatičkih i uglavnom dozvoljavaju više varijacija, ali su ipak obavezujuća za članove odgovarajuće jezičke/kultурне zajednice.

Obrasci tekstualizacije obuhvataju sledeće elemente:

1. tipove⁵ i vrste teksta,
2. makrostrukturu vrste teksta (osnovne elemente teksta tj. dominantne ilokucije⁶),
3. frekventnost elemenata makrostrukture teksta,

⁴ „Textsorten sind konventionell geltende Muster für komplexe, sprachliche Handlungen und lassen sich als jeweils typische Verbindungen von kontextuellen (situativen), kommunikativ-funktionalen und strukturellen (grammatischen und thematischen) Merkmalen beschreiben.“ (Prev. autor)

⁵ Pod tipom teksta podrazumevamo skup vrsta teksta koje su međusobno veoma srodne u pogledu funkcije i makrostrukture.

⁶ Začetnik teorije govornih činova Dž. L. Ostin ilokuciju tj. ilokucioni čin definiše kao „izvođenje nekog čina u kazivanju nečega, nasuprot izvođenju čina kazivanja nečega“ (Ostin, 1994: 116). Jednostavnije rečeno, ilokucija je funkcija govornog čina (npr. pružanje informacije, upozorenje, zahtev, molba itd.).

4. mikrostrukturu vrste teksta (unutrašnju strukturu osnovnih elemenata teksta i njihovu jezičku realizaciju, tj. podređene ilokucije i jezičku realizaciju ilokucija) i
5. frekventnost elemenata mikrostrukture teksta.

Poznavanje vrsta teksta i vladanje obrascima tekstualizacije neophodan je deo jezičke, komunikativne i kulturne kompetencije. Ne možemo smatrati da zaista vladamo nekim jezikom, ako na njemu ne znamo da napišemo adekvatan privatni i poslovni imejl, da sastavimo SMS, kratko obaveštenje ili da popunimo formular. Pored ovih produktivnih veština, svakako moramo posedovati i odgovarajuće receptivne veštine, npr. sposobnost da pravilno i potpuno razumemo novinske članke, uputstva za upotrebu, uobičajne administrativne tekstove itd.

1.3. Nastavak i razvoj vrsta teksta i obrazaca tekstualizacije

Proizvodeći tekstove, članovi jezičke/kulturne zajednice pokušavaju da reaguju na određene situacije i da reše različite probleme. Tako, primera radi, čestitke pišemo zato da bismo reagovali na sklapanje braka ili na rođenje deteta u bliskom okruženju, telegrame saučešća šaljemo zato da bismo reagovali na smrt člana porodice naših prijatelja, kolega ili poznanika, male oglase objavljujemo zato da bismo prodali kola ili stan, fakture izdajemo zato da bismo naplatili robu ili usluge i sl.

Kako se situacije i problemi ponavljaju, tako se vremenom oblikuju i odgovarajući obrasci reagovanja, tj. odgovarajuće vrste teksta. Ti obrasci reagovanja prerastaju u društvene konvencije koje onda svaki član zajednice usvaja tokom socijalizacije.

Što je društvo složenije i razvijenije, tim će veći broj vrsta teksta razviti. Društvo koje nema razvijen pravni sistem po prirodi stvari neće razviti ni pravne tekstove poput zakona, uredbi i sl.; da nije medicine i zdravstva, ne bi postojali ni lekarski recepti, uputi, izveštaji itd, baš kao što bez štamparske tehnike i široke čitalačke publike ne bi bilo ni brojnih vrsta novinskih tekstova, bez televizije televizijskih priloga i reklama, a bez interneta postova na Fejsbuku i Triteru, blogova, raznovrsnih sajtova i sl.

Obrasci tekstualizacije i vrste teksta oblikuju se kroz praksu i menjaju se vremenom u težnji za tim da što bolje zadovolje svoju funkciju (ili funkcije) u izmenjenim uslovima. Kod pojedinih vrsta teksta ti su obrasci skup nepisanih

pravila, a pripadnici jezičke/kultурне zajednice pridržavaju ih se polusvesno ili nesvesno. To znanje stiče se empirijski i po pravilu ga je teško ili nemoguće eksplikirati (Sommerfeldt, 1997: 24). Niko nas, primera radi, ne uči tome kako treba da izgledaju SMS poruke ili postovi na Fejsbuku, niti nas bilo ko primorava da posvete u poklonjenim knjigama oblikujemo tačno na određeni način, ali mi uprkos tome poznajemo konvencije koje važe u našoj jezičkoj/kulturoj zajednici i sledimo ih.

Kod nekih vrsta teksta obrasci tekstualizacije oblikuju se, međutim, ciljano ili se čak zakonski propisuju (npr. pravni, administrativni i akademski tekstovi, pojedine vrste teksta u poslovnoj komunikaciji itd.). Takvi se obrasci tekstualizacije svesno primenjuju, a mogu biti detaljno opisani. Pripadnici jezičke/kultурне zajednice odgovarajuća pravila tada često usvajaju ciljno, čak i kroz specijalnu obuku u obrazovnim institucijama⁷. Fakulteti studentima danas tako, primera radi, po pravilu nude kurseve akademskog pisanja i/ili kurseve iz tehnike naučnog rada, ne bi li ih osposobili za to da ispitne radove, poput seminarskih radova, master-radova ili doktorskih disertacija, oblikuju u skladu s aktuelnim normama akademskog diskursa, tj. da ih napišu onako kako i treba.

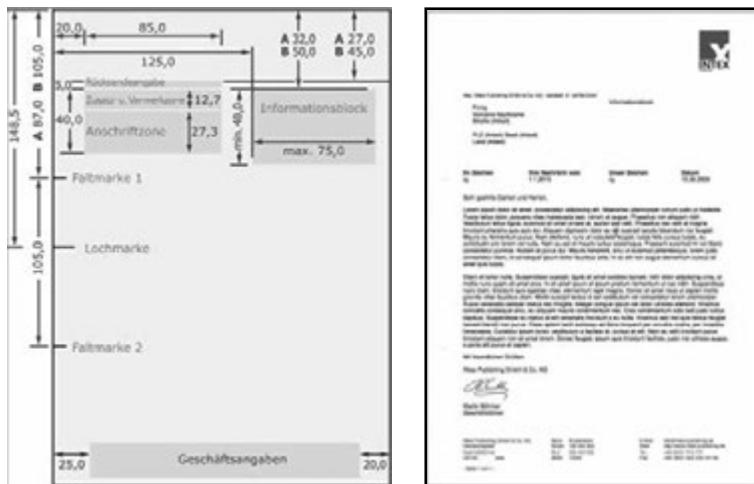
To koje će se vrste teksta normirati i na koji način zavisi od zajednice (jezičke, kultурне, društvene ili političke). Nemačka nacionalna organizacija za standardizaciju DIN⁸ do najsitnijih projedinosti određuje, recimo, elemente koje treba da sadrži poslovno pismo na nemačkom jeziku, njihov raspored na stranici i njihovu grafičku obradu. Nasuprot tome, neke druge jezičke/kultурне zajednice nisu smatralе da je tu vrstu teksta neophodno baš tako detaljno normirati, pa to nisu ni učinile.

1.4. Vrste teksta kao prototipske kategorije

Vrste teksta su prototipske kategorije. Prototip je najbolji primerak, najbolji predstavnik ili centralni element kategorije (Sommerfeldt, 1996: 24). Kod vrsta teksta to su npr. tipična biografija (CV), tipično motivaciono pismo, tipična rodendanska čestitka, tipična pozivnica na venčanje, tipičan mali oglas za prodaju automobila itd.

⁷ Isp., primera radi, informacije o predmetu Komunikologija i poslovno komuniciranje na Fakultetu tehničkih nauka Univerziteta u Novom Sadu: <http://www.komunikologija.kommuniciranje.rs/index.php> [02. I 2014].

⁸ Deutsches Institut für Normierung (Nemački institut za standardizaciju)



Ilustracije 3 i 4: Izgled poslovnog pisma prema normi DIN 5008⁹

Prototip pritom ne mora stvarno da postoji baš u tom idealnom, prečišćenom obliku. On može biti i apstrahovan na osnovu izvesnog broja primera, a ne mora biti ni celovit, tj. ne mora sadržati redundantna svojstva. Pored toga, prototip unutar jedne jezičke/kultурне zajednice može čak u izvesnoj meri varirati od grupe do grupe, pa i od osobe do osobe (Fleischer, Michel, & Starke, 1993: 31), pogotovo ako vrsta teksta nije eksplisitno normirana.

Kada sastavljaju tekstove, pripadnici jezičke/kultурне zajednice se trude da njihov tekst što bolje odgovara prototipu. Ukoliko još uvek nisu usvojili prototip određene vrste teksta, oni će pre pisanja pokušati da ga izgrade proučavajući nekoliko odgovarajućih tekstova, a onda težiti tome da sastave tekst po ugledu na njih. Pre nego što prvi put sastavi biografiju (CV) ili motivaciono pismo da bi konkursao za stipendiju ili za posao, svaki će se mladi čovek sigurno prvo potruditi da pribavi par uzoraka, npr. od prijatelja, kolega ili sa interneta, da bi ih potom analizirao i tek se onda latio pisanja sopstvenog teksta po ugledu na ove uzore.

1.5. Posledice oglušavanja o obrascu tekstualizacije

Govornici se obrazaca tekstualizacije pridržavaju zato što su ti obrasci oprobani put do cilja u odgovarajućoj jezičkoj/kulturoj zajednici. Ukoliko se,

⁹ <http://tinyurl.com/zuudwtj> [30.12.2013]; <http://tinyurl.com/gtowk6c> [30.12.2013];

naime, pridržavamo konvencija koje su usvojili i primaoci naše poruke, možemo biti sigurni u to da će nas oni ispravno razumeti, ili, u najmanju ruku, u to da smo učinili sve što je do nas da bi nas oni ispravno razumeli. Pored toga, poštujući obrasce tekstualizacije, pokazujemo da pozajnajemo i poštujemo pravila svoje jezičke/kulturne zajednice, tj. da smo spremni da se uklopiamo u društvo i da se ponašamo onako kako naše okruženje to od nas i očekuje. To nas u očima sagovornika čini pouzdanim, pa im komunikacija i saradnja sa nama izgledaju srazmerno jednostavne, predvidljive i bezopasne, a time i poželjne.

Kada se iz neznanja ili namerno ogrešimo o obrasce tekstualizacije, rizikujemo neuspeh. Drugim rečima, tada nam se može dogoditi da ne ostvarimo cilj zbog koga smo tekst uopšte i sastavljeni. Ukoliko, primera radi, profesori studentu napišu preporuke koje ne zadovoljavaju aktuelne konvencije u ciljnoj jezičkoj/kulturnoj zajednici, taj student najverovatnije neće dobiti stipendiju. Isto će se dogoditi i ako se sam student ogreši o konvencije pišući prijavu, motivaciono pismo ili biografiju. Autori seminarских radova i master-radova koji ne poštjuju pravila akademskog pisanja neće dobiti prelaznu ocenu, prezentacije preduzeća na internetu koje se ogluše o važeće obrasce tekstualizacije neće privući klijente itd.

Zbog toga što ogrešenje o obrasce tekstualizacije može imati ozbiljne posledice, važnim se vrstama teksta pridaje izuzetno velika pažnja. Onima koji traže posao ili pokušavaju da ostvare neki drugi značajan profesionalni ili privatni cilj, nudi se često niz priručnika u elektronskom ili štampanom obliku koji mogu biti i veoma obimni.

Primera radi, nemački priručnik „*Bewerbungsstrategien für Hochschulabsolventen*“ (Hesse & Schrader, 2009), namenjen akademski obrazovanim mladim ljudima u potrazi za poslom, ima čak 361 stranicu, koje su najvećim delom posvećene upravo jezičkom i grafičkom oblikovanju konkursne dokumentacije. Slično tome, priručnik „*Briefe und E-Mails gut und richtig schreiben*“ renomirane nemačke izdavačke kuće Dudenferlag (*Dudenverlag*) savetima za sastavljanje optimalnih privatnih i poslovnih pisama posvećuje čak 608 stranica (Duden, 2010). Taj je priručnik doživeo već niz izdanja, što jasno ukazuje na to da su članovima odgovarajuće, u ovom slučaju nemačke jezičke/kulturne zajednice takve informacije zaista neophodne, kao i na to da su oni potpuno svesni te činjenice.

I za pisanje seminarских i diplomskih radova, master-radova i doktorskih disertacija takođe postoji niz priručnika, pa i na srpskom jeziku (npr. Kleut, 2008; Sakan, 2005; Konstantinović, 2009; Šuvaković, 2010; Kuzmanović-Jo-

vanović, Andrijević, & Filipović, 2012). Njihov broj neprekidno raste kako se povećava broj mlađih ljudi koji stiču visoko obrazovanje, kao i onih koji i nakon završetka osnovnih studija nastavljaju formalno obrazovanje, tj. upisuju master-studije i doktorske studije.

2. Jezička i kulturna uslovljenost obrazaca tekstualizacije

Obrasci tekstualizacije, tj. vrste teksta i njihova svojstva, variraju od jezika do jezika i od kulture do kulture. Za uspešno sastavljanje tekstova na stranom jeziku, baš kao i za prevođenje, nije dovoljno poznavati samo gramatički i leksički sistem tog jezika, već je ova znanja neophodno proširiti i znanjima o specifičnim konvencijama koje važe za date vrsta teksta.

Vrste teksta koje postoje u jednoj jezičkoj/kulturnoj zajednici mogu se, naravno, podudarati s vrstama teksta u drugim jezičkim/kulturnim zajednicama, ali se može dogoditi i to da van te zajednice budu (gotovo) nepoznate. Čak i kada je jedna vrsta teksta zastupljena u dve jezičke/kulturne zajednice (ili u više njih), to ne znači da ona u svakoj zajednici ima ista svojstva. Razlike se pritom mogu ticati manje važnih pojedinosti, ali mogu biti i od suštinskog značaja.

Primera ima mnogo, i za podudaranje i za nepodudaranje, a ovde ćemo, ilustracije radi, navesti samo jedan. Profesorska pisma preporuke, npr. za stipendiju, stručnu praksu ili posao, imaju vrlo sličnu makrostrukturu na nemačkom i engleskom (a i na srpskom) jeziku. Drugim rečima, njihovi se elementi uglavnom podudaraju, dok su im najznačajniji elementi isti (informacije o tome od kada i koliko profesor poznaje kandidata, ocena kandidatovih stručnih sposobnosti, ocena kandidatovih ličnih kvaliteta i preporuka za posao ili stipendiju). U pogledu mikrostrukture, tj. strukture pojedinačnih elemenata i njihove forme, uočavamo, međutim, znatno više razlika. Najviše svakako pada u oči bezlično-objektivni ton nemačkih preporuka, dok je ton preporuka na engleskom jeziku takođe objektivan, ali ne i bezličan.

Grana lingvistike koja pokušava da objasni i prikaže jezičke i nejezičke konvencije koje odlikuju pojedinačne vrste teksta u različitim jezičkim/kulturnim zajednicama naziva se kontrastivna tekstologija. Ona se intenzivno razvija tek od ranih osamdesetih godina 20. veka (Eckkrammer, 1996: 7-11). Saznanja do kojih je ova disciplina došla, dolazi i doći će trebalo bi da budu od velike pomoći pri produkciji tekstova na stranom jeziku, kao i pri prevođenju, pre svega neknjiževnih tekstova (Kostić, 2002: 36-37).

Kulturna uslovljenost obrazaca tekstualizacije dolazi do izražaja u brojnim vrstama teksta. U ovom radu pokušaćemo da je razmotrimo na primeru tzv. porodičnih oglasa. Pre kontrastiranja porodičnih oglasa u tri kulturne sredine, u Srbiji, Crnoj Gori i u Nemačkoj, čime ćemo se baviti u polavlju 4, u poglavljvu 3 objasnićemo to što su porodični oglasi i zašto su baš oni pogodni za poređenje obrazaca tekstualizacije u različitim jezičkim/kulturnim zajednicama, a pozabavićemo se i uticajem društvenih promena na obrase teksualizacije.

3. Porodični oglasi

3.1. Porodični oglasi, njihovi tipovi i njihova svojstva

Porodičnim oglasima nazivaju se oglasi koje u štampi, a danas i u drugim medijima masovne komunikacije, povodom prelomnih događaja u životu pojedinca, kao što su rođenje, veridba, venčanje i smrt, objavljuje sama osoba ili osobe iz njenog najbližeg okruženja (porodica, rodbina, prijatelji, kolege i sl.). Objavljuvanje porodičnih oglasa znak je poštovanja društvenih konvencija, zato što su oni deo rituala vezanih za rođenje, sklapanje braka, smrt ili neki drugi ključni događaj u životu pojedinca koje je razvila i koje neguje jedna društvena/kulturna zajednica (isp. Ivanetić, 1994: 109–110; Kostić, 2002: 39).

Dodatac motiv za objavljuvanje porodičnih oglasa često je, doduše, i želja „običnog“ čoveka da, makar na trenutak, izade iz anonimnosti. Ovaj momenat takođe ističe K. Freze, pozivajući se pritom na zapažanje drugih autora:

Na to ukazuje i Valter fon Cur Vesten, koji naglašava to da svaki čovek 'žarko želi' da svoje ime jednom vidi u novinama, dok Ingrid Weber-Kelerman tom željom 'prosećenih gradana' objašnjava i običaj, koji danas naročito na selu uzima maha, da se u novinama objavljuju i izrazi zahvalnosti na ukazanom saučešcu, ali i raznovrsne čestitke, npr. povodom konfirmacije¹⁰. [...] Izgleda da ljudi imaju, i da su oduvek imali, urođenu potrebu da makar jednom izadu iz svakodnevne anonimnosti, da im ime izade u novinama i da tako dokažu da i oni imaju šta da kažu. [...] Ukoliko želi da privuče pažnju, 'normalnom' čoveku ne preostaje [...] ništa drugo do da piše pisma čitalaca ili da objavi (porodični) oglas, pri čemu će porodični oglas verovatno privući veću pažnju. Iz te želje za samopričavanjem neretko proističe i veoma

¹⁰ Konfirmacija (nem. *Konfirmation*) je „u Rimokatoličkoj crkvi Sveta Tajna miropomanjanja, koju obavlja episkop nad decom uzrasta od 7 do 12 godina“, a „u Protestantskoj crkvi čin koji označava crkveno punoletstvo dece između 14 i 16 godina“ (Jandroković, 2007: 82).

usiljena originalnost, odnosno pokušaji oglašivača da budu duhoviti, koji nezainteresovanim posmatračima deluju neshvatljivo, skoro neprijatno. Takvi su pokušaji naročito česti u današnjim oglasima“ (Frese, 1987: 65–66)¹¹.

Prema U. Fizu (Fries, 1990: 539–541), stručnjaku za lingvistiku teksta, dijahronijsku tekstologiju i korpusnu lingvistiku, koji se, između ostalog, intenzivno bavio i novinskim tekstovima, porodični oglasi imaju sledeće odlike:

1. kratak tekst,
2. nekoliko obligatornih verbalnih i/ili neverbalnih elemenata i niz fakultativnih elemenata,
3. konvencionalnost, koja se tiče i jezičkog izraza (socijalno i regionalno specifične konvencije),
4. visok stepen intertekstualnosti¹² (usled ugledanja na slične oglase prilikom sastavljanja teksta) i
5. kontekstualnost (uklopljenost u kulturni, društveni i lični kontekst, koji je neophodan za njihovo razumevanje).

U različim jezičkim/kulturnim zajednicama zastupljeni su različiti tipovi porodičnih oglasa. Pored toga, u okviru tih tipova razvijaju se različite vrste teksta i njihovi podtipovi čija se svojstva takođe mogu razlikovati u manjoj ili većoj meri.

¹¹ „In die gleiche Richtung gehen die Bemerkungen Walter von Zur Westens, der die ‘heiße Sehnsucht’ eines jeden Menschen hervorhebt, einmal seinen Namen in der Zeitung gedruckt zu sehen, und Ingrid Weber-Kellermann führt den heute besonders auf dem Land immer mehr zunehmenden Brauch, Danksagungen für erwiesene Teilnahme bei Trauerfällen, aber auch Glückwünsche zum Beispiel zur Konfirmation, in die Zeitung zu setzen, auf diesen Wunsch des ‘Durchschnittsbürgers’ zurück. [...] Dem Menschen schien und scheint das Bedürfnis eigen zu sein, einmal aus der alltäglichen Anonymität auszubrechen, seinen Namen gedruckt zu lesen und damit zu zeigen, daß er auch etwas zu sagen hat. [...] Dem ‘normalen Bürger’ bleibt folglich nichts anderes übrig, als einen Lesebrief zu schreiben oder eine (Familien-)Anzeige aufzugeben, will er von sich reden machen, wobei die Familienanzeigen wahrscheinlich eher eine Chance haben, von einem größeren Rezipientenkreis zur Kenntnis genommen zu werden. Aus dem Wunsch nach Selbstdarstellung resultiert nicht selten eine recht krampfhaften Originalität, eine für den Außenstehenden kaum noch nachvollziehbare und fast schon peinliche Form von Witzigkeit vor allem in den heutigen Inseraten.“ (Frese 1987, 65–66)

¹² Pod intertekstualnošću se, pojednostavljeno rečeno, podrazumeva unutrašnja povezanost teksta s drugim tekstovima. Njome se odlikuju i književni i neknjiževni tekstovi.

U opštim informativnim dnevnim novinama, barem u evropskim kulturnima, uglavnom se mogu sresti sledeći tipovi porodičnih oglasa, ili barem neki od njih:

1. novinski oglasi povodom rođenja deteta,
2. novinski oglasi povodom veridbe,
3. novinski oglasi povodom venčanja i
4. posmrtni i komemorativni oglasi.



Ilustracija 5: Oglas povodom rođenja deteta, nemački jezik¹³



Ilustracija 6: Oglas povodom veridbe, nemački jezik¹⁴

Porodičnim oglasima u širem smislu smatraju se, pored toga, još i čestitke povodom značajnih porodičnih događaja, obaveštenja o preseljenju, kontakti oglasi i sl. Poslednja dva tipa oglasa nemaju, međutim, dva suštinska svojstva porodičnih oglasa, a to su ritualnost (oglas kao deo rituala) i vezanost za

¹³ <http://tinyurl.com/j6j7rp4> [01. I 2014]

¹⁴ <http://tinyurl.com/hkkqcxc> [01. I 2014]

prelomne događaje u životu pojedinca, koji se, između ostalog, obeležavaju i objavljivanjem oglasa u opštim informativnim novinama. Zbog toga njih u ovom radu nećemo ni razmatrati, iako su i oni, a naročito kontakti oglasi, izuzetno zanimljivi za lingvistiku, sociologiju i druge discipline.

3.2. Porodični oglasi u opštim informativnim novinama i srodne forme u drugim medijima

Ključni događaji u životu članova zajednice mogu se, naravno, obeležavati oglasima i u drugim tipovima novina, a ne samo u opštim dnevним informativnim novinama. Medijska ponuda poslednjih je decenija izuzetno bogata, a neprekidno se i dalje bogati. Zahvaljujući tome, mediji ne samo da nude po nešto za svačiji ukus, nego je izbor zaista nepregledan. U tako velikoj konkurenčiji malo je koji medij uspeo da sačuva ekskluzivnost, pa praktično svako ko to poželi danas uz skroman trud i mali trošak može dospeti u novine i časopise, ali i na radio, televiziju i internet.

Ne treba takođe izgubiti iz vida ni to da se od širenja elektronskih medija obaveštenja o odlučujućim događajima u životu pojedinca ne javljaju više samo u vidu novinskih oglasa, već i u nešto drugaćijem obliku, npr. u radijskim emisijama posvećenim „željama, čestitkama i pozdravima“, u vidu tekućeg teksta (kajrona) na televizijskim kanalima, na internetskim sajtovima ili kao postovi na Fejsbuku i na drugim društvenim mrežama. Ko želi, može naručiti čak i čitavu reportažu, poput priloga u požarevačkom listu *Svatovac* i u njegovom elektronskom izdanju¹⁵, koji izveštavaju isključivo o gastarabajterskim svadbama u istočnoj Srbiji (isp. Antonijević, 2013: 177–197).

I pored ovako bogatih i raznovrsnih mogućnosti, oglasi u opštim informativnim dnevnim novinama i dalje su posebno važni i zanimljivi za lingvistička, etnološka, sociološka, antropološka i druga istraživanja, baš zbog opšteg karaktera tog medija i njegove usmerenosti ka širokom, aspecifičnom krugu čitalaca. Iako ih širenje drugih medija primorava na to da se prilagođavaju novim okolnostima, ili čak da uzmiču pred konkurenčijom, opšte informativne dnevne novine i dalje su svima poznate i imaju prilično brojnu i heterogenu publiku.

Imajući u vidu sve to, sadržaje koje objavljaju opšte informativne dnevne novine i dalje možemo smatrati opšte prihvaćenim, ili u najmanju ruku veoma široko rasprostranjenim u odgovarajućoj jezičkoj/kultурној zajednici. Isto

¹⁵ <http://svatovac.wix.com/svatovac/ekskluzivno>

tako, društvene konvencije koje zadovoljavamo objavljinjem (porodičnih) oglasa u takvim novinama možemo smatrati opštedruštvenim konvencijama, tj. konvencijama koje važe za sve članove društva, pa zato i govore nešto o društvu kao celini. Reportaže u listu *Svatovac* ili pozdravi u radijskim emisijama dragocen su izvor za istraživanje pojedinačnih društvenih grupa, dok porodični oglasi u opštim informativnim novinama (još) nude materijal za analizu opštedruštvenih fenomena.

Zahvaljujući dugoj tradiciji opšte informativne novine, osim toga, i dalje uživaju i izvestan ugled i poverenje, što u ovom kontekstu nikako nije bez značaja. Publika će pratiti svakojake medije, rukovodeći se različitim ukusima i interesovanjima, pukom radoznalošću, željom za razbibrigom, pomodarstvom itd., ali o ključnim događajima u ličnom životu ili u životu bližnjih neće želeti da se oglašava ni na mestu, a ni u formi za koje nije potpuno ubedena da će se pozitivno odraziti na sliku o oglašivaču i njegovoj porodici u javnosti. Poznato i priznato ovde zato često ima prednost nad onim što je novo i još uvek nije dovoljno oprobano. Ovo naročito važi za posmrtnе i komemorativne oglase. Dok ćemo kod radosnih događaja, kao što je npr. venčanje, možda i želeti da eksperimentišemo, kod smrti bliske osobe uvek ćemo biti neuporedivo oprezniji i posebnu ćemo pažnju pokloniti dostojaństvu forme i sadržine. Vest o veridbi, venčanju ili rođenju deteta veoma smo brzo, tako, počeli da delimo s prijateljima na društvenim mrežama, ali se нико ne žuri da na svojim bližnjima proveri to da li su one podjednako pogodne npr. i za izjave saučešća.

3.3 Zašto su porodični oglasi zanimljiv predmet proučavanja?

Porodični oglasi zanimljivi su za lingvistiku, etnologiju, sociologiju i za pojedine druge discipline kao „odraz društvenih, političkih i ekonomskih priroda u određenom trenutku“ (Frese, 1987: 15), zato što „sadrže bogat (kulturno) istorijski materijal“ (Frese, 1987: 15)¹⁶.

Informišući čitaoce o događajima u njihovom okruženju, porodični oglasi vrše tzv. socio-integrativnu funkciju. Oni uspostavljaju komunikaciju među žiteljima određene oblasti, jačajući tako osećaj zajedništva i identifikacije s neposrednim okruženjem, društvenom grupom i širom zajednicom (Frese, 1987: 59–60).

¹⁶ „Abbild der jeweiligen sozialen, politischen und wirtschaftlichen Situation einer Zeit sei und reichhaltiges (kultur)geschichtliches Material erhalte“ (Frese, 1987: 15) (prev. autor)

Datu socio-integrativnu funkciju porodični oglasi ne bi mogli obavljati da nisu veoma čitano štivo. Iako čitaoci to ne priznaju uvek, porodični su oglasi, naime, izuzetno popularni (isp. Frese, 1987: 54–60; Lage-Müller, 1995: 92–95). Zabeleženo je, tako, da su pored porodičnih oglasa za koje su im oglašivači plaćali, tj. koji su u pravom smislu te reči objavljeni u datom listu, pojedine novine u prošlosti preštampavale i porodične oglase iz drugih glasila ili preuzimale podatke iz lokalnih matičnih službi, da bi tako obogatile ponudu i privukle što više čitalaca (Frese, 1987: 54–55). Istraživanja na nemačkom govornom području pokazala su, primera radi, da su porodični oglasi za tamošnje čitaoce svojevremeno bili već na petom mestu među omiljenim rubrikama u lokalnim novinama (Frese, 1987: 57). Prema podacima K. fon der Lage-Miler, ispitivanja koja su za sopstvene potrebe sproveli švajcarski listovi *Valizer bote* (*Waliser Bote*) i *Bindner cajtung* (*Bündner Zeitung*) pokazala su, isto tako, da se porodični oglasi ubrajaju u njihove najčitanije rubrike, dok je list *Lucerner nojeste nahrihten* (*Luzernen Neueste Nachrichten*) umalo ostao bez čitalaca i bankrotirao nakon što je nesmotreno – tj. verujući anketama u kojima su ispitanci, očigledno neiskreno, uglavnom tvrdili da ih takvi sadržaji uopšte ne interesuju – prestao da objavljuje posmrtne i komemorativne oglase (Lage-Müller, 1995: 92–93; Kostić, 2002: 76).

O društvenoj strukturi i o odnosima unutar društva govore i rezultati istraživanja, takođe s nemačkog govornog područja, prema kojima žene porodične oglase čitaju znatno više nego muškarci, ili je barem tokom istorije po pravilu bilo tako (Frese, 1987: 55–59). Veće interesovanje žena za porodične oglase proizilazilo je iz njihove društvene uloge, tj. iz njihove vezanosti za porodicu i domaćinstvo, s jedne strane, i nedovoljnih mogućnosti da se angažuju u poslovnom i javnom životu, s druge strane (Frese, 1987: 58). One su uglavnom (bile) zadužene i za negovanje odnosa s rođacima, pirjateljima, susedima itd., pa je to oblikovalo i njihove čitalačke navike. Još 1987 K. Freze piše: „Iz tradicionalnih vrednosnih shvatanja koje je oblikovala i uvela građanska klasa neizbežno proizilazi veliko interesovanje [žena] za bračna i porodična pitanja, za vaspitanje dece i za informacije koje olakšavaju kupovinu. Pošto se moraju intenzivno posvetiti sopstvenoj porodici i svemu što je u vezi s njom, nemajući mnogo drugih mogućnosti, žene se veoma interesuju za novosti iz drugih porodica.“¹⁷ (Frese, 1987: 59) Korenite promene u

¹⁷ „Aus traditionellen, im Bürgertum entstandenen und in die Praxis umgesetzten Wertvorstellungen resultiert zwangsläufig das große Interesse an Ehe- und Familienproblemen, Kindererziehung und Einkaufshilfen. Da die Frau so sehr in ihre Familie und alles, was damit zusammenhängt, eingebunden ist und vergleichsweise wenige über diesen Zusam-

ulozi žene u (Zapadnoj) Nemačkoj, koja je sve do kraja prošlog veka važila za „zemlju domaćica“ (bukvalno ‘domaćička republika’, nem. *Hausfrauenrepublik*) donele su tek prve decenije 21. veka, pa bi zanimljivo bilo videti da li se u skladu s tim, ali i u kontekstu razvoja društvenih mreža, promenila i čitalačka publika porodičnih oglasa.

To koji sve tačno motivi navode čitaoce opštih informativnih novina da prate i porodične oglase veoma je, naravno, teško ustanoviti. Pored zanimanja za značajne događaje u životu ljudi koje poznajemo i potrebe da poštujemo društvene konvencije izvesnu ulogu verovatno igra i puka prirodna radoznalost. Baš kao što oglašivači, između ostalog, pokušavaju i to da na trenutak privuku pažnju šire zajednice, tj. da izadu iz anonimnosti, tako i čitaoce, pored ostalog, motiviše i želja za tim da saznaju ponešto o osobama, porodicama i krugovima u čiji život inače nemaju uvida.

3.4. Porodični oglasi kao savremeni folklor

U okviru etnologije porodični oglasi posmatraju se i kao savremeni vid folklorne tradicije. Etnolozi u njima vide „proizvode našeg vremena u kojima, međutim još živi duh tradicije“ (Čolović, 2000: 13). Oni pritom u folklor ubrajaju „one žanrove simbolične verbalne komunikacije koje određena zajednica ili njen takozvani ‘temeljni sloj’ sankcioniše kao sredstava pogodna za razmenu kolektivnih iskustava i za rešavanje izvesnih ‘metafizičkih’ problema (smrt, sudbina, ljubav, ustaljenost itd.) sa kojima se pripadnici te zajednice, odnosno tog sloja susreću u svom ličnom i porodičnom životu“ (Čolović, 2000: 10–11).

Posmatrajući ih iz tog ugla, Ivan Čolović u knjizi „Divlja književnost“ (Čolović 2000) pokazuje to kako su novinski posmrtni i komemorativni oglasi, kao i epitafi na nadgrobnim spomenicima, u Srbiji tokom druge polovine 20. veka preuzeli niz svojstava tradicionalne usmene tužbalačke komunikacije, uključujući i njene topose. Iz tradicionalnih tužbalica u posmrtni i komemorativne oglase prelio se, tako, niz motiva, kao što je npr. prekorevanje pokojnika zato što je ostavio najblže i tako ih unesrećio, opisivanje praznine koju je njegov odlazak ostavio, obećavanje umrlom da neće biti zaboravljen itd.

Određeni motivi u novom su mediju komunikacije, međutim, izgubili smisao, pa su zato i napušteni. To se dogodilo npr. s pozivima preminulom da se

menhang hinausgehende Perspektiven hat, ist sie auch so stark an Nachrichten aus anderen Familien interessiert.“ (Frese, 1987: 59)

„podigne“ i dočeka goste koji dolaze u kuću da bi zajedno s domaćinima oformili pogrebnu povorku, pokazivanje pokojniku njegove „večne kuće“ u trenutku kada se ta povorka približi groblju, molba pokojniku da „prenese pozdrave“ ranije preminulim srodnicima kada ih „sretne“ itd. (Čolović 2000, 48–54).

3.5. Porodični oglasi kao ogledalo društvenih promena

S obzirom na to da postoje već preko 200 godina, barem u pojedinim zemljama, porodični su oglasi bili svedoci i pratioci brojnih društvenih promena. Neke od tih promena ostavile su trag (i) na njima, pa se zato odatle mogu i iščitati. Zato bi analiza ograničena isključivo na jezička svojstva porodičnih oglasa ostavila po strani mnoge zanimljive informacije, pre svega iz oblasti društvene istorije, sociologije i etnologije svakodnevnog života.

Karin Freze, koja je detaljno analizirala oglase povodom rođenja deteta na nemačkom govornom području od 1790. do 1985. godine, zato i tvrdi: „nekadašnji i današnji oglasi povodom rođenja deteta i poređenje starinskih i modernih oglasa nisu zanimljivi samo s lingvističkog stanovišta (kao dokumenti jezičkih promena i osnova za leksičku i stilsku analizu neke epohe), već nam povrh toga omogućavaju i brojne uvide u društveni i porodični život naših predaka [...]. Uprkos tome što su vremenom postajali sve stereotipniji, oglasi povodom rođenja deteta ... ne odražavaju samo jezik određenog perioda, već na osnovu njih možemo donositi zaključke o odnosima između muškarca, žene i deteta (ili dece), o stavu prema detetu, kao i o eventualnoj promeni vrednosnog sistema unutar porodice“¹⁸ (Frese, 1987: 16).

Tako, primera radi, već i samo širenje oglasa povodom rođenja deteta u novinama na nemačkom jeziku govori o promeni dečjeg statusa u porodici i društvu. Novinski oglasi povodom rođenja deteta uzeli su naime, maha tek onda kada se u porodicama broj novorođene dece, barem u višim društvenim slojevima, znatno smanjio, a njihovi izgledi da dožive zrelo doba osetno porasli. Kako je prirodni priraštaj opadao, tako je rastao i značaj svakog poj-

¹⁸ „die Geburtstagsanzeigen früherer und heutiger Zeit und der Vergleich der alten und modernen Inserate sind nicht nur in sprachwissenschaftlicher Hinsicht (als Dokumente sprachlichen Wandels zur Wortschatz- und Stilanalyse einer jeden Zeit) von Interesse, sondern sie bieten darüberhinaus zahlreiche Möglichkeiten, Einblicke in das gesellschaftliche und Familienleben unserer Vorfahren zu gewinnen [...]. Geburtsanzeigen ... — obwohl im Laufe der Zeit zunehmend der Stereotypisierung ausgesetzt — ... spiegeln nicht nur den Sprachgebrauch einer Zeit wider, sondern ermöglichen auch Rückschlüsse auf die jeweilige Form des Zusammenlebens von Mann, Frau und Kind(ern), auf Einstellungen zum Kind und einen möglichen Wertwandel in der Familie“ (Frese, 1987: 16).

dinačnog deteta, a roditelji su oglasima poklanjali veću pažnju: „Iz različitih razloga ... deca se više ne uzimaju zdravo za gotovo, a roditelji se većinom svesno odlučuju za potomstvo ili protiv njega. Što je rađanje deteta podložnije planiranju, tim je ono i 'ređa roba'. Čini se da i tim više mlađih majki i očeva oseća potrebu da iz svega glasa objavi taj događaj, koji će možda biti jedinstven u njihovom životu“¹⁹ (Frese, 1987: 285).

Pored toga, na broj oglasa povodom rođenja deteta, kao i na njihova svojstva, odrazio se i niz drugih promena u društvu, kao što su porast standarda, širenje obrazovanja i pismenosti, ublažavanje neravnopravnog položaja žena, sve značajnija uloga osećanja u porodičnim odnosima, ravnopravniji (a kasnije i privilegovani) položaj dece u porodici itd.

Na početku je tako, primera radi, oglase povodom rođenja deteta objavljivao otac, i to po pravilu samo u vlastito ime. Ime majke u oglasu nije se nijavljalo, nego su oglašivači supruge pominjali takoreći samo kao „kanal“ ili „sredstvo“ kojim su došli do deteta. Nisu saopštavali ni ime novorođenčeta, već eventualno njegov pol i zdravstveno stanje, a nisu osećali ni potrebu za izlivima radosti i sličnih osećanja. Iz današnje će perspektive to mnogima sigurno izgledati čudno, ali zato nije bilo nimalo neobično u vreme kada je u porodici u proseku bilo čak šestoro živorodene, a uz to i nekoliko mrtvorodene dece (Frese, 1987). Čak i ako bi dete došlo na svet živo, vrlo je neizvesno bilo to da li će i koliko poživeti, a pogotovo to da li će doživeti zrelo doba, pa nije ni bilo uputno radovali se prerano.

Za razliku od pojedinosti o majci i detetu, koje su u to vreme bile nedovoljno važne, oglasi povodom rođenja deteta neizostavno su, međutim, obuhvatili informacije o očevom društvenom statusu, tj. njegovu titulu, čin u vojsci, zanimanje ili sl. Pošto su samo pripadnici najviših slojeva, dakle aristokratije i bogatog građanstva, bili zaista pismeni i dovoljno imućni da se pretplate novine, svaki je oglašivač bio plemić, visoki oficir ili državni službenik, ili u najmanju ruku fabrikant.

Dokle god je porođaj bio skopčan s velikim opasnostima za porodilju i dete oglasi su uključivali i naznake o njegovom toku i ishodu. S obzirom na veliku smrtnost porodilja i još veću smrtnost novorođenčadi, napomena da je porođaj srećno protekao nije, međutim, značila to da je on prošao brzo i

¹⁹ „Kinder sind – aus unterschiedlichen Gründen – ... keine Selbstverständlichkeit mehr, sondern die Entscheidung für oder gegen den Nachwuchs wird von den meisten Eltern bewußt getroffen. Je geplanter aber – und damit seltener – der ‘Artikel Kind’ wird, um so lautstarker, so scheint es, meinen immer mehr junge Väter und Mütter, dieses für sie nun unter Umständen ‘einmalige’ Ereignis ankündigen zu müssen“ (Frese, 1987: 285).

srazmerno bezbolno, već samo to da je majka preživela i da ima izgleda da će se oporaviti. Pre sto i dvesta godina savremenici se, primera radi, nimalo nisu čudili napomeni da je dete umrlo nekoliko sati ili dana posle „srećnog“ porođaja (Frese, 1987).

Kako se položaj žene u društvu poboljšavao, tako je sve više oglasa povodom rođenja deteta pominjalo i ime majke, da bi na kraju, u drugoj polovini 20. veka otac i majka konačno postali ravnopravni oglašivači. Ime deteta sada je neizostavan element, dok informacije o profesionalnom i društvenom statusu roditelja više nisu obavezne. Često se navode samo titule poput doktorske, koje se u Nemačkoj smatraju sastavnim delom imena, ili eventualno skraćenica *Dipl.-Ing.* (diplomirani inženjer), verovatno zbog prestiža. Starija braća i sestre potpisuju se uz roditelje, ili im ovi čak prepuštaju ulogu oglašivača.

Kako je antiautoritarno vaspitanje ulazilo u modu, u oglase povodom rođenja deteta počele su da prodiru i formulacije koje odražavaju takav duh (npr. *nun werden wir wohl eine Weile nach seiner Pfeife tanzen müssen* / izgleda da ćemo sada neko vreme morati da igramo kako on svira; *ich habe die Erziehung meiner Eltern übernommen* / od sada ću ja vaspitavati svoje roditelje; *seit ... spielt Klaus Martin bei uns die Hauptrolle* / od tada Klaus Martin kod nas igra glavnu ulogu) (Frese, 1987: 294–295). Neretko roditelji formalno sasvim prepuštaju reč prinovi, kao da ona sama oglašava svoj dolazak na svet (npr. *ich bin da* / tu sam; *hallo Jungs, hier bin ich* / čao, momci, eto i mene) (Frese, 1987: 288).

Od sedamdesetih godina 20. veka očevi i majke u Nemačkoj sve češće pokušavaju da privuku pažnju originalnim i/ili duhovitim oglasima, raznovrsnim neverbalnim elementima, nesvakidašnjim grafičkim rešenjima itd. U društvu koje suštinski obeležavaju industrijska proizvodnja i masovna potrošnja simptomatično je to da oni svoju prinovu pritom neretko porede s proizvodom, nazivajući je novim modelom (nem. *neues Modell*), bestsellerom (nem. *Bestseller*) ili čak bukvalno novim proizvodom (nem. *neues Fabrikat*) (Frese, 1987: 302).

U periodima velikih društvenih i političkih previranja, kao što je u Nemačkoj bilo vreme antiautoritarnih, ekoloških i pacifističkih pokreta tokom sedamdesetih i osamdesetih godina prošlog veka, očevi i majke ponekad koriste priliku i da obzname svoje političke stavove, pa novog člana porodice, primera radi, pozdravljaju kao pojačanje u borbi protiv atomskog naoružanja, zaganđenja čovekove okoline ili izgradnje nove piste na frankfurtskom aerodromu (Frese, 1987: 305–307).

Veliki potresi, poput ratova, odražavali su se i na druge elemente oglasa povodom rođenja deteta, pa čak i na njihov broj. Zbog razdvojenosti porodica

nije se rađalo toliko dece koliko u mirnim godinama, pa je i broj oglasa opadao. Tokom Prvog i Drugog svetskog rata ovakve su oglase, osim toga, majke često objavljivale same, uz napomenu da su očevi odsutni, tj. na frontu, u vojnoj bolnici ili u zarobljeništvu, ili čak da su pali u borbi. One su oglase ponkad obogaćivale i informacijama o jedinici u kojoj otac služi, o njegovom činu, o delu fronta na kome se bori ili gde je izgubio život, a neke su dodavale i kraće rodoljubive poruke (Frese 1987).

Tokom poslednje decenije 20. veka uticaj tj. odraz ratnih sukoba na porodične oglase proučavali su i hrvatski etnolozi Dunja Rihtman-Auguštin i Lela Roćenović (Rihtman-Auguštin, 1993; Rihtman-Auguštin, 2000; Roćenović, 1992). Dunja Rihtman-Auguštin (Rihtman-Auguštin, 1993) utvrdila je, tako, da tokom nasilnog raspada Jugoslavije rat u hrvatskim novinama nije bio prisutan samo u mnogobrojnim vestima i u drugim člancima, nego i u posmrtnim i komemorativnim oglasima posvećenim osobama koje su poginule u borbama ili su ih sukobi na neki drugi način koštale života. Njena analiza posmrtnih i komemorativnih oglasa u zagrebačkom *Večernjem listu* iz 1991. i 1992. godine pokazala je, između ostalog, i to da su čitulje posvećene vojnim i civilnim žrtvama rata ekspresivnije od mirnodopskih, a da uz to imaju i snažniju individualnu notu, verovatno usled toga što porodice poginulih i nastradalih u tim oglasima tražile i nalazile izvesnu utehu, ali možda i zato što tu nije bilo utabanog puta kojim bi mogli ići, tj. razrađenih i široko prihvaćenih obrazaca kojih bi se mogli držati. Dok su neki od posmrtnih i komemorativnih oglasa koje je analizirala D. Rihtman-Auguštin odražavale neizmeran bol ožalošćenih, druge su odisale katoličkim duhom, ili su pak izražavale snažna patriotska ili nacionalistička osećanja, ukazujući na to da porodica smrt mладог čoveka doživjava kao herojsku žrtvu za domovinu. Nasilnu smrt vojnih i političkih vođa pratili su u tom periodu veoma specifični oglasi koji su poginulog prikazivali gotovo kao mitskog heroja. HOS²⁰ i HDZ, kao i ratni drugovi palih boraca, objavljivali su uz to kolektivne čitulje u istom duhu (Rihtman-Auguštin 1993)²¹.

Zanimljivo je, međutim, to da su se porodični oglasi pokazali prilično otpornim na neke druge, ne manje važne društvene promene. U drugoj polovini 20. veka ni u nekadašnjoj Istočnoj Nemačkoj, a ni u SFRJ, pokušaj izgradnje socijalističkog društva nije, tako, izazvao veće, statistički relevantne promene u strukturi posmrtnih i komemorativnih oglasa, barem ne u smislu značaj-

²⁰ Hrvatske obrambene snage, oružane formacije Hrvatske stranke prava

²¹ Ovaj pasus preuzet je uz neznatne izmene iz Kostić 2002, 6–7.

nijeg prisustva sadržaja vezanih za komunističku ideologiju. Do značajnijih promena nije doveo ni pad komunizma krajem 20. veka, baš kao što ni sekularizacija društva nije sasvim istisnula religijske elemente iz obaveštenja o smrti i sličnih oglasa, dok su, nasuprot tome, urbanizacija, masovni prelazak stanovništva iz sela u gradove i porast standarda nakon Drugog svetskog rata osetno izmenili posmrtne i komemorativne oglase u bivšoj Jugoslaviji. Iz ovog zaključujemo da odnos između društvenih kretanja i obrazaca tekstualizacije nije ni pravolinijski ni jednoznačan, pa pri tumačenju uvek treba biti veoma oprezan.

4. Porodični oglasi u Srbiji, Crnoj Gori i Nemačkoj kao primer jezičke i kulturne uslovljenosti obrazaca tekstualizacije

Nakon što smo u prethodnom poglavlju, nadamo se, čitaocu predočili to kako značajni politički događaji i korenite društvene promene mogu uticati na obrasce tekstualizacije, na narednim ćemo stranicama pokušati ukratko da prikažemo i to kako na njih utiču kulturni činioci. Kao materijal i ovog će nam puta poslužiti porodični oglasi, i to u tri kulturne sredine: u Srbiji, Crnoj Gori i Nemačkoj.

Analiza porodičnih oglasa u opštim informativnim novinama u navedene tri države, koju smo svojevremeno sproveli, pokazala je, naime, da se među jezičke i međukulturne razlike u obrascima tekstualizacije mogu ticati sledećih aspekata tekstualizacije:

1. zastupljenosti tipova i vrsta teksta (tj. njihovo postojanja ili nepostojanja),
2. frekventnosti tipova i vrsta teksta,
3. makrostrukture teksta i zastupljenosti pojedinačnih elemenata i
4. mikrostrukture teksta i zastupljenosti pojedinačnih elemenata mikrostrukture.

4.1. Razlike u pogledu zastupljenosti tipova i vrsta teksta²²

Razlike između Srbije, Crne Gore i Nemačke javljaju se već na prvom nivou, tj. u pogledu zastupljenosti vrsta teksta. Dok su u nemačkim opštim informativnim dnevnim listovima uobičajni porodični oglasi posvećeni ro-

²² Poglavlje 4 preuzeto je uz izvesne izmene iz Kostić, 2002.

đenju deteta, veridbi i venčanju, kao i smrtnim slučajevima, u Srbiji i Crnoj Gori u tom su tipu novina rasprostranjeni samo porodični oglasi posvećeni smrtnim slučajevima (čitulje), tako da se sva dalja razmatranja mogu ticati isključivo ovog poslednjeg tipa porodičnih oglasa.

Poređenje porodičnih oglasa posvećenih smrtnim slučajevima u ove tri jezičke/kulturne sredine pokazalo je, zatim, to da se u okviru tog tipa teksta u Nemačkoj javljaju četiri, u Srbiji pet, a u Crnoj Gori čak šest vrsta teksta. U sve tri sredine uobičajene su pritom sledeće tri vrste teksta:

1. obaveštenja o smrti (informativni posmrtni oglasi ili posmrtnice),
2. zvanični posmrtni oglasi i
3. komemorativni oglasi (tzv. sećanja).

Pored navedenih vrsta teksta u Nemačkoj su redovno zastupljene još i izjave zahvalnosti, koje se, doduše, javljaju i u Srbiji, ali samo sporadično. I u Srbiji i u Crnoj Gori uobičajni su još i tzv. poslednji pozdravi i komemorativni informativni oglasi (obaveštenja o pomenu), dok je u Crnoj Gori takođe raširena i kombinacija komemorativnih informativnih oglasa s izjavama zahvalnosti, koja nije potpuno nepoznata ni u Srbiji, ali nije uobičajena, tačnije rečeno potpuno je marginalna (Kostić, 2002: 190–191).

4.2. Razlike u pogledu frekventnosti vrsta teksta

Tri analizirane jezičke/kulturne sredine razlikuju se i u pogledu frekventnosti vrsta teksta unutar ovoga tipa.

Na osnovu tabele može se videti to da je osnovna funkcija umrlica u SR Nemačkoj upravo samo obaveštavanje o smrti, a sve preostale funkcije znatno zaostaju za njom. U Crnoj Gori takođe dominira jedna funkcija, naime obeležavanje pomena, dok sve su ostale funkcije u drugom planu. U Srbiji je situacija drugačija nego u Nemačkoj i Crnoj Gori, jer tu nijedna funkcija ne odnosi uočljivo prevagu. Poslednji pozdravi kao najzastupljenija vrsta posmrtnih i komemorativnih oglasa u Srbiji čine svega 32% oglasa ovog tipa, što je dvostruko manje nego kod dominantnih vrsta teksta u Nemačkoj i Crnoj Gori. Najmanje zastupljene vrste posmrtnih i komemorativnih oglasa, a to su pomeni, u Srbiji je svega petnaestak posto manje nego poslednjih pozdrava, kao najzastupljenije vrste teksta ovog tipa (17% naspram 32%) (Kostić, 2002: 191).

Na osnovu onog što smo izložili nameće se zaključak da se u Nemačkoj i Crnoj Gori izdvojila po jedan osnovna funkcija posmrtnih i komemorativnih oglasa, dok u Srbiji oni ispunjavaju više funkcija, koje se mogu smatrati podjednako značajnim.

Zvaničnih je posmrtnih oglasa u sve tri analizirane sredine znatno manje nego privatnih. Najzastupljeniji su u Nemačkoj (4%), u Srbiji ih je 3%, dok je u Crnoj Gori njihov udio u ukupnom broju posmrtnih i komemorativnih oglasa gotovo zanemarljiv (0,51%). Čini se da se u Nemačkoj osobito mnogo zvaničnih oglasa posvećuje izrazito uspešnim poslovnim ljudima, menadžerima koji su bili članovi upravnih odbora većeg broja preduzeća, sarađivali s još većim brojem njih, a pored toga su bili aktivni i u različitim telima i organizacijama. U Srbiji i Crnoj Gori najviše se zvaničnih čitulja posvećuje istaknutim stručnjacima, osobito ukoliko se samo njihovo zanimanje smatra prestižnim i/ili ukoliko su igrali (relativno) značajnu ulogu u političkom životu.

Razlike u pogledu zastupljenosti kod sećanja su još izraženije nego kod obaveštenja o smrti i kod zvaničnih posmrtnih oglasa. U Nemačkoj su sećanja, koja su tamo ujedno i jedini oblik komemorativnih oglasa, veoma retka, pa tako njihov udio u ukupnom broju čitulja iznosi svega 2%. Nasuprot tome, u Srbiji sećanja zauzimaju značajnije mesto, baš kao i druga vrsta komemorativnih oglasa, pomeni. Sećanja čine 24%, a komemorativni oglasi zajedno čak 41% svih oglasa ovog tipa u srpskim opštim informativnim dnevnim novinama. U Crnoj Gori komemorativni oglasi su čak i znatno brojniji od posmrtnih (70% naspram 30%).

U srpskom, a osobito u crnogorskom društvu ovakav način obeležavanja pomena, odnosno pokazivanja toga da se čuva uspomena na preminule srodnike i druge bliske osobe, očigledno igra neuporedivo značajniju ulogu nego u Nemačkoj. Ovo se, po svemu sudeći, može objasniti razlikama u shvatanju smrti u pravoslavnom hrišćanstvu, s jedne strane, i katoličkom i protestantskom hrišćanstvu, s druge strane. Prema shvatanju uvreženom u srpskoj i crnogorskoj tradiciji prelazak umrlog iz sfere života u sferu smrti postepen je i traje čitavih godinu dana, tokom kojih se polako prekidaju spone koje su umrlog vezivale za zemaljski život i za žive. Nasuprot tome, prema katoličkom shvatanju sve veze između ovozemaljskog i zagrobnog života prekidaju se naglo, odjednom, u samom trenutku smrti (Lebda, 1998: 141; Žečević, 1982). Običaj objavljivanja komemorativnih oglasa uporiše je, osim u narodnim verovanjima i tradiciji, verovatno našao i u skrivenoj, ali zato snažnoj ljudskoj potrebi za „besmrtnošću“ koja se ne izražava toliko u strahu od fizičke smrti, koliko u strahu od zaborava (Tomić, 2000: 178).

I u Srbiji i u Crnoj Gori sećanja, i komemorativni oglasi uopšte, najviše se objavljuju povodom 40 dana, pola godine i godinu dana od smrti. Objašnjenje i u ovom slučaju nudi tradicija, koja je nalagala da se u navedenim intervalima održavaju pomeni:

Nesumnjivo najvažniji pomen u ciklusu priređivan je posle 40 dana. Smatralo se da se do tog dana duša kreće ovim svetom i obilazi mesta gde je boravila za života, a onda napušta ovaj svet i polazi na put prema drugome. (...) Polugodišnji pomen je predstavljao jednu etapu na mučnom putu duše ka drugom svetu, pa joj je i tada trebalo pomoći. Godišnjem (sic!) pomenom se završavao uobičajen ciklus, pošto se smatralo da je duša posle tog vremena prispela na drugi svet i da joj pomoći više nije potrebna (Zečević, 1982: 74).

4.3. Ostale razlike

Od ostalih razlika izdvojićemo razlike u formatu, bogatstvu neverbalnih elemenata, društveno propisanom ispoljavanju emocija i u trenutku objavljanja obaveštenja o smrti. Između posmrtnih i komemorativnih oglasa u Srbiji, Crnoj Gori i SR Nemačkoj postoje, doduše, i raznovrsne druge razlike, ali bi zalaženje u sve pojedinosti znatno prevazišlo okvire ovog rada.

4.3.1. Format posmrtnih i komemorativnih oglasa

Dok su u Nemačkoj sve čitulje veliki oglasi, u Srbiji i Crnoj Gori u današnje vreme među njima dominiraju mali oglasi. Veliki se oglasi, doduše, i u dve bivše jugoslovenske republike redovno sreću, ali su oni tamo izuzetak, a ne pravilo. Zato su i veoma upadljivi, a moglo bi se reći da prestiž i „popularnost“ uživaju pre u okviru tzv. populističkog ili novokomponovanog nego u okviru standardnog kulturnog modela,²³ koji ih danas doživljava kao znak

²³ Milena Dragičević-Šešić razlikuje sledećih pet osnovnih grupa kulturnih modela (Dragičević-Šešić, 1994: 11-24): 1. dominantni kulturni model, dominantan sa stanovišta ideo-loške i kulturološke poželjnosti, kulturne politike i vlasti, u okviru koga se izdvajaju prosvjetiteljsko-dogmatski model i elitna kultura, 2. kulturne modele masovne kulture, koji obuhvataju standardni model, populistički (novokomponovani) model i rok-kulturu kao masovnu kulturu mladih, 3. alternativne kulturne modele (obuhvataju različite muzičke potkulture, umetničko-stvaralačke, pomodne intelektualne i disidentske umetničko-intelektualne potkulture), 4. tradicionalne kulturne modele (agrokulturni model i modeli kulturnog života pojedinih etničkih grupa) i 5. marginalne kulturne modele (narkomanska potkultura i delikventska potkultura).

rasipništva i lošeg ukusa (što svakako nije bio slučaj u vreme kada su čitulje i u bivšoj Jugoslaviji po pravilu bili veliki oglasi, pre nestasice papira osamdesetih godina 20. veka).

4.3.2. Neverbalni elementi u posmrtnim i komemorativnim oglasima

Repertoar neverbalnih elemenata u srpskim i u crnogorskim čituljama znatno je skromniji nego u nemačkim. Dok je u svim srpskim i crnogorskim novinama fotografija preminulog visokofrekventan, gotovo obligatoran element, crni rub je u Srbiji vezan samo za umrlice velikog formata, dok su u crnogorskoj *Pobjedi* njime uokvirene sve umrlice. Od neverbalnih simbola u Srbiji se redovno — premda retko — sreću još i krst i petokraka zvezda, dok su svi drugi simboli usamljene, marginalne pojave. Nasuprot tome, nemačke čitulje nikada ne sadrže fotografiju preminulog, ali zato pored crnog ruba gotovo uvek imaju i neki složeniji neverbalni elemenat, kao što su npr. krst, golubica, sklopljene šake, polomljeno klasje, ruža itd. Za razliku od srpskih i crnogorskih čitulja, nemačke uz to mogu sadržati i odgovarajući moto²⁴.

Raznovrsnosti neverbalnih simbola u nemačkim čituljama ne treba, međutim, pridavati preveliki značaj. Nemačke novine oglašivačima jednostavno nude više mogućnosti u tom pogledu, tj. bogatiji izbor. Izvesnu ulogu verovatno igraju i estetski faktori, pošto se s fotografijom preminulog znatno bolje uklapa veoma jednostavan neverbalni element poput krsta, nego relativno složeni elementi, kao što je, recimo, slomljeno klasje.

4.3.3. Konvencionalni izrazi osećanja

Srpske i crnogorske čitulje raznovrsnije su u pogledu konvencionalnih izraza osećanja, koji povremeno prerastaju u tužbalačku komunikaciju. Tuženje za pokojnikom u nemačkim čituljama praktično se ne može sresti, što ne čudi ako se ima u vidu to da se radi o kulturnoj sredini čiji obrazac komunikacije nalaže izbegavanje javnog ispoljavanja emocija u nizu životnih situacija, pa tako i kod smrti bliske osobe. Taj obrazac komunikacije, međutim, nije vezan isključivo za Nemačku, ili za zemlje u kojima se govori nemačkim jezikom. On se, naprotiv, može sresti i u mnogim drugim zemljama i kulturnim sredinama, pa tako između ostalog i u Srbiji. Uprkos tome, razlika u odnosu na Nemačku postoji, u tom smislu što u Srbiji ovaj obrazac nije jedini. Njime se rukovodi samo deo stanovništva, i to onaj koji je ukorenjen u građanskoj

²⁴ U prilozima na kraju rada reprodukovano je nekoliko čitulja iz nemačkih novina.

tradiciji, tj. u tradiciji koja nalaže uzdržanost u ispoljavanju emocija. Dok je, naime, prema građanskim normama ponašanja javno pokazivanje emocija neprikladno, u tradicionalnoj seoskoj usmenoj kulturi, kojoj se i deo gradske populacije još uvek priklanja, dominira obrazac komunikacije koji ne samo da dozvoljava, nego čak i nalaže verbalizovanje (stvarno prisutnih ili prosto društveno propisanih) osećanja u nizu prilika, u koje se ubraja i smrtni slučaj u bližem socijalnom okruženju. Radi se, kao što je u vezi sa ponašanjem učesnika na pogrebnim svečanostima tvrdio Dirkem (Durkheim), o društveno propisanim izrazima osećanja, čije je unutarnje-psihološke ekvivalente teško odrediti (Streck, 1987: 231). Dolazeći masovno u gradove u drugoj polovini dvadesetog veka, seosko stanovništvo donosilo je svoje obrasce ponašanja i nastavljalo je da se vlada u skladu s njima, prilagođavajući ih novoj sredini i novim medijima komunikacije samo u onoj meri u kojoj je to bilo neizbežno. Tako su između ostalog, kao što smo već ranije i napominjali, prema tumačenju Ivana Čolović (Čolović 2000), i usmene tužbalice u osmercu i desetercu, i ostali oblici naricanja, kukanja i tuženja „pretočeni u novi kalup“, odnosno u formu novinskog oglasa. Evo nekoliko primera.

Srbija

Dragom / fotografija / Milosavljević Radovanu / Rajku /

Tebi: koga voleh i ja kao svog rodenog brata.

Tebi: koji ćeš to uvek u mom srcu biti.

Tebi: koji ne možeš znati, koliko boli kada se nekom ko se voli šalje poslednji pozdrav koji neće čuti, mnogo suza koje neće videti i nikada neće znati koliko će nedostajati – nama, oboje smo te mnogo voleli.

Tebi: koji si se radovao životu, koji ti je doneo zlu sudbinu, a meni – nama večnu tugu.

Tebi: šaljem suze i ako ne mogu da te vrate, a kada bi mogle podarile bi ti večnost.

Tebi: hvala za svu bratsku ljubav i dobrotu... (Večernje novosti, 10. I 2001)

Naša neizmerno voljena i nikada prežaljena / (fotografija) / Mrdak Natalija / 14. VII 2000 – 3. II 2001. / iznenada nas ostavi da živimo u neverici i neizrecivom bolu i tuzi. Obuze nas velika praznina u duši. Natalija, Naco, Cole, Cokilo, Colence, Zazo, Goranče, srećo naša, zašto nas ostavi. Andele naš uvek nasmejani tvoj svetao i vedar lik večno će ostati da živi u nama. Zauvek tvoji... (Večernje novosti, 06. II 2001)

Crna Gora

Dragi tata / (fotografija) / Perko / Tuga slama, srce plače, ode mi bez pozdrava i riječi. Zašto? Puno te volim i nikada te neću prežaliti. / Tvoji: kćerka Mira, zet Željko i unuk Radivoje (Pobjeda, 15. II 2001)

Andele naš / (fotografija) / Tina / Još milion suza ne bi pomoglo da se umanji ovaj bol koji je u našim dušama. Neshvaljivo je da pišemo dijelu sebe, da moramo da kažemo zbogom jedinoj sreći u životu. Ne razmišljamo o sjutra, kada zatvorimo vrata kuće i ostanemo u surovoj stvarnosti bez tvog osmijeha i tvog glasa. Neka nam Bog usliši molitve da budeš najveličanstveniji andeo među andelima. Vole te tvoje sestre, ostavljene u večnoj tuzi. / Nela, Maja i Milica“ (Pobjeda, 16. II 2001)

Živote naš / (fotografija) / Kristina / Nema riječi koja bi opisala ono što se trenutno dešava u nama. Dvadeset godina dan za danom svjetlost je obasjavala naš dom. Koliko svijetlosti toliko ponosa što si se borila za nas i tvoje sestre više nego za sebe. Umorilo se to veliko lavlje srce zaspao je naš borac i odnio svu svjetlost iz naših života. Plaćemo, ali nijedna suza ne odnosi ni djelić bola, on će tu ostati sve dok te majka i tata opet ne zagrle, živote naš. / Tvoji roditelji (Pobjeda, 16. II 2001)

Poslednji pozdrav / (fotografija) / Tijani / Sa tugom i bolom možemo da prepostavimo kako je ranjenom majčinom srcu kada se zauvječ rastaje od voljenog čeda. Danas su se ugasile naše potajne nade da ćeš uz okean ljubavi tvojih roditelja uspjeti da pobediš okrutnu dugo-godišnju bolest koja te nije pustila ni djetinjstvo da proživiš kao tvoji vršnjaci. Počivaj u miru andele naš. / Kolege tvoje mame iz / Jugobanke AD Podgorica (Pobjeda, 13. II 2001)

4.3.4. Naknadno objavljivanje obaveštenja o smrti

U Nemačkoj je relativno čest slučaj to da se o smrti bliske osobe javnost obaveštava tek nakon sahrane. Tradicionalni običaji i pravila ponašanja ovde su, za razliku od Balkana, osetno izgubili na značaju. Tako, primera radi, minhenski list *Ziddojče cajtung* (*Süddeutsche Zeitung*) u broju za subotu i nedelju, 28/29. jul 2001. godine donosi 20 čitulja, a od toga 17 s informativnom funkcijom. Dva od ovih 17 oglasa nisu sadržavala nikakve podatke u vezi sa sahranom, dok je među preostalih 15 bilo deset (66,6%) objavljenih pre i čak pet (33,3%) objavljenih tek nakon pogreba. I pored toga što se ovakva praksa u Nemačkoj ne smatra neobičnom ili nepriličnom, oglašivači se ipak ponekad pozivaju na izričitu želju preminulog ili preminule.

U Srbiji i Crnoj Gori isključivanje šireg okruženja s pogreba i posmrtnih i komemorativnih obreda (još?) je veoma neuobičajno. Pogreb se i dalje doživljava kao društveni događaj na kome je prisustvo svih srodnika, ali i prijatelja i saradnika preminulog dobrodošlo, tj. praktično obavezno. Među 1116 srpskih čitulja koje smo analizirali našli smo, tako, svega desetak naknadno objavljenih oglasa, odnosno manje od 1%. Uglavnom se pritom radilo

o prilično starim osobama, čiji su društveni kontakti po svemu sudeći i bili ograničeni na članove porodice. Razlozi za objavljivanje čitulje tek nakon sahrane i održavanje obreda „u krugu najuže porodice“ mogu biti i drugačije prirode, npr. raznovrsni privatni motivi nepoznati čitaocima. Reč je ponekad i o veoma poznatoj osobi, čija porodica pokušava da izbegne dolazak velikog broja ljudi koji preminulog znaju jedino po čuvenju, a ponekad i o tome da porodica način na koji je preminuli izgubio život doživljava kao sramotu koju treba sakriti (samoubistvo, droga i sl.). Šta god bio razlog, oglašivači u Srbiji očigledno su svesni toga da krše određenu društvenu normu, pa većina njih oseća potrebu da takvu odluku objasni i ili opravda, pozivajući se najčešće na volju pokojnog ili, nešto ređe, na vlastita osećanja:

Po želji pokojnice, sahrana je obavljena 5. II 2001. na Topčiderskom groblju, u najužem krugu porodice i iskrenih prijatelja (Politika, 09. II 2001).

Sahranjena je 7. februara 2001. godine po izričitoj želji u prisustvu svoje uže familije (Politika, 09. II 2001).

Polaganje urne / fotografija / prim. dr Radivoja Grčića / ginekologa / obavljeno je dana 1. II 2001. god. Na našem poslednjem rastanku želela sam da budem sama sa njim (Politika, 02. II 2001).

Mogu se, međutim, kao i u Nemačkoj, naći primeri toga da ovakva obrazloženja izostaju.

Preminula je naša mila čerka, sestra i sestričina /fotografija / Maja Dragičević / Sahranjena je 1.2.2001. godine na Novom groblju u krugu najbliže porodice i prijatelja. Njeni... (Politika, 02. II 2001)

Naknadno objavljivanje umrlice nije, osim toga, uvek znak težnje za mitem i privatnošću, ono je pravilo i u onim situacijama kada je preminuli umro i sahranjen daleko od mesta iz koga potiče, ali u kome još živi njegova porodica (udaljeni grad, drugi region, druga država), što značajno smanjuje obaveze ožalošćenih prema neposrednom okruženju, a i tog okruženja prema ožalošćenima. Jasno je npr. da se od školskog druga, kolege, komšije, daljeg rođaka itd. ne može očekivati da prisustvuje pogrebu koji se održava u mestu stotinama ili hiljadama kilometara udaljenom od onoga u kome živi.

U crnogorskim listovima naknadno objavljivanje posmrtnih oglasa potpuno je nezamislivo.

5. Zaključak

Razlike između jezika, osobito u pogledu leksike, semantike i obrazaca tekstualizacije, često proizilaze iz međukulturnih razlika u shvatanju vanjezičke realnosti, tj. iz različitog načina gledanja na svet, na pojave i događaje u njemu. Poređenje nemačkih, srpskih i crnogorskih posmrtnih i komemorativnih oglasa pokazalo je to da se prototipi odgovarajućih vrsta teksta u navedenim jezičkim/kulturnim zajednicama zaista razlikuju, kao i to da je neophodno biti svestan te činjenice i poznavati prototipe specifične za jednu jezičku/kulturnu zajednicu, ukoliko želimo da oblikujemo tekst koji odgovara potrebama, normama i ukusu date sredine.

Tu nije reč samo o specifičnost nemačke, srpske i crnogorske srediti, niti se radi o usamljenom slučaju jednog tipa vrste teksta, već to pravilo važi za sve jezike i sve vrste teksta. To potvrđuje konstataciju iznetu na početku ovog rada, da ovladavanje stranim jezikom ne podrazumeva samo upoznavanje njegove fonetike, leksike i gramatike, već i sticanje znanja o konvencijama koje važe za pojedine vrste teksta u dатој jezikoj/kulturnoj zajednici.

S donošenjem zaključaka o kulturnoj uslovljenoći obrazaca tekstualizacije, tj. s pokušajima da se jezičke razlike objasne kulturnim (sociološkim, etnološkim, antropološkim i sl. faktorima) uvek, međutim, treba biti izuzetno oprezan, imajući u vidu okolnost da kontrastivna lingvistika još uvek ne raspolaze ni koherentnom teorijom, a ni metodama neophodnim za takvu vrstu istraživanja.

Porodični oglasi posvećeni smrtnim slučajevima				
povod za objavljivanje	posmrtni oglasi		izjave zahvalnosti	komemorativni oglasi
privatan ili zvaničan karakter	privatni	zvanični	privatni	privatni
funkcija oglasa	obaveštenje o smrtnom slučaju i sahrani			obaveštenje o komemorativnom obredu
	solidarnost s ožalošćenima	solidarnost s ožalošćenima		
	izjava saučešća	izjava saučešća		
			izjava zahvalnosti	
				obeležavanje pomena

Tabela 1:
Klasifikacija porodičnih oglasa posvećenih smrtnim slučajevima

Zastupljenost pojedinih vrsta posmrtnih i komemorativnih oglasa			
	Srbija	Crna Gora	SR Nemačka
obaveštenja o smrti	22%	7%	62%
poslednji pozdravi	32%	22%	-
zvanični posmrtni oglasi	5%	0,51%	14%
izjave zahvalnosti	-	-	19%
sećanja	24%	59%	2%
pomeni	17%	8%	-
pomen + izjava zahvalnosti	-	0,38%	-

Tabela 2:
Zastupljenost pojedinih vrsta posmrtnih i komemorativnih oglasa u Srbiji, Crnoj Gori i Nemačkoj

Literatura

- Antonijević, D. (2013). *Stranac ovde, stranac tamo. Antropološko istraživanje kulturnog identiteta gastarbajtera*. Beograd: Filozofski fakultet.
- Brinker, K. (1992). *Linguistische Textanalyse. Eine Einführung in Grundbegriffe und Methoden*. Berlin: Erich Schmidt Verlag.
- Čolović, I. (2000). *Divlja književnost*. Beograd: XX vek.
- Dragičević, Šešić, M. (1994). *Neofolk kultura. Politika i njene zvezde*. Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Duden. (2010). *Briefe und E-Mails gut und richtig schreiben*. Mannheim: Dudenverlag.
- Eckkrammer, E. M. (1996). *Die Todesanzeige als Spiegel kultureller Konventionen: Eine kontrastive Analyse deutscher, englischer, französischer, spanischer, italienischer und portugiesischer Todesanzeigen*. Bonn: Romanistischer Verlag.
- Fleischer, W., Michel, G., & Starke, G. (1993). *Stilistik der deutschen Gegenwartssprache*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Frese, K. (1987). *Wie Eltern von sich reden machen. Sprachliche Analyse von Geburtsanzeigen in Tageszeitungen zwischen 1790 und 1985*. Heidelberg: Carl Winter.
- Fries, U. (1990). A Contrastive Analysis of German and English Death Notices. U Frisak, J. (ed.). *Further Insights into Contrastive Analysis*, 540–560.
- Hesse, J., & Schrader, H. Ch. (2009). *Bewerbungsstrategien für Hochschulabsolventen*. Frankfurt am Main: Eichborn.
- Ivanetić, N. (1994). Todesanzeigen in kroatischen und deutschen Tageszeitungen. U Zagreber Germanistische Beiträge, 3, 109–125.
- Jandroković, M. (2007). *Nemačko-srpski i srpsko-nemački teološki rečnik*. Beograd: Hrišćanski kulturni centar.
- Kleut, M. (2008). *Naučno delo od istraživanja do štampe*. Novi Sad: Akademска knjiga.
- Konstantinović, S. (2009). *Kako se piše maturski, seminarski i diplomska rad*. Novi Sad: Ljubitelji knjige.
- Kostić, J. (2002). *Umrlice u nemačkoj i srpskoj štampi*. Magistarski rad. Beograd: Filološki fakultet.
- Kostić, J. (2003). Tekst u germanističkoj lingvistici između 1970. i 2000. *Philologija*, 1, 21–31.
- Kuzmanović-Jovanović, A., Andrejević, M., & Filipović, J. (2012). *Priručnik iz akademskog pisanja*. Beograd: Čigoja.

- Lage-Müller, K. (1995). *Tesxt und Tod. Eine handlungstheoretisch orientierte Textsortenbeschreibung am Beispiel der Todesanzeige in der deutschsprachigen Schweiz*. Tübingen: Gunter Narr.
- Lebda, R. (1998). Izražavanje vrednosti u tekstovima čitulja (na srpskom i poljskom). U *Slavistika*, 2, 140–156.
- Ostin, Dž.L. (1994). *Kako delovati rečima. Predavanja na Harvardu 1955. godine*. Novi Sad: Matica srpska.
- Rihtman-Auguštin, D. (1988). *Etnologija naše svakodnevice*. Zagreb: Školska knjiga.
- Rihtman-Auguštin, D. (1993). „We Were Proud to Live with You, and Nowe Immensely Sad to Have Lost You“. A Chronicle of the War through Newspaper Death Notices. U *Narodna umjetnost*, 30, 279–302.
- Rihtman-Auguštin, D. (2000). Junaci i klijenti. U Rihtman-Auguštin, D. *Ulice mogu grada. Antropologija domaćeg terena*. Beograd: XX vek, 167–192.
- Roćenović, L. (1992). Rituali oko smrti poginulih boraca (primjer Samobora). U *Etnološka tribina*, 15.
- Sakan, M. (2005). *Izrada stručnih i naučnih radova*. Novi Sad: Prometej.
- Sommerfeldt, K.-E. (1997). *Gestern so und heute anders. Sprachliche Felder und Textsorten in der Presse*. München: Iudicium Verlag.
- Streck, B. (ed.) (1987). Wörterbuch der Ethnologie. Köln: Peter Hammer Verlag.
- Šuvaković, U. (2010). *Akademsko pisanje u društvenim naukama*. Beograd: Dosije.
- Tomić, Z. (2000). *Komunikologija*. Beograd: Čigoja.
- Zečević, S. (1982). *Kult mrtvih kod Srba*. Beograd: Vuk Karadžić.

Zusammenfassung SPRACH- UND KULTURSPEZIFISCHE VERTEXTUNGSMUSTER AM BEISPIEL VON FAMILIENANZEIGEN

Der Artikel *Sprach- und kulturspezifische Vertextungsmuster am Beispiel von Familienanzeigen* besteht aus drei Segmenten. Der erste Teil widmet sich zwei grundlegenden Konzepten der Textlinguistik: Textsorte und Vertextungsmuster. Nach einer kurzen Begriffserklärung wird die Frage erörtert, wie sich Textsorten entwickeln und etablieren und welche Faktoren diesen Prozess beeinflussen. Während sich bestimmte Textsorten weitgehend spontan entwickeln und das entsprechende Textsortenwissen empirisch erworben wird, werden andere Textsorten gezielt normiert, offiziell oder halboffiziell, und das notwendige Textsortenwissen nicht selten institutionell vermittelt (in

der Schule, im Studium usw.). Obwohl diese beiden Textsortentypen sowohl sprach- als auch kulturbedingt sein können, aus anthropolinguistischer und ethnolinguistischer Sicht sind vor allem diejenigen Textsorten interessant, die sich weitgehend spontan entwickeln, d. h. die nicht institutionell normiert werden (z. B. vom Gesetzgeber, von diversen Behörden, Bildungseinrichtungen o. ä.). In diesem Sinne werden im zweiten Segment der vorliegenden Arbeit die Familienanzeigen ausführlicher behandelt, da gerade die Texte aus dieser Gruppe nicht nur leicht zugänglich sind, sondern auch hoch aufschlussreiche anthropologische, ethnologische und soziologische Einblicke bieten. Im dritten und letzten Segment wird schließlich der Versuch unternommen, anhand von Todesanzeigen in Serbien, Montenegro und in der Bundesrepublik Deutschland auf sprach- und kulturbedingte Unterschiede bei Textsorten und Vertextungsmustern hinzuweisen. Unter den Familienanzeigen stellen die Todesanzeigen nämlich die einzige Untergruppe dar, die in den beiden Sprachen bzw. in allen drei Kulturen vertreten ist. Besonders interessante Einblicke resultieren dabei aus der Tatsache, dass es sich bei Serbien und Montenegro um zwei unterschiedliche Kulturen handelt, deren nationale Standardvarietäten aber weitgehend identisch sind.

Schlüsselwörter: Textsorte, Vertextungsmuster, Prototyp, kontrastive Texologie, kulturvergleichende Forschung, Familienanzeige.

Biljana Ivanovska*, Marija Kusevska*, Nina Daskalovska*

Goce-Delčev-Universität Štip, Philologische Fakultät
Mazedonien

**DER SPRECHAKT AUFFORDERUNG
ALS MITTEL ZUR BEWERTUNG
PRAGMATISCHER KOMPETENZ
BEI L2-FREMDSPRACHENSTUDIERENDEN**

Wissenschaftlicher Forschungsartikel

UDC 371.3::81'243]:727.3

Im Mittelpunkt des vorliegenden Beitrags steht die Analyse und Erforschung des Sprechaktes *Aufforderung* als Mittel zur Bewertung der pragmatischen Kompetenz bei L2-Fremdsprachenstudierenden. Die Bewertung resultiert aus der Forschungsarbeit an dem Projekt *Die Rolle der expliziten Anweisung in der Entwicklung pragmatischer Kompetenz im Englischen und im Deutschen als Fremdsprache (The role of explicit instruction in developing pragmatic competence in learning English and German as a foreign language)*, das an der Philologischen Fakultät der Universität Goce Delčev zu Štip (Republik Mazedonien) durchgeführt wurde. Ziel dieses Projekts ist es, die Komponenten zu analysieren, die Fremdsprachenstudierende beherrschen müssen, um pragmatische Kompetenz zu entwickeln. Dieser Beitrag stellt eine Beschreibung der ersten Phase unseres laufenden Forschungsprojekts an der Universität Goce Delčev zu Štip dar, um die Entwicklung der pragmatischen Fähigkeiten der Fremdsprachenstudierenden zu erforschen und zu beschreiben. Wir definieren zunächst die pragmatische Fähigkeit. Danach besprechen wir die Instrumente, die für die Sammlung der Daten verwendet haben, als auch die Ausdrucksformen und die Analyseverfahren des Sprechaktes *Aufforderung*. Schließlich wird ein Überblick über die weitere Forschungsarbeit gegeben. Die Teilnehmer an diesem Projekt sind Englisch- und Deutschstudierende an der Philologischen Fakultät der Universität Goce Delčev zu Štip. Das Projekt wurde von der Bedeutung der pragmatischen Kenntnisse angeregt, deren Beherrschung es den Studierenden ermöglicht, in der Zielsprache angemessen kommunizieren und agieren zu können.

* Universität „Goce Delčev“, Philologische Fakultät, Štip, R. Makedonien. E-mail: biljana.ivanovska@ugd.edu.mk; marija.kusevska@ugd.edu.mk; nina.daskalovska@ugd.edu.mk

Schlüsselwörter: Sprechakte, Aufforderung, pragmatische Kompetenz, Ausdrucksformen

1. Einführung - Instrumente zur Bewertung der interimsprachlichen und pragmatischen Fähigkeiten

Die Beschreibung der Entwicklung der pragmatischen Kompetenz bei den Fremd- und Zweitsprachenstudierenden wurde in vielen Arbeiten und Veröffentlichungen, die die interkulturelle und interimsprachliche Pragmatik behandeln, erforscht und analysiert (Bardovi-Harlig, 1999; Barron, 2003; Blum-Kulka, House, & Kasper, 1989; Cohen & Ishihara, 2005; Ishihara & Cohen, 2010; McConachy & Hata, 2013; Trosborg, 2010; Wigglesworth & Yates, 2007). In diesem Projekt definieren wir zuerst die interimsprachliche Pragmatik. Dann beziehen wir uns auf die Probleme bezüglich der pragmatischen Kompetenzen und Komponenten, die für ihre Entwicklung relevant sind. Dann diskutieren wir die Ausdrucksformen des Sprechaktes *Aufforderung* als Mittel zur Bewertung pragmatischer Kompetenzen bei L2-Fremdsprachenstudierenden.

Es bestehen mehrere Instrumente, die derzeit für das Testen der pragmatischen Kompetenz verwendet werden, wie z. B. die *Discourse Completion Task (DCT)*, Rollenspiele, Interviews und Multiple-Choice-Tests. Diejenigen Instrumente und Methoden, die wir bei der Bewertung der pragmatischen Kompetenz bei den Englisch- und Deutschstudierenden benutzt haben, seien hier kurz dargestellt und diskutiert. Da in der Bewertung der L2-Pragmatik die Tendenz einer Fokussierung auf die Sprechakte besteht, beschränken wir uns im Rahmen unseres Forschungsprojekts ebenfalls auf die Sprechakte. Wir beziehen uns dabei auf die folgenden Parameter:

- Instrumente, die zur Bewertung der pragmatischen Kompetenz verwendet werden können;
- Kontextparameter, d.h. das Umfeld, zu dem der jeweilige Sprechakt gehört;
- die Bedeutung der Authentizität;
- die Bedeutung der Retrospektive.

In den von uns herangezogenen Studien werden zur Bewertung der pragmatischen Kompetenz der Studierenden hauptsächlich (mündliche oder schriftliche) DCTs und Rollenspiele verwendet. Die von den Studierenden gegebenen Antworten werden auf der Basis der folgenden Merkmale bewertet:

1. Fähigkeit zum Gebrauch des richtigen Sprechakts;
2. Typizität der Ausdrücke;
3. Angemessenheit der Redeanteile und der gegebenen Informationen;
4. Formalitätsgrad;
5. Direktheit und
6. Höflichkeit.

2. Der Sprechakt *Aufforderung* und die Ausdrucksformen

Die Klassifikation der deutschen Sprechakte stammt von U. Engel. Nach Engel (1992: 35) sind die Sprechakte - als Verständigungshandlungen - die kleinsten Einheiten der Textebene. Einheiten der tiefer gelegenen Bereiche – des Satzes, der Wortgruppe, des Wortes – können zwar ebenfalls unmittelbar kommunikative Funktion haben, aber eben nur, indem sie Bestandteile der Sprechakte sind.

Zunächst lassen sich zwei Haupttypen von Sprechakten unterscheiden, und zwar sprecherorientierte und partnerorientierte. Sie unterscheiden sich voneinander dadurch, dass die sprecherorientierten Akte keinen Gesprächspartner erfordern. Die partnerorientierten Sprechakte dagegen benötigen immer mindestens einen Zuhörer. Sie sind differenzierter und weisen drei Subtypen auf:

- *Mitteilungsakte*: Sprechakte, die Informationen vermitteln sowie das Wissen des Gesprächspartners erweitern sollen. z. B.: *Mitteilung, Kommentierung*.
- *Ausgleichsakte*: Sprechakte, die in der Kommunikation auftretende Spannungen beseitigen wollen. z. B.: *Entschuldigung, Dank*.
- *Personenfestlegende Sprechakte*: Sprechakte, die das Verhalten des Gesprächspartners oder anderer Personen festlegen, beeinflussen sollen. z. B. *Aufforderung, Vorschlag*.

Der letztere Typ kann weiter gegliedert werden, je nachdem, wer zum Handeln veranlasst wird: der Sprecher selbst, der/die Partner, Sprecher und Partner zugleich oder beliebige Personen. (Engel, 2004: 36; Engel, 1992: 36) Es ist wichtig zu betonen, dass Sprechakte nur selten reine Typen repräsentieren. Meistens haben wir es mit Mischtypen zu tun, wobei ein bestimmter Typ dominiert.

Laut Hentschel & Wyedt (2013: 379) dient der Aufforderungs-, Imperativ- oder Befehlssatz (von lat. *imperare* ‘befehlen’) dazu, zu einer Handlung aufzufordern. Die Markierung des Satzmodus erfolgt durch einen Imperativ (*Sei nicht böse! Kommt bald wieder! Bring mir bitte ein Schnitzel!*) oder eine Imperativ-Peripherase (*Alle mal herhören! Lass uns abhauen!*). Ob man kurze befehlende Ausrufe wie *Achtung! Tür zu! Feuer! Oder Schnauze!*, die keine Verbform enthalten, als Imperativsätze bezeichnen soll, ist fraglich. Zwar werden mit ihnen zweifellos Aufforderungshandlungen vollzogen, doch drücken sie in keiner Weise in ihrer grammatischen Form bereits die ontische Bedeutung der Aufforderung aus.

2.1. Den Partner festlegende Sprechakte: AUFFORDERUNG

Der Sprecher hat die Absicht, den Partner zu einem bestimmten Verhalten zu veranlassen. In der deutschen Sprache werden häufig explizit performative Äußerungen verwendet, im Makedonischen weist ihre Verwendung in der Umgangssprache eine geringere Häufigkeit auf:

DE: *Ich befehle dir die Hausaufgaben zu schreiben.*

MK: Ти заповедам / наредувам да (си) ги напишеш домашните задачи!

DE: *Ich fordere Sie auf(,) diese Situation ernst zu nehmen.*

MK: Барам од Вас(,) сериозно да ја сфатите оваа ситуација.

Indirekte Aufforderungen sind im Deutschen (wie auch im Mazedonischen) sehr verbreitet. Formal handelt es sich überwiegend um Entscheidungsfragesätze:

DE: *Würden Sie mir endlich das Geld zurückgeben?*

MK: (Дали) Ќе ми ги вратите (ли) конечно парите?

Der Imperativ drückt eine Aufforderung aus. Obwohl sein deutscher Name „Befehlsform“ lautet, können mit dem Imperativ nicht nur Befehle, sondern alle Arten von Aufforderungen formuliert werden: von einer höflichen Einladung über einen Wunsch oder eine Bitte bis hin zu einem strengen Kommando. In offiziellen Situationen sind Aufforderungssätze mit präsensischem *wollen* üblich (nur in der *Sie*-Form). In der makedonischen Sprache kommt das Modalverb als Äquivalent vor (MK: *caka*), in der Kombination mit einem Konditionalsatz, in einigen Fällen aber finden auch Imperativsätze Anwendung:

DE: Hier wollen Sie bitte unterschreiben.

МК: Тука, ве молам, потпишете! / Тука, ако сакате, да (ми) потпишете.

Imperativsätze sind nicht nur im Makedonischen, sondern auch im Deutschen üblich, **jedoch wirken sie drängend** und unhöflich. Nach Aufforderungssätzen wird im Deutschen das Ausrufezeichen nur bei besonderem Nachdruck gesetzt, im Mazedonischen hingegen immer:

DE: Geben Sie mir die Projektarbeit(!)

МК: Дајте ми ја проектната задача!

Abmildernd wirken im Deutschen Partikeln wie *bitte* und / oder *mal*, im Mazedonischen die kurze Pronominalform *те/ве* (молам) oder die Partikel *па/на/ли*:

DE: Geben Sie mir bitte den Schlüssel!

МК: Па, дајте ми го, ве молам, клучот!

DE: Gib mir bitte mal den Schlüssel!

МК: Па, дај ми го клучот! / Ќе ми го дадете ли клучот? (Futur I)

Im modernen gesprochenen Mazedonischen setzt sich eine substantivische Form der Aufforderung oder eine **unpersönliche** Form durch:

DE: Bitte unterschreiben Sie hier!

МК: Ве молам, потпишете тука! / Ве молам, потпис тука. / Ве молам, се потпишува тука.

Brüsk und unhöflich wirken Konstativsätze als Aufforderungen:

DE: Du kommst mit!

МК: (Ту) Доаѓаш / Доаѓај со мене!

Besonders brüsk sind dann Äußerungen ohne Verb.

DE: Hoch! / Raus!

МК: Стани! Станувај! / Надвор! Бегај! Марши!

Aufforderungen können auch mit anderen Mitteln ausgedrückt werden. Zum Beispiel:

- Mit einem Infinitivsatz:
DE: Nicht hinauslehn!
MK: Не се наведнува!
- mit dem Konjunktiv II in Frageform (höfliche Aufforderungen)
DE: Würdest du bitte kommen?
MK: Би дошол ли, те молам?
DE: Könnten Sie mir bitte helfen?
MK: Би можеле ли да ми помогнете, ве молам?
- mit Modalverben *müssen* und *sollen*:
DE: Du musst kommen!
MK: (Ту) мора да дојдеши!
DE: Du sollst nicht stehlen!
MK: (Ту) не треба да крадеш!
- mit dem Indikativ Futur I:
Du wirst sofort kommen! / MK: (Треба) веднаш да (ќе) дојдеши!
Ihr werdet still sein! / MK: (Да) Б(б)идете мирни!
- mit dem Indikativ Präsens (+ Betonung):
DE: Du kommst jetzt!
MK: (Ту) доаѓаш сега! Доаѓај сега!
DE: Sie verlassen sofort den Raum!
MK: Веднаш напуштаме ја (да ја напуштаме) просторијама!
- mit dem Passiv (Vorgangspassiv) ohne Subjekt:::
DE: Nun wird geschlafen!
MK: Сега на спиење!
DE: Jetzt wird das Zimmer aufgeräumt!
MK: Сега да се среди/исчисти собата!

Der Sprechakt *Aufforderung* kann unter anderem in Form eines Aufforderungssatzes formuliert werden. Die Aufforderungen reichen vom strengen Befehl bis hin zur höflichen Bitte. Mit dem Imperativ fordern wir jemanden auf, etwas zu tun. (*Komm bitte schnell zurück! Seid bereit! Vergessen Sie bitte die Regeln nicht!*) Gelegentlich beziehen wir uns selbst in die Aufforderung ein und verwenden den Imperativ für die 1. Person Plural (*wir*). z. B.: *Fahren wir! [Adhortativ]*

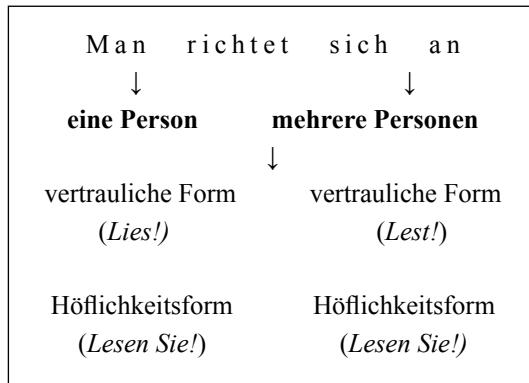
Aus dem Obengenannten können wir schlussfolgern, dass die Aufforderungssätze grundsätzlich folgende formale Merkmale haben:

- das finite Verb steht an erster Stelle (*Komm bitte mit!*),
- der Modus des Befehls oder der Aufforderung ist der Imperativ (*Seid pünktlich!*),
- die Intonation ist fallend (*Er muss die Seminararbeit bis morgen abgeben.*),
- es wird ein Ausrufzeichen am Ende des Satzes verwendet (*Vergessen Sie die Hausaufgaben nicht!*).

Den *Imperativ* kann man nur dann benutzen, wenn man sich direkt an eine oder mehrere Personen richtet. Deswegen verfügt der Imperativ nur über Formen in der zweiten Person Singular und Plural.

Weiterhin wird zwischen der vertraulichen Form und der Höflichkeitsform differenziert. Bei der Höflichkeitsform muss auch das Pronomen *Sie* stehen, bei der vertraulichen Form fällt es weg, außer wenn es aus einer größeren Gruppe von Menschen hervorgehoben werden soll (Beispiel: *Komm du sofort her!*)

Schema 1:



Wenn man eine Aufforderung an eine Gruppe von Menschen richtet, zu der man selber gehört, dann werden folgende Konstruktionen verwendet.

3. Konkurrenzformen des Aufforderungssatzes

Es gibt weitere Möglichkeiten, eine Aufforderung zu formulieren. Als Konkurrenzformen kommen folgende Beispiele vor:

4. Resultate der ersten Phase der Untersuchung des Projekts

Der gesamte Prozess des Projekts ist in drei Phasen abgelaufen:

- Alle Studenten wurden zunächst aufgefordert, ein Informationsblatt auszufüllen und eine Einverständniserklärung zu unterschreiben. Die Studierenden werden gebeten, den Schnelleinstufungstest betreffend ihrer Beherrschung der englischen und deutschen Sprache zu absolvieren, um den Grad ihrer Sprachkenntnisse zu bestimmen.
- In der zweiten Phase des Projekts wurden die Studierenden aufgefordert, einen Diskurs-Ergänzungstest (DCT) auszufüllen, der aus 18 Aufgaben, 6 Aufgaben pro Sprechakt) besteht.
- In der dritten Phase wurden die Studierenden gebeten, ein Rollenspiel zu verwenden, unmittelbar gefolgt von einem retrospektiven Interview.

Die Ergebnisse des Schnelleinstufungstests (English/German placement test) waren wie folgt: für Englischstudierende: C2–9, C1–36, B2–52, B1–35 und A2–7; für Deutschstudierende: C2–7, C1–5, B2–29, B1–11 und A2–7. Für die Zwecke dieser Studie werden wir weiterhin mit den Niveaustufen B2 und C1 arbeiten. Alle Studierenden, die den DCT abgeschlossen haben, haben auch das Rollenspiel ausgeführt. In Tabelle 1 ist die Anzahl der DCT-Antworten und der Rollenspiele für jede Stufe dargestellt. Im Anschluss an die Rollenspiele erhalten wir 37 retrospektive Interviews von den Studierenden.

Die Wahl der Perspektive stellt einen wichtigen Aspekt dar, bezüglich der Aufforderungsvariationen. Die Aufforderungen können zum Sprecher orientiert werden (*Kann/Darf ich ein Glas Wasser haben?*), zum Hörer orientiert werden (*Können Sie mir ein Glas Wasser bringen?*); sie können von einer gemeinsamen Perspektive ausgedrückt werden (*Können wir das machen?*) oder von einer unpersönlichen Perspektive (*Es muss gemacht werden*).

Da die Aufforderungen entgegengesetzt sind, könnte das Weglassen der Benennung des Gesprächspartners, als Täter der Aufforderung, das Antreiben reduzieren. In der folgenden Tabelle stellen wir die Distribution der Wahl der Perspektive, die unsere Probanden gemacht haben.

5. Schlussfolgerungen

Das Projekt, auf das der vorliegende Beitrag sich bezieht, war sowohl vom Mangel an aktuellen Informationen über die kommunikativen Kompetenzen der **mazedonischen** Englisch- und Deutschstudierenden als auch vom Bedarf an effektiven Methoden zur Verstärkung der kommunikativen Fähigkeiten motiviert. Unser Forschungsansatz umfasst die kontrastive Analyse von Sprechakten, das Untersuchungsdesign zur Bewertung der pragmatischen Kompetenz und das Curriculumdesign zur Entwicklung der pragmatischen Kompetenz. Das Projekt sieht die Bereitstellung von Lernmodulen im Internet vor, die auf diese Weise für die Studierenden verfügbar werden. Die Analyse der pragmatischen Kompetenzen der Studierenden nach der Absolvierung der Module wird zeigen, inwiefern die ausdrücklichen Hinweise die Kommunikationsfähigkeit der Studierenden verbessern können.

In dem vorliegenden Artikel wurden der Sprechakt *Aufforderung*, seine Ausdrucksformen, die pragmatische Kompetenz, die relevanten Komponenten für ihre Entwicklung und die Mittel zur Bewertung der pragmatischen Kompetenz beschrieben. Dabei lag der Fokus auf den ausgewählten Sprechakt *Aufforderung*. Wir haben sowohl den Aufgabenkomplex, den wir für unser Projekt entwickelt haben, als auch die Vor- und Nachteile beschrieben. In der nächsten Phase des Projekts wird der Vergleich der Performanz von mazedonischen Studierenden und Muttersprachlern analysiert und es wird zur Lehrplanerstellung für die Aneignung von Sprechakten übergegangen.

Form	Beispiele
1. Person Plural Konjunktiv Präsens + wir	Gehen wir los!
Lass(t) uns + Infinitiv	Lasset uns losgehen!

Tabelle 1:
Ausdrucksformen des Sprechaktes *Aufforderung*
(an eine Gruppe von Menschen gerichtet) [Adhortativ]

Konkurrenzformen	Beispiele
Fragesätze	Kannst du mir dein Buch ausleihen?
Modalverben müssen / sollen	Du sollst schwimmen gehen!
Aussagesätze	Du machst sofort deine Hausaufgaben!
Infinitiv	Aufstehen!
Nomen, Adjektiv, Partikel	Ruhe! Schnell! Los!
Unpersönliches Passiv	Es wird jetzt gegessen!
Partizip II	Stillgestanden!

Tabelle 2:
Konkurrenzformen des Aufforderungssatzes

	Requests/ Aufforderung
B2	
DCT responses / DCT- Antworten (49 students)	275 156
Role plays / Rollenspiele (49 students)	41 8
C1	
DCT responses - DCT-Antworten (31 students)	185 18
Role plays / Rollenspiele (31 students)	27 /

Tabelle 3:
Anzahl von DCT-Antworten und Rollenspiele: B2- und C1-Niveaustufe

Studie-rende Niveau B2	Sprecher-orientiert	Hörer-orientiert	Aus einer gemeinsamen Perspek-tive	Unper-sönlich
	<i>Kann ich / Könnte ich</i> 26	<i>Kannst du / Können Sie bitte</i> 68		<i>Ist es möglich</i> 1
	<i>Darf ich etwas fragen</i> 2	<i>Haben Sie / Hast du (Feuer)?</i> 10		<i>Geht es, wenn</i> 1
	<i>Ich wollte</i> 3	<i>Seien Sie so nett / Seiest du freundlich</i> 2		
	<i>Ich möchte / Ich wollte dich (etwas) fragen / mit dir sprechen</i> 7	<i>Erlauben Sie mir</i> 1		
	<i>Entschuldigung, ich habe eine Frage / ein Problem</i> 9	<i>Hätten Sie Zeit / Haben Sie Zeit / Hast du 10 Minuten?</i> 7		
	<i>Ich möchte</i> 5	<i>Du musst</i> 1		
	<i>Kann ich Sie etwas bitten</i> 2	<i>Möchten Sie</i> 1		
	<i>Ich würde mich erstmal entschuldigen</i> 1	<i>Sie würden uns viel helfen</i> 1		

	<i>Ich rufe an, um zu fragen</i> 1	<i>Es würde / Es wäre uns (eine Ehre, wenn Sie)</i> 5		
		<i>Es wird mich sehr freuen, wenn Sie</i> 1		
		<i>Entschuldigung, wohin fahren Sie? Mein Bus ist weggefahren</i> 2		
Insgesamt	56 35,67%	99 63,06%	0 0%	2 1,27%

Tabelle 4:
Distribution der Wahl der Perspektive der Probanden

Literatur:

- Bardovi-Harlig, K. (1999). Exploring the interlanguage of interlanguage pragmatics: A research agenda for acquisitional pragmatics. *Language Learning* 49, 677–713.
- Barron, A. (2003). *Acquisition in interlanguage pragmatics*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Blum-Kulka, S., House, J., & Kasper, G. (1989). *Cross-cultural pragmatics: requests and apologies*. Norwood: Ablex Publishing Corporation.
- Cohen, D. A., & Ishihara, N. (2005). *A web-based approach to strategic learning of speech acts*. Minneapolis, MN: Center for Advanced Research on Language Acquisition, University of Minnesota.
- Cohen, D. A., & Ishihara, N. (2005). Strategies for learning and performing L2 speech acts. *Intercultural Pragmatics* 2 (3), 275–301.
- Engel, U. (1992): *Deutsche Grammatik*. Heidelberg: Julius Groos-Verlag.
- Engel, U. (2004): *Deutsche Grammatik*. München: Iudicium Verlag.
- Hentschel E., & Weydt, H. (2013). *Handbuch der deutschen Grammatik*. Berlin/Boston: De Gruyter.
- Ishihara, N., & Cohen, A. (2010). *Teaching and learning pragmatics: Where language and culture meet*. London: Longman.

- McConachy, T., & Hata, K. (2013). Addressing textbook representations of pragmatics and culture. *ELT Journal* 67 (3), 294–301.
- Trosborg, Anna (2010). *Pragmatics across languages and cultures*. Berlin, New York: Walter de Gruyter GmbH & Co. KG.
- Wigglesworth, Gillian, & Yates, Lynda (2007). Mitigating difficult requests in the workplace: What learners and teachers need to know. *TESOL Quarterly* 41, 791–803.

Резиме

ГОВОРНИОТ ЧИН БАРАЊЕ

КАКО СРЕДСТВО ЗА МЕРЕЊЕ ПРАГМАТИЧКА КОМПЕТЕНЦИЈА КАЈ СТУДЕНТИТЕ ПО СТРАНСКИ ЈАЗИК

Целта на овој труд е да се направи анализа и истражување на говорниот чин „барање“, како средство за оценување на прагматичката компетенција кај студентите кои изучуваат германски и англиски јазик како странски јазик. Резултатите се добиени од истражувањето спроведено во рамките на проектот «Улогата на експлицитните инструкции за анализа на прагматичките компетенции кај студентите по англиски и германски јазик како странски јазик» („Die Rolle der expliziten Anweisung in der Entwicklung pragmatischer Kompetenz im Englischen und im Deutschen als Fremdsprache“ / „The role of explicit instruction in developing pragmatic competence in learning English and German as a foreign language“), проект кој се изведува на Филолошкиот факултет при Универзитетот „Гоце Делчев“ во Штип (Република Македонија). Целта на овој проект е да се анализираат компонентите кои треба да ги поттикнат студентите-изучувачи на странскиот јазик да развијат прагматички компетенции во јазикот-цел. Овој труд претставува опис на дел од првата фаза од тековните истражувања во рамките на овој проект, со цел да се испита развојот на прагматичките способности на студентите кои студираат странски јазици. Ги дефинираме прагматичките компетенции, потоа ги опишуваме инструментите што се користат за собирање на податоците, како и можностите за изразување и методите за анализа на говорот чин „барање“. Понатаму, даваме преглед за останатите истражувања на говорните чинови во јазикот-цел. Учесниците во овој проект се студенти кои студираат англиски и германски јазик на Филолошкиот факултет на Универзитетот „Гоце Делчев“ во Штип. Проектот е инспириран од важноста на прагматичките знаења и компетенции, кои треба да ги владеат студентите по странски јазици и да им овозможи на студентите да комуницираат соодветно во јазикот цел и соодетно на тоа да дејствуваат и да општат на странскиот јазик.

Клучни зборови: говорни чинови, „барање“, прагматичка компетенција, начини на изразување.

Sintaksa, morfosintaksa i morfologija
Syntax, Morphosyntax und Morphologie

Strahinja R. Stepanov*

Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet
Srbija

Katalin Đ. Ozer

Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet
Srbija

**IZ UPOREDNE GRAMATIKOLOGIJE:
KONSTRUKCIJE S MODALNIM GLAGOLIMA U
UDŽBENICIMA SRPSKOG/SRPSKOHRVATSKOG I
NEMAČKOG JEZIKA**

Pregledni rad

UDC 81'367.625:[811.112.2(075.8)

UDC 81'367.625:[811.163.4/.41(075.8)

Rad je koncipiran kao pregledni članak („pregled stanja“) o sintak-sičko-semantičkom statusu konstrukcija s modalnim (i modalitetnim) glagolom kao upravnim elementom (u tim izrazima). U srpskoj/serbokroatističkoj literaturi vlada – u određenim slučajevima – nesuglasje u sintaksičkom tumačenju ovih izraza (ponekad čak i okviru jednog priručnika), tj. postoji dilema je li – prilikom javljanja konstrukcije *da* + prezent/infinitiv uz modalni glagol – reč o složenom gl. predikatu ili o bipredikatskoj zavisnosloženoj strukturi (upravni predikat s komplementnom klauzom). Dakle, u ovom radu će se izložiti svi „interpretativni pogledi“ na konstrukcije s modalnim glagolima koji se mogu pročitati u univerzitetskim (relevantnim) udžbenicima/gramatikama našeg i nemačkog jezika, zatim će se komentarisati takvi stavovi, da bi se na kraju dao završni komentar o prirodi/principima, kojima se autori ovih udžbenika rukovode, pri određivanju sintaksičkog statusa konstrukcija s modalnim glagolima.

Ključne reči: gramatikologija, modalni glagoli, složeni gl. predikat / verbalni kompleks, udžbenička praksa (gramatike srpskog/srpsko-hrvatskog i nemackog jezika).

* Filozofski fakultet u Novom Sadu, Dr Zorana Đindića 2, 21000 Novi Sad, Srbija;
e-mail: katalin.ozer@ff.uns.ac.rs i strahinja.stepanov@ff.uns.ac.rs.

1. Uvod: predmet pregledno-uporednog istraživanja i izvori

Termin 'gramatikologija' uzimamo u uobičajenom lingvističkom značenju, kao skup načela i uputstava o sastavljanju jedne gramatike, a ne u književnoteorijskom i filozofskom značenju koji ovom terminu daje Derrida (i sledbenici njegovog učenja). Naravno, ovde se ta „načela i uputstva“ svode na tumačenje konstrukcije modalnog glagola i njegove dopune u tzv. referentnim gramatikama srpskog/srpskohrvatskog i nemačkog jezika. Takođe, gramatikologiju, kao oblast/disciplinu koja izučava različite modele opisa jezičkog sistema, ovde ne razdvajamo od 'gramatikografije', kao discipline koja teži potpunom opisu gramatika (štaviše, ovaj je članak u tom pogledu spoj gramatikografskog i gramatikološkog prosedera).

Drugo se pitanje – o referentnosti pojedinih udžbenika, ovde analiziranih – može postaviti, no kako su sve to gramatike koje se koriste u univerzitetskoj nastavi, smatrali smo da ih je opravdano odrediti kao (više ili manje) referentne. Možda se jedino „mala“ gramatika I. Klajna (2005) ne koristi kao fakultetski priručnik, no budući da se i na nju pozivaju neki autori u svojim naučno-stručnim prilozima, te da su u njoj koncizno predstavljene relevantne gramatičke partie, između ostalog, i strukture koje ovde predstavljamo i komentarišemo – uvrstili smo je u korpus.

U gotovo celokupnoj ovde posmatranoj srpskoj/serbokroatističkoj udžbeničkoj literaturi (u nemačkoj je stvar donekle drugačija) pominju se i izdvajaju, u poseban podtip, tzv. složeni glagolski predikati. Ipak, uprkos njihovoj izdvojenosti, čini se da izostaje konsekventno obrazloženje (u gramatikološkoj tradiciji) takvog postupanja (izdvajanja), kao što, uostalom, izostaje i saglasnost o tome koji svi glagoli tvore složene glagolske predikske izraze. Naš rad je posvećen upravo ovoj lingvističkoj problematici, i to jednom modelu složenog glagolskog predikata – s modalnim (dodajemo: i modalitetnim, kako stoji u jednoj gramatici) glagolima – u referentnim gramatikama (udžbeničkoj literaturi) srpskog/srpskohrvatskog/hrvatskog i nemačkog jezika. Kao izvori stavova i tumačenja konstrukcija s modalnim glagolima uzeti su sledeći serbokroatistički i germanistički udžbenici: Barić et al. „Hrvatska gramatika“, Eisenberg „Grundriss der deutschen Grammatik“, Engel & Mrazović „Kontrastive Grammatik Deutsch-Serbokroatisch“, Engel „Deutsche Grammatik“, Götze & Hess-Lüttich „Grammatik der deutschen Sprache“, Helbig & Buscha „Deutsche Grammatik“, Heringer „Deutsche Syntax“, Katičić „Sintaksa hrvatskoga književnog jezika“, Klajn „Gramatika srpskog jezika“, Mrazović „Gramatika srpskog jezika za strance“, Пипер et al. „Синтакса савременог српског језика: проста реченица“, Пипер & Клајн „Нор-

мативна граматика српског језика“, Silić & Pranjković „Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta“, Stanojčić & Поповић „Граматика српског језика за гимназије и средње школе“, Стевановић „Савремени српскохрватски језик II“ i Zifonun et al. „Grammatik der deutschen Sprache, Band 2“.

2. Uporedna analiza udžbeničke prakse¹

2.1. Sintaksički status

Kada je reč o sintaksi modalnih glagola, u najvećem broju (srpskih/hrvatskih) udžbenika, kao nesumnjivo najbitnije, ističe se to da oni ne mogu samostalno formirati predikate (izostavljamo, dakle, slučajeve eliptičnih [konverzacionih] konstrukcija, npr. A: *Da li mogu da idem u grad?* B: *Možeš i sl.*), jer nisu punoznačne leksemske jedinice, nego da moraju biti dopunjeni odgovarajućim leksičko-semantičkim elementom. Tako se u srpskom najobimnijem univerzitetском udžbeniku iz sintakse, „Savremenom srpskohrvatskom jeziku II“ Mihaila Stevanovića, govori o složenim glagolskim predikatima, uz napomenu kako je takav predikat sastavljen iz „dva lična glagolska oblika kada, recimo, sam jedan glagol u ličnom glagolskom obliku *ne imenuje* određenu radnju ili stanje, nego mu je potrebno dodati drugi koji glagol“ (Стевановић, 1974: 36). Stevanović dodaje kako je „ovakav predikat sastavljen od glagola nepotpunog značenja, kakvi su modalni glagoli: *moći, morati, trebati, vredeti, smeti, umeti* i sl., kao i glagoli koji označavaju početak, nastavljanje ili prekid radnje: *početi, stati ili uzeti, prestati, nastaviti, produžiti, prekinuti* i infinitiva ili prezenta s veznikom *da*“ (Стевановић, 1974: 37). Autor naglašava kako je glagol konkretnog (termin M. S.) značenja *dopuna* glagolima nepotpunog značenja. No, neki će se od ovih glagola naći i na listi punoznačnih glagola, koji se kombinuju s infinitivom, ali koji grade zavisnosložene rečenice (a ne složeni predikat).² Dodatnu nedoumicu u

¹ Iz podnaslova našeg rada, kao i iz naslova ovog odeljka, trebalo bi da bude jasno kako će se ovde predočiti isključivo *udžbenička* tumačenja konstrukcija s modalnim glagolima, što znači da izostaju iz razmatranja pojedinačni radovi i studije publikovani u našoj i nemačkoj lingvistici (up. i Hansen, 2001; Kalogjera, 1970, 1985; Ристић, 2009; Zvekić Dušanović, 2011).

² Tako upozorava Stevanović da, „iako [je] bezlični glagolski oblik, infinitiv [ipak] može biti predikat i u nekim modalnim rečenicama zavisnim od glagola glavnih rečenica koji u sebi sadrži želju, nameru ili koje slično osećanje, raspoloženje ili mišljenje“ (Стевановић, 1974: 38). Ovaj autor, dakle, izdvaja klasu, kako ih imenuje, *modalnih rečenica* u kojima

svoja klasifikaciona rešenja Stevanović unosi prilikom tumačenja sistema glagolskih oblika – posebno položaja infinitiva u tom sustavu. U tom odeljku, naime, autor tvrdi kako modalni glagol *hteti*, kao i želeti, „celu od njega zavisnu rečenicu (sic!) u funkciji dopune čini modalnom, pa i onda, dakako, kada je ta dopuna oblik infinitiva“ (Стевановић, 1974: 761).³ Potom će autor saopštiti kako bi se uz glagol *hteti* „teorijski bar (...) mogao upotrebiti infinitiv u funkciji *cele dopunske rečenice*“, ističući, doduše, kako se infinitiv „tako ne upotrebljava u funkciji modalne dopunske rečenice“ (Стевановић, 1974: 761), no već u narednoj tački Stevanović piše kako „infinitiv uz modalne glagole nepotpunog značenja (...) vrši službu *drugog dela složenog predikata*, i u stvari je dopuna tih glagola“ (Стевановић, 1974: 762). Čini se da je autor – posebno kad uzme u razmatranje glagole: želeti, zaboraviti (zaboravlјati), znati, kušati, misliti, nameravati, odlučiti (odlučivati), smeti, umeti i dr., za koje konstatiše da su „nepotpunog značenja“ i da „iza se zahtevaju dopunu u infinitivu“ (odnosno u prezentu s veznikom *da*) – potpuno relativizovao sintaksički status njihovog dopunskog elementa (odn. čitave konstrukcije), jer kaže da su „upravni glagoli modalnog značenja, pa se uz njih infinitiv upotrebljava u funkciji *modalne dopunske rečenice*, odnosno *modalnog dopunskog dela složenog predikata*“ (Стевановић, 1974: 765). Time je, dakle, razlikovni kriterij između složenog predikata i jednog tipa zavisnosložene rečenice neutralisan, pa je samim tim i sintaksičko određenje rečeničnog člana / rečeničnih članova (jedan ili dva predikata? / prost ili složen predikat?) one-mogućeno.

i nelični glagolski oblik – infinitiv (dakako, u slobodnoj komutaciji s konstrukcijom da + prezent) – može biti predikat, navodeći sledeće primere: *Želim ga videti*, *Sjede Marko s majkom večerati*, *Umeš li ti što reći*, *On se ne ume snaći*, *Ne mislimo ovde duže ostati* itd. Pritom, autor skreće pažnju na to kako „ovakve složene rečenice ne treba mešati sa složenim predikatima proste rečenice“, jer „složeni predikati, i pored svoje dvočlanosti, predstavljaju jednu aktivnost, jedan proces, a ovakve složene rečenice dve“ (Стевановић, 38–39). Nesporno je da u rečenici *Sjede Marko s majkom večerati* nailazimo na dve imenovane radnje: *sesiti*, *večerati* (kao što je jasno i da propomenuti glagol unosi jasnu inhoativnu semantiku u „denotaciju čitave situacije“), pa otud, shodno definiciji složenog predikata koja veli da ovaj tip predikata sadrži (jedan) lični glagolski oblik koji ne imenuje određenu radnju ili stanje, u ovom primeru ne može biti reči o složenom glagolskom predikatu. S druge strane, infinitiv u funkciji (prostog) predikata (*večerati*) protivi se onom segmentu definicije predikata (navedene ranije u tekstu) koji se tiče morfološkog lika glagola, po kome ovaj mora biti ostvaren kao lični glagolski oblik!

³ Opet se i ovde postavlja pitanje koje je u prethodnoj fusnoti ostalo otvoreno: da li to znači da se infinitiv može smatrati ekvivalentom zavisne rečenice?! Kako to sve sagledati u kontekstu pitanja o predikatu (kategorijalnim obeležjima predikata)?

U „Граматици српског језика“ Stanojčića i Popovića, u posebnoj potcelini o rečenicama sa složenim predikatom, jasno se kaže (2002: 255) kako postoje „dva tipa nepotpunih glagola (tj. glagola nepotpunog značenja) važnih za formiranje rečenica i glagolskih konstrukcija“ – to su modalni i fazni glagoli. Najvažniji su modalni glagoli, po ovim autorima, gl. *morati*, *moći*, *hteti*, *sмети* i *trebatи*, kojima se „modalizuje značenje glagola s kojima se kombinuju“ (Станојчић & Поповић, 2002: 255). Nešto docnije sledi objašnjenje kako su modalni (i fazni) glagoli u ličnom, tj. finitnom obliku, a komplementni deo ima formu prezenta ili infinitiva (Станојчић & Поповић, 2002: 256). Da je podela ostala ovakva i u drugom segmentu knjige, čini se da ne bi bilo (klasifikacionih) dvojbji, no u delu posvećenom funkcionalisanju glagolskog sistema (preciznije infinitiva) nailazimo na (izmenjenu) usložnjenu razdeobu. Ustvrđuje se kako infinitiv (Станојчић & Поповић, 2002: 403) ima funkciju dopune: (a) glagolima nepotpunog značenja (*moći*, *trebatи*, *morati*, *hteti*) i (b) glagolima „delimično nepotpunog“ značenja (želeti, smeti, umeti i sl.).⁴ A na trećoj strani, u okviru tumačenja prirode izričnih rečenica, reći će se kako gl. želeti (uz glagole tipa *nameravati*, *planirati*, *nastojati*, *pokušavati*) uvodi voljnu (voluntativnu) izričnu rečenicu (modalnog karaktera), kojom se „najčešće dopunjavaju razni *modalni* glagoli, odnosno glagoli koji pokazuju lični stav prema realizaciji radnje“ (Станојчић & Поповић, 2002: 305). Ovaj sud je propraćen opaskom da „kada je u zavisnosloženoj rečenici subjekatski pojам главне i voljne rečenice isti, predikat главне rečenice može se dopuniti i infinitivom“, te je zato „teško povući granicu između takvih zavisnosloženih rečenica i rečenica sa složenim predikatom u kojima je dopunski deo predikata iskazan konstrukcijom *da + prezent*“ (Станојчић & Поповић, 2002: 306). Dakle, i u ovom se udžbeniku (na nekim mestima) relativizuje odnos između složenog predikata i složene rečenice (tj. izrične klauze uz voljne glagole) i praktično dopušta dvojako tumačenje.

Slično kako Stanojčić i Popović određuju voljne rečenice postupaju i Predrag Piper i Ivan Klajn u „Нормативној граматици српског језика“. Oni, naime, objašnjavaju da u okviru dopunskih rečenica voljnog tipa postoje tzv. željne (optativne) rečenice, koje „имају у предикату управног dela глагол са зnačenjem жеље да се изврши радња изказана предикатом клавзе (то су глаголи жеleti, žudeti, voleti, čeznuti)“ (Пипер & Клајн, 2013: 498), ili, pak, имају у

⁴ Uz još tri grupe: glagole kretanja (*Otišli su potražiti benzin na pumpi*), glagole koji znače početak, prekid i nastavak radnje, tzv. fazni glagoli (*Poče se kopati tunel kroz Glogovo*), te imenice i prideve nepotpunog značenja (*Nema smisla braniti nešto što se ne može odrabiti; Dosadno /sic!/ mi je o tome govoriti...*).

predikatu upravnog dela glagole s modalnim značenjem (*nameravati, nastojati, planirati, težiti, truditi se*) (Пипер & Клајн 2013: 498). Dakle, reč je o složenim rečenicama a ne složenim predikatima.

U „Gramatici srpskog jezika“ (za strance) P. Mrazović (2009) postupa nešto drugačije. Autorka, u germanističkoj tradiciji (kako i sama ističe, oslanjajući se najviše na Engelovu sintaksičku teoriju, što ćemo docnije predočiti), ne govori o složenim predikatima, nego o tzv. verbalnim, tj. glagolskim kompleksima. To je, međutim, drugačiji konceput od onoga što se podrazumeva pod terminom složeni (glagolski) predikat, jer verbalni kompleks obuhvata sve izraze koji sadrže (barem) dva glagolska elementa, što znači i ono što se u našoj lingvističkoj tradiciji imenuje kao složeni glagolski oblik (perfekat, pluskvamperfekat, potencijal I i II, futur I i II), ali i konstrukcije modalnih, modalitetnih i faznih glagola s drugim glagolskim dopunama, kao i (punoznačne) glagole koji zahtevaju tzv. verbativnu dopunu (Mrazović, 2009: 173). O konstrukcijama s modalnim gl. P. Mrazović kaže sledeće: „Modalni glagoli pripadaju grupi glagola sa nepotpunim značenjem, to su nesamostalni glagoli koji obavezno zahtevaju (na sintaksičkom, ne uvek i na komunikativnom nivou) dopunu jednog samostalnog/punoznačnog glagola u obliku infinitiva ili konstrukcije *da + prezent*“ (Mrazović, 2009: 177). Eksplisiraju se četiri obeležja kompleksa s modalnim glagolima: (a) tautosubjektivnost = identičnost subjekta modalnog i punoznačnog glagola, (b) punoznačni se glagol javlja u formi infinitiva ili konstrukcije *da + prezent*, (c) nezamenljivost infinitiva ili *da + prezent* konstrukcije nekom imenskom ili predložnom frazom, te (d) prezent u dopunskoj konstrukciji ne može biti zamenjen drugim vremenskim oblikom, tj. nemobilan je (Mrazović, 2009: 177). I ova autorka izdvaja iste modalne glagole kao i drugi autori (*hteti, imati, moći, morati, smeti, trebati, umeti, znati i (za)želeti*), no nešto dalje uvodi i novu kategoriju – *modalitetne glagole* (u okviru tzv. glagolskog kompleksa s modalitetnim glagolima), konstatujući da „modalitetni glagoli imaju gotovo identične karakteristike kao i modalni glagoli“, jer su „i oni nepotpunog značenja i obavezno se povezuju sa jednim samostalnim glagolom koji se javlja ili u vidu infinitiva ili konstrukcije *da + prezent*“ (Mrazović, 2009: 190). Iz navedenog određenja proističe da i modalitetne glagole odlikuje značenjska deplecija, tj. da ne mogu, kao ni modalni (ili fazni), imenovati radnju. Posledica toga je da modalitetni glagoli moraju biti dopunjeni, kao i modalni, i to tako da subjekti budu identični, da infinitiv ili *da + prezent* konstrukcija ne mogu biti zamenjeni nekom imenskom ili predložnom frazom, i da se *da + prezent* konstrukcija ne može zameniti nijednim drugim oblikom do infinitivom. Jedina je

strukturna razlika između modalnih i modalitetnih glagola, po P. Mrazović, u tome što kod modalitetnih glagola dodaci, tj. odredbe mogu stajati i u okviru *da* + prezent konstrukcije, dok je kod modalnih glagola to – nemoguće. Ona navodi sledeće minimalne sintaksičke parove kao potvrdu prethodne tvrdnje: *On mora danas da putuje / * On mora da danas putuje : On namerava danas da putuje / On namerava da danas putuje*.⁵

Ovakva su rešenja podudarna onima koja su, još osamdesetih godina 20. veka, primenjena u dvotomnoj „Nemačko-srpskohrvatskoj kontrastivnoj gramatici“. U toj se gramatici, naime, konstataju (Engel & Mrazović, 1986: 222) kako gl. *hteti, moći, morati, smeti, trebati, umeti, valjati* predstavljaju modalne glagole u užem smislu, pri čemu gl. *valjati* nije pravi modalni glagol jer izostaje identičnost subjekata pri njegovoј upotrebi [nem. *Subjektsidentität*]. Preostala tri glagola (*imati, želeti, znati*) u određenim upotreblama, naglašavaju autori, „fungiraju kao klasični modalni glagoli“ (Engel & Mrazović, 1986: 223). Kao bitno svojstvo modala navodi se subjekat [nem. *Subjektsgrösse*], jer glagol koji zavisi od modala, kažu autori, *mora imati* isti subjekat kao i onaj koji se veže uz modalni glagol. Upravo zbog toga se glagolima *biti, dati se, mrzeti, valjati* u „Kontrastivnoj gramatici“ negira status modala: jer navedeni glagoli nemaju identičan subjekat⁶ s onim koji ima dopunski glagol (Engel & Mrazović, 1986: 224). Isto kao i u „Gramatici za strance“, kaže se da dodaci stoje u slučaju *da*-rečenica uvek ispred subjunktora i da je to suštinska razlika spram modalitetnih glagola (Engel & Mrazović, 1986: 223). Razliku između modalnih i modalitetnih glagola autori pronalaze, između ostalog, i u činjenici da su svi modalitetni glagoli isključivo *subjekatski orijentisani* [nem. *subjektebezogen*], za razliku od modalnih (tj. nekih od njih), koji mogu biti i *orijentisani ka govorniku* [nem. *sprecherbezogen*] (Engel & Mrazović, 1986: 236). Pored ovih dveju struktura, autori će istaći kako postoje i drugi verbalni kompleksi, no u slučaju takvih glagola rekcija se ostvaruje u vidu sporedne rečenice ili infinitiva, pri čemu subjekat ne mora biti identičan u dvema

⁵ Ovaj će kriterijum, pa i čitavu klasifikaciju, dovesti u pitanje Moskvljević Popović jednostavnim kontraprimerom: *On mora da još danas oputuje*, gde se pokazuje kako se unutar konstrukcije da + prezent ipak može pojaviti odredba, čime dati razlikovni kriterijum biva obesnažen. Zapravo, Moskvljević Popović će jasno primetiti da autorka *Gramatike srpskog za strance* očito ne distingvira dovoljno jasno različite nivoe analize, te naglasiti da navedeni klasifikacioni kriterijum nije najsrećnije rešenje (Moskvljević Popović, 2008: 42).

⁶ Iako se, na jednoj strani, govori o glagolu, a, na drugoj, o subjektu (tj. identičnosti subjekata), treba zanemariti, u ovoj pregledu, te različite jezičke nivoe (morphološki i sintaksički).

rečenicama (glavnoj i sporednoj). Stoga, napominju autori, „u slučaju zavisnih rečenica ne radi se, strog uezv, o verbalnim kompleksima neko o kompleksu glagola i sporedne rečenice. Pa ipak, ubrajamo i ove tzv. sporednorečenične glagole u sporedne glagole, jer se ostvaruju u vezi s jednim drugim glagolom, u ovom slučaju glagolom sporedne rečenice“ (Engel & Mrazović, 1986: 243).

Ako se pogleda i druga serbokroatistička literatura, može se primetiti slična tipologija i argumentacija: definicije, nedoumice i klasifikacije (kao i određene klasifikacione „kolizije“) koje nalikuju već pomenutim. Tako u *Hrvatskoj gramatici* stoji samo da se neki glagoli „kao predikati zbog nepotpuna značenja obavezno proširuju drugim izrazima. To su imenske riječi u nominativu, instrumentalu i akuzativu, zatim prijedložni izrazi“ (Barić et al., 1995: 403), što se sve odnosi isključivo na imenske predikate, tj. na izraze s kopulativnim i semikopulativnim glagolima (pri čemu je sporna i klasifikacija pojedinih od ovih glagola), iz čega proizilazi da za ovu hrvatsku gramatiku složeni glagolski predikati kao da i ne postoje (štaviše, modalni i fazni glagoli uopšte se i ne pominju!).

Drugacije je u „Gramatici hrvatskoga jezika“ Silića i Pranjkovića: svi su glagoli podeljeni, prema značenju, na samoznačne i suznačne (glagoli nepotpunog značenja), gde se u suznačne ubrajaju pomoćni, modalni, fazni i perifrazni glagoli. Autori jasno kažu kako „suznačni glagoli imaju nepotpuno značenje ili značenje kojim se modificira kakva radnja, a ne značenje same radnje, pa traže kakvu glagolsku dopunu, najčešće u infinitivu drugoga, samoznačnoga glagola“ (Silić & Pranjković, 2005: 184), iako, doduše, ta dopuna ne mora biti glagolska nego još i imenska i priloška. Izostavljajući iz razmatranja pomoćne i perifrazne (u terminologiji Silića i Pranjkovića) glagole, osvrnućemo se na modalne (i fazne). Za modalne se glagole, uobičajeno, kaže kako „ne označavaju konkretnu radnju, nego služe za modifikaciju kakve druge radnje“ te da uspostavljaju „modalni odnos (a to znači voljni, željni, zahtjevni, poticajni i sl.) između radnje označene samoznačnim glagolom i subjekta“ (Silić & Pranjković, 2005: 185). U prethodnom iskazu vidimo da Silić i Pranjković, pored voljnih i željnih, u ovu skupinu svrstavaju i glagole zahtevne, te podsticajne semantike, čime se i tradicionalni obim pojma modalnosti širi. Zato će ova dvojica lingvista, nešto docnije, izdvajiti modalne glagole u užem smislu: *htjeti, morati, trebati, smjeti, moći*, te modalne glagole u širem smislu, „koji mogu označavati govorenje, mišljenje, osjećanje, percipiranje, kakav voljni čin, ponavljanje kakve radnje i sl.“ (Silić & Pranjković, 2005: 186).

Ono što je, međutim, nedorečeno u ovakvoj ekstenciji obima glagolske modalnosti nije sama razlika između užeg i šireg poimanja modalnosti (na koncu, i strukturalistička teorija prototipa, i kognitivna semantika dopuštaju postajanje centra i periferije semantičkog polja) nego izostanak bilo kakvog obrazloženja ovakvog shvatanja (i, samim tim, tipologije). U odeljku o glagolskom predikatu, Silić i Pranjković će reći (2005: 289) kako složeni glagolski predikat „nastaje udruživanjem suznačnoga glagola, modalnoga ili faznoga, i infinitiva samoznačnoga glagola“ (ovoga puta izostavljaju mogućnost drugačije forme dopune: *da* + prezent), pri čemu se „oblicima suznačnoga glagola izriču gramatička značenja, a infinitivom samoznačnoga leksičko značenje, tj. značenje konkretne radnje“ (Silić & Pranjković, 2005: 289).

I u najnovijoj „Normativnoj gramatici srpskog jezika“ P. Piper i I. Klajn razlikuju modalne glagole u užem smislu (*moći, trebati, morati, smeti, hteti* i dr.), koji su „izrazitije desemantizovani“, i modalne glagole u širem smislu (želeti, žudeti, mariti, naložiti, dopustiti i dr.),⁷ no kažu kako „granica među prvima i drugima nije oštra“ (Пипер & Клајн, 2013: 284).

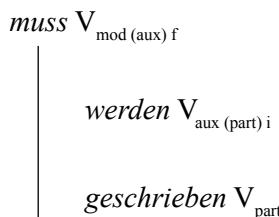
Katičić u „Sintaksi hrvatskoga književnog jezika“ izdvaja nekoliko tipova *glagola htijenja (verba voluntatis)*, koje dopunjavaju, piše – izričene rečenice. Tako u prvoj glagolskoj skupini, kojom se izriče „da netko nešto hoće“ (Katičić, 1991: 320), nalazimo glagole *htjeti, odlučiti (se), žudjeti, željeti, priželjkivati* i sl. Dalje, u drugoj su grupi „glagoli htijenja koji izriču neko ograničenje njegovu slobodnu ostvarivanju“ (Katičić, 1991: 322): *morati, valjati, trebati, imati (Mora da oprostit; Bože, za cijelu čete ovu budalištinu morati samo Vi da platite; Treba da dvori ženu, da joj ugada, tješi je (...); Mjesne zajednice u svoj sadržaj rada treba da uključe i brigu o knjizi; A sad taj isti Milan Mikulić ima da dode...)*. U trećoj su grupi glagoli koji „izriču mogućnost da se [radnja] slobodno ostvaruje“ (Katičić, 1991: 322): *moći, znati, smjeti (Drvo samo ne može da gori; Gomila nije mogla da se snade; A ne smije Stojana da budi...)*.

Isto kao i Katičić postupa i Klajn u svojoj „maloj“ gramatici sprskog jezika. On, naime, iznosi viđenje po kome „izrične rečenice izriču sadržaj predikata glavne rečenice i dolaze gotovo uvek posle njega, (...) počinju obično veznikom *da*, redje veznikom *kako*“ i najčešće idu uz glagole govorenja,

⁷ Inače u knjizi stoji kako su „*modalni glagoli u užem smislu* (...) izrazitije desemantizovani, odn. više su gramatikalizovani, a *modalni glagoli u širem smislu* (sic!) (želeti, žudeti, mariti, naložiti, dopustiti i dr.) manje su desemantizovani, a više leksikalizovani“. Očito je ovde reč o prevodu (identično ime za dve različite klase modalnih glagola), pa zato u tekstu ovu drugu grupu zovemo – *modalni glagoli u širem smislu* – kako prepostavljamo da je i trebalo biti napisano u knjizi P. Pipera i I. Klajna (2013).

mišljenja i osećanja, ali i uz glagole htjenja: *hteti, želeti, voleti, odlučiti, zahtevati, moliti, predlagati* i sl., te uz modalne glagole: *moći, smeti, morati, trebati* (Klajn, 2005: 241).

Pogledajmo sada kako se u relevantnim udžbenicima nemačke gramatike (sintakse) govori o konstrukcijama s modalnim glagolima. Engel u „Nemačkoj gramatici“ [Deutsche Grammatik] govori, već smo to videli kod P. Mrazović, o verbalnom kompleksu [nem. *Verbalkomplex*], ističući prvo kako svaka nezavisna i sporedna (zavisna) rečenica moraju imati *finitni glagol*, ali i da se može u rečenici (klauzi) naći više glagolskih formi koje zajedno gradi *glagolski kompleks*. Takav kompleks sadrži uvek centralni glagol [nem. *Hauptverb*]. U skladu s dependencijalnom teorijom Engel naglašava da će modalni glagol (V_{mod}) determinisati oblik dopunskog glagola koji se uvek nalazi u infinitnom obliku (Engel, 1996: 444). Tako bi se, primera radi, glagolski kompleks *muss geschieben werden* mogao, u Engelovoj notaciji, ovako zapisati: $V_{mod \ (inf + part.)}$, dok bi se hijerarhijska struktura, vizuelno, mogla ovako predaći:



Modalni glagolski kompleks [nem. *Modalverbkomplex*] čini konstrukcija modalnog glagola (u finitnoj formi) i infinitiva nekog drugog glagola. Engel navodi osam modalnih glagola u nemačkom jeziku: *brauchen, dürfen, können, mögen (möchten), müssen, sollen, werden, wollen*. Ključno obeležje modalnog glagolskog kompleksa je identičnost subjekta modalnog i zavisnoga glagola: „Konsequenterwiese wird das Subjekt nur einmal genannt. Hat das Modalverb finite Form, so kongruiert es mit dem Subjekt in Person und Numerus“ (Engel, 1996: 463). Dok modalni glagol predodređuje formu zavisnog glagola, ovaj drugi predodređuje/selegira *semska* svojstva subjekatskog argumenta. Slično se modalnim, ponašaju i modalitetni glagoli u tzv. modalitetnom glagolskom kompleksu [nem. *Modalitätsverbkomplex*], uz tu formalnu razliku što je njihova dopuna u vidu konstrukcije *zu + infinitiv*. Sledeći glagoli pripadaju modalitetnim: *anheben, anstehen, belieben, bleiben, drohen, gedenken, geruhren, sich (ge)trauen, haben, pflegen, scheinen, sein, ste-*

hen, umhin können, sich untersehen, sich vermassen, vermögen, versprechen, verstehen, wissen (Engel, 1996: 477).

Zifonun et al. u pristupu koji počiva na kategorijalnoj gramatici, takođe se koriste pojmom glagolskog kompleksa, određujući ga kao „pojavljivanje jednog finitnog i jednog ili više infinitnih glagolskih oblika *u okviru jedne rečenice*, koji zajedno zaposedaju *kombinacijsku kategoriju Vn*“ (Zifonun et al., 1997: 1241). Pored modala, u ovoj gramatici se uvodi i pojam polumodala [nem. *Halbmodale*], a to bi bili glagoli tipa *scheinen*, *drohen*, *pflegen*,⁸ koji imaju rekciju *zu* + infinitiv i koji se u mnogim crtama slažu s modalima [Zifonun, 1997: 1282]. Oni, naime, takođe (a) nemaju svoj valencijski okvir nego ga preuzimaju od infinitivne dopune (*Dass ich heute nicht kommen kann*, *schien ihm einzuleuchten*; *Krise in Argentinien droht sich auszuweiten*; *Dieser Vergleich pflegte mir einzuleuchten*), posebno u rečenicama sa subjekatskim dativom ili akuzativom (*Ihm drohte/schien/pflegte schlecht zu werden*; *Ihn droht/scheint/pflegt zu schaudern*), zatim (b) dopuštaju pasiv umetnutog punoznačnog glagola (*An dieser Sache droht/scheint/pflegt ernsthaft herangegangen zu werden*; *Er droht/scheint/pflegt eins ausgewischt zu bekommen*), dalje (c) kao i u slučaju modala, i gl. *scheinen*, *pflegen*, *drohen*, povezuju se s infinitivom u koherentnu konstrukciju (...*weil die Wunde noch immer zu verschlimmern drohte/schien/pflegte*), te izostaje (d) particip perfekta sa *Vinf* (**Der Fluss hat über die Ufer zu treten gedroht/geschienen/gepflegt*). Međutim, u razmatranju polumodalnog gl. *scheinen* se ističe kako valentnost toga glagola, pored *zu* + infinitiv, može biti realizovana i u vidu (druge, tj. zavisne) subjunktorske *dass*-klauze, te pored bene (*als ob*) klauze (Zifonun et al., 1997: 1284). Time se dovodi u pitanje početno određene glagolskog kompleksa koje podrazumeva, da podsetimo, „pojavljivanje jednog finitnog i jednog ili više infinitnih glagolskih oblika *u okviru jedne rečenice*“ (Zifonun et al., 1997: 1241). Drugde će se pak reći (Zifonun et al., 1997: 1285) kako polumodali, u stvari, čine *prelaznu* skupinu, između punoznačnih i pravih modalnih glagola, te da su bliski glagolima s verbativnim komplementima (*gelten zu*, *wissen zu*, *verstehen zu*), kao i faznim glagolima (*beginnen*, *anfangen*, *aufhören*).

Autor Peter Eisenberg (1999) u svojim istraživanjima ne koristi pojam verbalnog kompleksa (iako se poziva na Tenijerova učenja o valentnosti) i deli sve glagole na četiri velike grupe (punoznačni, kopulativni, modalni i

⁸ I u „Gramatici nemačkog jezika“ (Götze & Lüttich), čiji sintaksički deo počiva na dependencijalnoj teoriji, pominju se takođe modalitetni glagoli *drohen*, *pflegen*, *scheinen*, *wissen* uz isticanje da su ovi glagoli modalitetni ako se ne upotrebljavaju u svom osnovnom („punom“) značenju (Götze & Lüttich, 1999: 67).

pomoćni glagoli), da bi za modalne glagole rekao kako imaju infinitivnu dopunu, upozorivši, doduše, da postoje i nemodalni glagoli koji imaju takvu dopunu: npr. *Er geht/kommt baden*, slično našem *Ide se kupati* itd.). I Eisenberg, poput Engela, skreće pažnju na dvostruku orijentisanost modalna – prema govorniku ili subjektu rečenice, samo što to naziva inferencijalnom/ subjektivnom i neinferencijalnom/objektivnom upotrebom modalnih glagola. Eisenberg se, međutim, detaljnije bavi pitanjem konstituentske strukture modalnih rečenica (što su, u njegovoj terminologiji, rečenice u kojima se javljaju modalni glagoli). On, naime, postavlja pitanje rečenične hijerarhije: da li dve glagolske forme – modalnu i infinitivnu – treba posmatrati kao jednu sintaksičku jedinicu, ili pak, pošto subjekat kongruira s modalom (koji je otud blizak kopulativnom glagolu), a semantički biva selegiran od infinitiva punoznačnog glagola, hijerarhizaciju treba drugaćije osmisliti (Eisenberg, 1999: 94). Nalazeći argumente i za jedno i za drugo tumačenje, Eisenberg na kraju konstatiše kako modalni glagoli ispoljavaju osobine pomoćnih glagola ističući da postoje velike sličnosti između modalnih i auksilijarnih glagola s obzirom na to da kongruiraju sa subjektom koji istovremeno ne regiraju, ali i između modalnih i punoznačnih s obzirom na to da se uz njih mogu javiti *dass*-klauze u funkciji subjekta/objekta (Eisenberg, 1999: 95).

U Dudenovoj „Gramatici savremenog nemačkog jezika“ (1973) lako se, u celini posvećenoj rečeničnim segmentima kaže jedino kako predikat može biti jednočlan i višečlan, te kako se, u okviru višečlanog predikata, izdvaja tip s modalnim glagolom (u koje se ubrajaju: *wollen*, *sollen*, *können*, *müssen*, *dürfen*, *mögen*) i čistim infinitivom. U ovoj se gramatici, međutim, izdvaja i tip višečlanog predikata koji sadrži glagole koji *samo* modifikuju odnos subjekta prema radnji, a što se zapravo poklapa s modalitetnim glagolima kod Engela ili kod Götzea & Lütticha, ili s polumodalima kod Zifonun et al.

Naposletku, u gramatici nemačkog jezika Helbig–Buscha modalni se glagoli svrstavaju u pomoćne koji regiraju infinitiv. To je njihovo i „morfološko i sintaksičko“ određenje, jer je autorima, pošto je gramatika namenjena podučavanju nematernih govornika, bitnije da istaknu morfološke paradigme modalna nego da opišu njihov sintaksički status. I oni naglašavaju kako značenje modalnih glagola može biti u sferi subjektivne/ objektivnu modalnosti.

Iz pregleda referentnih priručnika srpskog i hrvatskog jezika moglo se uočiti da jedinstveno određenje sintaksičkog statusa pomenućih konstrukcija s modalima ne postoji. No, problem koji se postavlja na nivou sintaksičke determinacije zapravo je semantički u svojoj osnovi: kako ćemo odrediti šta

je puno, šta nepotpuno, a šta „delimično nepotpuno“ značenje? A upravo u zavisnosti od odgovora na to pitanje može se – u skladu s pristupom na koji nalazimo u tim gramatikama – jednoznačno odrediti sintaksički status posmatranih konstrukcija: da li je to složeni predikat ili prost predikat što uvodi prateću izričnu klauzu. U „Синтакси савременог српског језика“, као и Нормативној граматици, ово se eksplicitno podvlači: „Не постоји *apsolutno određena granica* између семантички и синтаксиски непотпуних глагола и осталих глагола“ (Пипер et al., 2005: 324).

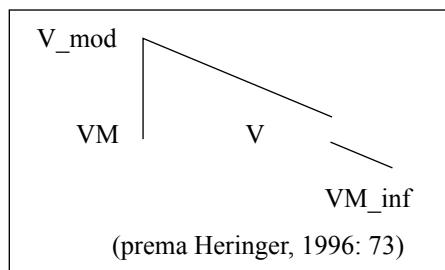
S druge strane, gramatike nemačkog jezika uopšte ne operišu pojmovima složenog i prostog glagolskog predikata, već najčešće pojmovima verbalnog kompleksa, jednočlanog i višečlanog predikata, što najverovatnije predupređuje probleme s kojima se suočavaju gramatike srpskog/hrvatskog jezika. (U konsultovanim gramatikama nemačkog jezika takve nedoumice ne postoje, jedino što se, videli smo kod Zifonun et al. (1997), kod tzv. polumodala pojavljuje interpretativna nedoslednost u samom poimanju verbalnog kompleksa). U nemačkim gramatikama, bez obzira na to za koji se teorijski obrazac autori odlučuju, konstrukcije s modalima uvek se lociraju u širu skupinu, gde takođe figuriraju i pomoćni i modalitetni (polumodalni) glagoli, što nije u skladu s našom lingvističkom tradicijom, koja se tradicionalno služi pojmovima prostih i složenih glagolskih oblika.

No, dok konstituentsko određenje ostaje preporinim elementom u gramatikama, nema sumnje u drugo, dependencijalno: u svim slučajevima imamo regens koji zahteva dependens, tj. dopunu tačno određenog (premda alternacijskog) morfološkog lika (u srpskom jeziku: *da* + prezent / infinitiv) tako stvarajući glavni (centralni) neksus. To je upravo ono što P. Mrazović u svojoj gramatici obrađuje u celinama o glagolskom kompleksu s modalnim, faznim i modalitetnim glagolima⁹ i glagolima s verbativnom dopunom.¹⁰ I Heringer,

⁹ Spisak modalitetnih glagola (preuzet iz gramatike P. Mrazović): *bojati se* ('ne usudit se / ne usuđivati se'), *dospeti/dospевати* ('stići, naći vreme'), *držnuti se* ('nepromišljeno se osmeliti / usudit se'), *gledati* ('truditi se, pokušati'), *imatи* ('nameravati'), *kaniti* ('nameravati'), *misliti* ('nameravati'), *nameravati* ('imati nameru'), *namisliti/наумити* ('nameravati'), *nastojati* ('potruditi se'), *naumiti* ('rešiti se'), *običavati* ('imati običaj'), *oklevati* ('ne odlučivati se'), *plašiti se* ('ne usuđivati se'), *praviti se* ('načiniti se kao da...'), *pribavljati se* ('ne usuđivati se'), *pretvarati se* ('prikazati se drukčijim'), *smerati* ('nameravati'), *stići* ('dospeti'), *uspjeti* ('dospeti'), *usuđiti se / usuđivati se* ('osmeliti se, odvažiti se'), *voleti* ('imati običaj'), *zainatiti se* ('biti tvrdoglav'), *znati* ('imati običaj').

¹⁰ Dodajemo i spisak glagola s verbativnom dopunom (takođe preuzeto iz gramatike P. Mrazović): *biti/jesam* ('moći, trebati, značiti'), *daj/dajte* (podsticanje), *dati* ('naložiti, rediti'), *dati se* ('dopustiti'), *dati se / nelično/* ('moći, hteti, željeti'), *doći / nelično/* ('prohteti

govoreći samo o modalnim glagolima, ističe kako modalni kompleksi sadrže modalne glagole V_plx_mod kao nukleus celine: „sie schienen vordergründig nach semantischen Kriterien definiert, aber sie sind syntaktisch bestimbar durch ihre Infinitiv-Rektion“ (Herringer, 1996: 73). Dijagramski bi se taj odnos mogao ovako predstaviti:¹¹



U drugaćijem sistemu notacije odgovarajuće pravilo za ovaj tip glagola bi glasilo: V_plx_mod [N*_nom, ... V [..., N*/P*/Ä*, ~, VM, inf], ~, VM], što znači da rečenica nije bazirana na valentnosti modalnog glagola, već na valentnosti glagola u infinitivu¹², što smo videli da Engel i Eisenberg naročito ističu.

Da zaključimo: umesto insistiranja na razgraničenju: složeni predikat vs. (zavisno)složena rečenica, trebalo bi naglašavati ono što je nesumnjivo zajedničko – da bez obzira kako (konstituentski) tumačili sled modalni glagol +

se’), *dosaditi* /nelično/ (‘izgubiti strpljenje’), *hajde/hajdemo/hajdete* (izražava podsticanje), *hteti* (‘želeti’), *mrzeti* /nelično/ (‘ne hteti, nemati volje’), *naći* (‘izabratiti’), *naložiti* (‘staviti u dužnost’), *narediti* (‘zapovedati’), *nemoj/nemojmo/nemojte* (upotrebljava se za izražavanje blaže zabrane), *odlučiti* (‘doneti odluku’), *ostati* /nelično/ (‘preostati’), *preostati* /nelično/ (‘ostati kao rešenje’), *priličiti* (se) /nelično/ (‘dolikovati’), *pustiti/puštati* (‘ostaviti na miru, dozvoliti’), *savetovati* (‘davati savet’), *uspjeti* /nelično/ (‘poći za rukom’), *valjati* /nelično/ (‘trebatи, dobro je’), *vredeti* /nelično/ (‘isplatiti se’), *zapovedati* (‘naređivati’).

¹¹ Simboli: V_mod – modalni kompleks; VM – korenska modalna morfema, tj. modalni gl. u ličnom obliku; V – glagolska rekcija; VM_inf – glagolska rečijska morfema, tj. oblik u infinitivu.

¹² I Herninger je zapravo svestan da se ipak ne moraju svi modali ponašati na ovakav način, drugim rečima, da se može desiti da izostane infinitivna rekcija (npr. *Ihr Mann mag sie auch nicht mehr; Dow Chemical will das deutsche Werk [kaufen]*), što je analogno slučajevima koji se susreću u analizi serbokroatističkih udžbeničkih primera (posebno u heterosubjekatskim slučajevima: *Hoću da budeš dobar*; *Želim da si srećna*; ili bez glagolske dopune: *Hoću pare odmah!*)

(prezentska/infinitivna) dopuna – reč je o izrazu sa sintaksički jednom upravnom (gramatičkom) komponentom (modalni gl.) i jednom zavisnom, komplementnom komponentom (infinitiv / *da* + prezent), dok sa semantičke strane ta komplementna komponenta identificuje radnju/proces (a upravna je samo modifikuje) i dodeljuje semantičku ulogu subjektu.

2.2. Semantičko-pragmatički status

Sintaksičkom statusu konstrukcije modalnih glagola s dopunama posvećeno je dosta pažnje u našim udžbenicima, dok se o njihovom komunikativno-pragmatičkom statusu srazmerno malo toga može naći. To je i razumljivo, jer je većina tih gramatika namenjena maternjim govornicima, koji bi trebalo da imaju kompetenciju o značenju i pragmatičkoj valentnosti datih konstrukcija u maternjem jeziku. Pošto se u analiziranom korpusu udžbenika nalaze i oni koji su namenjeni učenju srpskog ili nemačkog kao stranog, skrenućemo pažnju i na taj aspekt kako bi se zaokružila uporedna analiza srpskih/hrvatskih i nemačkih udžbeničkih prosedera. Kada je reč o semantičkom aspektu, obično se samo načelno određuje šta se pod modalnošću podrazumeva.

Tako u „Нормативној граматици српског језика“ nalazimo da

modalni glagoli i izrazi imaju modalno značenje irealnosti, koje izražavaju kao značenje mogućnosti, potrebe ili neophodnosti“ (Пипер & Клајн, 2013: 280), i da, budući su semantički nepotpuni, modifikuju značenje punoznačnog glagola izvodeći ga „izvan okvira realnosti“ (Пипер & Клајн, 2013: 280). Isto se i u „Синтакси савременог српског језика“ kaže da „modalni glagoli izvode izvan okvira modalne kategorije realnosti značenje punoznačnog glagola s kojim ulaze u predikatsku konstrukciju (Пипер et al., 2005: 312).

Detaljan semantičko-pragmatički aspekt upotrebe modalnih konstrukcija nalazimo u udžbeniku P. Mrazović. Prvo se ističe kako modalni glagoli ostvaruju modalni odnos ili prema subjektu rečenice ili prema govorniku rečenice (iskaza). To je značajno svojstvo određenih modalnih glagola (pa time i glagolskih kompleksa u kojima figuriraju), po kome se razlikuju od drugih (nepunoznačnih) glagola (Mrazović, 2009: 182–186): glagoli *moći*, *morati*, *trebati* mogu uspostaviti modalni odnos i prema subjektu i prema govorniku rečenice (*Sutra možemo o svemu razgovarati* – odnos prema subjektu vs. *Moglo bi biti kiše* – odnos prema govorniku; *Morala sam sve po planu obaviti* – prema subjektu vs. *Mora da se uspavala* – prema govorniku; *Sutra treba ti da dođeš* – prema subjektu vs. *Treba da je već stigao* – prema govorniku), dok gl. *smeti*,

umeti, znati, zaželeti uspostavljaju odnos samo prema subjektu rečenice (*Danas se deca smeju duže igrati; Ume ona, doduše, čitati i pisati; Ona zna lepo da priča; Ona zaželi da ga udari*). Pored ovoga, P. Mrazović navodi i koja su to značenja što ih modalni glagoli signaliziraju u odnosu na subjekat ili govornika. Tako se registruju sledeća značenja orijentisana ka subjektu: dozvola, mogućnost, namera, naredba, nužnost, podsticanje, sposobnost, volja (tuđa i sopstvena), zabrana i želja, dok su značenja orijentisana ka govorniku: ili pretpostavka ili prekor/savet. Ovako iscrpan pregled posvećen semantici i pragmatici modalnih konstrukcija, koji se nalazi u knjizi P. Mrazović, svakako je posledica jasno naznačenih recipijenata (adresata): to je gramatika srpskog jezika namenjena (eksplicitno je naglašeno u naslovu) strancima, no nema sumnje da bi se neki od ovih semantičko-pragmatičkih svojstava mogli inkorporirati i u referentne gramatike srpskog jezika namenjene studentima (nastavnicima, itd.) srbičkog/serbokroatističkog usmerenja.

Engelov pristup verbalnom kompleksu s modalima je identičan ovom koji smo videli kod P. Mrazović. Engel (1996: 465) razlikuje *subjektbezogener Gebrauch der Modalverben* i *sprecherbezogener Gebrauch der Modalverben*. U nemačkom jeziku sve modalne glagole – *dürfen, können, mögen, müssen/brauchen, sollen, werden, wollen* – odlikuje upravljenost i prema subjektu i prema govorniku. Detaljno se navodi i koja se sve značenja realizuju pomoću modala: *Aufforderung/Zwang, Möglichkeit, Wunsch, Verweis auf Zukünftiges, Aussage unter Vorbehalt, Vermutung/Annahme, Verwunderung*.

U gramatici Götzea i Hess-Lütticha (1999: 67–69) nema tako detaljne razrade, ali se ipak navode sledeća značenja modalnih konstrukcija: *Absicht, Festlegung, Zwang, Bedingung, Empfehlung, Vermutung, Aufforderung, Notwendigkeit, Pflicht, Erlaubnis, Zulassung, Recht, Möglichkeit*.

Helbig i Buscha ističu samo da značenje modalnih glagola može biti bilo subjektivnog bilo objektivnog tipa, dok Eisenberg kaže sledeće:

Die Bedeutung von Modalverben [kann] mit dem Begriff des *Handlungszieles* beschrieben werden. Ein Handlungsziel ist mit einem Modalsatz gegeben wie ein Sachverhalt mit einem nicht modalen Aussagesatz. Der Sachverhalt zu *Karl schwimmt* wird in *Karl will schwimmen* potentiell, in der Zukunft liegend: Er wird zum Handlungsziel (Eisenberg, 1999: 97).

3. Zaključak i perspektive

Na osnovu izvoda iz sedamnaest udžbenika srpskog/srpskohrvatskog i nemačkog jezika može se uvideti da postoje različita rešenja kako se tumači sintaksički status konstrukcija s modalnim glagolima: razlozi za to mogu biti

različite (lingvističke) tradicije i primjenjeni teorijski obrasci, kao i namena samih udžbenika. Rešenje koje dominira u gramatikama srpskog/srpskohrvatskog jezika obično ide za tim da posmatrane konstrukcije obrađuju u okviru tzv. složenog glagolskog predikata. Na drugoj strani, ono na šta se najčešće nailazi u udžbenicima nemačkog jezika jeste da se konstrukcije s modalnim glagolima shvataju kao verbalni kompleksi (ili tzv. višečlani predikatski izrazi). Ta bi se koncepcija mogla primeniti i u gramatikama srpskog jezika (na koncu, to čini i P. Mrazović u svojoj gramatici), ali bi to ujedno značilo i odustajanje od dosadašnje višedecenijske prakse koja je uvek operisala pojmovima (dihotomijom) prostog i složenog glagolskog predikata. Takva praksa ima svoje gramatičko uporište, ali bi je trebalo dodatno utvrditi, „podupreti“ inkorporiranjem semantičkog aspekta – a to znači objašnjenjem šta se podrazumeva pod „značenjskom nepotpunošću“, što je, pokazalo se, diskutabilno pitanje, na koje se daju različiti odgovori od autora do autora (sve radi toga da ne bismo na jednom mestu određeni izraz s modalom imenovali složenim predikatom a drugde, u istom udžbeniku/priručniku, to nazivali prostim predikatom s pratećom izričnom rečenicom; bolje je, onda, bezizuzetka, kako recimo rade Katičić ili Klajn, zavisni deo modalne konstrukcije određivati kao izričnu rečenicu). Osim toga, treba se podsetiti i da se „nesporni“ formalni (sintaksički) kriterijum identičnosti subjek(a)ta, koji se u mnogim gramatikama (Stevanović, Mrazović, Piper i dr., itd.) ističe kao nužan u konstrukcijama s modalnim glagolima, takođe može dovesti u pitanje: npr. bezlično upotrebljeno *trebati* (*Treba svaki dan da pomalo vežbaš*) i sl.

Takođe, trebalo bi, mislimo, čitaocima/korisnicima skrenuti pažnju – kako zorno čine u nekim nemačkim gramatikama (ili, recimo, P. Mrazović u svom udžbeniku) – da konstrukcija s modalnim glagolima na dvojak način korespondira sa subjekatskim argumentom: dok modalni glagol kongruira sa subjektom (naravno, ovo se ne odnosi na impersonalne rečenice), dotle puno-značni glagol takođe „stupa u vezu“ sa subjektom – ali na semantičkom planu: predodređujući (neka) semska svojstva nominalnog subjekta i dodeljujući mu semantičku (teta) ulogu.

U pojedinim nemačkim gramatikama uvodi se kategorija polumodala – za glagole tipa *scheinen*, *drohen*, *pflegen* – koji se u srpskim gramatikama ili ne pominju ili se (neki od njih) svrstavaju u modalitetne (P. Mrazović). Međutim, o ovim glagolima (činiti se, izgledati i sl.) postoji i u našem jeziku nekoliko značajnih priloga (npr. Vasić, 2003: 29-34; Petrović, 2004: 135-143), koje bi trebalo svakako trebalo uzeti u obzir kada/ako se ove konstrukcije u udžbenicima budu (iznova) razmatrale.

I, konačno, čemu smo opet svedočili u načinu na koji nemačke gramatike obrađuju ovo pitanje, verujemo da bi trebalo uvrstiti – kada se raspravlja o sintaksičkom statusu konstrukcija s modalnim glagolom – i jedan deo posvećen semantičko-pragmatičkom aspektu: pre svega, da li je značenje konstrukcije orijentisano ka subjektu ili govorniku, te kakav komunikativni status mogu imati ovakve konstrukcije u tekstu. To bi, svakako, dalo kompletniju sliku o sintaksičko-semantičkoj prirodi modalnih konstrukcija (u srpskom jeziku).

Literatura

- Barić, E., Lončarić, M., Malić, D., Pavešić, S., Peti, M., Zečević, V., & Znika, M. (1995). *Hrvatska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Duden (1973). *Grammatik der deutschen Gegegnwartssprache*. Mannheim/Wien/Zürich: Dudenverlag.
- Eisenberg, P. (1999). *Grundriss der deutschen Grammatik – der Satz*. Stuttgart /Weimar: Verlag J. B. Meltzer.
- Engel, U. (1996). *Deutsche Grammatik*. Heidelberg: Julius Groos Verlag.
- Engel, U., & Mrazović, P. (1986). *Kontrastive Grammatik Deutsch-Serbo-kroatisch* – 2 Halbbände. Novi Sad/München: Filozofski fakultet – Sagner.
- Götze, L., & Hess-Lüttich, E. (1999). *Grammatik der deutschen Sprache*. München: Bertelsmann Lexikon Verlag.
- Helbig, G. & Buscha, J (1999). *Deutsche Grammatik*. Leipzig/Berlin/München/Wien/Zürich/New York: Langenscheidt.
- Heringer, H. (1996). *Deutsche Syntax*. Tübingen: Stauffenburg Verlag.
- Kalogjera, D. (1970). Ten English Modals and Their Equivalents in Serbo-Croatian. U: R. Filipović (ur), *Yugoslav Serbo-Croatian – English Contrastive Project, Reports 3*. 62–87.
- Kalogjera, D. (1985). Ten English Modals and Their Equivalents in Serbo-Croatian. U: R. Filipović (ur.), *Chapters in Serbo-Croatian – English Contrastive Grammar*. 167–246.
- Katičić, R. (1991). *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika*. Nacrt za gramatiku. Zagreb: HAZU: Globus.
- Klajn, I. (2005). *Gramatika srpskog jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Moskovljević Popović, J. (2008). *Ogledi o glagolskoj potkategorizaciji*. Beograd: Čigoja štampa.
- Mrazović, P. (2009). *Gramatika srpskog jezika za strance*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

- Petrović, V. (2004). Gramatički status i upotrebe vrednosti lekseme *izgleda*. *NSSVD* 33/1. 135–143.
- Пипер, П., Антонић, И., Ружић, В., Танасић, С., Поповић, Љ., & Тошовић, Б. (2005). *Синтакса савременог српског језика: проста реченица*. Београд: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига.
- Пипер, П., & Клајн, И. (2013). *Нормативна граматика српског језика*. Нови Сад: Матица српска.
- Ристић, С. (2009). *Модификација значења и лексички модификатори у српском језику*. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Ружић, В. (2006). Допунске реченице у српском језику I, II. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XLIX/1–2: 123–216; 105–266.
- Silić, J., & Pranjković, I. (2005). *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*. Zagreb: Školska knjiga.
- Станојчић, Ж., & Поповић, Љ. (2002). *Граматика српског језика за гимназије и средње школе*. Београд: Завод за уџбенике.
- Стевановић, М. (1974). *Савремени српскохрватски језик II*. Београд: Научна књига.
- Vasić, V. (2003). Hijerarhizacija predikata i tipologija subordiniranih kluza. *NSSVD* 26/2. 29–34.
- Zifonun, G., Hoffman, L., Strecker, B., Ballweg, J., Brauße, U., Breindl, E., Engel, U., Frosch, H., Hoberg, U., & Vorderwülbecke, K. (1997). *Grammatik der deutschen Sprache – Band 2*. Berlin/New York: Walter de Gruyter.
- Zvekić Dušanović, D. (2011). *Modalnost: motivaciona modalnost u srpskom i mađarskom jeziku*. Novi Sad: Filozofski fakultet.

Zusammenfassung

EIN BEITRAG ZUR VERGLEICHENDEN GRAMMATIKOLOGIE: MODALVERBKONSTRUKTIONEN

Die vorliegende Arbeit stellt eine Übersicht über den syntaktisch-semantischen Status der Modal- und Modalitätsverbkonstruktionen dar, wobei die Modal- und Modalitätsverben, die diese Phrasen beinhalten, als regierende Elemente aufgefasst werden. In der serbistischen/serbo-kroatischen Fachliteratur scheint in einigen Fällen kein Konsens über den syntaktischen Wert dieser Konstruktionen zu bestehen (manchmal sogar im Rahmen desselben Werks), d.h. bei der Bewertung einiger Modal-/Modalitätsverben kann manchmal ein Dilemma festgestellt werden, ob es sich um ein zusammengesetztes Verbalprädikat (ein komplexes bzw.

mehrteiliges Prädikat) oder eine hypotaktische Konstruktion mit zwei Prädikaten handelt (Prädikat im Hauptsatz + abhängiger, komplementer Satz). In dieser Arbeit werden einige Interpretationen der Modal-/Modalitätsverbkonstruktionen, die in den serbischen/serbo-kroatischen und deutschen Grammatiken vorzufinden sind, analysiert und die Prinzipien der Klassifikationen kommentiert. In der vorliegenden Arbeit werden auch mögliche theoretisch-methodologische Leitprinzipien vorgeschlagen, die u. E. bei dem Verfassen von Hand- und Lehrbüchern berücksichtigt werden könnten.

Schlüsselwörter: Grammatikologie, Modalverben, Modalitätsverben
Verbalkomplex.

Sofija A. Bilandžija*

Univerzitet u Beogradu, Filološki fakultet
Srbija

PRILOG SUPKATEGORIZACIJI KAUZATIVNIH KONSTRUKCIJA: MORFOLOŠKI KAUZATIV U SAVREMENOM NORVEŠKOM JEZIKU

Originalan naučni rad

UDC 811.113.5'367.625

UDC 811.113.5'373.611

Kao jedan od tri tradicionalno prepoznata tipa kauzativnih konstrukcija, morfološki kauzativ je u lingvističkoj literaturi dobro opisana pojava u raznim jezicima sveta. Međutim, budući da se savremeni norveški jezik tipološki svrstava u one jezike kod kojih ne postoji sistemsko i produktivno morfološko markiranje kauzativizacije, već dekauzativizacije, literatura ostaje uveliko nedorečena po pitanju toga šta se u ovom jeziku može podvesti pod termin morfološkog kauzativa, te kako se on može razlikovati pre svega od drugih tipova sintetičkih kauzativa. Rad se bavi prvenstveno tvorbenim aspektima nastanka morfološki markiranih kauzativnih glagola u norveškom jeziku.

Ključne reči: kauzativna konstrukcija, morfološki kauzativ, norveški jezik, derivacija, kompozicija, faktitiv, dekauzativ.

1. Uvod

Predmet rada je supkategorizacija i analiza iskazivanja semantičke kategorije kauzativnosti u savremenom norveškom jeziku putem tzv. morfološkog kauzativa. Termin kauzativna konstrukcija (KK) se u kauzativističkoj literaturi izjednačava sa terminom 'kauzativ'. Na taj način morfološki kauzativ posmatramo kao jedan od tri klasična podtipa kauzativnih konstrukcija, dakle, formalnih (gramatičkih i leksičkih) sredstava kojima se u jeziku može iskazati semantika kauzativnosti, dominantno predstavljena kao kompleksna kauzativna situacija (KS). Ona je definisana kao makrosituacija koja se dominantno interpretira kao odnos dva događaja, čini prototip tranzitivnog situacionog

* Filološki fakultet u Beogradu, Studentski trg 3, 11000 Beograd, Srbija;
e-mail: sofija.bilandzija@fil.bg.ac.rs

okvira i kao takva prototipično pretpostavlja učešće dva konceptualno maksimalno odeljena učesnika različitog odnosa snaga i različitog stepena aficiranosti (agens, pacijens). Kauzativne konstrukcije karakteriše izrazita strukturno-semantička varijantnost jer formalna sredstva izražavanja KS mogu pripadati različitim nivoima jezičkog sistema.¹ Podele i sistematizacije KK su uglavnom tipološkog karaktera jer se pojam kauzativnosti u jezicima sveta može kodirati na različite načine, a najčešće se dešava da jedan isti jezik kauzativnost može izraziti na više načina.

Polazeći od utemeljene distinkcije između analitičkih, morfoloških i leksičkih kauzativa možemo utvrditi da savremeni norveški jezik na raspolaganju ima složen sistem produktivnih i manje produktivnih formalnih sredstava izražavanja supkomponenti kauzativne makrosituacije (up. Bilandžija, 2013; Bilandžija, 2014).

Iako je morfološki kauzativ jedan od najobradljivijih tipova kauzativa u literaturi (up. Song, 2001), budući da je jedna od karakteristika morfološkog kauzativa obično njegova produktivnost, analiza tvorbenih modela kojima on u skandinavskim jezicima nastaje, te semantički odnosi koji se njime izražavaju, ostaju u najvećoj meri marginalizovani. Kako je fokus u različitim tipološkim analizama obično na procesu kauzativizacije, u skandinavskim jezicima, kao i ostalim germanskim, gde zapravo postoje prelazni glagoli sa kauzativnim značenjem (up. Shibatani, 2001: 87) morfološki kauzativ se danas smatra neproduktivnim. Međutim, u ovim jezicima morfološko markiranje kauzativnosti nije ništa manje produktivno u smeru dekauzativizacije, s tim što literatura ostaje nedorečena po pitanju toga da li postoji bilo kakav produktivniji model tvorbe kauzativnih glagola (KG) ili ih sve sa sinhronijskog stanovišta i na osnovu kriterijuma produktivnosti valja ubrojiti u leksičke.

Radovi koji se bave ili supkategorizacijom kauzativnih konstrukcija u savremenim skandinavskim jezicima, ili posebno morfološkim kauzativima izuzetno su malobrojni (Viberg, 1980; Rackevićiene, 2005; Rawoens, 2007). Osim toga, valja napomenuti da vodeće gramatike i monografije posvećene tvorbi reči ovu tematiku obrađuju nesistematično, te ovaj rad po našem saznanju predstavlja prvu dosledniju klasifikaciju morfološkog kauzativa s tvorbenog aspekta u savremenom norveškom jeziku.

¹ Ovde termin ‘konstrukcija’ koristimo u širem smislu, kao „bilo koju spregu gramatičkih oblika u neposrednoj vezi (a koji ne predstavljaju nužno završenu rečenicu).“ (Недялков & Сильницкий 1969а: 5).

2. Morfološki kauzativ u sistemu sintetičkih kauzativa

Termin 'sintetički kauzativ' – koristimo kao opoziciju terminu analitički kauzativ, i pod njim podrazumevamo slučajevе koji se u literaturi tradicionalno prepoznaju kao morfološki i leksički kauzativ. U mnogim podelama (up. Shibatani, 1976: 2–3; Rawoens, 2007: 31) polazi se od stepena produktivnosti KK, te se leksički kauzativi zbog svoje neproduktivnosti izdvajaju u posebnu grupu, a polazeći svakako od jezika gde postoji produktivna morfološka kauzativizacija analitički i morfološki kauzativi se posmatraju skupno kao produktivni tip kauzativnih konstrukcija. U drugom delu literature se leksički i morfološki kauzativ ne izdvajaju uvek kao posebni tipovi, te tako Stefanović razlikuje samo analitički i sintetički (Stefanowitsch, 2001: 34), dok drugi autori razlikuju perifrastične i leksičke (up. Givón, 1975: 81–82; Wolff, 2003: 10). Kriterijumi na osnovu kojih se u ovom radu pod jednom terminološkom kapom obrađuju morfološki i leksički kauzativi su zajednička karakteristika kodiranja mikrosituacija S_1 (uzročni događaj) i S_2 (uzrokovan događaj) na nivou jedne glagolske lekseme, stepen produktivnosti u norveškom jeziku, pa čak i prevazilaženje problema klasifikacije dekauzativa, koja nije predmet ovog rada.

Za razliku od analitičkog kauzativa, sintetički tip karakteriše sintetičnost forme, odnosno određeni stepen fuzije elemenata koji izražavaju S_1 i S_2 . **Morfološki kauzativ** definišemo kao onaj tip kauzativa kod kog su formalni izrazi S_1 i S_2 povezani morfološkim sredstvima koja su na raspolaganju u datom jeziku. Reč je tipično o kakvom polimorfemskom izražavanju jedinstvenog značenja, a u pitanju je najčešće kakav afiks koji se dodaje osnovi drugog (nekauzativnog) glagola, i koji signalizira kauzativnu interpretaciju glagola (Moreno, 1985: 172; Comrie, 1989: 197; Kulikov, 2001: 886). Za razliku od njih, leksički kauzativi su najsintetičniji tip kauzativa jer iz sinhronijske perspektive kauzativni glagol nema očigledne markere kauzativnosti u odnosu na svoj nekauzativni parnjak (na primer, *drepe* 'ubitи' – *dø* 'umreti').

Froli sintetički tip kauzativa smatra kanonskim kauzativima jer postoji jedinstvo uzroka i posledice, a S_1 je semantički dovoljno bliska S_2 , što obično podrazumeva spaciotemporalnu bliskost (jedinstvo okolnosti) i bliskost učesnika; na ovaj način se formalno jedinstvo u literaturi najčešće vezuje za neposrednost i direktnost kauzacije (Frawley, 1992: 162–165). Osim sintetičnosti forme, u norveškom jeziku je za leksički i morfološki kauzativ karakteristična neproduktivnost. Relativna neproduktivnost morfološkog kauzativa je svakako u vezi sa tradicionalnim polazištem da se analizira model prisutan u jezicima sa produktivnom morfološkom kauzativizacijom, pri čemu se odnos

kauzativa i njemu pripadajućeg dekauzativa posmatra kao odnos paralelne semantičke i tvorbene derivacije, u kojima je prepostavljena primarnost nekauzativnog (i neprelaznog) glagola u odnosu na koji je kauzativ sekundarna tvorevina. U odnosu $V^{n-caus} \rightarrow V^{caus}$ prepostavlja se uvek primarnost kategorije inhoativ i autori veoma retko razmišljaju van ovih zadatih okvira, te se, i to ne samo u skandinavistici, zanemaruju članovi kategorije stativa kao mogući izvor nekauzativne polazne semantike.

3. Morfološki kauzativ i tipovi tvorbe

3.1. Derivacija

3.1.1. Deverbativi

Izvođenje kauzativnog glagola od nekauzativnog parnjaka jedina je u skandinavističkoj tvorbi prepoznata kao tvorba kauzativnih glagola (up. Thorrell, 1981: 141), i tu je prvenstveno reč o dijahrono povezanim parovima glagola, tzv. glagolskih parova (no. *parverb*). Jedan član para je neprelazni glagol sa jakom promenom, a drugi član je prelazni kauzativni glagol sa slabom promenom, pri čemu se jak glagol smatra jezgrom etimološke grupe i tvorbeno je primaran u odnosu na svoj slabi parnjak², koji je nastao od preteritske ili infinitivske osnove jakog glagola (Wessén, 1965: 88–89). Morfološki kauzativ se smatra neproduktivnim i zbog toga što je ovaj tip tvorbe bio neproduktivan još u doba staronorveškog.

U savremenim norveškim gramatikama se pod terminom *parverb* danas navodi 10-15 parova kod kojih se očuvala i semantička veza među glagolima, iako je njihov broj, dijahronijski posmatrano, veći.³ U savremenom norveškom jeziku su se ovi parovi očuvali na dva načina:

² Poneki jak glagol mogao je nastati sekundarno (isl. *rauðra* > *riða*), kao što i među slabim glagolima ima primarnih, i oni su germanske ili nordijske inovacije, na primer, isl. *lifa*, *hafa*, *duga*, *vaka*.

³ Vinje (1976: 116–117) navodi ukupno 31 par, uključujući i one sa zamagnjenom semantičkom vezom: *bite-beite*, *brenne*, *bryte-brøyte*, *falle-felle*, *fare-føre*, *flyte-fløyte/fløte*, *henge*, *klyve-klovve*, *knekke*, *ligge-legge*, *rekke*, *renne*, *ryke-røyke*, *sitte-sette*, *skvette*, *slenge*, *sleppe/slippe*, *smelle*, *smyge-smøye*, *sove-svæve*, *sprette*, *springe-sprenge*, *strekke*, *støkke*, *svelte*, *svi*, *svive-sveive*, *synke-senke*, *sokke*, *vike*, *velte*. Osim ovoga, među njih se mogu podvesti i *få-fenge*, *li-leie*, *rise-reise*, *skyte-skøyte/skjøte*, *sprekke*, *stupe-støype/støpe*, *tryte-trøyte*, *vinde-vende* (up. Heggstad, 1975: 147, 149).

- (a) ceo par sa dve forme u infinitivu: tip *falle – felle*
- (b) jedan oblik infinitiva, a prvobitna razlika se čuva u konjugaciji: tip *brenne – brenne*

Prvoj grupi, osim para *falle – felle*, pripadaju i sledeći parovi: *ligge* ('ležati') – *legge* ('poleći'), *sitte* ('sedeti') – *sette* ('staviti'), *synke* ('potonuti') – *senke* ('potopiti'), *springe* ('pući') – *sprenge* ('razneti'). Svi članovi čuvaju distinkciju između slabe i jake promene, osim parova *ligge – legge* i *sitte – sette*, kod kojih su danas oba člana jaki glagoli.

Drugoj grupi, osim para *brenne – brenne*, pripadaju i glagoli: *knekke* ('goreti/paliti'), *henge* ('visiti/kačiti'), *rekke* ('pružati se / ispružiti'), *skvette* ('prskati'), *slenge* ('visiti, landarati/baciti'), *smelle* ('pući, odjeknuti/lupiti'), *smette* ('šmugnuti'), *strekke* ('rastegnuti se /i spružiti') i *svi* ('peći'). Ne-prelazni član para čuva jaku promenu (*brenne-brant*, *knekke-knakk*, *henge-hang*, *rekke-rakk*, *skvette-skvatt*, *slenge-slang*, *smelle-smalt*, *smette-smatt*, *svi-sved*), dok se prelazni član para menja kao slab glagol (*brenne-brente*, *knekke-knekket/knekte*, *henge-hengte*, *rekke-rakte*, *skvette-skvettet*, *slenge-slengte*, *smelle-smelte*, *smette-smettet*, *svi-svidde*).

3.1.2. Denominativi

Izvođenje kauzativnih glagola od imenskih reči tradicionalno se u literaturi ne prepoznaje kao derivacija kauzativnih, već rezultativnih ili faktitivnih glagola⁴, i čini se da ovo insistiranje na terminološkom razlikovanju u znatnoj meri doprinosi zapostavljanju ovog relativno produktivnog smera derivacije. Autori koji su se bavili skandinavskim kauzativima (Viberg, 1980; Rackevičiene, 2005; Rawoens 2007) ne obrađuju ovaj način tvorbe, već ga samo pominju kao moguć i produktivan. Smatramo da nema semantičkih restrikcija koje bi onemogućile da se ovaj tip tvorbe smatra tvorbom kauzativnih glagola; predvi su tipični rezultati, a deadjektivali su tipično kauzativni (up. Wunderlich, 1997: 58), i mogu se parafrasirati nekim analitičkim kauzativnim oblikom, na primer, *hvitte* ('beliti') → *gjøre hvit(ere)* 'činiti belim/beljim'. Kako navodi Torel, pridevska osnova od koje se izvode glagoli uvek je u sintaksičkoj poziciji predikativa, što za kauzativne glagole podrazumeva objekatski predikativ,

⁴ U norveškim gramatikama se termin faktitiv u ovom značenju pominje samo kod starijih gramatičara (up. Heggstad, 1975: 76), gde se kauzativni glagol posmatra kao nužno dvoagentivan, i moguća je samo parafraza „naterati nekog da nešto uradi“, što svakako isključuje deadjektivale, sa značenjem „dovesti nešto u neko stanje“.

na primer, *styrke* (noen) 'ojačati nekog' → *gjøre noen sterk* 'učiniti koga jakim' (Thorell, 1981: 148).

Kauzativni glagoli se izvode sufiksacijom dominantno od pridevskih osnova i nešto ređe od imeničkih. *Deadjektivali* nose značenje 'učiniti kakvim' ili 'učiniti kakvim u većoj meri' (za relativna značenja): *svart* ('crn') > *sverte* ('crniti'), *varm* ('topao') > *varme* ('grejati'); značenja *denominala* mogu biti raznolika, a kao dominantni model se izdvaja 'pretvoriti u nešto': *mos* ('pire') > *mose* ('pasirati').

U skandinavskim jezicima je broj sufiksa za izvođenje glagola veoma mali u odnosu na broj sufiksa kojima se izvode imenice i pridevi, a u norveškom su to sufiksi *-e*, *-ne*, *-ere*, *-isere* i *-ifisere*.

Kako je sufiks *-e* toliko produktivan da gradi najveći broj glagola u norveškom jeziku, teško je izdvojiti bilo kakvo semantičko jezgro u poređenju, na primer, sa sufiksom *-ne*. Pomoću ovog sufiksa izvedeni su, između ostalog, sledeći kauzativni glagoli:

- (a) od pridevske osnove: *bleke* (< blek), *brune* (< brun), *fete* (< fet), *flate* (< flat), *glatte* (< glatt), *hvitte* (< hvit), *jevne* (< jevn), *lamme* (< lam), *lette* (< lett), *krumme* (< krum), *rette* (< rett), *runde* (< rund), *sløve* (< sløv), *spisse* (< spiss), *stive* (< stiv), *stramme* (< stram), *søte* (< söt), *tette* (< tett), *trøtte* (< trøtt), *tynne* (< tynn), *varme* (< varm); *tørre*⁵ (< tørr), *rense/renske* (< ren); *kristne* (< kristen), *modne* (< moden), *mugne* (< muggen), *råtne* (< råtten), *skitne* (< skitten), *visne* (< visne), *åpne* (< åpen)
- (b) od pridevske osnove, sa prevojem vokala: *sverte* (< svart), *herde* (< hard), *feste* (< fast), *væte* (< våt), *syrne* (< sur), *tømme* (< tom), *fylle* (< full), *kvesse* (< kvass), *skjerpe* (< skarp), *snøye* (< snau), *temme* (< tam), *glede* (< glad), *temme* (< tam), *vrenge* (< vrang), *svekke* (< svak), *styrke* (< sterk)
- (c) od pridevske osnove komparativa: *bedre* (< god)
- (d) od imeničke osnove: *fukte* (< fukt), *salte* (< salt), *sulte* (< sult); *stenge* (< stang), *yste* (< ost)

⁵ Pored glagola *tørre* postoji i glagol *tørke*. Mnogi skandinavski autori pominju sada neproduktivne sufikse *-ga* (*vidga*), *-ja* (*tämja*), *-ka* (*torka*), *-ra* (*mildra*), *-ska* (*miniska*) itd. i tretiraju ih kao proširene oblike sufiksa *-a* (odnosno *-e* za bukmol), i pod ovim sufiksom ih i obraduju (Heggstad, 1975: 73; Thorell, 1981: 142; SAG II: 523). Reč je prvenstveno o malobrojnoj grupi glagola sa iterativnim ili intenzifikovanim značenjem (Wessén 1965: 103).

Sufiks **-ne** jedini je semantički specifikovan sufiks, time što izvodi glagole sa zajedničkom inhoativnom semantikom, na primer, *blekne* ('bli blek'), *bløtne* ('bli bløtere'), *fastne* ('bli fast'). Kada ga pominjemo pri derivaciji kauzativa, to je zbog toga što materijal pokazuje da u norveškom i drugim skandinavskim jezicima postoji određeni broj kauzativnih glagola izvedenih pomoću ovog sufiksa. Smatra se da su to stari glagoli, koji su relativno kasno u svom razvoju, najverovatnije putem analogije, preuzeli tvorbu po *na*-modelu (Wessén 1965a: 101) Ovakvih glagola je relativno malo. Takvi su glagoli *stilne* (< stille), *høyne* (< høy), *mildne* (< mild), koji imaju samo kauzativno značenje, te glagoli *isne* (< is), *lösne* (< los), *syrne* (< sur), *saktne* (< sakte), *stivne* (< stiv), koji imaju i kauzativno i inhoativno značenje, te se mogu smatrati i labilnim leksičkim kauzativima. Pri tome ove slučajeve ne treba mešati sa kauzativima nastalim dodavanjem sufiksa **-e** na pridevske osnove na **-en** (up. *åpne*, *kristne*).

Sufiks **-isere/-ifisere** je jedini koji je konsekventnije kauzativan, sa značenjima „napraviti, pretvoriti u nešto“ ili „opremiti nečim“ (*standardisere*, *traktorisere*), i u ovom drugom značenju izvodi ornativne glagole od imeničkih osnova (Leira 1992: 38). Uprkos tome što je stranog porekla, produktivan je u derivaciji i od domaćih osnova (up. *vitalisere* : *bokmålisere*). U kauzativnom značenju je posebno produktivan kada izvodi glagole od pridevskih osnova na **-al**, **-ell**, **-il**, **-iv**, **-ær**: *brutalisere* (< brutal), *sentralisere* (< sentral), *nøytralisere* (< nøytral); *aktuallisere* (< aktuell), *individualisere* (< individuell), *intelektualisere* (< intellektuell); *sterilisere* (< steril), *infantilisere* (< infantil), *stabilisere* (< stabil); *effektivisere* (< effektiv), *aktivisere* (< aktiv); *militarisere* (< militær), *popularisere* (< populær), te prideva sa osnovom na **-sk** i **-isk**: *islamisere* (< islamsk), *byråkratisere* (< byråkratisk), *akademisere* (< akademisk). Iako Thorell (1981: 142) navodi kako se čini da su kauzativni samo oni KG izvedeni od pridevskih osnova, ovi sufiksi izvode KG i od imeničkih osnova (*aksiomatisere* < aksiom, *anodisere* < anode, *mumifisere* < mumie), ali su produktivniji kada izvode KG od naziva država i drugih geografskih naziva, te *nomina agentis*: *afrikanisere*, *amerikanisere*, *finlandisere*, *anglisere*, *norvagisere*, *baltifisere*. Sufiks **-ere**, veoma produktivan ali semantički nespecifikovan, izvodi manji broj glagola koji bi se mogli smatrati KG: *eksplisittere* (< eksplisitt), *nasalere* (< nasal); *adjektivere* (< adjektiv), *gelatinere* (< gelatin).

Kauzativni glagoli se mogu u norveškom jeziku produktivno izvoditi i putem prefiksacije, i to nenaglašenim prefiksima *for-* i *be-*. U kauzativnom značenju izvode glagole dominantno od pridevskih osnova, ređe od imeničkih, i

tada se njihovo značenje može parafrazirati pomoću analitičke konstrukcije sa glagolom *gjøre*: *fornorske* → *gjøre* norsk ili *forsteine* → *gjøre* til stein.

Za prefiksalu derivaciju kauzativnih glagola specifično je to što je u najvećem broju slučajeva zapravo reč o svojevrsnoj „cirkumfiksaciji“, i u švedskoj derivatologiji se ovo posmatra kao kombinovano izvođenje sufiksom i prefiksom (Thorell, 1981: 17, 142). U drugim slučajevima se ovi prefiksi dodaju na već postojeće glagolske osnove⁶, dok se u slučajevima derivacije KG na imensku osnovu dodaju istovremeno i sufiks i prefiks: *for-norsk-e* (*norsk-e), *be-rik-e* (*rik-e).

Izvedenice sa prefiksom *for-* su daleko brojnije od onih sa *be-*. Na ovaj način su izvedeni sledeći kauzativni glagoli:

- (a) od pridevskih osnova: *forarge* (< arg), *forarme* (< arm), *forblinde* (< blind), *fordanske* (< dansk), *fordumme* (< dum), *fordype* (< dyp), *fordyre* (< dyr), *forevige* (< evig), *forfalske* (< falsk), *orfine* (< fin), *forfriske* (< frisk), *forgrove* (< grov), *forhøye* (< høy), *forklare* (< klar), *forkorte* (< kort), *formilde* (< mild), *formørke* (< mørk), *fornorske* (< norsk), *fornye* (< ny), *forringe* (< ring), *forskjonne* (< skjønn), *forsterke* (< sterk), *forsure* (< sur), *forsvenske* (< svensk), *forsøte* (< söt), *fortynne* (< tynn). U nardenim slučajevima dolazi do sistemskog sažimanja prideva na -el i -er ispred finalnog -e: *forbitre* (< bitter), *fordunkle* (< dunkel), *foredle* (< edel), *forenkle* (< enkel), *forsikre* (< sikker), *forsimple* (< simpel).
- (b) od pridevske osnove sa metafonijom vokala: *forlenge* (< lang), *forherde* (< hard)
- (c) od pridevske osnove u komparativu, često supletivne: *forstørre* (< stor), *forynge* (< ung); *forbedre* (< god), *forflere* (< mange), *forverre* (< ille)
- (d) od imeničke osnove: *forbene* (< ben), *forbrødre* (< Pl. brødre), *fordampe* (< damp), *forgasse* (< gass), *forgrene* (< gren), *forgylle* (< gull), *forkulle* (< kull), *forplikte* (< plikt), *forstene* (< sten), *forsølve* (< sølv), *fortrolle* (< troll)

⁶ U slučajevima prefiksальног извођења од глаголских осnova, као dominantна функција се издваја tranzitivizacija (seire>beseire, herske>beherske), а семантички се могу izdvijati 3 главне групе: ablativno značenje код глагола кретања (*forflytte*, *fortrenge*, *fordrive*), terminativno-rezultativno značenje (*forbruke*, *forbrenne*, *forsvinne*) или pejoracija (са konotativnom komponentом pogrešног ili preteranog vršenja radnje: *forsove seg*, *forfalle*, *forspise seg*).

Jedan broj glagola sa javlja u kauzativnom značenju u dva oblika, sa prefiksom i bez njega: *dunkle – fordunkle*, *korte – forkorte*, *styrke – forsterke*, *søte – forsøte*, *tynne – fortytne*.

Pomoću prefiksa *be-* izveden je manji broj glagola od pridevskih i imeničkih osnova, čiji je broj u jeziku već duže vreme konstantan i prefiks se u ovom značenju više ne smatra produktivnim: *befeste* (< fast), *befri* (< fri), *beriktige* (< riktig), *berike* (< rik), *berolige* (< rolig), *bestyrke* (< sterk), *betrygge* (< trygg), *begunstige* (< gunstig); *befolke* (< folk)⁷, *befukte* (< fukt), *begrinne* (< grunn), *bekle* (< klær), *bemanne* (< mann), *beskatte* (< skatt) (up. Næs 1965: 368).

3.2. Kompozicija

Tvorba kauzativnih glagola slaganjem nije do sada bila tema norveških i skandinavskih udžbenika tvorbe reči. Tradicionalno se izdvajaju dva tipa verbalnih složenica: (a) sa jezgrom koje je imenska reč, i (b) sa jezgrom koje je partikula (no. *partikkelverb*) (up. i Faarlund et al. 1997: 80). U prvoj grupi se pod produktivniji model mogu podvesti složenice gde je odredba pridev, a jezgro glagol *gjøre*. Ovako su nastali glagoli *anskueliggjøre* 'razjasniti, osvetliti', *bekjentgjøre* 'upoznati', *bevisstgjøre* 'osvestiti', *bløtgjøre* fig. 'omekšati', *dyktiggjøre* 'pripremiti, ospasobiti', *klargjøre* 'pojasniti', *kunngjøre* 'obznaniti', *latterliggjøre* 'ismejati', *mistenkeliggjøre* 'osumnjiciti', *muliggjøre* 'omogućiti', *nödvendiggjøre* 'učiniti nužnim', *offentliggjøre* 'objaviti', *overflødiggjøre* 'učiniti suvišnim', *rengjøre* 'očistiti', *sannsynliggjøre* 'učiniti verovatnim', *tilintetgjøre* 'uništiti', *tydeliggjøre* 'pojasniti', *vanskeliggjøre* 'otežati', *virkeliggjøre* 'ostvariti'. U ovu grupu možemo uvrstiti i složenice u kojima je odredba imenska reč, a jezgro glagol *legge*: *grunnlegge* 'osnovati', *mørklegge* 'zataniti', *planlegge* 'planirati', *röklegge* 'obaviti dimom', *sammenlegge* 'sklopiti', *skrinlegge* 'otkazati, staviti na stranu', *tilrettelegge* 'prilagoditi', *tåkelegge* 'obaviti maglom', *ødeleggje* 'uništiti', i

⁷ Čini se da prefiks *be-* kod glagola izvedenih od imeničkih osnova izvodi pretežno ornativne glagole, iako ih norveški autori svrstavaju u istu grupu sa deadjektivalima. Talmi, govoreći o odnosu aspektualnosti i kauzativnosti, pominje i tip leksikalizacije značenja „uklanjanja iz kakvog stanja“ (Talmy, 2000: 87). Tako bi se u ovom kontekstu mogli razmatrati i prefiksi *de-* (*des-*, *dis-*) i partikula *av-* (*deaktivere*, *desillusjonere*, *diskreditere*, *avfolke*). Ova analiza svakako zavređuje detaljniju dalju analizu, koja zahteva i detaljnije rasvetljavanje odnosa između kauzativnih glagola s jedne strane, i ornativnih, odnosno privativnih glagola s druge strane.

one se najčešće mogu parafrazirati kao sintagme: *legge grunnlaget til*, *legge i mørke*, *legge planer*, *legge sammen*, *legge til rette*, *legge øde* (up. i leksikalizovane sintagme u 3.3.1.2). Složenim kauzativima pripadaju i glagoli *blankpusse* 'uglancati', *hvitvaske* fig. 'oprati' i *svartmale* fig. 'ocrniti', čije je jezgro već kakav kauzativni glagol (*pusse*, *vaske*, *male*), a odredba označava rezultat. U grupi složenih glagola sa partikulom⁸ ima malo pravih kauzativa (na primer, *blåse opp (ut)* 'naduvati', *flise opp* 'guliti', *utvide* 'proširiti', *utviske/viske ut* 'izbrisati', *innsnevre* 'suziti'). Neki glagoli se javljaju i sa partikulom i bez nje: *myke - myke opp* 'razmekšati', *flate - flate ut* 'izravnati', *friske - friske opp* 'osvežiti'. Mnogi glagoli koji bi se kao takvi u ovu grupu svrstali, vezuju se primarno za partikule *opp* i *ut* i njihovo značenje kompletivnosti, te se postavlja pitanje da li je reč o kauzativnosti ili profilisanju rezultata: *utmagre* 'izgladneti', *utpine* 'istrošiti', *uttære* 'ispostiti', *utlade* 'isprazniti/potrošiti (bateriju)', *utjevne* 'izjednačiti, izravnati', *bruke opp* 'potrošiti', *brenne opp* 'spaliti', *rydde opp* 'raščistiti'.

4. Zaključak

Na osnovu navedenog možemo zaključiti da savremeni norveški jezik pripada grupi jezika sa sinhronijski neproduktivnom morfološkom kauzativizacijom, ali da ipak postoji određena aktivnost ili pak relativna produktivnost u derivaciji kauzativnih glagola od imenskih osnova. Doduše, postavlja se pitanje u kojoj meri se identifikovani slučajevi deriviranih KG mogu uvrstiti u prototipične morfološke kauzative ili su na osnovu kriterijuma nužne produktivnosti morfološkog kauzativa već na periferiji ove kategorije, bliže leksičkom kauzativu. U prilog tome, bez obzira na mogućnost identifikacije prisutne derivacione morfeme, idu nekolike činjenice. Jedna od njih, o kojoj je u ovome radu bilo reči, jeste ta da čak ni faktitivi, iako brojni, nisu predvidivi, već se pre može govoriti o kauzativnom *tumačenju* zasnovanom na semantičkom sadržaju prideva/imenice u osnovi; ovde je reč o polisemičnosti prefiksa i sufiksa, koji nisu nužno kauzativni, te se najčešće ne mogu izdvo-

⁸ Valja imati na umu da se u skandinavistici složenim glagolom smatraju i oni koji se javljaju spojeno sa partikulom (tzv. *fast sammensetning*) i oni kod kojih je partikula odvojena i stoji iza glagola (tzv. *lös sammensetning*): *utgi – gi ut, nedlegge – legge ned, oppta – ta opp*. Postoje slučajevi kada se složeni glagol javlja samo sa spojenom partikulom (*avlyse, oppfatte, utelate*) ili samo sa odvojenom (*komme av, henge sammen, sette opp*). Kada se javlja u oba oblika, značenje može biti isto, slično (najčešće su u pitanju stilske varijacije) i potpuno različito.

jiti nedvosmislena značenjska jezgra (na primer, isti sufiks izvodi kauzative, stative, ornative, sative itd.). Ovaj složeni odnos forme i značenja uspostavlja osnov nekog novog istraživanja, koje bi se detaljnije bavilo problematikom leksikalizacije i gramatikalizacije u kontekstu nejasnih granica kada se i same kauzativne konstrukcije posmatraju kao kontinuum.

Literatura

- Bilandžija, S. (2013). Supkategorizacija verbalnih kauzativnih konstrukcija u norveškom jeziku: analitički kauzativ. *Komunikacija i kultura online*, IV (4), 1–12.
- Bilandžija, S. (2014). *Semantika kauzativnih konstrukcija u norveškom i srpskom jeziku* (neobjavljena doktorska disertacija). Beograd: Filološki fakultet.
- Comrie, B. (1989). *Language universals and linguistic typology. Syntax and morphology*. Chicago: University of Chicago Press.
- Faarlund, J. T., Lie S., & Vannebo, K. I. (1997). *Norsk referansegrammatikk*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Frawley, W. (1992). *Linguistic Semantics*. New Jersey/London: Lawrence Erlbaum Associates.
- Givón, T. (1975). Cause and control: on the semantics of interpersonal manipulation. U J. P. Kimball (prir.), *Syntax and Semantics 4* (str. 59–89). New York: Academic Press.
- Heggstad, L. (1975[1931]). *Norskgrammatikk. Størreutgåve. Faksimileutgåve*. Oslo: Tanum-Norli.
- Kulikov, L. (2001). Causatives. U M. Haspelmath et al. (priredili), *Language Typology and Language Universals* (2. tom, str. 886–898). Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- Moreno, J. C. (1985). Anticausatives: A Typological Sketch. U *Papers from the 21st Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society, II*, str. 172–181.
- Недялков, В.П., & Сильницкий, Г.Г. (1969). Типология каузативных конструкций. У А.А.Холодович (приредио), Типология каузативных конструкций. Морфологический каузатив (с. 5–19). Ленинград: Наука.
- Rackevičiene, S. (2005). Typology of Morphological Causatives in Lithuanian, Finnish and Norwegian. *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* 23: 55–74.
- Rawoens, G. (2007). *Kausativa verbkonstruktioner i svenska och nederländska. En korpusbaserad syntaktisk-semantisk undersökning* (doktorska disertacija). Gent: Universiteit Gent.

- SAG: Teleman, Ulf, Staffan Hellberg & Erik Andersson (1999). Svenska *Akademiens grammatik I-IV*. Stockholm: Norstedts.
- Shibatani, M. (1976). The grammar of causative constructions: a conspectus. U M. Shibatani (prir.), *Syntax and Semantics 6* (str. 1–40). New York: Academic Press.
- Shibatani, M. (2001). Some basic issues in the grammar of causation. U M. Shibatani (prir.), *The Grammar of Causation and Interpersonal Manipulation* (str. 1–22). Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Song, J. J. (2001). *Toward a Typology of Causative Constructions*. München: Lincom Europa.
- Stefanowitsch, A. (2001). *Constructing causation: A Construction Grammar Approach to Analytic Causatives* (doktorska disertacija). Houston: Rice University.
- Talmy, L. (2000). *Toward a cognitive semantics. Vol. II: Typology and Process in Concept Structuring*. Cambridge MA, London: MIT Press.
- Thorell, O. (1981). *Svensk ordbildningslära*. Stockholm: Esselte studium.
- Viberg, Å. (1980). *Kognitiva predikat*. U Å. Viberg, *Tre semantiska fält i svenska och några andra språk* (s. 4–39), SSM-reports 7. Stockholm: Institutionen för lingvistik, Stockholms universitet.
- Vinje, F-E. (1976). *Moderne norsk. Råd og regler for praktisk språkbruk*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Wessén, E. (1965). *Svensk språkhistoria. II: Ordbildningslära*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Wolff, P. (2003). Direct causation in the linguistic coding and individuation of causal events. *Cognition*, 88, 1–48. dostupno na: www.sciencedirect.com
- Wunderlich, Dieter (1997). Cause and the Structure of Verbs. *Linguistic Inquiry*, 28 (1), 27–68. preuzeto sa: <http://www.jstor.org/stable/4178964>

Abstract

ON THE SUBCATEGORIZATION OF CAUSATIVE CONSTRUCTIONS: MORPHOLOGICAL CAUSATIVE IN CONTEMPORARY NORWEGIAN

The morphological causatives have been described and analysed to great extent in linguistic literature on causatives, causative constructions as well as linguistic typology, due to their regularity and productivity. However, this topic has never been thoroughly dealt with concerning contemporary Norwegian, since it is typologically grouped with those languages without systematic and regular morphological marking of causativision. This paper seeks to provide a basic system of the ways in which Norwegian word-formation enables the formation of morphologically marked oppositions, however unpredictable or irregular they may be. The author describes major derivational and compounding mechanisms and elements that may be used in this process.

Keywords: causative construction, morphological causative, contemporary Norwegian, derivation, compounding, factitive, decausative.

Leksikologija s frazeologijom
Lexikologie und Phraseologie

Silvana Simoska*

Hll.-Kyrill-und Method-Universität zu Skopje
Philologische Fakultät „Blaže Koneski“
Mazedonien

IMPERATIVKOMPOSITA IM SPRACHVERGLEICH (DEUTSCH-MAZEDONISCH-SERBISCH)

Wissenschaftlicher Forschungsartikel

UDC 81'366.593'736.11:811.112.2=163.3=163.41

Statt einer Widmung:

Es gibt Professoren, die lediglich forschen können, und solche, die forschen und lehren können, sowie eine rare dritte Kategorie, die nicht nur forschen und lehren, sondern auch „Mensch sein“ können. Prof. Dr. Jovan Djukanović gehört der dritten, vollkommenen Kategorie der Mensch-Professoren an. Ihm gebührt meine hohe Anerkennung und mein aufrichtiger Dank.

Seine Mitwirkung in der Disputationskommission meiner Dissertation an der Universität zu Skopje am 28. 06. 2002 war mir eine besondere Ehre.

In diesem Beitrag geht es um Imperativkomposita im Deutschen, Mazedonischen und Serbischen. Imperativkomposita weisen als Unter- und Randklasse der Komposita (mit einer grenzwertigen Tendenz zu Zusammenrückungen und Satznamen) eine imperativische (Erst)konstituente auf und sind semantisch als Exozentrika einzustufen. Ausgehend vom indoeuropäischen Kontext werden strukturelle sowie semantische Eigenschaften der Imperativkomposita in allen drei Sprachen kontrastiert. Trotz einer diachronischen Blütezeit, die nicht zuletzt auf puristische Impeti und daraus resultierende Lehnbildungsprozesse zurückzuführen ist, werden imperativische Textwörter in Sprachgemeinschaften mit positiver Korrelation zur Volkssprache als expressive Wortspiele immer wieder neu nachgebildet.

Schlüsselwörter: Wortbildung, nichtaktive Wortbildungsmuster, Imperativkomposita, kontrastiver Vergleich des Deutschen, Makedonischen und Serbischen.

* „Hll.-Kyrill-und-Method“-Universität zu Skopje, Philologische Fakultät „Blaže Koneski“, Bul. Goce Delčev 9A, 1000 Skopje, Mazedonien; E-Mail: simoska@ukim.edu.mk

1. Imperativkomposita im indoeuropäischen Kontext

Der Begriff der Imperativkomposita ist in der einschlägigen sprachübergreifenden Wortbildungsliteratur nicht unumstritten. Noch problematischer erweist sich im Sprachvergleich das empirische Wortmaterial, das unter diesem Fachterminus subsumiert wird. Die im Zusammenhang mit den Imperativkomposita zitierte Imperativthese geht auf den französischen Linguisten Darmesteter (1894) zurück. Es ist naheliegend, dass Darmesteter die Imperativthese bzw. den Wortbildungstyp Imperativkomposita zunächst via Belege aus dem Französischen (*coupe-gorge* ‘Halsabschneider’, *rendez-vous* ‘(Liebes)treffen, Zusammenkunft’, *coupe-papier* ‘Brieföffner’, *porte-bagages* ‘Gepäckträger’ u.a.) begründet. Etyma und Vorbilder zu den Imperativkomposita der indoeuropäischen Sprachen lassen sich bereits im Lateinischen (*Vademekum* ‘Leitbuch, Nachschlagewerk, Ratgeber’ < lat. *vade mecum* ‘geh mit mir’; *Rührmichnichtan* ‘Springkraut’ < lat. *noli me tangere* ‘rühr mich nicht an’) belegen. Neuere Untersuchungen zu diesem Gegenstand machen theoretische Einwände geltend und attestieren eine Distanzierung von der Imperativthese bei bestimmten Bildungen. Einigkeit herrscht laut Gather (2001) heute bei der Abgrenzung von Wortbildungen, die unter dem Oberbegriff *citation words* (Becker, 1992) zusammengefasst werden, dass sie im Vergleich zu den echten Verb-Nomen-Komposita, die einen „No Phrase Constraint“ (NPC) aufweisen und bei denen die verbale Komponente als Verbalthema aufgefasst werden kann, Abweichungen darstellen. Den *citation words* bzw. den „worthaften Konstruktionen“ (Gather, 2001: 17) ist gemeinsam, dass sie flektierte Verbformen und eine exozentrische Semantik aufweisen. In welcher Form die Verbkomponente realisiert wird, ist dabei zweitrangig: vgl. *Vergissmeinnicht* (Imperativ), *Binnichts* (1. P. Sg.), *Trautsichnichts* (3. P. Sg.) **Habenichts** (ambige Form: 1.P. Sg. vs. Imperativ) (vgl. Ganther, 2001: 19 unter Berufung auf Becker, 1992: 27). Becker (1992: 27) sieht das Binäritäts- und Rechtsköpfigkeitsprinzip verletzt und ordnet Bildungen des Typs *Vergissmeinnicht* - mit eindeutiger imperativischer Komponente – *stricu sensu* nicht zu den Komposita. Begünstigt werden die relativ strikten und transparenten Delimitationskriterien deutscher Wortbildungarten (Kompositum vs. Nichtkompositum) im Vergleich zu anderen Sprachen durch die hochproduktive Kompositionsfreudigkeit der deutschen Sprache bei binär-kompositionellen Bildungen (solchen mit immediate constituents), bei der gerade Imperativkomposita (im weiteren Sinne, s.u.) nicht zum Neubildungspotenzial gehören.

In diesem Beitrag wollen wir die als Untersuchungsgegenstand bewusst gewählte Unter- und Randklasse der Komposita, die sprachübergreifend als Imperativkomposita bezeichnet werden, wie folgt definieren: Imperativkomposita sind Wortbildungen mit mindestens einer imperativischen Verbkomponente. Diese weite Definition der Imperativkomposita ermöglicht es uns, in diesem Beitrag nicht nur juxtapositionelle Imperativkomposita (Definition s.u.; traditionell auch Zusammenrückungen), sondern auch morphosyntaktisch defekte (Wort)Bildungen miteinzubeziehen, die syntaktisch die Position eines Nomens bzw. Adjektivs einnehmen können, obwohl sie über kein nominales bzw. adjektivisches Zweitglied verfügen. Diese Unterscheidung ist wichtig, da zu den strukturellen Eigenschaften eines Untertyps der Imperativkomposita im Mazedonischen zwei imperativische Verbkomponenten zählen, die als Wortbildungs(end)produkt nominal bzw. auch adjektivisch (attributiv/prädikativ bisweilen auch adverbial) im Satzverband aktiv werden können (vgl. dazu Beispiele aus dem Mazedonischen weiter unten). Der so definierte Wortbildungstyp der Imperativkomposita ist nicht nur für viele indoeuropäische Sprachen charakteristisch (slawische Sprachen (s.u.), Griechisch, Englisch (*breakfast, killjoy, cuthroat, pickpocket, turntable*), Französisch, Italienisch u.a.), sondern lässt sich wohl auch in nichtindoeuropäischen Sprachen, wie z. B. im Mandadrin-Chinesischen, finden (vgl. Chung, 1994: 200-215; Gather, 2001: 26ff.: *hù miàn* ‘protect+face’ = ‘protective mask’).

Imperativkomposita gehören aus synchronischer Sicht zu den nichtaktiven Wortbildungsmustern, d.h. dass sie nicht an aktiven Wortbildungsprozessen beteiligt sind. Die Attestierung einer nichtaktiven Wortbildungspotenz darf allerdings nicht generell als Freibrief für die Blockade imperativischer Neubildungen (Textwörter) gewertet werden. Sprachen mit höherem gesellschaftlichen Stellenwert der Volkssprache, wie z. B. das Mazedonische und Serbische, neigen offensichtlich dazu, insbesondere in schöngestiger Literatur derartige Wortbildungen auch in der Gegenwartssprache in neuem Glanz erstrahlen zu lassen. Solche wortspielerischen Neubildungstendenzen entwickeln nicht nur Sprachkünstler und Schriftsteller, sondern auch Übersetzer mit ausgefeilter idiomatischer Finesse. Ein hervorragendes Beispiel für die Übertragung eines französischen Imperativkompositums mit einem wortbildungsgtreuen zielsprachlichen Pendant ist der Originaltitel des im Jahre 1953 erschienenen Romans von Boris Vian *L'arrache-cœur* (in der deutschen Übersetzung: „Der Herzausreißer“), der ins Mazedonische (von Aco Perovski) und Serbische (von Ivanka Marković) als Вадисрце („jmdm. das Herz

ausreißen/rauben“) übertragen wurde.¹ Die Neubildungspotenz ist auch bei mazedonischen und serbischen Schriftstellern als recht attraktiv einzustufen, vgl. maz. гребидуша („Seelenkratzer“, *Stiefellecker*), разбибол („Schmerzverflüchtiger“) (Gane Todorovski) (Симоска, 2010: 153). Serbische Beispiele s. u. Die ihnen anhaftende Expressivität ist wortbildungsmäßig kaum zu überbieten. Imperativkomposita sind semantisch daher auch den exozentrischen Wortbildungen zuzuordnen. Exozentrizität und Expressivität sind zwei herausragende Eigenschaften, die mit der imperativischen Form des Erstgliedes dieser Bildungen indiziert werden.

2. Imperativkomposita im Deutschen

Der Terminus Imperativkomposita wird in der deutschen Wortbildungsliteratur gemieden (vgl. u. a. Motsch, 2004). Nicht zuletzt deshalb, weil er formal mit den (echten) V+N-Komposita interferiert, sich semantisch jedoch eindeutig von ihnen abhebt. Imperativkomposita (*Hinkefuß*) sind exozentrisch, echte V+N-Komposita (*Wartezimmer*) endozentrisch. Imperativkomposita im oben definierten Sinne interferieren zum anderen mit einer Teilmenge der sog. Zusammenrückungen bzw. Satznamen (bei Gather, 2001 *citation words*), die als Randphänomene in der deutschen Wortbildung behandelt und als offensichtlich nicht regelgeleitete und unproduktive Wortbildungssprozesse bezüglicht werden (vgl. u.a. Gather, 2001: 19). Diese Untergruppe der Imperativkomposita wollen wir in diesem Beitrag als juxtapositionelle Imperativkomposita bezeichnen (vgl. weitere Wortbildungen mit flexionsmorphologischen Restbeständen des Typs *Hohepriester / Hohe Priester* bei Simoska, 2012: 132f.). Imperativkomposita sind im Deutschen u.a. als Folge puristischer Bestrebungen und einer Eindämmung des fremdsprachigen (französischen, lateinischen) Einflusses entstanden. Das juxtapositionelle Imperativkompositum bzw. Satzwort *Stelldichein* ist eine eindeutschende Lehnbildung von Joachim Campe für das franz. *rendez-vous*, das mehrere semantische Alternationen erfahren hat. Ursprünglich ein ‘Militärtreffen’ bezeichnend, entwickelt es sich zu einem ‘romantischen Liebestreffen’ (heute würde das englische *date* das französische Lehnwort wahrscheinlich ersetzen) und kann heute in entromantisierter Form auch als ‘Treffen/Beisammensein’ neutralisiert werden, wie z. B. bei *Stelldichein der Prominenz* ‘Treffen der Prominenz’ (vgl. Симоска, 2009: 173f.). *Rührmichnichtan* (Blume, Mimose) geht

¹ In der kroatischen Übersetzung lautet der Titel des Romans: *Srceder* (‘Herzzerreißer’).

auf das lateinische *noli me tangere* und *Vergissmeinnicht* (Blume) auf das französische *ne-m'oubliez-pas* zurück. Die Referenzklassen Person, Pflanze (*Rührmichnichtan*, *Vergissmeinnicht*, *Wart-ein-bisschen-Strauch* (Akazie)) und Sonstiges (*Mensch-ärgere-dich-nicht* (Gesellschaftsspiel), *Stehaufmännchen* (Spielzeugfigur), *Stelldichein* (Treffen)) scheinen bei den deutschen Imperativkomposita zu dominieren. Da Imperativkomposita universell in erster Linie pejorative Personenbezeichnungen darstellen, werden negative Charaktereigenschaften in den Vordergrund gestellt, vgl. juxtapositionelle (*Taugenichts*, *Tunichtgut*, *Schlagetot* (Raufbold), *Gottseibeius* (Teufel, Satan) sowie kompositionelle Imperativkomposita (*Lästermaul*, *Lästerzunge*, *Plaudertasche*, *Rotznase*, *Schlitzauge*, *Schlitzohr*, *Triesauge*, *Wendehals*, *Quasselkopf*, *Quasselfritze*, *Quasselstrippe*, *Bummelliese*, *Störenfried* (mit n-Fuge) u.a.) sind Belege für die Referenzklasse ‘Person’ im Deutschen. Als onymisches Imperativkompositum lässt sich im Deutschen der männliche Vorname *Fürchtegott* anführen.

3. Imperativkomposita im Mazedonischen

Imperativkomposita nehmen eine Sonderstellung in der mazedonischen Wortbildung ein (vgl. Конески, 2003: 82), da das Mazedonische über keine native endozentrische V+N-Komposita verfügt. Das Mazedonische kann als Sprache mit aktiver Wortbildungspotenz hinsichtlich der Imperativkomposita gewertet werden (vgl. вејкрпа, истрајвек, мавтајдуша, разбивол, клукајсрце (Gane Todorovski), заваритенцере, истурибоза (Vlado Maleski)), obwohl diese Wortkonstruktionen in erster Linie auf diachronische Wortbildungsprozesse zurückzuführen sind. Imperativkomposita kommen im Mazedonischen in drei Strukturtypen vor: 1. binär-kompositioneller Typ $V_{\text{Imp.}} + N$ (вртикан, лапнијаре, варикаша, влечиопинок) und 2. juxtapositioneller Typ (господибраничувай, неранимајко, недајбог/недајбоже, натемаго, сполајти, невртикуќа (Gane Todorovski), (vgl. Симоска, 2009: 174) und 3. einem sehr charakteristischen Strukturtyp $V_{\text{Imp.}} + V_{\text{Imp.}}$ (јавнибодни, паднистани, vgl. Симоска 2010: 152-156). Sie referieren auf die drei Haupt-Referenzklassen: Person (дерикожа, кршикоски, сечиќесе (Taschendieb), лајкучка (weibliches *Lästermaul*), расчепиуста (*Lästermaul*), молчитолчи (heimtükische Person), сечифрлај/кршифрлај (Cepenkov; verschwenderische Person), тепајмајка, расипикуќа, скиниврзи, фатипушти (instabile Person), Tier (вртиопашка, тресиопашка, *клукајдрвец* (Vogel), кршигора (poet. schnelles, starkes Pferd)) und Pflanze (вртипоп, лајкучка (Kamille)).

Unter Sonstiges lassen sich die Bildungen лапниготни, свирипиле, тури-мешај/турајмешај und турипечи anführen, die mazedonische kulinarische Spezialitäten denotieren. Der $V_{\text{Imp.}} + V_{\text{Imp.}}$ -Typ ist offensichtlich innerhalb der slawischen Sprachen nur im Mazedonischen vorzufinden. Sein Verbreitungsgebiet ist die mazedonische Volkssprache. In der Regel werden zwei verschiedene Verbimperative konkateniert (vgl. im Italienischen *fuggifuggi* (re-duplizierter Imperativ)). Mazedonische Imperativkomposita des dritten Typs weisen auch eine morphosyntaktische Besonderheit auf, sie können sowohl nominal als auch adjektivisch (attributiv/prädikativ/adverbial) in Erscheinung treten (vgl. ebenso im Altgriechischen, Gather, 2011: 25; Andriotis, 1939: 99f.).

Молчитолчи дојде. (nominal)

Toj е молчитолчи. (prädikativ)

Toj работи молчитолчи. (adverbial)

Nicht nur die Homonymie hinsichtlich der janusköpfigen syntaktischen Verwendung, sondern auch hinsichtlich der Kompositionsglieder ist typisch für imperativische Wortbildungen. Die Imperativkomponente ist bei Wortbildungen insbesondere bei personellen Referenten ein Marker für tiefgründige psychoanalytisch motivierte Anomalien. Gather spricht in diesem Zusammenhang von einem enunziativen Potenzial (Gather, 2011: 24) bei den „unechten Verb-Nomen-Komposita“, die wir als Imperativkomposita bezeichnen. Es handelt sich um Borderline-Personen, die als solche identifiziert, neutralisiert und vom Volke versprachlicht worden sind. Imperativkomposita sind im Mazedonischen auch bei toponymischen Wortbildungen vertreten: Подржикоњ (Dorf bei Kriva Palanka; „Haltepferd“), Скочивир.

4. Imperativkomposita im Serbischen

In der serbischen Fachliteratur sowie in serbischen Grammatiken (vgl. Станојчић, 2010: 231), werden Imperativkomposita als *императивне сложенице* bezeichnet und sind eine fest etablierte Wortbildungs(unter)art der Komposition innerhalb der serbischen Wortbildung. Das Serbische weist, so wie die meisten indoeuropäischen Sprachen und im Unterschied zum Mazedonischen, in erster Linie Imperativkomposita des binär-kompositionellen Typs $V_{\text{Imp.}} + N$ auf: *чепидлака* (Haarspalter), *тужибаба* (Petze, Verräter), *висибаба* (Schneeglöckchen). Imperativkomposita des juxtapo-

sitionellen Typs sind verschwindend gering vertreten: *недајбог*. Die janusköpfigen $V_{\text{Imp.}} + V_{\text{Imp.}}$ scheinen im Serbischen bis auf *трчилажи /трчилажа* nicht vertreten zu sein. Auch die serbischen Imperativkomposita denotieren in erster Linie die Referenzklassen: Person (*гуликојса, сецикеса, распикућа* (‘човек који расипа и узалуд троши стечено, не води рачуна о кући’ (Станојчић, 2010: 232) (Verschwender), *варимесо, вадивек, газиблато, газивода, испичаша, испичутура* u.a.), Tier (*кљујдребо* ‘птица која кљује дрво’ (Станојчић, 2010: 232) (Specht)) und Pflanze (*висибаба* ‘цвет који је налик на бабу која виси’ (Станојчић, 2010: 232) (Schneeglöckchen)). Unter Sonstiges können folgende Imperativkomposita des Serbischen angeführt werden: *разбибрига*. Was die Produktivität anbelangt, sind serbische Imperativkomposita volkssprachlich konnotiert und somit im modernen Serbisch nur in bestimmten - in erster Linie - literarischen Texten vorzufinden. Von einer Neubildungspotenz kann nur in Ausnahmetextsorten (Belletristik, Poesie) gesprochen werden. Das Paradigma der Imperativkomposita gilt generell als abgeschlossen. Sporadische Neuschöpfungen bzw. Analogiebildungen in belletristisch-poetischen Textsorten sind davon ausgenommen, vgl. *чинилуда* (Obradović) ‘који се чини лудим, а заправо није, тј. претвара се’ (Милановић, 2012: 664); *грабинерца* ‘перца, која (највише) грабе’, *мрсигласи* ‘нејасни гласови, гласови не лако разумљиви’, *пловицвети* ‘цветови који плове’ (Marković Koder) (Милановић, 2012: 666) u.a. Imperativkomposita sind im Serbischen auch bei onymischen Wortbildungsorten vertreten: *Вртукана, Племикоса, Попивода*.

5. Schlussfolgerungen

Der in der aktuellen Literatur kontrovers diskutierte Kompositionstyp, der schon bei Darmesteter unter der Nomenklatur *Imperativkomposita* geführt wird, wurde in diesem Beitrag kontrastiv im Wortbildungssystem des Deutschen, Mazedonischen und Serbischen untersucht. Unter Imperativkomposita wurden in diesem trilateralen Beitrag drei Typen von imperativischen lexikalischen Einheiten subsumiert, die folgende strukturellen Marker aufweisen. Bei dem kompositionellen Typ der Imperativkomposita ($V_{\text{Imp.}} + N$) ist das verbale Erstglied als Imperativform realisiert, das Zweitglied ist ein Nomen (*Wendehals* (dt.), *вртукана* (maz. u. serb)). Der juxtapositionelle Typ der Imperativkomposita (traditionell auch: imperativische Satzwörter oder Zusammenrückungen genannt) weist ein imperativisches (Kompositions)glied einer univerbierten syntaktischen Gruppe auf (*Tunichtgut* (dt.), *неранимајко*

(maz.), *недајбог* (serb.)). Die Position des imperativischen Gliedes ist dabei variabel bzw. syntaktisch bedingt. Der dritte Typ von Imperativkomposita ($V_{\text{Imp.}} + V_{\text{Imp.}}$), der offensichtlich nur im Mazedonischen ausgebaut ist, zeichnet sich durch zwei imperativische Kompositionsglieder aus (*молчилоччи*, *паднистани*). Die bereits im Indoeuropäischen belegten Imperativkomposita stellen ein exozentrisches Wortbildungsmuster *par excellence* dar. In allen drei hier untersuchten Sprachen handelt es sich um Wortstrukturen, deren Wortbildungssemantik über die Semantik des Zweitgliedes hinausgeht. Es werden Referenten denotiert, die oberflächenmäßig nicht expliziert werden. Der exozentrische Charakter bzw. der Verschleierungseffekt wird durch die imperativische Verbform dieser Wortbildungen perpetuiert. In allen drei Sprachen werden insbesondere Personen mit besonderen psychischen wie physischen Auffälligkeiten sowie Tiere und Pflanzen (sozio)linguistisch gebrandmarkt, sporadisch sind auch weitere Referenzklassen vertreten.

Literatur:

- Becker, T. (1992): Compounding in German. *Rivista di Linguistica* 4/1, 5–36.
- Gather, A. (2001): *Romanische Verb-Nomen-Komposita. Wortbildung zwischen Lexikon, Morphologie und Syntax*. Tübingen: Narr.
- Motsch, W. (2004): *Deutsche Wortbildung in Grundzügen*. New York/Berlin: de Gruyter.
- Simoska, S. (2012): *Gesundfutter statt Schnellgerichte. Neues zum alten Kompositionsmodell der deutschen Sprache*. Skopje: Hil.-Kyrill-und Method-Universität.
- Конески, К. (2003): *Зборообразувањето во современиот македонски јазик*. Скопје: Филолошки факултет во Скопје.
- Милановић, А. М. (2012). *Стилски аспект творбе тзв. императивних сложеница у српској романтичарској поезији*. У Р. Драгићевић (главни ур.), Творба речи и њени ресурси у словенским језицима (стр. 663-674). Београд: Филолошки факултет – Чигоја штампа.
- Симоска, С. (2009). Егзентрични зборообразувања. Обид за индукција на универзални признаци. *Македонски јазик*, година LX, 157-178.
- Симоска, С. (2010). *Контрастивни проучувања. Сложени именки во германскиот и во македонскиот јазик*. Скопје: Филолошки факултет во Скопје.
- Станојчић, Ж. С. (2010). *Граматика српског књижевног језика*. Београд: Креативни центар.

Abkürzungen und Symbole:

$V_{\text{Imp.}}$ - N: Imperativkompositum - Imperativ + Nomen

$V_{\text{Imp.}} + V_{\text{Imp.}}$: Imperativkompositum - Imperativ + Imperativ

↑ - zitiert nach

dt. – deutsch

franz. – französisch

lat. - lateinisch

mak. – makedonisch

poet. – poetisch

serb. – serbisch

Резиме

ИМПЕРАТИВНЕ СЛОЖЕНИЦЕ У НЕМАЧКОМ, МАКЕДОНСКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Императивне сложенице су посведочене већ и у ие. прајезику и остале су очуване у великом броју живих ие. језика, али се могу наћи и у неиндоевропским језицима, нпр. у мандаринском кинеском. Треба истаћи да се наведени тип творбе у синхронијском језичком пресеку не сматра продуктивним у системском смислу. Упркос наведеном се не може прећебрегнути чињеница да се императивне сложенице и у македонском и у српском језику и данас творе у смислу стилски маркираних лексичких иновација, често окзионалног карактера, вероватно јер се код оба од наведених језика и данас уочава висок степен корелације са народним стваралаштвом. Императивне сложенице заступљене у овом чланку су углавном познате у свим анализираним језицима, дакле у немачком, македонском и спрском. Њихова специфичност је и у томе што своје порекло воде из дијасистема народног језика и што се сматрају у највећем броју случајева архаичним. Императивне сложенице су заступљене у три структурна модела. 1.) композициски модел: глагол-императив и именица ($V_{\text{Imp.}}\text{-N}$) - у свим наведеним језицима; 2.) јукстапозицијски модел - у свим наведеним језицима и 3.) посебан императивни модел: глагол-императив и глагол-императив ($V_{\text{Imp.}}\text{-}V_{\text{Imp.}}$) који је искључиво заступљен и разпрострањен у македонском језику. Семантика императивних сложеница може се универзално окарактерисати као експресивно-егзоцентрична тако да референтне класе на које упућују ове лексеме нису експлициране на површини, тј. не кореспондирају са другом компонентом формације. „Референти у замагљеној форми“ су углавном особе са првенствено психичком или физичком специфичношћу, као и животиње и биљке са маркантним спољашњим особинама, док су остale референтне класе мар-

гинално заступљене. Императивне сложенице, као уосталом и све егзопримитивне сложенице, представљају језичке метаморфозе маркантних особина психичког (унутрашњег) и физичког (спољашњег) порекла референата.

Кључне речи: творба речи, непродуктивни обрасци творбе речи, имевативне сложенице, контрастивна анализа немачког, македонског и српског језика.

Dragana M. Đorđević*

Univerzitet u Beogradu, Filološki fakultet
Srbija

BANALIZACIJA SPORTSKE TERMINOLOGIJE U ARAPSKOM PUBLICISTIČKOM FUNKCIONALNOM STILU

Originalan naučni rad

UDC 811.411.21‘06‘276.6:070.446

Jedna od najspecifičnijih odlika publicističkog funkcionalnog stila na leksičko-terminološkom planu jesu leksičko-stilski slojevi kao posledica socio-lingvističkog fenomena *leksičke/terminološke banalizacije*, upotrebe stručne terminologije van naučno-stručnog konteksta. Kod banalizacije jezika dolazi do svojevrsnog terminološkog prečišćavanja jer banalizovani deo „tehničkog“ vokabulara zadržava samo one termine koji imaju najveću sposobnost pokrivanja i koji imaju široku, neretko globalnu upotrebu. Analizom termina ekscerpiranih iz pisanih tekstova sportskog novinskog i analitičkog žanra, utvrdili smo da se banalizacija sportske terminologije u arapskom publicističkom stilu ispoljava najpre kao: učestalo skraćivanje formalne terminologije nastale kompozicijom u širem smislu; česta upotreba internacionalizama; uvođenje kolokvijalizama pod uticajem govornih varijeteta; prisustvo dubleta. Na to neposredno utiču medijum, tema i komunikativna funkcija tekstova, kao i postojanje sociolingvističkog fenomena diglosije.

Ključne reči: sportska terminologija, savremeni standardni arapski jezik, banalizacija, terminološki varijeteti, međujezičko pozajmljivanje, diglosija, publicistički funkcionalni stil.

1. Uvod

Publicistika „prati i analizira aktuelne pojave i probleme svakodnevnog života u konkretnim socijalnim uslovima“ (Tošović, 2002: 299), pri čemu snažno utiče na javno mnenje i aktivnosti institucija, organizacija i pojedinaca. Osnovu publicističkog funkcionalnog stila čini standardni jezik, a

* Filološki fakultet u Beogradu, Studentski trg 3, 11000 Beograd, Srbija; e-mail: dragana.djordjevic@fil.bg.ac.rs.

tekstovi koji pripadaju ovom stilu imaju izrazitu referencijalnu, tačnije informativnu funkciju, pri čemu se težište stavlja na semantičku informaciju. Bitne karakteristike publicističkih tekstova obuhvataju aktuelnost, skretanje pažnje na ono o čemu se saopštava, senzacionalističko saopštavanje tekstova i operativnost (Tošović, 2002: 299 i 303–305).

Publicistički funkcionalni stil, koji u užem smislu obuhvata publicistiku, novinarstvo i filmsku delatnost, poseduje raznovrsne podstilove i žanrove. Podstilovi obuhvataju: monografsko-publicistički i novinarski podstil (novinski stil i stilovi dokumentarnih filmova, radijskih i televizijskih emisija). Žanrovska posmatrano, publicistički stil obuhvata veliki broj pismenih i usmenih žanrova. Pismeni žanrovi su vest, članak, uvodnik, pismo, prikaz, pregled, feljton, hronika, izveštaj i slično, a usmeni žanrovi uključuju javni nastup, govor, referat i razgovor (Tošović, 2002: 299–302). Publicistički funkcionalni stil se može klasifikovati i prema načinu obrade i predstavljanju materijala, što je najrelevantnija klasifikacija za naš rad. Na osnovu tog kriterijuma se razlikuju: informativni, analitički, književnopublicistički, enigmatski i stripovni podstil (Tošović, 2002: 310). Sportski informativni podstil izdvaja se u odnosu na ostale vidove publicističkog teksta u pogledu tema kojima se bavi i sve češće nema samo informativnu, već i zabavnu ulogu, na šta ukazuje i Bird:

Although the main purpose of much newspaper sports coverage is to inform the reader, it is not really so straightforward. Increasingly sports coverage in newspapers involves gossip, intrigue, the personal lives of the stars – in other words a good deal of sports coverage is more concerned with entertainment than information (Beard, 1998: 85).

Osnovni žanr publicističkog funkcionalnog stila jeste novinski, a za proučavanje sportske terminologije u publicističkom funkcionalnom stilu u savremenom standardnom arapskom jeziku kao relevantne smo izdvojili informativni (članak, pregled pisanja štampe, saopštenje, intervju, izveštaj i tome slično) i analitički podstil (uvodnik, komentar i tome slično). Stoga novinski žanr sa sportskim izveštajem, sportskim komentarom i sportskom kolumnom čine okosnicu našeg istraživanja leksičko-terminoloških svojstava pisanih tekstualnih realizacija jezika sporta u okviru arapskog sportskog publicističkog stila. Termini su ekscerpirani iz pismenih publicističkih tekstova na pretraživom onlajn korpusu arapskog jezika *arabiCorpus* (<http://arabiccorpus.byu.edu/>). Korpus inače sadrži pet glavnih kategorija ili žanrova: novine, moderna književnost, neknjiževni tekstovi, egipatski dijalekat i premoderni je-

zik. Što se dnevnih novina tiče, obuhvata sledeće listove: *al-Misrī al-yawm* (Egipat) iz 2010. godine sa 13880826 reči, *al-Tawra* (Sirijska) sa 16153918 reči, *al-Taġdīd* (Maroko) iz 2002. sa 2919782 reči, *al-Waṭan* (Kuvajt) iz 2002. sa 6454411 reči, *al-Gād* (01, Jordan) iz 2010. i 2011. sa 19234228 reči, *al-Gād* (02, Jordan) iz 2010. i 2011. sa 19628088 reči, *al-'Ahrām* (Egipat) iz 1999. sa 15892001 reči, *al-Hayāt* (London) iz 1997. sa 19473315 reči, *al-Hayāt* (London) iz 1996. sa 21564239 reči i kolumna *Šūrūq* (Egipat) sa 2067137 reči. U radu smo koristili ZDMG transkripciju za beleženje arapskih primera.

2. Teorijski okviri proučavanja

Jedna od najspecifičnijih odlika publicističkog stila na leksičko-termi-nološkom planu jesu leksičko-stilski slojevi koje, prema mišljenju Tošovića, određuju i ograničavaju njegovi žanrovi (Tošović, 2002: 316–317). Kao i kod sportskog naučnog funkcionalnog stila, kod tekstova koji pripadaju sport-skom publicističkom funkcionalnom stilu jedna od najupečatljivijih leksičkih karakteristika jeste prisustvo znatnog broja termina, s tim što oni pripadaju različitim leksičko-stilskim slojevima.

Ovakvo „raslojavanje“ specijalnog jezika i terminologije jeste posledica sociolingvističkog fenomena *leksičke/terminološke banalizacije* koja predstavlja „društvenu manifestaciju jezičkog prilagođavanja“ (Schrobilgen, 2010: 14). Leksička, to jest terminološka banalizacija očituje se kao „drugi jezik koji je iznikao iz ‘tehničkog’ jezika kako bi obezbedio širu difuziju informacija koje su relevantne za taj iskustveni domen putem određenog jezika“ (Galisson, 1978: 9)¹ i javlja se kad god u svakodnevnom kontekstu govorimo o specijalizovanim temama (Cabré, 1999: 63), to jest kada je tekst namenjen široj, neekspertskoj publici.

Ideja banalizacije jezika, čiji je začetnik francuski lingvista Robert Galisson (Robert Galisson), podrazumeva razlikovanje dva tipa terminologija. Prvi tip je „tehnički“ i koriste ga samo stručnjaci. Drugi tip je „banalizovan“, jer reč o terminologiji koju koristi šire društvo kako bi moglo da funkcioniše u okviru date specijalizovane oblasti i u okviru medijuma u kojem se javlja (Schrobilgen, 2010: 24; Cabré, 1999: 63). Takođe, banalizovan jezik predstavlja plod jedinstvene situacije, plod jezičkog kontakta u okviru kojeg se tehnički jezik nastao u stranom jeziku, jeziku-davaocu, takoreći kalemi na

¹ Citirano prema W. Schrobilgen, W. M. 2010. *Italian Internet Terminology: A corpus-based approach to banalised language*. Neobjavljena doktorska disertacija. Toronto: University of Toronto, str. 24.

jezik-primalac (Schrobilgen, 2010: 189). Na taj način kod banalizacije jezika dolazi do svojevrsnog terminološkog prečišćavanja jer banalizovani deo „tehničkog“ vokabulara zadržava samo one termine koji imaju najveću sposobnost pokrivanja i koji imaju široku, neretko globalnu upotrebu.²

Uz to, u publicističkim, a naročito novinskim tekstovima, upotreba ekspresivno-emocionalne leksike nije retkost. To naročito važi za opise sportskih događaja kada novinari neretko pribegavaju specifičnim leksičko-terminološkim izborima kako bi preneli uzbudjenje publike i/ili sopstveno uzbudjenje. Kako je okosnica svakog sportskog događaja borba, sportski novinari svojim pisanjem, koje se odvija u tri faze, kao uvod, dokumentovanje i procena, treba da pomognu čitaocima da osete isto uzbudjenje kao da su sami prisustvovali dotičnom sportskom događaju (‘Abu Zayd, 1986: 78–79).

Osnovu arapskog publicističkog stila takođe čini standardni jezik. To je savremeni standardni ili savremeni književni arapski jezik (eng. *Modern Standard Arabic – MSA* ili *Modern Literary Arabic – MLA*), što je termin kojim se u lingvističkoj arabistici na Zapadu naziva savremeni potomak klasičnog arapskog jezika „s atributima osavremenjene standardizovanosti“ (Tanasković & Mitrović, 2005: 13). Nastao je u XIX veku i predstavlja „unifikovan i kodifikovan panarapski varijetet“ koji se koristi za „sve vidove pisanja u arapskom svetu, a danas, u svom govorenom obliku, dominira radio-talasima i televizijskim kanalima u svakoj arapskoj zemlji“ (Holes, 2004: 5).

Za arapsko govorno područje karakteristična je i diglosija, zbog koje se „na nivou čitave jezičke zajednice istovremeno i paralelno u komunikaciji upotrebljavaju tzv. govorni i tzv. književni/standardni jezik, ’viši’ i ’niži’ varijetet, pri čemu je između ovih idioma izvršena prilično jasna funkcionalna distribucija oblasti, odnosno sfera upotrebe“ (Tanasković & Mitrović, 2005: 13). U jezičkoj praksi postoje i brojni „prelazni varijeteti i registri“ između dva glavna, a njihova upotreba je uslovljena sociolingvističkim faktorima kao što su govorna situacija i obrazovanje govornika (Tanasković & Mitrović, 2005: 13–14).

Stoga je i odnos između jezika i medija u arapskom jeziku posebno je složen, isprepletan i zanimljiv:

Two major forms of Arabic characterize these communities: one is the spoken everyday language of communication (‘*āmmiyya* ‘vernacular/colloquial/dialect’), which is also written in certain contexts, the other a literary variety which is the medium of written

² O glavnim obeležjima banalizovane fudbalske terminologije u francuskom jeziku videti kod V. Šrobilgen (Schrobilgen 2010: 24–25).

communication and is also spoken in some formal contexts (*fuṣḥā* “lit: eloquent, literary”/standard). The two varieties differ in linguistic form, manner of acquisition, function or use, and social meaning/value (Eid, 2007: 403–404).

Inače, uloga jezika arapskih medija je od neprocenjivog značaja za razvoj arapskog i sa pravom se naziva „dominantnim primarnim proizvodačem jezika po izobilju i uticaju“, jer „nijedan drugi oblik arapskog nije toliko raširen i toliko dostupan publici u regionu“ (Ryding, 2010: 219). Ista autorka ističe da jezik arapskih medija ima centralnu ulogu u stvaranju „standarda javne upotrebe pisanog jezika“ i značaja u međusobnim uticajima između te vrste pisanog registra i drugih varijeteta i registara govornog arapskog (Ryding, 2010: 219-220).

Analiza ekscerpiranih termina će ukazati na glavne faktore koji utiču na pojavu leksičko-terminoloških varijeteta u arapskom sportskom informativnom i analitičkom podstilu kao i na načine na koje se oni ostvaruju.

3. Analiza sportske terminologije u tekstovima arapskog publicističkog stila

Za tekstove arapskog sportskog informativnog i analitičkog podstila, kao i za druge tekstove sportskog publicističkog stila, karakteristično je prisustvo većeg broja stručnih termina čiji je prvenstveni zadatak da na adekvatan način ispune informativnu funkciju teksta. Tematsko i sadržinsko usmerenje sportskih informativnih i analitičkih tekstova utiču na sužavanje tematskog i konceptualnog opsega terminosistema koji se koristi, te su najprisutniji termini koji se odnose na nazine sportova, nazine i etape takmičenja, sportske organizacije, najvažnije poteze u igri, pozicije igrača, poene, golove, prekršaje i tome slično. Na primer:

- imtalak al-kura* – „posedovati (lopto)“;
- dawriyy* – „liga“;
- niṣf nihā’iy* – „polufinale“;
- (darba) rukniyya* – „korner“;
- hāris (al-marmā)* – „golman“;
- darba sāhiqa* – „smeč“;
- dīrbī* – „derbi“;
- sibāḥa al-dūlīn* – „plivanje leptir stilom“;
- mīdāliyya* – „medalja“;

FĪBĀ = al-Ittiḥād al-duwaliyy li kura al-salla – „FIBA“, „Međunarodna košarkaška federacija“;

FĪFA = al-Ittiḥād al-duwaliyy li kura al-qadam – „FIFA“, „Međunarodna fudbalska federacija“.

Što se tiče načina na koje su takvi termini izvedeni, najčešće su prisutni termini nastali kompozicijom u širem smislu – građenjem terminoloških sintagmi, kao i međujezičkim pozajmljivanjem, što se inače uklapa u opšte karakteristike sportske terminologije u standardnom arapskom jeziku.³

Gradjenje terminoloških sintagmi kao vid kompozicije predstavlja izuzetno značajan formalno-semantički izvor termina u arapskom uopšte. S druge strane, slivanje/kontaminacija kao proces građenja termina nema značajnu ulogu u građenju sportske terminologije u savremenom standardnom arapskom jeziku. Teminološke sintagme u arapskom sportskom informativnom podstilu često se javljaju u skraćenom vidu, a to je direktna posledica praktičnog ostvarivanja principa jezičke ekonomije (Beard, 1998: 51) i potrebe za konciznijim izražavanjem u publicističkom stilu, ali i neformalnije upotrebe stručne terminologije uopšte, jer se novinari približavaju načinima na koje njihovi čitaoci koriste sportsku terminologiju. Na primer:

al-kura < kura al-qadam – „fudbal“;

al-ṭā'ira < al-kura al-ṭā'ira – „odbojka“;

raqam < raqam qiyāsiyy – „rekord“;

al-ṣā'ida < lakma al-ṣā'ida – „aperkat“;

wasaṭ < lā'ib wasaṭ – „centar“, „igrač sredine terena“, „vezni igrač“;

wasaṭ < wazn al-wasaṭ – „velter kategorija“;

iḥtiyāṭiy < lā'ib iḥtiyāṭiy – „rezervni igrač“, „rezerva“;

al-ğazā' < darba al-ğazā' – „penal“, „kazneni udarac“;

rukniyya < darba rukniyya – „korner“, „udarac sa ugla“;

ḥāris < ḥāris al-marmā – „golman“.

Međujezičko pozajmljivanje u oblasti sportske terminologije predstavlja mehanizam od izuzetnog značaja za proširivanje tog terminosistema. Abdulfatah (Nabil M. S. Abdelfattah) to objašnjava činjenicom da se mediji u Egiptu, na primer, u najvećoj meri oslanjaju na preuzimanje vesti iz stranih,

³ O ukupnoj zastupljenosti metoda građenja termina u proučavanom korpusu arapske sportske terminologije videti Tabelu 7 kod D. Đorđević (Đorđević, 2014: 330).

zapadnih agencija. Uopšteno, novinarstvo je od nastanka u intenzivnom kontaktu sa zapadnoevropskim jezicima, a prevodenje je glavni izvor neologizama i novih stilističkih trendova u pisanju (Abdelfattah, 1996: 133–134). Da je ta pojava raširena i van Egipta, potvrđuju Husein i Zugul (R. F. Hussein, M. R. Zughoul) kada govore o jordanskoj štampi: „Most of the sport terms in Arabic came from English, especially the names of different sports“ (Hussein & Zughoul, 1993: 245–246).

Osim toga, treba imati na umu da se u savremenom dobu konceptualizacija i imenovanje novih kategorija najčešće dešava u engleskom jeziku koji na taj način postaje glavni izvor primarnog formiranja termina. Samim tim, engleski ostvaruje i najveći uticaj na ostale jezike prilikom sekundarnog formiranja termina jer je postao glavni jezik davalac (Temmerman, 2000: 235). To svakako važi za sportsku terminologiju u arapskom jeziku jer se za kolevku modernog sporta uzima Engleska gde su u XIX veku definisana prva pravila modernih sportskih disciplina.

U arapskom informativnom i analitičkom sportskom podstilu često su prisutni internacionalno prepoznatljivi termini sa globalnom upotrebom, iako mahom ne pripadaju takozvanom tehničkom vokabularu, to jest standardizovanoj sportskoj terminologiji. Ti termini pokrivaju širok spektar značenja, od naziva sportova, vrste i etape takmičenja, do naziva poteza, pozicije igrača i tome slično. Na primer:

- mūndiyāl* – „Mundijal“, „svetsko prvenstvo“ < španski: *Copa mundial* – „Svetски fudbalski kup“, „Svetско prvenstvo u fudbalu“;
- 'ūfsayd / 'ūfsāyd* – „ofsajd“ < engleski: *offside*;
- fullī būl / fūlī būl* – „odbojka“ < engleski: *volley ball*;
- 'iskwāš* – „skvoš“ < engleski: *squash*;
- bīsbūl / bāysbūl* – „bejzbol“ < engleski: *baseball*;
- al-birūnziyya / al-birūnz* – „bronza“, „bronzana medalja“ < engleski: *bronze*;
- mīdāliyya* – „medalja“ < francuski: *médaille*;
- al-taktīk* – „taktika“ < engleski: *tactics* / francuski: *tactique* – „taktika“;
- fāwil* – „faul“, „prekršaj“ < engleski: *fault*;
- al-blāy 'ūf* – „plejof“ < engleski: *playoff*;
- rālī* – „reli“ < engleski: *rally*.

Jordanski istraživači Husein i Zugul utvrdili su da u jordanskoj štampi prednjače pozajmljeni sportski termini poput: *'ūlimbiyy* – „olimpijski“, *'iskwāš* – „skvoš“, *mīdāliyya* – „medalja“, *al-birūnz* – „bronza“, *tinis* – „tenis“,

ğūdū – „džudo“, *al-kārātīh* – „karate“, *būlīng* – „kuglanje“ i *biliyārd* – „bilijar“ (Hussein & Zughoul, 1993: 246).

U arapskom sportskom terminosistemu inače je raširena pojава terminoloških dubleta, па тако и код већине globalno prepoznatljivih termina. Dubletnost se javlja као posledica више фактора који сенеретко преличу, а најважнији су: 1. паралелна употреба термина страног и домаћег porekla (*al-mündiyāl* = *ka's al-'ālam* – „svetsko првенство“; *'ūfsayd/'ūfsāyd* = *al-tasallul* – „ofsajd“; *haṭa'* = *fāwil* – „prekršaj“; „faul“); 2. употреба разлиčитих метода за грађење термина (*'al-'āb ġāmī'iyya* = *yūnīfīrsiyād/'ūnīfīrsiyād* – „univerzijada“; *kura al-ṭāwula/kura al-minḍadda* = *tinis al-ṭāwula* – „stoni tenis“; *kura al-midrab* = *al-tinis* = *al-tinis al-'arḍiy* – „tenis“); 3. razlike u grafiji pozajmljenica (*al-ğumbāz* = *al-ğunbāz* – „gimnastika“; *al-ğimnāstik* = *al-ğimnāstik* – „gimnastika“; *yūnīfīrsiyād* = *'ūnīfīrsiyād* – „univerzijada“); 4. употреба adaptiranih pozajmljenica разлиčitog porekla (*biliyārd* – „bilijar“ < engleski: *billiards* = *biliyārdū* < italijanski: *biliardo*; *ğūdū* – „džudo“ < engleski: *jūdō* < japanски: *jūdō* = *ğīdū* – „džudo“ < francuski: *judo* < japanski: *jūdō*); 5. oslanjanje на разлиčiti izgovor prilikom adaptacije pozajmljenica (*bīsbūl* = *bāysbūl* – „bejzbol“ > engleski: *baseball*; *fītāmīn* = *faytāmīn* – „vitamin“ > engleski: *vitamin*); 6. употреба разлиčitih термина истог porekla (*rakla ġazā'* = *darba ġazā'* – „penal“; *al-dawr qabl al-nihā'iyy* = *al-dawr nisf al-nihā'iyy* – „polu-finale“; *al-istīhwād 'alā al-kura* = *al-hiyāza 'alā al-kura* – „posed lopte“); 7. regionalna leksičko-terminološka varijantnost (*karlink* (Irak, Sirija) / *kīrlīng* (Egipat) – „karling“, „kerling“; *al-tazalluġ 'alā al-mā'* (Egipat, Liban) = *rukūb al-mawġ* (Maroko) – „jedrenje“; *ğūdū* (Arapski istok) = *ğīdū* (Arapski zapad) – „džudo“).

Regionalna leksičko-terminološka varijantnost, која dodatno usložnjava појаву terminološke dubletnosti, posledica је разлиčitih фактора, међу којима се као најважнији ističu uticaj dijalekata, uticaj stranih jezika и nedovoljna jezička razmena међу arapskim zemljama (Ibrahim, 2009: 172-173; Gamal, 2008: 96). Naši primeri ово потврђују, као и то да pozajmljenice i *ad hoc* transkripcije stranih reči „често iskazuju regionalne varijacije koje su odraz lokalne fonologije“ (Badawi et al., 2007: 17), односно uticaj dijalekatskog изговора i образovanja korisnika (Qinai, 2000: 11).

Uz то, u novinskim izveštajima neretko se koriste i pozajmljenice које imaju „glamurozan prizvuk“ (Abdul-Raof, 2001: 91). To važi i za arapske sportske novinske tekstove где se uz prethodno navedene primere sreću i pozajmljenice попут:

al-Barsā – „Barsa (nadimak FK Barselona)“ < katalonski: *Barça*;

- al-Blūgrānā* – „Blaugrana (nadimak FK Barselona)“; „plavo-(tamno) crvena“ < katalonski: *Blaugrana*;
- al-Nīrātzūrī* – „Nerazuri“; „crno-plavi (nadimak fudbalskog kluba Inter)“ < italijanski: *Nerrazzuri*;
- al-kāltshū* – „italijanska prva liga“; „italijanska Serija A“; „kalčo“ < it. *calcio* – „fudbal“, doslovno: „šutiranje“;
- ka's sūbir* – „Super kup“ < engleski: *Super Cup*;
- fīnal = fāynal* – „finalna utakmica“; „finale“ < engleski: *final match, final game*;
- fāynal fūr* – „Fajnal for“ < eng. *Final four* – „poslednja četiri tima u plejofu“;
- fāynal sīks* – „Fajnal siks“ < eng. *Final six* – „poslednjih šest timova u plejofu“.

S obzirom na već pomenuti sociolingvistički fenomen diglosije na arapskom govornom području, (terminološki) kolokvijalizmi imaju zapaženo mesto u arapskom sportskom informativnom podstilu. Prema Abdulazizu ('Abd al-'Azīz), upotreba kolokvijalizama jedna je od osobnosti novinskog jezika, pri čemu taj autor izdvaja sportsku kolumnu kao vrstu teksta u kojoj je to izrazita karakteristika. U vezi sa tim on primećuje da su neki kolokvijalizmi stekli „specijalna tehnička značenja tako da ih je teško izbeći“ ('Abd al-'Azīz, 1978: 26). U takve spadaju, na primer, pozajmljenice koje su ušle preko dijalekata: *mündiyāl* – „Mundijal“, „svetsko prvenstvo“, *'ūfsayd / 'ūfsāyd* – „ofsajd“, *kāltshū* – „italijanska prva liga“, „italijanska Serija A“, „kalčo“, *fāwil* – „faul“, „prekršaj“, *iskwāš* – „skvoš“ i drugi. Osim toga, Abu Zejd naglašava da su mnogi sportski novinari koristili kolokvijalizme kao svoj zaštitni znak ('Abū Zayd, 1986: 96).

Terminološki kolokvijalizmi u informativnom i analitičkom podstilu najčešće su predstavljeni pozajmljenicama koje su usvojene i adaptirane u okviru dijalekata, a potom ušle u jezik medija. Najčešće je reč o imenskim pozajmljenicama različitog nivoa adaptiranosti. Na primer:

- al-'ultrās* – „ultras (navijačka grupa)“ < engleski: *Ultras*;
- al-kūra* – „fudbal“ < *al-kura* < *kura* *al-qadam* – „fudbal“;
- al-mātš* – „meč“ < engleski: *match*;
- al-'aūt* – „aut“ < engleski: *out*;
- al-kūrnīr* – „korner“ < engleski: *corner*;

al-māyūh – „kupači kostim“ < francuski: *le maillot de bain*;
hātrik / hātrīk – „het-trik“ < engleski: *hat trick*;
bāk šimāl – „levi bek“, „levi odbrambeni igrač“ < engleski: *left back*;
bāk īmīn – „desni bek“, „desni odbrambeni igrač“ < engleski: *right back*;
al-kūntrā’atāk – „kontranapad“ < engleski: *counter attack*.⁴

Glagolske pozajmljenice su znatno ređe, pre svega zbog toga što terminosisteme u svim jezicima čine većinski imenske reči. Moguće je, takođe, da kolokvijalni glagolski oblici i njihova konjugacija predstavljaju veće odstupanje od standarda, pa se zato izbegavaju, iako takve pozajmljenice iskazuju veći nivo adaptiranosti. Na primer:

šāt / yišūt – „šutirati“ < engleski: *shoot*;
sāntar / yisanṭar – „centrirati“ < *sāntar* – „centar“ < engleski: *centre*;
bāṣā / yibāṣī – „dodati loptu“ < *bāṣa* – „dodavanje lopte“, „pas“ < engleski: *pass*.

Kada je reč o lingvističkom značaju upotrebe kolokvijalizama u štampi, stručnjaci za arapski jezik ga sa pravom ocenjuju kao ogroman. Na primer, Abdulfatah ukazuje na to da dijalekti imaju tu moć da nametnu određene pozajmljenice, a da druge lekseme izbacue iz upotrebe u jeziku novinarstva. Isti autor ukazuje da su štampani mediji u Egiptu time doprineli preoblikovanju savremenog standardnog arapskog jezika na svim strukturnim nivoima, kao i smanjivanju razlike između višeg i nižeg varijeteta (Abdelfattah, 1996:134-135). Na primeru fudbalske terminologije, Sajid ističe da je još veći uticaj audio-vizuelnih medija na to da ljudi „prihvate strani fudbalski jezik i usvoje ga kao svoj“ (Sayed, 2008: 84), a to je zaključak koji se slobodno može proširiti i na sve ostale sportove koji su zastupljeni kako u pisanim, tako i u audio-vizuelnim medijima.

4. Zaključak

Prethodni pregled leksičko-terminoloških svojstava pisanih tekstova arapskog sportskog informativnog i analitičkog podstila, ukazuje na to da je njihova najupečatljivija karakteristika specifično jezičko raslojavanje. To se ispoljava u vidu prisustva sloja formalne terminologije, sloja granične termi-

⁴ Ilustrativnu komparativnu listu fudbalskih termina na engleskom, egipatskom dijalektu i standardnom arapskom daje Sajid (up. Sayed, 2008: 84-86). O načinima gradenja fudbalske terminologije u egipatskom dijalektu up. Gamal, 2008: 89-98.

nologije i sloja neformalne terminologije sa kolokvijalizmima. Mora se, naravno, napomenuti da je ovakva podela relativnog karaktera jer je praktično nemoguće utvrditi tačne granice između ovih leksičko-stilskih slojeva, pri čemu je samo delovanje sredstava informisanja učinilo da se veliki broj stručnih termina proširi i van granica specijalnog jezika i da postanu poznati širem auditorijumu.

Do pojave terminoloških varijeteta dolazi kao posledica sociolingvističkog fenomena *leksičke/terminološke banalizacije*, to jest upotrebe stručne sportske terminologije van specijalizovanog naučnog konteksta, pri čemu novinari prilagođavaju leksičko-terminološku upotrebu neekspertskoj publici. Glavni vidovi banalizacije sportske terminologije u arapskom publicističkom stilu ispoljavaju se kao:

- a) učestalo skraćivanje formalne terminologije nastale kompozicijom u širem smislu;
- b) izbor iz „tehničkog“ vokabulara i sužavanje obima korišćenja – stručni termini koji su deo banalizovanog vokabulara jesu često internacionalizmi, termini sa globalnom upotrebom;
- c) uvođenje kolokvijalizama;
- d) prisustvo dubleta.

Pojava kolokvijalizama, što obuhvata i internacionalizme koji nisu postali deo „tehničkog vokabulara“, to jest deo standardizovane terminologije u sferi sporta, ukazuje i na to da sociolingvistički fenomen diglosije na arapskom govornom području ima uticaja na leksičko-terminološku upotrebu u pismenim tekstualnim realizacijama sportskog informativnog i analitičkog podstila čija je osnova savremeni standardni arapski jezik.

Međujezičko pozajmljivanje u oblasti sportske terminologije je vrlo zastupljen i značajan mehanizam za građenje i proširivanje tog terminosistema. U pregledanim tekstovima sportskog publicističkog stila se zapaža da se često daje prednost internacionalizmima. Uopšteno se zapaža i to da novinari vrlo slobodno usvajaju i koriste pozajmljenice-internacionalizme koje rečnici standardne sportske terminologije ne beleže, već za date termine nude arapske ekvivalente izvedene od arapskih osnova.

U neposrednoj vezi sa izborom leksičko-terminoloških jedinica u arapskom sportskom publicističkom funkcionalnom stilu jesu i medijum, komunikativna funkcija tekstova i tema koju obrađuju. Sa jedne strane, pisani medijum nameće savremeni standardni arapski jezik kao varijetet, a sa druge, sport kao tema nameće upotrebu određene količine stručne terminologije. Istovre-

meno, komunikativna funkcija tih tekstova je vrlo složena jer se, grubo gledano, sastoji od prenošenja informacija i analiziranja širokog spektra sportskih događaja. Sve je to namenjeno publici koja se pretežno sastoji od neeksperata i koja ima određena očekivanja od te vrste tekstova. Među najvažnijim očekivanjima je svakako to da novinari i izveštaci treba sažeto i podsticajno da prenesu informacije, ali i dinamičnost i snažne emocije koje su sastavni deo sportskih manifestacija i događaja.

Naravno, u budućnosti bi bilo uputno uraditi opsežniju kvantitativnu analizu sportske terminologije u arapskom publicističkom stilu jer se jedino tako može formirati preciznija slika o osobinama ovakvog leksičko-terminološkog raslojavanja. U budućim istraživanjima pažnju bi trebalo posvetiti i usmenim realizacijama sportskog publicističkog stila, na primer, televizijskim i radijskim komentarima prenosa i izveštajima sa sportskih događaja.

Literatura:

- ‘Abd al-‘Azīz, M. H. (1978). *Luğā al-ṣīḥāfa al-mu‘āṣira*. Al-Qāhirah: Dār al-ma‘ārif.
- Abdelfattah, N. M. S. (1996). Reflections on the Sociolinguistic Force of Journalism in the Process of Language Development in Egypt. U A. Elgibali (ur.), *Understanding Arabic: Essays in Contemporary Arabic Linguistics in Honor of El-Said Badawi*. (str. 129–136). Cairo: The American University in Cairo Press.
- Abdul-Raof, H. (2001). *Arabic Stylistics: A Coursebook*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Abū Zayd, F. (1986). *Al-Ṣahāfa al-mutahassīsa*. Al-Qāhirah: ‘Ālam al-kutub.
- Badawi, E. et al. (2007). *Modern Written Arabic: A Comprehensive Grammar*. London/New York: Routledge.
- Beard, A. (1998). *The language of Sport*. London/New York: Routledge.
- Cabré, M. T. (1999). *Terminology: Theory, methods and applications*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Co.
- Đorđević, D. (2014). *Sportska terminologija u standardnom arapskom jeziku*. Neobjavljena doktorska disertacija. Beograd: Filološki fakultet.
- Eid, M. (2007). Arabic on the Media: Hybridity and Styles. U E. Ditters, & H. Motzoki (priredili), *Approaches to Arabic Linguistics: presented to Kees Versteegh on the occasion of his sixtieth birthday* (str. 403–434). Leiden/Boston: Brill.
- Galisson, R. (1978). *Recherches de lexicologie descriptive. La banalisation lexicale*. Paris: Nathan.

- Gamal, M. Y. (2008). The final whistle: How football terminology took root in Arabic. U E. Lavric et al. (ur.) *The Linguistics of Football*. (str. 89–98). Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Holes, C. (2004). *Modern Arabic: structures, functions, varieties*. Washington: Georgetown University Press.
- Hussein, R. F., & Zughoul, M. R. (1993). Lexical interference in journalistic Arabic in Jordan. *Language Sciences*, vol. 15, num. 3, 239–254.
- Ibrahim, Z. (2009). *Beyond Lexical Variation in Modern Standard Arabic: Egypt, Lebanon and Morocco*. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing.
- Qinai (al), J. B. S. (2000). Morphophonemics of loanwords in Arabic. *Studies in the Linguistic Sciences*, volume 30, number 2 (Fall 2000), 1–25.
- Ryding, K. C. (2010). Media Arabic as a Regional Standard. U R. Bassiouney (ur.), *Arabic and the Media*. (str. 219–228). Leiden/Boston: Brill.
- Sayed (el), A. (2008). Egyptian Colloquial Arabic and the British Occupation: The Case of Football. U E. Lavric et al. (ur.), *The Linguistics of Football*. (str. 81–88). Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Schrobilgen, W. M. (2010). *Italian Internet Terminology: A corpus-based approach to banalised language*. Neobjavljena doktorska disertacija. Toronto: University of Toronto.
- Tanasković, D., & Mitrović, A. (2005). *Gramatika arapskog jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Temmerman, R. (2000). *Towards new ways of terminology description: the sociocognitive approach*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Co.
- Tošović, B. (2002). *Funkcionalni stilovi*. Beograd: Beogradska knjiga.

Izvori:

- ‘Abd al-Razzāq, F. (1970). *Al-Qāmūs al-riyādiyy / A Concise Dictionary of Sports English-Arabic*. Baghdad: College of physical education.
- arabiCorpus: arabic corpus search tool*. <http://arabicorpus.byu.edu/search.php>, poslednji pristup 12. aprila 2016.
- Hammūda, F. ‘A. (1989). *Mu’ğam al-muṣṭalaḥāt al-riyādiyya al-‘arabiyya*. Tūnis: al-Ittiḥād al-‘arabiyy li al-‘alāb al-riyādiyya.
- Hinds, M., & Badawi, S. (1986). *A Dictionary of Egyptian Arabic: Arabic-English*. Beirut: Librarie du Liban.
- Muftić, T. (1997). *Arapsko-bosanski rječnik*. Sarajevo: Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini - El-Kalem.

Summary

BANALIZATION OF SPORT TERMINOLOGY IN ARABIC PUBLICISTIC FUNCTIONAL STYLE

One of the most prominent features of publicistic functional style on the lexical and terminological level is the presence of lexical-stylistic varieties as a result of sociolinguistic phenomenon of lexical/terminological banalization, i.e. the use of specialized terminology outside the specialized scientific context. Linguistic banalization results in terminological refinement of a sort because the banalized part of “technical” vocabulary keeps only those terms that have both the largest ability of meaning coverage and wide and very often international use. By analyzing terms excerpted from written texts of sport journalistic and analytic genre, we have come to the conclusion that banalization of sport terminology in Arabic publicistic functional style is realized as: frequent clipping of formal terminological phrases; frequent use of internationalisms; adoption of colloquialisms under the influence of spoken varieties; presence of doublets/synonyms. This occurs as a result of used medium, topic and communicative function of the texts, as well as the influence of sociolinguistic phenomenon of diglossia.

Key words: sport terminology, Modern Standard Arabic, banalization, terminological variety, interlinguistic borrowing, diglossia, publicistic functional style.

Branislav D. Ivanović*

Univerzitet u Beogradu, Filološki fakultet
Srbija

TIPOLOGIJA AFINITNIH PAREMOLOŠKIH KONSTRUKCIJA U NEMAČKOM JEZIKU KAO INDIKATOR STAROSTI POSLOVICA

Originalan naučni rad

UDC 811.112.2⁴373.7

Nemačke poslovice su zbog svojih specifičnosti tradicionalno i dosta dugo bile izokvirene iz frazeoloških istraživanja i uglavnom su se proučavale u okviru paremiologije kao posebne discipline, ali prevashodno iz kulturološke, etnološke, istorijske ili antropološke perspektive. Nemačka paremiologija kao tradicionalna nauka nije mogla da ponudi čvršći i metodološki konzistentniji lingvistički okvir za detaljniji opis morfoloških, sintaksičkih, semantičkih i pragmatičkih obeležja navedene supklase. Iako je prvobitna zainteresovanost frazeologije za poslovice u velikoj meri obećavala promenu i sveobuhvatnije sagledavanje njihovih jezičkih obeležja, današnja saznanja su u velikoj meri necelovita, a često i kontradiktorna s obzirom na relativnu zatvorenost nemačke frazeologije prema „klasičnijim“ lingvističkim disciplinama, morfologiji, sintaksi, i istoriji jezika. Refleksi navedene zatvorenosti mogu se primetiti i u novijim frazeološkim istraživanjima u smislu neprihvatanja nekog od etabliranih sintaksičkih modela za opis poslovica, ali i nepostojanja jedinstvene, dosledne i ujednačene (sintaksičke) terminologije. Ako se navedenom doda i zapostavljenost dijahronijske dimenzije u današnjoj frazeologiji, situacija je dodatno delikatnija. Nedovoljna sintaksička potpora u nemačkoj frazeologiji, ali i prevashodno sinhronijski koncepti u aktuelnim proučavanjima za posledicu imaju nedovoljno preciznu supklasifikaciju frazeologizama uopšte, ali i nedovoljno preciznu potkategorizaciju unutar jedne frazeološke supklase, u ovom slučaju paremoške, a podaci relevantni za istorijsku frazeologiju, kao što je pitanje relativnog vremena nastanka određenih poslovica, ostaju neprepoznati. Sinteza saznanja iz oblasti frazeologije, morfologije, a pre svega sintakse i istorije jezika ponudila bi jednoznačnije kategorizacije unutar paremoškog inventara, omogućila bolji uvid u dijahronijski sled nastanka određenog sintaksičkog podtipa poslovica i pojasnila kompleksne jezičke procese primarne frazeologizacije.

Ključne reči: poslovica, nominalna rečenica, afinitna konstrukcija, frazeologizam.

* Filološki fakultet u Beogradu, Studentski trg 3, 11000 Beograd, Srbija;
e-mail: branislav.ivanovic@fil.bg.ac.rs

1. Poslovice kao frazeološka supkleta

Status poslovica kao posebne frazeološke supklase i danas je veoma specifičan. One su se tradicionalno proučavale u okviru paremioloških studija iz etnološke, antropološke, istorijske i, krajnje efemerno, iz jezičke perspektive i tradicionalno su ostajale van fokusa nemačkih frazeologa. Razloge za ovakvu situaciju treba tražiti u inicijalno veoma izraženoj usmerenosti nemačke frazeologije na globalne i komponentne idiome, ali i u strukturnoj, semantičkoj i pragmatičkoj kompleksnosti poslovica.

Za ovu frazeološku supklasu još uvek ne postoji jedinstvena definicija (Јовановић, 2006: 33-34) jer se za njihovo određenje koriste jezički kriterijumi u užem smislu, ali i etnolingvistički i kulturološki postulati. S obzirom na to da ih je teško jednoznačno definisati i na teorijskom nivou razlikovati od ostalih frazeoloških supklasa, čak i danas postoje autori koji ih isključuju iz frazeoleksikona ili ih svrstavaju na njegovu periferiju u frazeologizme u širem smislu (Fleischer, 1997: 76 i dalje; Palm, 1997: 3-4).

Uobičajeno je da se poslovice definisu kao zatvoren skup (Seiler, 1922: 2; Schmidt, 1985: 236) komponentski, sintaksički i morfološki stabilnih frazeologizama u formi rečenice sa izraženom edukativnom tendencijom (Matulina, 2005: 67; Seiler, 1922: 2; Nahberger, 2000: 13, 25 i dalje; Daniels, 1989: 65). Od idiomatskih fraza se razlikuju po tome što predstavljaju autonomne iskaze, odnosno mikrotekstove (Fleischer, 1997: 76), usled čega u njihovoj kanonskoj strukturi ne postoji deiktička komponenta/komponenta eksterne valentnosti pomoću koje bi se povezivale sa prethodnim kontekstom (Burger, 2003: 101). Ranije apsolutizovan stav, neka vrsta paremiološke *differentiae specificae*, da se prilikom upotrebe poslovica u tekstu ne javljaju nikakvi konektori (Fleischer, 1997: 76; Häusermann, 1977: 113) podvrgnut je kritici i danas se može smatrati pre izuzetkom nego pravilom (Durčo, 2002: 203 i dalje). Finitna komponenta, ukoliko je prisutna, najčešće se ne može menjati po gramatičkim kategorijama lica, tempusa i modusa (Schmidt, 1985: 236; Tekiney, 1984: 194). Sa pragmatičkog aspekta ova frazeološka supkleta se razlikuje od ostalih po tome „što je poslovica u prvom redu tip diskursa usmene i tradicionalne [...] kulture“ (Старчевић, 1988: 409). Kao takva prevashodno služi argumentovanju koje je zasnovano kako na specifičnim retoričkim i strukturno-semantičkim obeležjima ove supklase tako i na „autoritetu kolektiva koji stoji iza svake poslovice“ (Старчевић, 1988: 411). Od sadržaja ostalih frazeoloških supklasa poslovice se razlikuju po tome što se u njima po pravilu fiksiraju repetativne situacije svakodnevnog života (Стефановић, 2009: 33), ali i po zatvorenosti paremiološkog inventara (Fleischer, 1997: 77; Scheibe,

1969: 596). Iz ove vizure poslovice predstavljaju kontrapunkt otvorenim i produktivnim modelima za nastanak modeliranih frazeologizama i funkcionalnih glagolskih spojeva jer se i za poslovice mogu suponirati invarijantni semantičko-strukturalni modeli, a svaka od njih se može posmatrati kao varijabla određenog modela (Grzybek, 2000: 5).

I fenomen vremenske fiksiranosti njihovog nastanka može se označiti kao distinkтивno obeležje u odnosu na sve ostale supklase (Fleischer, 1997: 77; Scheibe, 1969: 595). Mada se načelno može reći da su stare koliko i čovekova misao i da su postojale i pre faze pismenosti (Škara & Mikić, 1989/1990: 143), za veliki broj poslovica se može ustanoviti period nastanka. Mnoge od njih bile su poznate i u klasičnom periodu, a najverovatnije je da najveći broj poslovica potiče iz srednjeg veka. Dokaze za ovu tvrdnju treba tražiti u motivnim slikama i njihovom komponentskom sastavu.

Poslovice svoj puni procvat doživljavaju tokom 15. i 16. veka. Zbog uočljive edukativne tendencije od velikog su značaja i u periodu prosvetiteljstva (Scheibe, 1969: 596), a zahvaljujući svom srednjovekovnom poreklu bile su izuzetno značajne i za romantičarski pokret (Mieder, 1986: 33).

Veliki broj poslovica, posebno onih sa slikom, odlikuje se i određenim stilskim obeležjima koja su imanentna književnoumetničkom tekstu jer se odlikuju figurama zvučanja, sintaksičkim paralelizmom, kontrastom, paradoksom, igrom reči i brahilogijom zbog čega se mogu smatrati i „posebnom vrstom pesništva“ (Scheibe, 1969: 594).

2. Metodološki problemi u sintaksičkim istraživanjima nemačkih poslovica

Iako većina autora smatra da se poslovice javljaju u formi rečenice (Burger, 2003: 101; Seiler, 1922: 2; Fleischer, 1997: 76; Palm, 1997: 3; Schmidt, 1985: 236; Telija, 1975: 427), što iz frazeološke perspektive jeste tačno, sintaksička proučavanja u ovoj oblasti su tradicionalno bila retka jer su skopčana sa nizom metodoloških zamki u koje svaki istraživač neminovno mora da zapadne.

Metodološki problemi uslovljeni su već iznetom činjenicom da je nemačka frazeologija tradicionalno bila zatvorena prema novijim sintaksičkim konceptima, ali i prema tradicionalnoj sintaksi. Sa druge strane se, pak, u fokusu sintakse, bez obzira na to o kom sintaksičkom modelu je reč, nije nalazio frazeološki materijal jer joj to ni ne može biti prevashodni zadatak. Tradicionalna sintaksa, opterećena latinskim nasleđem, nije mogla u svakom

konkretnom slučaju da doneše logične i prihvatljive zaključke, a retki izleti generativista bili su usmereni prevashodno na ispitivanje transformacione defektivnosti frazeologizama, ali nisu doneli očekivane rezultate (up. Fleischer, 1997: 49). U novijim istraživanjima se čak insistira na metodološkom otklonu od generativističkog shvatanja, ali i na neselektivnom preuzimanju stavova iz anglosaksonske lingvistike (Dobrovol'skij/Piirainen, 2009: 91). Ne treba posebno isticati da je dependencijalni model, duboko ukorenjen u savremenoj nemačkoj sintaksi, u koliziji sa prvom od iznetih konstatacija, a tačnije bi bilo reći sa svojevrsnim frazeološkim aksiomom, da poslovica uvek ima formu rečenice jer je po ovom modelu „rečenica verbalna fraza u širem smislu sa finitnim glagolom kao nukleusom i potencijalnom autonomijom“ (Engel, 2009: 119; Engel 2004: 83).

Razloge koji otežavaju detaljniju analizu sintaksičke strukture poslovica uslovljeni su i obeležjima ove supklase. Vreme njihovog nastanka, za većinu se pretpostavlja da su stare, neminovno bi moralо da uključi i saznanja iz dijahronijske sintakse. Ovome treba dodati i pregnantnost iznetog sadržaja, metaforični prenos kod kojeg je, za razliku od ostalih frazeologizama, rezultat generalizacija značenja (Telija, 1975: 427), što neminovno utiče i na njihovu formu, samo su neki od njih. Moguće je da ključni razlog treba tražiti u činjenici da su poslovice „poseban funkcionalno-stilistički tip jezičkih i folklor-n(o-literarn)ih formi (Јовановић, 2006: 32-33) sa vrlo specifičnim logičkim šemama i uočljivom idiosinkrazijom za čiju analizu nije moguće ni primeniti samo jedan sintaksički model.

Iz iznetog se ne sme zaključiti da savremena lingvistika neminovno treba da insistira na agnosticističkom stavu u ovoj oblasti, već mnogo više da se ni u perspektivi u osnovi ne može računati sa tim da će se svaki pojedinačni slučaj u sintaksičkom smislu rasvetliti na najadekvatniji način. *Sine qua non* jeste preispitivanje dosadašnjih saznanja i mnogo suptilnija sinteza dijahronijske sintakse sa postulatima savremenijih sintaksičkih škola.

3. Značaj celovitijeg sintaksičkog proučavanja nemačkih poslovica za utvrđivanje njihove relativne starosti

Značaj sveobuhvatnijeg sintaksičkog istraživanja prevashodno je usmeren na frazeologiju i istorijsku sintaksu, dok bi sintaksa savremenog jezika *sui generis* imala mnogo manje koristi. U fokusu budućih istraživanja, a u smislu utvrđivanja relativne starosti pojedinih sintaksičkih podtipova, prvenstveno bi se morale naći one poslovice koje pokazuju određena odstupanja u odnosu

na sintaksički sistem savremenog nemačkog jezika. U okviru navedene teme polazi se od prepostavke da je poslovica najranije mogla nastati u onoj fazi u razvoju jezika u kojoj se i etabirao određeni sintaksički modalitet. Ako se ovako posmatra, onda se može prepostaviti i svojevrsna dijahronijska gradacija u inače starom i danas relativno zatvorenom paremiološkom inventaru (po principu star – stariji – još stariji). Dijahronijske vrednosti dobijene suptilnijom sintaksičkom supklasifikacijom treba posmatrati samo kao relativan indikator starosti poslovice, tj. vremena njenog nastanka s obzirom na to da su mogući i procesi naknadnog oživljavanja opsoletnih sintaksičkih modaliteta. Ovako dobijenim podacima neophodno je pridružiti i ostale („nesintaksičke“) u cilju donošenja što relevantnijeg i verodostojnijeg zaključka (zabeleženost u nekom od starih tekstova, postojanje poslovice istog sadržaja/iste sintaksičke strukture u srodnom jeziku, potvrde o etimologiji komponenata i njihovom kontinuitetu, prisustvo određenih morfoloških „anomalija“ iz sinhronijske perspektive, zabeleženost u starim zbirkama poslovica, potvrda u latinskom jeziku i sl.).

4. Sintaksička struktura nemačkih poslovica

Za nemačke poslovice karakteristične su sledeće sintaksičke forme: 1. prosto-proširena rečenica; 2. složena rečenica (para- i hipotaksa) i 3. afinitne konstrukcije. I dok forme navedene pod 1. i 2. najčešće ne predstavljaju problem za frazeosintaksu (npr. *Jedes Ding hat zwei Seiten. Geduld baut, Ungeduld bricht ab. Solange man am Abgrund steht, muss man sich mit dem Teufel gut stellen.*) jer u potpunosti odgovaraju sintaksičkim pravilima današnjeg nemačkog jezika, afinitne konstrukcije su upravo onaj podskup paremiološkog inventara čijom detaljnijom analizom i tipologijom se može doći do odgovora na izneta pitanja.

5. Tipologija afinitnih paremioloških konstrukcija u nemačkom jeziku

Iz dijahronijske perspektive mogu se razlikovati tri tipa navedenih konstrukcija (up. Ивановић, 2012: 116, 118 i dalje; 218 i dalje): 1. nominalne afinitne konstrukcije; 2. afinitne paremiološke konstrukcije bicentričnog tipa i 3. parcijalno afinitne paremiološke konstrukcije monocentričnog tipa. Svaki od tipova ima svoje specifičnosti.

5.1. Nominalne afinitne konstrukcije

- (1) *Junge Faulenzer, alte Bettler/Diebe.*
- (2) *Alles neu, alles gut.*
- (3) *Alte Haut, kalte Braut.*

Za navedeni sintaksički podtip se može prepostaviti da predstavlja refleks ie. nominalne rečenice. U najranijoj fazi ie. prajezika predikat je bio dvojak po svojoj prirodi i mogao se sastojati ili a. od flektirane forme punoznačnog glagola, ili b. od imenice, adjektiva ili adverba (Meier-Brügger, 2002: 250). Na osnovu razlike u predikatima, ie. prajezik razvio je i dve sasvima posebne vrste rečenica (Meier-Brügger, 2002: 250): verbalnu (nem. *Verbalsatz, m.*), koja je imala prvu od navedenih formi predikata, i nominalnu (nem. *Nominal-satz, m.*) sa nominalnim klasama reči u funkciji predikata: stind. *tv̄q várufah* 'du (bist) V', stind. *sá mē pitā* 'der (ist) mein Vater' (up. i Brugmann, 1922: 627).

Glavno distinkтивно obeležje nominalne rečenice u poređenju sa verbalnom je apsolutna ortotonija nominalnog predikata u poređenju sa nenaglašenom pozicijom punoznačnog finituma kod verbalnih, činjenica da se ona u mnogim jezicima razvila samo kod subjekta u 3. licu (singulara/plurala), kao i činjenica da su nominalne rečenice istorijski starije od verbalnih sa indeksom valentnosti $\langle_{\text{sub prd}}$. Može se reći da se potonje mogu smatrati sekundarnim tvorevinama u odnosu na nominalne (Meier-Brügger, 2002: 250).

Različite potporodice ie. jezika su nominalnu rečenicu sačuvale u različitom stepenu. Smatra se da su je u sistemskom smislu očuvali litvanski i neki slovenski jezici, dok su je ostale potporodice sačuvale u sentencama i poslovicama (Brugmann, 1922: 627; Paul, 1959: 41). Nominalne afinitne konstrukcije ne sadrže verbalne komponente i imponuju prosto-proširenim rečenicama. Za njih nije karakteristično postojanje bazne rečenične strukture iz koje se razvijaju procesima primarne frazeologizacije. Obligatorno je prisustvo subjekta i ne mogu se u svim slučajevima proširiti kopulativnim glagolom. Ne sadrže rečenične dodatke, a sve komponente potiču iz klasa reči imenica, adjektiv, adverb i zamenica.

5.2. Afinitne paremiološke konstrukcije bicentričnog tipa

- (4) *Besser einmal fett als allezeit mager.*
- (5) *Allein getan, allein gebüßt.*

Specifičnost ovog tipa poslovica jeste obligatorno izostavljanje finitne komponente iz paremiološkog formativa koje može biti praćeno i fakultativnim izostavljanjem ostalih elemenata iz pune sintaksičke forme, a da pri tome semantički status preostalog sintagmatskog niza ostane očuvan.

Ovaj tip afinitnih poslovica u procesima primarne frazeologizacije nastaje kao rezultat sistemske multiple elipse kada dolzi do eliminacije najvećeg dela sintaksičke strukture, čime se poslovica svodi na formulativni nivo. Pun oblik poslovice (4) glasio bi (Es ist) *besser* (*,dass man*) *einmal fett* (ist) *als* (dass man) *allezeit mager* (ist). Afinitne paremiološke konstrukcije bicentričnog tipa u primarnoj frazeologizaciji nastaju po pravilu od složenih baznih rečenica, pri čemu je najčešća hipotaksa, ali ni paratakса nije isključena, što se može uočiti iz sledećeg primera:

(6) *Der Mann in den Rat, die Frau ins Bad.*

Činjenica da je kod bazne rečenične strukture, od koje procesima primarne frazeologizacije nastaje konačni oblik poslovice, reč o složenom sintaksičkom ustrojstvu (hipotaktičkom/parataktičkom) navodi na zaključak da je ovaj tip afinitnih poslovica po svom nastanku mlađi od prethodnog. Iz primera je uočljivo da afinitne bicentrične paremiološke konstrukcije mogu sadržati infinitne glagolske komponente (up. primere (5) i (7)).

U literaturi nema podataka o tome koji od rečeničnih segmenata biva eliminisan u procesima primarne frazeologizacije. Na osnovu primera se može pretpostaviti da sinsemantične, dakle funkcionalne komponente, u koje spadaju auksilijari, junktori i pronominalne komponente u širem baznom obliku poslovice pokazuju visok stepen preference da budu eliminisane. Zajler iznosi stanovište da poslovice generalno pokazuju tendenciju da eliminišu predikat (Seiler, 1922: 182). Iz primera je takođe uočljivo da, pošto je reč o sintaksički složenoj baznoj strukturi, eliminacija može da zahvati i glavnu i zavisnu klauzu/oba konjunkta kod paratakse, čime se, zapravo i realizuje bicentričnost ovakvih poslovica. U procesu sintaksičke eliminacije može biti zahvaćen i subjekat i glavne i zavisne klauze, što se uočava u sledećem primeru

(7) *Mitgefangen, mitgehängen,*

a čiji bi pun bazni oblik glasio (Wer) *mitgefangen* (ist, der wird) *mitgehängen*. Moguća eliminacija subjekta distinkтивno je sintaksičko obeležje ovog podtipa afinitnih konstrukcija u poređenju sa prethodnim.

5.3. Parcijalno afinitne paremiološke konstrukcije monocentričnog tipa

(8) *Adam muss eine Eva han, der er zeihe, was er getan.*

Pod ovim tipom afinitnih konstrukcija podrazumevaju se obligatorno hipotaktički organizovane poslovice, najčešće sa dve zavisne klauze, pri čemu se izostanak finitne komponente vezuje *isključivo* za jednu zavisnu klauzu i složen glagolski oblik u njoj, dok glavna klauza sadrži finitnu komponentu. Ovakva rečenična struktura se već i na prvi pogled izdvaja svojom monocentričnošću i rezultat je ne tako drastičnih procesa sintakšičke eliminacije u primarnoj frazeologizaciji s obzirom na to da imaju približnu formu bazne rečenične strukture iz koje su nastale. Od svih tipova afinitnih paremioloških konstrukcija, ovo je najređi (Ивановић, 2012: 223).

Ovakav sintakšički modalitet bio je uobičajen u periodu ranonovovisokonemačkog jezika i van paremiološkog inventara, a prvi posvedočeni primeri ovakvih rečenica potiču iz 14. veka da bi se u 16. veku sve češće javljale, posebno u zakonskim tekstovima, naredbama i saopštenjima iz vojnog i diplomatskog domena (Srđić, 2008: 80). Može se pretpostaviti da je navedeni sintakšički modalitet, koji je posebno favorizovan u sintaksi ranonovovisokonemačkog jezika, imao uticaja na procese primarne frazeologizacije, a tvrdnja se dodatno potkrepljuje i činjenicom da svaka od poslovica iz ovog sintakšičkog podtipa ima bar dve klauze različitog stepena zavisnosti, što nije slučaj kod prethodna dva podtipa, čime se ovakve poslovice neminovno približavaju ranonovovisokonemačkim rečenicama poznatim po izuzetnoj glomaznosti (Срђић, 2004: 309).

6. Razlike između navedenih tipova afinitnih paremioloških konstrukcija kao indikator starosti poslovica

Definisanje razlika između navedenih podtipova može biti relevantno za frazeologiju i istoriju jezika s obzirom na to da se zahvaljujući sintakšičkom distinguiranju površinski sličnih poslovica može suponirati relativno vreme njihovog nastanka, perzistiranje sintakšičkog modaliteta u savremenom jeziku, a može se jasnije uvideti i kompleksan proces primarne frazeologizacije. U tom smislu se mogu izneti i određeni zaključci.

1. Nominalne afinitne paremiološke konstrukcije mogu se tumačiti kao refleks prajezičkog stanja kada su predikat rečenice mogli činiti i imenske klase reči i u tom smislu se mogu posmatrati kao starije u frazeoleksikonu.

Afinitne paremije bicentričnog tipa rezultat su primarne frazeologizacije procesima elidiranja i sintaksičke kondenzacije koji su sami po sebi aspecifični po pitanju vremena ili vezanosti za određenu epohu u (pre)istoriji nemačkog jezika i u tom smislu njihova pregnantna sintaksička struktura ne može pretpostaviti relativno vreme njihovog nastanka nastanka.

2. Afinitne paremiološke konstrukcije bicentričnog tipa uglavnom kao bazni oblik imaju složenu sintaksičku strukturu i u tom smislu se mogu smatrati istorijski mlađim u poređenju sa nominalnim afinitnim paremiološkim konstrukcijama, kod kojih je reč isključivo o prosto-proširenoj nominalnoj rečenici.

3. Najkomplikovaniji procesi sintaksičke primarne frazeologizacije vezuju se za afinitne konstrukcije bicentričnog tipa, što takođe može da ukazuje na pozniji nastanak u poređenju sa nominalnim afinitnim konstrukcijama.

4. U celovitom baznom sintaksičkom obliku, polazištu za nastanak afinitnih konstrukcija bicentričnog tipa, potencijalno se može javiti subjekat reprezentovan zamenicom, dok je kod nominalnih afinitnih konstrukcija to nemoguće slučaj. Ako se zna da pronominalni sistemi predstavljaju poznuju ie. kategoriju (Станишић, 2006: 241; Haarmann, 2006: 38-39), nije teško zaključiti da afinitne paremiološke konstrukcije bicentričnog tipa verovatno predstavljaju recentnije formacije u poređenju sa nominalnim afinitnim konstrukcijama.

4. Parcijalno afinitne paremiološke konstrukcije monocentričnog tipa mogu se okarakterisati kao najmlađe u frazeoleksikonu s obzirom na najčešće prisustvo dve zavisne klauze i bitno složenije sintaksičke međuodnose.

7. Zaključak

Jedno od centralnih pitanja istorijske frazeologije nesumnjivo je i pitanje mogućnosti da se utvrdi relativno vreme nastanka određenih tipova frazeologizama, u ovom slučaju poslovica. U tom smislu je ova oblast upućena na ostale lingvističke discipline, između ostalih i na sintaksu. U radu se predlaže supklasifikacija afinitnih poslovica kao moguće sintaksičko polazište za utvrđivanje starosti pojedinih podtipova. Afinitne poslovice se klasificuju u tri tipa: nominalne afinitne konstrukcije, afinitne konstrukcije bicentričnog tipa i parcijalno afinitne konstrukcije monocentričnog tipa. Za svaki od navedenih podtipova postuliran je sintaksički modalitet koji im je u osnovi, a koji može da posluži kao kriterijum za utvrđivanje relativne starosti po-

slovica. Na osnovu starosti sintakičkog modaliteta može se zaključiti da se najstarijim mogu smatrati nominalne afinitne konstrukcije, zatim slede afinitne konstrukcije bicentričnog tipa, dok se istorijski najmlađim smatraju parcijalno afinitne konstrukcije monocentričnog tipa.

Literatura

- Burger, H. (2003). *Phraseologie. Eine Einführung am Beispiel des Deutschen*. Berlin: Erich Schmidt Verlag.
- Daniels, K. (1989). Das Sprichwort als Erziehungsmittel – historische Aspekte. U G. Greciano (Hrsg.), *Europhras 88* (str. 65–73). Strasbourg: Université des Sciences Humaines.
- Dobrovolskij, D., & Piirainen, E. (2009). *Zur Theorie der Phraseologie. Kognitive und kulturelle Aspekte*. Tübingen: Stauffenburg Verlag.
- Durčo, P. (2002). Parömiologische Konnektoren oder „Wie der Volksmund so schön sagt“. U E. Piirainen, & I. T. Piirainen (Hrsg.), *Phraseologie in Raum und Zeit* (str. 203–212). Hohengehren: Schneider Verlag.
- Engel, U. (2009). *Syntax der deutschen Gegenwartssprache*. Berlin: Erich Schmidt Verlag.
- Engel, U. (2004). *Deutsche Grammatik*. München: Iudicium Verlag.
- Fleischer, W. (1997). *Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Grzybek, P. (2000). G. L. Permjakovs Grammatik der sprichwörtlichen Weisheit. U P. Grzybek (Hrsg.), *Die Grammatik der sprichwörtlichen Weisheit von G. L. Permjakov*. Mit einer Analyse allgemein bekannter deutscher Sprichwörter (str. 1–41). Hohengehren: Schneider Verlag.
- Haarmann, H. (2006). *Weltgeschichte der Sprachen*. Von der Frühzeit des Menschen bis zur Gegenwart. München: Verlag C. H. Beck.
- Häusermann, J. (1977). *Phraseologie*. Hauptprobleme der deutschen Phraseologie auf der Basis sowjetischer Forschungsergebnisse. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Ивановић, Б. (2012). *Рецесивна обележја немачких фразеологизама и тенденције нивелације према савременом језичком стању* (neobjavljenja doktorska disertacija). Beograd: Filološki fakultet.
- Јовановић, Ј. (2006). *Синтакса и стилистика српских народних пословица* I. Beograd: JACEH.
- Matulina, Ž. (2005). Paremiјa u hrvatskom i njemačkom televizijskom programu. *Fluminensia*, 2, 67–84.

- Mieder, W. (1986). „alle redensarten und sprüchwörter sind aus den quellen zu belegen.“ Sprichwörtliches im „Deutschen Wörterbuch“ der Brüder Grimm. *Muttersprache*, 1–2, 33–52.
- Nahberger, G. (2000). „Morgen ist auch noch ein Tag“. Eine Theorie mythischer Sätze. Hohengehren: Schneider Verlag.
- Palm, Chr. (1997). *Phraseologie*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Seiler, F. (1922). *Deutsche Sprichwörterkunde*. München: C. H. Bek'sche Verlagsbuchhandlung Oskar Beck.
- Scheibe, S. (1969). Sprichwort und Redensart. U E. Agricola, W. Fleischer, & H. Protze (Hrsg.), *Die deutsche Sprache I* (str. 590–605). Leipzig: VEB Bibliographisches Institut.
- Schmidt, W. (1985). *Deutsche Sprachkunde*. Berlin: Volkseigener Verlag Volk und Wissen.
- Срдић, С. (2004). Реченично поље у немачком језику јуче и данас. *Српски језик*, 9/1–2, 305–314.
- Srdić, S. (2008). *Uvod u ranonovovisokonemački jezik*. Beograd: Filološki fakultet.
- Станишић, В. (2006). *Увод у индоевропску филологију*. Београд: Чироја штампа.
- Старчевић, З. (1998). Лингвистичко вредновање жене и структура дискурса у пословици и реклами. *Српски језик*, 1–2, 409–424.
- Стефановић, М. (2009). О пословицама у проучавању језичке слике свeta (на материјалу руског и српског језика). *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, XXXI –I, 31–42.
- Škara, D., & Mikić, P. (1989/1990). Stari zavjet kao izvor njemačkih i hrvatskih poslovica. *Radovi Filozofskog fakulteta Zadar*. Razdrio filoloških znanosti, 29/19, 143–166.
- Tekiney, A. (1984). Sprichwörter im Deutschen und Türkischen. *Muttersprache*, 1–2, 194–202.
- Telija, V. N. (1975). Die Phraseologie. U B. A. Serébrennikow (Hrsg.), *Allgemeine Sprachwissenschaft*. Band II (str. 374–429). Berlin: Akademie-Verlag.

Zusammenfassung

Typologie der afiniten parömiologischen Konstruktionen in der deutschen Sprache als Indikator des Alters von Sprichwörtern

Nahezu traditionsmäßig wurden deutsche Sprichwörter samt ihrer Spezifizität lange Zeit aus phraseologischen Untersuchungen ausgeklammert und vorwiegend im Rahmen der Parömiologie als eigenständiger Disziplin erforscht, jedoch meist aus kulturwissenschaftlicher, ethnologischer, geschichtlicher oder anthropologischer Sicht. Die Parömiologie des Deutschen hat seit ihren Anfängen bis zur heutigen Zeit nicht vermocht, einen festeren und methodologisch konsistenteren linguistischen Rahmen für eine detailliertere Beschreibung der morphologischen, syntaktischen, semantischen und pragmatischen Merkmale der genannten Subklasse zu schaffen. Obwohl Sprichwörter recht früh seitens der Phraseologen als Interessensgegenstand wahrgenommen wurden - was darauf hindeutete, dass sich dies ändern könnte und ihre sprachlichen Merkmale umfassender erfasst würden - ist der heutige Kenntnisstand unzureichend und oftmals auch widersprüchlich hinsichtlich der relativen Distanziertheit der deutschen Phraseologie gegenüber den „klassischeren“ sprachwissenschaftlichen Disziplinen Morphologie, Syntax und Sprachgeschichte. Reflexe dieser Distanziertheit sind auch in neueren phraseologischen Untersuchungen bemerkbar: Keines der etablierten syntaktischen Modelle scheint für die Beschreibung von Sprichwörtern geeignet und es fehlt eine einheitliche und konsequente (syntaktische) Terminologie. Nimmt man noch die Vernachlässigung der diachronischen Dimension in der heutigen Phraseologie hinzu, gestaltet sich die Lage noch problematischer. Der unzulängliche syntaktische Unterbau in der deutschen Phraseologie, aber auch die vorwiegend synchronischen Konzepte in der aktuellen Forschung haben eine unzureichend präzise Subkategorisierung innerhalb einer phraseologischen Subklasse, in diesem Falle zur Parömiologie gehörend, zur Folge, während Daten, die für die historische Phraseologie relevant sind, wie etwa die Frage der relativen Entstehungszeit bestimmter Sprichwörter, unerkannt bleiben. Eine Synthese von Erkenntnissen auf dem Gebiet der Phraseologie, der Morphologie, vor allem aber der Syntax und der Sprachgeschichte, würde zu eindeutigeren Kategorisierungen innerhalb des parömiologischen Inventars ebenso wie zu einem adäquateren Bild über die diachronische Abfolge der Entstehung bestimmter syntaktischer Subtypen von Sprichwörtern führen. Auch würde sie ermöglichen, Klarheit über komplexe sprachliche Prozesse der primären Phraseologie zu erlangen.

Schlüsselwörter: Sprichwort, Nominalatz, affine Konstruktion, Phraseologismus.

Nauka o književnosti

Literaturwissenschaft

Nikolina Zobenica*

Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet
Srbija

IZMEĐU UMETNIČKOG STVARALAŠTVA I FILOZOFSKE MISLI: GOTHOLD EFRAIM LESING I FRIDRIH ŠILER

Pregledni naučni rad

UDC 111.852+17]:821.112.2”17”

Iako je filozofska misao o umetnosti stara koliko i sama filozofija, estetika se kao posebna filozofska disciplina formirala tek u 18. veku, zahvaljujući pre svega nemačkom filozofu Aleksandru Gotlibu Baumgartenu [Alexander Gottlieb Baumgarten, 1714–1762]. Ključan doprinos njenom daljem razvoju dali su i nemački istoričar umetnosti Johan Joachim Winckelman [Johann Joachim Winckelmann, 1717–1768] i rodonačelnik nemačke klasične filozofije Immanuel Kant [Immanuel Kant, 1724–1804]. Međutim, i pisci 18. veka bavili su se pitanjima umetničkog stvaralaštva, pri čemu su zalazili i u domen nove filozofske discipline. Među književnicima-estetičarima tog vremena se svojim estetičkim spisima posebno ističu Gothold Ephraim Lessing [Gotthold Ephraim Lessing, 1729–1781] i Fridrih Šiler [Friedrich Schiller, 1759–1805], jedan predstavnik nemačkog prosvjetiteljstva, a drugi predstavnik nemačke klasike, obojica pre svega zapamćeni kao veliki dramski pesnici i teoretičari nemačkog pozorišta. U ovom radu biće razmatrano njihovo mesto, njihov doprinos i značaj u okviru estetike 18. veka, kao i način na koji su oni primenjivali filozofsku misao u nastojanju da bolje promisle svoje umetničko stvaralaštvo.

Ključne reči: G. E. Lesing, F. Šiler, estetika, 18. vek, umetnost, lepota, ljupkost, uzvišenost, etika.

1. Umetnik i estetičar

Umetnik i estetičar su nerazdvojno povezani. Umetnik je uvek nužno i kritičar svog dela, estetičar u začetku, a svaki estetičar je u klici umetnik (Živković, 1985: 191-192). Estetika utiče na stvaralaštvo, potkrepljuje dar znanjem (Borjev, 2009: 21) i one se tako dopunjaju, kao dve strane iste medalje.

* Filozofski fakultet, Dr Zorana Đindića 2, 21 000 Novi Sad, Srbija;
e-mail: nikolina@ff.uns.ac.rs.

Estetika i opšta nauka o umetnosti¹ za mnoga dobra mogu da zahvale pre svega umetnicima, ukoliko su oni teoretičari i pisci, pošto su oni jedini lični svedoci svog stvaranja i mnogo toga mogu da kažu o svojoj tehnicici. Međutim, njihovo bavljenje teorijom ima drugačiji cilj nego naučno bavljenje umetnošću. Stvaraoci uvek teže da unaprede svoju delatnost ili nastoje da bolje shvate uslove njenog nastajanja, žele da poboljšaju svoj rad ili prošire svoje obrazovanje. Nasuprot tome, nauka je sama sebi svrha, ona ne želi da *stvara*, već da *sposzna* i nema nameru da utiče na umetnika, da mu nešto propisuje ili određuje. Njen konačan cilj je uvek sticanje nekog opštег saznanja. Iako su umetnost i estetika suštinski u isto vreme povezane i razdvojene, idealno bi bilo kad bi postojala osoba koja bi u istoj meri bila sposobna da oseća umetnički i misli naučno: da u sebi nosi strast prema umetnosti u svim njenim pojavnim oblicima i da poseduje sposobnost da se bavi naukom koristeći sve njene metode (Dessoir, 1963: 8–9). Lesing i Šiler nisu ostvarili taj ideal, ali mu jesu težili. Iako nisu bili filozofi, pisali su estetičke spise koji su se zasnavali, s jedne strane, na njihovom poznavanju filozofskih dela, a s druge strane, na njihovoj praksi umetničkog stvaranja.

Iako je studirao teologiju, medicinu i filozofiju, Lesing nije bio naučnik. Pisao je književne i pozorišne kritike, kao i tekstove o teoriji književnosti i umetnosti, religiji i filozofiji. Šiler je bio lekar, profesor istorije na Univerzitetu u Jeni i pisao je istorijske i filozofske spise, ali nije bio filozof. Kada bi se odmerio njihov značaj kao umetnika i teoretičara, on je uvek veći na prvom polju – stvaralačkom. Međutim, njihovi estetički spisi bitan su deo diskusije koja se u 18. veku vodila ne samo u Nemačkoj, već i u čitavoj Zapadnoj Evropi, stoga i zauzimaju posebno mesto i u njihovom ličnom spisateljskom opusu, i u istoriji nemačke književnosti. Lesing i Šiler predstavljaju retke primere spoja stvaralačkog i analitičkog duha u jednoj osobi, mada je njima u prvom planu uvek bila književnost, te se postavlja pitanje u čemu je stvaran značaj njihovih estetičkih spisa.

2. Estetika i njen predmet proučavanja u 18. veku

Iako su se još u antičko doba pojedini filozofi (posebno Platon, Aristotel i Plotin) bavili estetičkim pitanjima, estetika se tek u 18. veku, zahvaljujući Baumgartenu izdvaja kao posebna filozofska disciplina (Živković, 1985: 190),

¹ Desoar pravi razliku između ova dva pojma i estetiku definiše kao naučnu disciplinu koja za predmet proučavanja ima lepo u umetnosti i prirodi, dok opšta nauka o umetnosti proučava sve ono što ostaje van estetskog i lepog u umetnosti (Dessoir, 1963: 5–6).

odnosno *nauka* o nižoj sposobnosti saznanja [gnoseologia inferior] (Živković, 1992: 204). Estetsko saznanje proširuje koginitivnu racionalnost i ima zadatku da oplemenjuje, poboljšava i izoštrava ljudsko čulno saznanje i upotpunjava oblike spoznaje sveta. Estetika je postala posrednik između teorijske i praktične sfere ljudske umnosti. Budući da je važan momenat praktične filozofije vaspitno delovanje na pojedinca i društvo, umetnost mogu da prate i etički, odnosno terapeutski momenti, najuzornije prisutni u tragičnom pesništvu (katarza). Posle Kanta oblast istraživanja estetike suzila se na proučavanje umetnosti, odnosno izjednačila se sa filozofijom umetnosti. Iako je savremena estetika u toj meri sveobuhvatna da je njen predmet postao čitav svet u svom estetskom bogatstvu (Petrović, 2008: 20–22, 241–242), ovde se pre svega treba koncentrisati na predmet njenog proučavanja u 18. veku, odnosno na umetnost kao izraz i sredstvo čulne spoznaje sveta. Budući da ta spoznaja treba da izazove osećanja dopadanja, estetika se u to vreme prevashodno bavi lepotom, čija čulna percepcija izaziva zadovoljstvo kod posmatrača.²

U 18. veku su postojali različiti pokušaji da se definiše lepotu. Empiristi³ su smatrali da je lepotu subjektivna i da se zasniva na sudu ukusa, dok su racionalisti⁴ nastojali da lepotu jasnije odrede i izjednačavali su je sa redom, samerljivošću, saglasjem. Enciklopedisti⁵ su posmatrali lepotu umetničkog dela kao rezultat više faktora: čistote, elegancije i zgušnutosti stila, dobrog poznавanja ljudi i pronicljivog posmatranja, ukusa neopterećenog preteranoštima i izraza usklađenog sa mišljenjem (Petrović, 2008: 241–242). Dakle, suštinski su se nadmetalala dva stava – da je lepotu subjektivna i da njena percepcija zavisi od suda ukusa posmatrača, odnosno da je lepotu objektivna kategorija i da je određena odlikama samog predmeta posmatranja.

² Već u 18. veku se estetika proširila na etičke aspekte lepoga, a s Kantom se razvila i posebna teorija sudova ukusa, da bi kasnije bile uvedene i kategorije ružnog i uzvišenog (Popović, 2007: 201). Iako je predmet proučavanja estetike vremenom postao vrlo rastegljiv, posle Desoara (Dessoir, 1963: 100–122) se uglavnom govori o šest osnovnih kategorija: lepo i ružno, ljupko i uzvišeno, tragično i komično (Uzelac, 1993: 101). Postoje i varijacije ove kategorizacije, pa Borjev (Borjev 2009: 64–114) pored lepog i ružnog, tragičnog i komičnog, pominje nisko i uzvišeno, isključuje ljupko, a dodaje užasno.

³ Najznačajniji predstavnici engleskog empirizma su Džon Lok [John Locke, 1632–1704] i Dejvid Hjum [Davide Hume, 1711–1776].

⁴ Osnivač racionalizma u filozofiji je francuski mislilac René Dekart [René Descartes, 1596–1650].

⁵ Grupa naučnika na čelu sa Denisom Didroom [Denis Diderot, 1713–1784], koja je pisala veliku francusku enciklopediju (*Encyclopédie, ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*, 1751–1766).

U tom kulturnoistorijskom kontekstu su nastali i Lesingovi i Šilerovi estetički spisi o lepom, ružnom, ljupkom i uzvišenom.⁶ Iako su poznavali radeove ovih teoretičara, na njihovu filozofsku misao su u najvećoj meri uticali Vinkelman i Kant.

3. Vinkelman i Lesing

Johan Joahim Vinkelman i Gothold Ephraim Lessing proučavali su prikaz jedne od najpoznatijih scena iz „Ilijade“, smrti trojanskog sveštenika Laokona i njegova dva sina. Ovu scenu je kasnije opisao Vergilije u čuvenom epu *Eneidi*, a prikazana je i kao skulptura, što je poslužilo kao povod za razmatranje antičke umetnosti, prvo likovne, a zatim i književnosti, kao i razlika i pitanja prvenstva među njima.

3.1. Johan Joahim Vinkelman

Johan Joahim Vinkelman, duhovni otac i inspirator neoklasicizma, sa svojim delom „Razmatranja o podražavanju grčkih dela u slikarstvu i vajarstvu“ [Gedanken über die Nachahmung der griechischen Werke in der Malerei und Bildhauer Kunst, 1755] ustoličio je kult antike i postulirao ideal lepote kao jednostavnost bez suvišnih primesa. Otelotvorenje ovog idealala našao je prevashodno u antičkoj skulpturi, koja je za njega postala vrhunski domen ljudskog stvaralaštva. On je klasičnom udahnuo novu snagu, posmatrajući ga kao ono što je suštinsko, inteligibilno i transparentno (Petrović, 2008: 242, 251–252, 237). Za Vinkelmana je lepota cilj i središte umetnosti, a da bi se ona spoznala, potrebno je da se vaspitanjem i obrazovanjem razvija čulo lepoga (Borjev, 2009: 56). Na taj način je Vinkelman prosvjetiteljski duh povezao sa antičkom umetnošću, svojim neprikosnovenim idealom,⁷ stvarajući neoklasicizam.

Ovaj ljubitelj antike je smatrao da je grčka umetnost prevazišla puko podražavanje lepote prirode, jer Heleni su u prirodi uočavali opšti pojam lepote, lepotu pojedinih delova i njihove srazmere. Spajali su prirodu sa idealnom

⁶ Iako su se Lesing i Šiler bavili i kategorijama tragičnog i komičnog, one ovde neće biti razmatrane, budući da bi to u velikoj meri prevazišlo okvire jednog naučnog rada.

⁷ Na izvestan način, Vinkelman se nadovezao na francusku debatu s kraja 17. veka, *Raspravu Starih i Modernih* [*Querelle des Anciens et des Modernes*, 1687], u kojoj se postavlja pitanje preim秉stva antičke ili moderne umetnosti. I dok su Francuzi svoju raspravu zaključili u korist „moderne“ književnosti, Vinkelman se ponovo vraća antici (Safranski, 2007, 283).

lepotom i na taj način stvarali duhovnu prirodu, odnosno idealizovanu lepotu, spoj ljudskog i božanskog. Vinkelman stoga zaključuje da do spoznaje savršene lepote umetnici mogu da dođu samo ako dugo i pažljivo proučavaju prirodu. Međutim, da bi stvorili vrhunska originalna dela, moraju da prevaziđu prirodu, ne samo da je podražavaju. Umetnici treba da uče od Grka, iz njihovih umetničkih tvorevina, čija je glavna odlika bila „plemenita jednostavnost i mirna veličina“ [edle Einfalt und stille Größe]. Poput dubine mora, koja uvek ostaje mirna, koliko god da površina besni, i grčke skulpture, čak i kad podražavaju snažne strasti, uvek prikazuje veliku i staloženu dušu. Kao primer Vinkelman navodi skulpturu Laokona i sinova. Ova mermerna grupa iz 1. v. pre n. e. (?), koju su najverovatnije isklesala tri vajara sa Rodosa (Hagesandros, Polidoros i Atenodoros), i koja se od 1506. godine može videti u Vatikanu, prikazuje Laokona i njegova dva sina u smrtnom zagrljaju zmija koje je poslao srditi bog Apolon. Iako je prikazan u času umiranja, Laokonovo lice i telo u trenutku najveće patnje izražavaju užasan bol, ali ni na njegovom licu, ni u položaju njegovog tela ne vidi se gnev, niti se sa njegovih usana otima strašan krik. Cela skulptura je izraz velike i plemenite duše u stanju unutrašnjeg jedinstva i mira (Winckelmann, 2007: 5–14, 20–22). Vinkelman se divi tom prikazu pobede snage duha nad slabošću tela koje trpi samrtni bol i smatra ga vrhuncem umetnosti uopšte, jer upravo se tu vidi kako uzvišenost duha preobražava fizičku prirodu i stvara produhovljenu prirodu.

Istu scenu opisao je i Vergilije u svom epu, ali kod njega se čuje Laokonov strašan krik samrtnog bola. Vinkelman Vergilijev opis pominje s neodobravanjem, dajući prednost ostvarenju likovnog umetnika. Međutim, Lesing se nije složio sa Vinkelmanom, a njegova opaska na račun najvećeg rimskog epičara poslužila mu je kao povod za pisanje dela „Laokon ili o granicama slikarstva i poezije“ [Laokoon oder über die Grenzen der Mahlerey und Poesie, 1766] (Uhling, 2007: 132). U ovom delu Lesing vodi raspravu sa Vinkelmannom, ali i sa svojim savremenicima, o mestu i značaju književnosti među ostalim umetnostima.

3.2. Lesing i *Laokon*

Prve verzije „Laokona“ nastale su još 1762. godine, pre nego što je Lesing pročitao Vinkelmanova „Razmatranja“ i njegovu „Istoriju umetnosti starog veka“ [Geschichte der Kunst des Altertums, 1764] (Barner, 2007: 641), na koje se nadovezuje u prvom, odnosno drugom delu „Laokona“ (Lessing, 2007: 291). Međutim, Lesing je mnogo ranije počeo da se bavi ovom temom. Već

1754. godine izrazio je negodovanje zbog pojačane tendencije ka „slikanju“ u evropskoj književnosti [ut pictura poesis], naročito pod uticajem poezije o prirodi, koja je tada bila veoma omiljena u evropskoj književnosti. Njegova prvobitna namera da odredi granice između različitih grana umetnosti i „slikarskih“ mogućnosti poezije u međuvremenu je preformulisana zbog tada aktuelnih kritičkih, čak polemičkih stavova protiv Vinkelmana (Barner, 2007: 632, 643). Iz ove rasprave proizašao je jedan od najznačajnijih Lesingovih spisa.

Iako Vinkelman ističe da su plemenita jednostavnost i mirna veličina grčkih skulptura ujedno i odlike grčkih tekstova iz njihovog najboljeg perioda, onih iz Sokratove škole (Winckelmann, 2007: 22), Lesing se osetio pozvan da stane u odbranu književnosti u raspravi dugoj nekoliko vekova (up. Đurić, 1954: 5–16). Njegova namera je bila da naglasi da između likovnih umetnosti i poezije postoje ključne razlike, stoga nijedna ne treba da pozajmljuje od druge (Borjev, 2009: 288). Cilj mu je bio, kako sam kaže u predgovoru, da se suprotstavi pogrešnom ukusu i neosnovanim stavovima kritičara koji smatraju da poezija treba da slika, a slikarstvo (pod kojim on podrazumeva likovne umetnosti uopšte) da „alegorizira“ (Lesing, 1954: 64–65; Lessing, 2007: 15–16). Međutim, njegova namera je na kraju bila ne samo da povuče jasne granice između likovnih umetnosti i poezije, kao i da zagovara njihovu autonomnost, već i da dokaže preim秉stvo poezije nad likovnim umetnostima, za razliku od Vinkelmana, za koga je sva uzornost antičke umetnosti otelotvorena upravo u vajarstvu.

Nadovezujući se direktno na Vinkelmana, Lesing razmatra način iskazivanja patnje i pojam lepog u likovnim umetnostima i književnosti. Niz primera iz Homerovih i Sofoklovih dela potvrđuje da i velike duše mogu da iskazuju telesni bol urlicima. Time što tematizuje bol, poezija stiče prednost nad likovnim umetnostima: njeni junaci ispoljavaju osećanja koja bude sažaljenje i čovečnost kod čitalaca (Lesing, 1954: 85; Lessing, 2007: 46–47). Grčki umetnici izbegavaju da izražavaju to osećanje samo u mermuru i za to mora da postoji neki razlog, a to nije nedostatnost poezije u odnosu na likovne umetnosti. Polazeći od toga da je krajnji cilj umetnosti užitak, najviši zakon i cilj likovnih umetnosti kod starih Grka bila je lepota. Budući da Lesing preuzima racionalističko viđenje lepote, ona za njega „nastaje iz skladnog dejstva raznovrsnih delova koji se odjednom mogu sagledati“ (Lesing, 1954: 161). Da bi pojedini segmenti mogli da se sagledaju, oni moraju da se nalaze jedan pored drugog u prostoru, tako da samo likovne umetnosti mogu da podražavaju telesnu lepotu, dok je to poeziji uskraćeno. Međutim, „što

Homer nije mogao da opiše po njegovim sastavnim delovima daje nam da saznamo u njegovom dejstvu. Slikajte nam, pesnici, dopadanje, naklonost, ljubav, ushićenje koje lepota izaziva, i naslikali ste samu lepotu.“ (Lesing, 1954: 169) Dakle, i poezija može da prikazuje lepotu, samo na drugačiji način – navođenjem utiska koji ona ostavlja na posmatrače. Homer tako ne opisuje spoljašnjost najlepše žene Helade, već navodi kakav je utisak njena lepota ostavila na sve prisutne. Drugi način da se prenese telesna lepotu u književnosti jeste pretvaranje lepote u draž [Reiz], odnosno, u lepotu u pokretu, prolaznu lepotu koju želimo ponovo da vidimo; a ono što slikar može samo da nagovesti, pesnik može daleko upečatljivije da predoči (Lesing, 1954: 69–72, 85, 97). Prednost poezije je u tome što ona može da podstakne maštu čitalaca i da prikaže pokret i trajanje, dok likovne umetnosti mogu samo da predoče trenutak zamrznut u prostoru i vremenu.

Pored pojma telesne lepote, Lesing se bavi i kategorijom ružnoga u likovnim umetnostima i književnosti. Iako jedan jedini neprilični deo može da pokvari skladno dejstvo lepote, predmet posmatranja time ne postaje ružan, budući da je za to potrebno više nepriličnih delova. Homer opisuje ružnoću u svojim delima, ali ona je u opisu pesnika manje odvratna pojava telesnog nesavršenstva. Kao da prestaje da bude ružnoća i služi pesniku da izazove i pojača izvesna pomešana osećanja, odnosno osećanje smešnog i užasnog. Smešno iziskuje kontrast savršenstva i nesavršenstva, a ružnoća je nesavršenstvo i može da bude smešna ako nije štetna. Ako je škodljiva, ona postaje strašna. Međutim, slikarstvo neće da izražava ružnoću, iako to može, jer se kao lepa umetnost ograničava na vidljive predmete koji bude priyatna osećanja. Ružnoća forme vređa oko, protivi se ukusu za red i sklad, izaziva gnušanje. Nedopadanje koje prati opažanje ružnoće jače je čak i od zadovoljstva koje pruža želja za saznanjem, jer ono brzo prolazi, a neprijatni utisak ostaje, bilo to gađenje ili zgroženost (Lesing, 1954: 177–192; Lessing, 2007: 164–182). U tom pogledu se Lesing slaže s Vinkelmannom – obojica isključuju ružno u likovnim umetnostima, mada je ono oduvek postojalo i u slikarstvu i vajarstvu, ne samo u antici, već i u srednjem veku. „Na ovom svetu biju neprekidnu bitku negativno i pozitivno, rušilačko i stvaralačko, represivno i progresivno i njihov plastični ekvivalent mora da bude ružnoća i lepota.“ (Đurić, 1954: 49–51) Budući da je ružnoća sastavni deo života, a umetnost treba da podražava prirodu, onda bi ona morala da uključi i njenu manje lepu stranu. Međutim, upravo u tome i jeste prednost poezije, jer ona može da prikaže i ružnoću, a da ne izazove gađenje kod posmatrača, a samim time je i objektivnija i iscrpnija u stvaranju celovite slike stvarnosti.

Osim pitanjem lepog i ružnog u likovnim umetnostima i književnostima, Lesing se bavi i granicama između ove dve umetnosti, pri čemu ističe da svaka od njih poseduje izvesne prednosti i ograničenja i da zbog toga ne mogu da se smeste u istu kategoriju i da se vrednuju na osnovu istih kriterijuma. Isto tako, likovne umetnosti i književnost treba da se posmatraju potpuno nezavisno jedna od druge.

Umetnička ideja se ne može realizovati na isti način u različitim umetnostima. U likovnoj umetnosti je realizacija teža nego u poeziji, jer lakše je oblikovati rečima nego u mermeru. Osim toga, „izmišljanje i novina motiva ni izdaleka nije glavno što od slikara tražimo; [...] neki poznati motiv unapređuje i olakšava dejstvo njegove umetnosti“ (Lesing, 1954: 127). Dok pesnik prikazuje vidljiva i nevidljiva bića i radnje, za slikarstvo je sve vidljivo. Međutim, iako u književnosti postoje poetske slike, one ne mogu uvek da se preobrate u materijalne slike, i to iz nekoliko razloga. Za razliku od likovnih umetnosti, koje koristeći boje i oblike prikazuju predmete u prostoru, poezija koristi artikulisane tonove da bi prikazala radnje u vremenu. Likovni umetnik samo nagoveštava radnju tako što bira posebno upečatljiv trenutak bremenit značenjima iz kojeg proizlazi ono što je prethodilo i ono što sledi. Pesnik, međutim, prikazuje predmete navodeći samo jednu njihovu karakterističnu crtu, a ne detalje, ili slika predmete kroz radnje u kojima oni učestvuju. Na osnovu takvog „slikanja“ predmeta rečima likovni umetnik ne može mnogo da započne, jer mu nedostaju detalji (Lesing, 1954: 125–128, 137, 139–141). Dakle, absurdno je da se insistira na starom pravilu grčkog pesnika Simonidesa da su likovne umetnosti poezija bez reči, a da je poezija likovna umetnost koja govori (Barner, 2007: 632). Međutim, takav stav je u Lesingovo vreme bio ubičajen, te u tome i leži značaj Lesingovog spisa.

„Laokon“ je naišao na snažan odjek kod čitalaca i izazvao je burnu reakciju u čitavoj Evropi. Uskoro su se javili i prvi kritički glasovi koji su skrenuli pažnju na to da ovo delo, u stvari, ne donosi ništa novo i da čak sadrži niz grešaka, stoga se postavlja pitanje otkud takva izrazito pozitivna recepcija. Iako je tačno da se „Laokon“ može kritikovati, čak i napasti u detaljima, u celini je ovaj spis imao zaista snažan efekat na tadašnju intelektualnu javnost jer se pojavio u pravom trenutku i imao je oslobođajuće dejstvo na čitaoce. Lesingov tekst je predstavlja epohalni prodom saznanja, označio je prag posle kog svaka spoznaja umetnosti više ne sme i ne može da se vraća unazad. Osim toga, s njim dolazi do novog vrednovanja mašte i iluzije, što predstavlja izuzetan doprinos na putu ka klasičnoj estetici autonomije. Na kraju, Lesing insistira da je lepota ostvarena i prisutna kao estetski kvalitet tek kada deluje,

čime se težište sa produktivne fantazije stvaraoca premešta na reproduktivnu fantaziju recipijenta (Barner, 2007: 654, 659-661, 666–668). U tom smislu je Lesing bio inovativan emancipator umetničkog duha od krutih stega tadašnjih autoriteta, u čemu se i krio njegov neprocenjiv značaj – za umetnost, ne za estetiku.

Drugi deo *Laokona* bio je planiran, ali ne i realizovan, stoga svojevrstan nastavak bavljenja antičkom umetnošću predstavljaju dva završena i objavljena spisa: „Kako su stari zamišljali smrt“ [Wie die Alten den Tod gebildet, 1769], i „Pisma, antikvarne sadržine“ [Briefe, antiquarischen Inhalts], koja su nastala 1768. i 1769. godine kao deo rasprave s Klocom [Christian Adolf Klotz, 1738–1771] i njegovim istomišljenicima, koji su kritikovali „Laokona“ (Barner, 2007: 621, 654, 659–661). Međutim, uskoro je Lesing izgubio interesovanje za tu temu i posvetio se centralnoj problematici svog stvaralaštva: drami i pozorištu, koja je bila i ostala u središtu interesovanja i Fridriha Šilera.

4. Šilerovi estetički spisi

Šiler se daleko više bavio estetikom od Lesinga. Pored pojma lepog, on je razmatrao i pojmove uzvišenog i ljupkog, kao i etičku komponentu umetnosti. Na njegovo stvaralaštvo je presudno uticala Kantova filozofija, mada se Šiler estetičkim pitanjima bavio mnogo pre susreta sa Kantom, pod uticajem drugih filozofa, a u skladu sa sopstvenim interesovanjima.

4.1. Pre Kanta

U ranim Šilerovim spisima mogu se uočiti stavovi bliski Vinkelmanu: o konceptu lepote u antičkoj umetnosti, kao i o prednostima antičkog sveta nad modernim. Šiler je „Pismo putujućeg Danca“ [Brief eines reisenden Dänen, 1783] napisao povodom posete muzeju u Manhajmu, u kojem je njegovu pažnju privukla izložbena prostorija posvećena antici. Posmatrajući antičku umetnost, Šiler je primetio da se strašna patnja prikazuje na prijatan način, što je za njega predstavljalo trijumf lepote nad užasnom istinom, koji je bio karakterističan za kulturu koju su sunce i blaga klima podsticali da filozofira i da veruje. Upravo iz tog razloga je volja za lepotom u tim krajevima bila tako izrazito snažna. Čak su i tragedije, propadanja, patnje – lepe. Lepi su bili i ljudi i bogovi (Safranski, 2007: 285). Iako je lepota od samog početka bila u

središtu Šilerovog interesovanja za estetička pitanja, pažnju mu je privukao i odnos lepote i moralnosti.

Na Šilerovo shvatanje lepote kao spoja lepog i moralnog uticali su Vinkelman i Moric [Karl Philipp Moritz, 1756–1793], jer Vinkelman je preuzeo antičko jedinstvo kalokagatije u punom, izvornom smislu, a čitava Moricova egzistencija počiva na osećanju lepote. Lepota je za njega najviše ispoljavanje prirode u njenoj suštini i sistemu, a umetničko delo predstavlja zaokruženu celinu koja ima svoje sopstvene zakone, nezavisno od neke svrhe i koristi (Gerhard, 1950: 192–194, 203).

Odjek ovih refleksija o antici primetan je i u njegovoju čuvenoj misaonoj pesmi „Bogovi Grčke“ [Götter Griechenlands, 1788/1800] u kojoj Šiler sa čežnjom opeva minula vremena kada su bogovi bili sličniji ljudima, a ljudi sličniji bogovima. U ovoj pesmi on suprotstavlja moderni i antički svet, dajući prednost antici, a estetsko za njega predstavlja vrhunsku moguću svrhu umetnosti, koju ne mora da opravdava nikakva nadređena instanca (Safranski, 2007: 285). Šiler je već pre Kanta zauzeo stav o autonomiji, ali i moralnosti umetnosti i on predstavlja okosnicu njegove filozofske misli i literarnog stvaralaštva.

4.2. Imanuel Kant

Immanuel Kant, rodonačelnik klasične filozofije, dao je ključan doprinos estetici 18. veka. Njegovo učenje predstavlja tačku u kojoj se spajaju svi motivi i tendencije prethodnih istraživanja i iz koje su kasnije proizašli novi osnovi estetike i filozofije 19. veka, iako ni kod njega, kao ni kod osnivača estetike Baumgartena, put do filozofskih gledišta nije vodio preko neposrednog doživljaja lepote. U svom prekritičkom periodu, Kant se prvo bavio prirodno-matematičkim naukama na osnovama Njutnove i Lajbnic-Volfove filozofije (1747–1758), da bi u sledećoj fazi (1759–1768), pod uticajem engleskih moralista i Rusoa, počeo da posvećuje više pažnje pitanjima čoveka, njegovog unutrašnjeg života i ideala morala, religije i estetike. Od Šeftsberija [Anthony Ashley Cooper, Earl of Shaftesbury, 1771–1813], Hačesona [Francis Hutcheson, 1794–1846] i Berka [Edmund Burke, 1729–1797], Kant je preuzeo psihološku analizu estetskog doživljavanja, te u toj fazi nastaje i njegov prvi estetički spis, „O lepom i uzvišenom“ [Beobachtungen über das Gefühl des Schönen und Erhabenen von M. Immanuel Kant, 1763] (Ernjaković, 2002: 7–8). U ovom spisu Kant ističe subjektivnost osećanja zadovoljstva i nezadovoljstva, jer ono počiva na unutrašnjem svojstvu svakog čoveka da

reaguje na spoljašnje nadražaje bilo radošću ili zlovoljom, u zavisnosti od toga da li jeste ili nije zadovoljena neka njegova sklonost. Čulna osećanja za koja su sposobne i običnije duše Kant već u ovom spisu deli na osećanje uzvišenosti (spoj prijatnosti i jeze) i osećanje lepog (spoj prijatnosti i radosti). Dok lepo očarava, uzvišeno dira, i iako uzvišeno utiče jače na nas nego lepo, bez lepote uzvišeno zamara i ne može se dugo uživati u njemu (Kant, 2002: 15–19). U ovom spisu su već postavljene neke osnove Kantove estetike, mada je on svoja razmatranja dalje razradio tek u kasnijim spisima.

Godine 1787. Kant je pronašao novi princip *a priori* za treću duševnu moć, moć suđenja: osećanje zadovoljstva i nezadovoljstva. Tri godine kasnije nastala je i njegova „Kritika moći suđenja“ [Kritik der Urteilskraft, 1790] (Ernjaković, 2002: 9). Kant jedan deo „Kritike moći suđenja“ posvećuje estetičkim problemima (Kant, 2004: 7–182), te produbljuje stavove izložene u svom prvom estetičkom spisu.

Kant smatra da moć suđenja posreduje između praktične i teorijske filozofije, između prirode, s jedne strane, i morala, odnosno slobode, s druge strane. Iako ne doprinosi saznanju, moć suđenja se nalazi između čulnog opažanja prirode i nadčulnih ideja slobode uma. Ne postoji objektivno pravilo ukusa za određivanje lepog, jer je odredbeni osnov za lepotu osećanje subjekta, a ne pojam objekta. Međutim, sud ukusa, iako subjektivan, zasniva se na pojmu uma o nadčulnom i iako je po sebi neodređljiv, i ne može da se dokaže i pokaže, on je zajednički svim ljudima. Lepota proizlazi iz opažaja predmeta koji je objekat opštег, nužnog dopadanja, pri čemu se lepo dopada „slobodno“, što znači, bez ikakvih interesa koji kvare sud ukusa, utiču na njega ili ga lišavaju nepristrasnosti.

Pored lepote, drugi ključni pojam kod Kanta je uzvišenost. Ona proizilazi iz našeg duhovnog osećanja, njen osnov je u nama, u ljudskoj prirodi i njenoj dispoziciji za moralno. Uzvišenost se zasniva na idejama uma i u bliskoj je vezi sa pojmom slobode. Kant i interesovanje za lepo povezuje sa moralnim osećanjem, jer neposredno interesovanje za lepotu prirode odlika je dobre duše. Lepo je simbol moralno-dobroga i ono oplemenjuje i uzdiže duševnost. Upravo razvijanje moralnih ideja i kultivisanje moralnog osećanja i duševnih moći predstavlja pripremnu obuku za sve lepe umetnosti.

Za stvaranje lepe umetnosti potrebno je mnogo znanja, jer iako je genije talenat koji umetnosti propisuje pravila data od prirode, on mora da obrazuje svoj dar, da savlada ono mehaničko u stvaralaštvu, da uvežbavanjem i ispravljanjem svog ukusa pomoću primera iz umetnosti ili prirode nađe formu koja mu odgovara. Kao što je moguć ukus bez genija, tako je moguć i genije

bez ukusa, stoga Kant zaključuje da je za lepu umetnost potrebno ne samo da razum i uobrazilja budu saglasni i u pravoj razmeri, već su neophodni i ukus i duh (oživljavajući princip u duševnosti). Lepota je slobodna uobrazilja usklađena sa zakonitošću razuma, a ukus je disciplina, odnosno vaspitanje genija koje mu podseca krila, čini ga otmenim ili uglađenim, daje mu uputstva kako bi njegovo stvaralaštvo ostalo svrhovito, unosi jasnoću u njegove misli, uspostavlja red, čini njegove ideje postojanim, sposobnim za trajno i opšte odravljivanje, kao i za podražavanje.

Kantove koncepte dualizma ljudske prirode, lepote i uzvišenosti Šiler je preuzeo, i integrisao ih sa svojim stavovima o autonomiji lepote, preuzetim od Vinkelmana i Morica, i sa konceptom jedinstva lepote i morala, koji su i Šiler i Kant preuzeli od britanskih moralista. Uprkos zajedničkim polazišтима, vrlo brzo su postale uočljive i suštinske razlike između Kantovih i Šilervih stavova.

4.3. Šiler i Kant

Šiler se intenzivno bavio Kantovom filozofijom od proleća 1791. do 1795. godine. Prvobitno oduševljenje praćeno je Šilervim nastojanjem da pronikne u suštinu Kantove estetike, jer ga je osećao kao misaoni izraz sopstvenih vrednosti i svog odnosa prema svetu. Međutim, Šilerovi odlučujući stavovi bili su formirani pre susreta s Kantovom filozofijom (Böckmann, 1967: 23), tako da on Kantove ideje nije primio kao *tabula rasa*, već ih je integrisao u onoj meri u kojoj se nisu kosili s njegovim načelima.

Pod uticajem britanske moralne filozofije i Šeftsberija Šiler je nastojao da ublaži strogost Kantove etike i da prevaziđe rigorozno razdvajanje dužnosti i naklonosti. Za razliku od Kanta, Šiler smatra da su moguće i emocionalne osnove za moralno postupanje, na primer, sažaljenje ili filantropija, što pretpostavlja mogućnost sinteze moralnosti i čulnosti (Alt, 2004: 108). To je postala tačka razilaženja između Kantovih i Šilervih stavova.

Tokom 1793. godine počinje kritičko bavljenje Kantovom filozofijom, pri čemu Šilera sopstvena slika sveta dobija sve jasnije obrise. Iako je mnogo toga preuzeo od Kanta, počev od njegove ideje autonomije i neograničenog samoodređivanja čoveka (Koopmann, 1982: 202), Šiler se u nekim stvarima nije slagao sa njim. Dok Kant slobodu prevashodno vezuje za sferu etike i moralnog postupanja, Šiler pokušava da dokaže da je i lepota autonomna, iako je ne odvaja od moralnog sveta, kao ni Kant, jer obojica posmatraju lepotu kao

simbol moralnosti. Kod Šilera lepota treba da bude objektivna, ne pretežno subjektivna, kao kod Kanta; on je nastojao da koncipira objektivno estetičko shvatanje, polazeći od poimanja lepote kao „slobodne u pojavi“. Međutim, njegova autonomija lepog ne odgovara Kantovoj ideji lepoga oslobođenog od svrhe, jer Šiler pokušava da predoči lepo kao nezavisnu veličinu van principa i zakona, dok ono kod Kanta može da bude bez svrhe samo kada se svodi na subjektivnu kategoriju zadovoljstva kao izvora suda ukusa (Alt, 2004: 110).

Kantovo povezivanje čulnosti sa moralnim dobrom u čistoj estetskoj moći suđenja Šiler je preuzeo i dalje razradio u konceptu „lepe duše“, kao spoja lepog i istinitog, forme i sadržaja, čulnosti i ideje u uzajamnom subordinirano-koordiniranom odnosu, promenljive čulnosti i postojane ideje u stalnoj igri (Petrović, 2008: 254–255). Međutim, sinteza estetike i morala, kojoj Šiler teži, za Kanta je nezamisliva, zato što on smatra da se subjektivni principi estetike ne mogu pomiriti s objektivnim principima etike. Na kraju, kod Kanta je teorija umetničke forme deo učenja o ukusu, dok je kod Šilera ona izdvojena i predstavlja celinu za sebe (Alt, 2004: 110).⁸

Iako je upravo zahvaljujući susretu s Kantovim delom Šiler stekao bolji uvid u sopstveno htenje, udaljavanje od Kanta predstavlja ne samo prekretnicu na njegovom ličnom putu, već i u duhovnom životu 18. veka. Polazeći od pojmovno-razumski uslovljene slike sveta prosvjetiteljstva, koja je odredila njegovu mladost, Šiler se približio umetničko-čulnom viđenju sveta Vinkelmana i Getea. U tom smislu njegova rasprava sa Kantom predstavlja borbu dve duhovne struje koja se odvijala tih godina u Nemačkoj (Gerhard, 1950: 191).

Kao i Lesing, i Šiler je doveo u pitanje neprikosnoveni autoritet svog prethodnika i kritički je preispitao njegovo učenje. Rezultat su estetički spisi koji su pre svega imali značaj za njegovu klasičnu dramu, ali nisu suštinski doprineli estetici kao filozofskoj disciplini. Kao i kod Lesinga, i kod Šilera su estetički spisi bili put do boljeg razumevanja sopstvenog umetničkog htenja.

⁸ Melita Gerhard smatra da Šilerov cilj da pronađe objektivni pojam lepog protivreči sistemskim prepostavkama Kantove filozofije koje su Šileru bile nepoznate jer se on prvo upoznao s „Kritikom moći suđenja“, bez uvida u povezanost sve tri kritike. Šiler je „Kritiku moći suđenja“ počeo da čita u marta 1791. godine, a „Kritiku čistog uma“ i „Kritiku praktičnog uma“ nabavio je tek u novembru iste godine. Njegovi komentari ukazuju na studiozno čitanje samo prvog dela „Kritike moći suđenja“, koji se odnosi na estetsku moć suđenja, dok se drugi deo, „Kritika teleološke moći suđenja“, pominje samo jednom, a „Kritika čistog uma“ i „Kritika praktičnog uma“ niti jedan jedini put (Gerhard, 1950: 181–184).

4.4. Šilerovi estetički spisi o lepom, ljupkom i uzvišenom

Prvi Šilerov spis o lepom je, u stvari, niz pisama upućenih njegovom prijatelju Kerneru [Christian Gottfried Körner, 1756–1831] koja su nastala 1793, a objavljena 1847. godine pod naslovom „Kalijas ili o lepoti“ [Kallias oder über die Schönheit]. U ovom delu Šiler je dao svoju prvu definiciju lepote koja se kasnije provlačila kroz ceo njegov opus. Polazeći od razlika između moralnog i čulnog, Šiler je pokušao da prevaziđe jaz među njima, da nespojivo učini spojivim. Budući da je neki postupak moralan samo ako je u skladu s formom čiste i autonomne volje praktičnog uma, sledi da je neka pojava lepa ako je analogna toj formi čistog uma ili slobodi. Iz tog razloga Šiler lepotu definiše kao „slobodu u pojavi“ [Schönheit ist Freiheit in der Erscheinung]. Objekat čulnog sveta, ograničen prirodnim zakonima, može da ostvari slobodu samo ako je određen jedino samim sobom, ako ga ne određuje ništa spolja (materija ili svrha), već samo forma za koju nije potrebno tražiti razlog, jer ona sama sebe objašnjava (Schiller, 1962c: 384–434). S tvrdnjom da se sloboda ispoljava u formi lepog pokreta Šiler se distancirao od Kanta i približio teoriji umetnosti 18. veka, koju predstavljaju Šeftsberi, Lesing, Mendelson [Mendelssohn] i Hogart [Hogarth] (Koopmann, 1998: 593). Međutim, njegov pokušaj da Kantovu definiciju lepog kao „forme svrhovitosti bez svrhe“ prevede u misaonu figuru „slobode u pojavi“ smatra se neuspelim (Alt, 2004: 103). Pisma koja su objavljena pod naslovom „Kalijas“ nisu nikada dovršena, a teorija lepoga koju je Šiler ovde započeo nije izvedena do kraja. Međutim, Šiler se i dalje bavio konceptom lepote u svojim drugim tekstovima.

Ključni spis Šilerove estetike je tekst „O ljupkosti i dostojanstvu“ [Über Anmut und Würde, 1793].⁹ Suprotstavljanje ljupkosti i dostojanstva, ’venustas’ i ’gravitas’, prisutno je još u antičkoj retorici, a i kod škotskog filozofa Dejvida Hjuma kao ’grace’ i ’dignity’ (Koopmann, 1998: 589). Kod Hjuma je ljupkost način ponašanja, lakoća u ophodenju, blagost, nešto neodređeno, tajanstveno i neobjašnjivo, što se u velikoj meri razlikuje od spoljašnje lepote, ali neočekivano i snažno osvaja naklonost posmatrača. Ljupkost svedoči o ukusu i osećanju pojedinca i stoga mora da se posmatra kao deo etike (Hume, 2006: VIII).

Kod Šilera je ljupkost takođe lepota pokreta koji prate određeno osećanje i pripadaju ličnosti, jer ljupkost potiče od samog subjekta, ne iz prirode. Ipak,

⁹ Naslov spisa, kao i mitološki uvod o pojasu boginje lepote, Šiler je preuzeo iz Sulcerovog [Johann Georg Sulzer, 1720–1779] priručnika „Opšta teorija umetnosti“ [Allgemeine Theorie der schönen Künste] (Gerhard, 1950: 199).

prirodna, odnosno arhitektonska lepota, lepota građe tela često prati lepotu duše, jer duh oblikuje telo, a ne obrnuto.¹⁰ Lepa duša je pokretački princip ljupkosti, a ljupkost je izraz lepe duše (Schiller, 1962d: 437–438). Pojam 'lepe duše' je najviši ideal nemačke klasike i Šiler ga definiše na sledeći način:

Lepom dušom nazivamo ono kada je moralno osećanje svih čovekovih osećanja najzad osigurano do toga stepena da bez straha sme afektu prepustiti vođenje volje, a da se nikada ne izloži opasnosti da se nađe u opreci sa njenim odlukama. Zbog toga kod jedne lepe duše pojedini postupci nisu stvarno moralni, nego je sav karakter moralan. Ne može se ni jedan jedini postupak upisati njoj u zaslugu, jer zadovoljavanje nagona ne može se nikada nazvati zaslugom. Lepa duša nema nikakve druge zasluge sem te što postoji. Kao da samo instinkt iz nje dela, ona lako obavlja najmučnije ljudske dužnosti, a najherojskija žrtva na koju se ona odlučuje iz prirodnog nagona pada u oči kao dobrovoljni akt baš zbog tog nagona. Zato ona sama nikada nije svesna lepote svoga postupka, i ne pada joj uopšte na pamet da bi se moglo drukčije postupati i osećati; (Šiler, 1967: 75).

Kantov strogi dualizam ljudske duše – uma i čulnosti, dužnosti i naklonosti – kod lepe duše je prevaziđen i ona se nalazi u harmoniji. Svaki njen deo je slobodan, bez ikakvog ograničenja nametnutog spolja, a dužnost postaje nešto prirodno, što se ispunjava bez ikakve prisile, sasvim spontano, bez razmišljanja, tako da postupci takve duše mogu da budu samo lepi. Preduslov je, svakako, da čovek poseduje prosvetljeni razum, jer glava mora da obrazuje srce (Schiller, 1962a: 336).

Upravo u idealu 'lepe duše' ogleda se suštinska razlika između Šilera i Kanta: Šilerova *nada* u ujedinjenje uma i prirode (Böckmann, 1967: 33–34). To ne znači da on odstupa od osnovnog Kantovog principa, kod njega je osećanje dužnosti i dalje preduslov moralnog postupanja. Nije reč o tome da postoji metodska neusaglašenost između Šilera i Kanta, ili da Šiler pokušava da ispravi Kantov sistem, jednostavno je njihov pogled na svet različit: Kantovo osećanje sveta zasniva se na racionalnosti, spoznaja se razdvaja od estetskog shvatanja sveta, dok Šiler pokušava da lepotu izjednači s istinom i pravom, dakle, da umetničko-estetski doživljaj podigne na nivo racionalne spoznaje i moralne zapovesti. Otuda ideal 'lepe duše' nije samo dopuna Kanta, ona za Šilera predstavlja krajnji cilj kojem čovek treba da teži svojim postupcima. Pokušaj da se prenebregne odvajanje čulnog i moralnog u čoveku, na kojem

¹⁰ Već kod Aristotela se ističe jedinstvo duše i tela, jer je duša unutrašnji oblik tela i neodvojiva je od njega, stoga se lepota duše i manifestuje na telu (Petričević, 2002: 4).

počiva čitav Kantov moralni zakon, samo je odraz Šilerove čežnje da se prevaziđe dvojstvo čulnog i nadčulnog sveta. Dok je kod Kanta čulna priroda samo sredstvo moralne volje, Šiler u slici lepe duše zastupa neraspolućeno jedinstvo u skladnom odnosu čulne i duhovne prirode. On smatra da nema potrebe da se nekome koga vodi osećanje za lepo zapoveda da izvrši neku dužnost, jer on ju ispunjava iz svoje prirodne sklonosti, bez upotrebe volje, a da pri tome čak ni ne zna koja je zapovest u pitanju (Gerhard, 1950: 204–205, 207, 185).

Iako je prema Šileru zadatak čoveka da ostvari jedinstvo duše, harmoniju između svoje dve prirode, čulne i moralne, ta lepota karaktera, taj zreo plod njegove humanosti, samo je ideja kojoj može da teži, a da je nikada u potpunosti ne ostvari. Afekti (čulna priroda u nama) deluju brže od uma i svojom snagom iznenade čovekovu volju, ali on uprkos tome ne sme odmah da im se prepusti. Ko uspe da ih zauzda pokazuje samostalnost i dokazuje se kao moralno biće. Tada, pod silinom napada te čulne prirode, lepa duša se preobražava u uzvišenu, prelazi u herojsko i uzdiže se do čiste inteligencije. Mir u patnji, u tome se sastoji ljudsko dostojanstvo u savladavanju nehotimičnih duševnih radnji, u prevazilaženju ljudske prirode (Schiller, 1962d: 470–478). U takvom trenutku čovek dostiže ideal uzvišenosti.

Šiler odvaja pojam uzvišenog od njegovog retorskog, odnosno prirodnostetskog značenja i prenosi ga na ljudsko stanje duha (Alt, 2004: 89). Kod njega 'uzvišeno' nije ni stil, ni iracionalno ni stvaralačko u čoveku, već sposobnost duha da prevaziđe patnju.¹¹ Polazeći od Kantove teorije uzvišenosti on smatra da moć moralnog zakona dolazi do izražaja tek kada je čovek ugrožen i kada vrlina pobedi. Iako su o uzvišenosti diskutovali i drugi autori 18. veka (Baumgarten, Sulcer, Mendelson), Šiler razrađuje Kantove ideje i daje nova određenja pojmove, a da pri tome ne nudi ništa stvarno novo, čega je i sam svestan, kao i svoje prevelike zavisnosti od Kanta prilikom definisanja tog pojma (Koopmann, 1998: 576, 579). Ipak, pokušao je da prevaziđe uticaj Kanta i Berka u nastojanju da poveže uzvišeno s estetskim, odnosno

¹¹ Uzvišenost stoji u neposrednoj vezi s pojmom 'pathos', iracionalnim u čoveku, bolesnim i niskim stanjima koja moraju da budu podredena kako bi služila racionalnom, jer čovek ne sme da se predaje nerazumnom, bezbožnom u duši (stoičari). 'Pathos' može da znači i napuštanje uske sfere individualnog mišljenja i prelaz u više sfere, odnosno odrikanje, odstupanje od individualnog u ekstazi (pesnički 'entuzijastički patos'). U retorici se vezuje za uzvišeni stil koji treba da deluje na slušaoca, pridobije ga i izazove afekte u njemu. Aristotel sledi izvorno značenje reči 'pathos' kao 'pretpeti' i 'doživeti', kod njega 'patetičan' znači 'pun patnji', odnosno 'radnji koje donose propast i bol' (Flašar, 1957: 18, 21–29).

moralna vrednosna merila sa čulnim interesovanjem. Na Šilerov koncepciju uzvišenosti uticala su i predavanja profesora Abela [Jakob Friedrich von Abel, 1751–1829], koji je smatrao da je kontrolisanje afekata uslov za ljudsku slobodu (Alt, 2004: 94–95). Na taj način se takođe prevazilazi dualizam između prirode i morala.

Sloboda je ključan pojam za Šilerovo shvatanje uzvišenosti, jer čovek postaje uzvišen tek kada se opire nasilju. Za čoveka kao vrstu neprihvatljivo je da trpi nasilje, jer ga to poništava kao jedino biće koje ima svoju volju (Schiller, 1962g: 793). U borbi protiv nasilja, čak ni život nije previsoka cena i njegovo žrtvovanje radi moralnog cilja ima svrhu (Schiller, 1962b: 366). Istinska nezavisnost od prirode, sudbine, prirodne nužnosti, čini čoveka uzvišenim i on tada, čak i ako je poražen, više ne oseća strah (Schiller, 1962e: 495). Oslobođenost od straha je najviši stepen slobode koji čovek može postići.

Šilerov idealizam ide toliko daleko da on smatra da se ljupkost (izraz lepe duše) i dostojanstvo (izraz uzvišene duše) ne isključuju, da mogu da koegzistiraju u jednoj osobi, koja u isto vreme ima i lepu i uzvišenu dušu:

Ako su ljupkost i dostojanstvo *sjedinjeni* u istoj ličnosti i potpomoognuti – prva još arhitektonskom lepotom, a druga snagom – izraz ljudske prirode u toj ličnosti je savršen, i ona je tu opravdana u svetu duhova, a oslobođena kao pojавa. Obe zakonitosti se ovde tako blisko dodiruju da se njihove granice gube sa ublaženim sjajem u smešku usta, u blagom pogledu, a u promuklom glasu probija *sloboda moći rasuđivanja*, dok uzvišenim oproštajem propada *prirodna nužnost* u plemenitom veličanstvu tog lica (Šiler, 1967: 88).

Upravo ovo se smatra najslabijim mestom Šilerove koncepcije ljupkosti i dostojanstva, jer njihova koegzistencija je nemoguća. Ljupkost podrazumeva da duh daje slobodu čulnosti, a dostojanstvo da se duh suprotstavlja čulnosti (Wiese, 1959: 476). Međutim, ovo je samo prividni paradoks, jer Šiler smatra da u duši idealnog čoveka, čulni i moralni deo postoje slobodni jedan pored drugoga. Lepa duša postupa moralno bez zapovesti uma, u skladu sa svojom prirodom, a uzvišena duša ostvaruje mir u patnji, savladavajući svoju prirodu. Jedinstvo lepe i uzvišene duše podrazumeva da čovek može da bude dostojsven, a da pri tome ne mora da vrši nasilje nad svojom prirodom, jer je ona sasvim usklađena sa duhom. Kada u teškim trenucima u čoveku vlada mir, a da um nije nametnuo svoju volju prirodi, niti je priroda ujarmila um, tada je duša lepa i uzvišena u isto vreme. Međutim, da bi čovek dostigao to stanje, da bi mogao istovremeno da ostvari autonomnost i usklađenost različitih delova

svog bića, on mora da prođe proces estetskog vaspitanja, jer se takvo stanje ne može ostvariti bez truda, sasvim spontano.

4.5. Šilerov koncept estetskog vaspitanja

Iako Šiler nije uspeo da do kraja razradi svoju teoriju lepog kao što je planirao, nikada nije u potpunosti odustao od programa estetskog vaspitanja (Kopmann, 1982: 203). Uprkos tome što je odbacivao stav da umetnost mora da ima moralnu svrhu, priznavao je da ona ima izvestan moralni efekat. „Lepota nije moralna ideja, ali ona je u stanju da proizvede moralni učinak, i to utoliko više ukoliko se moralna ideja manje zapaža u estetskom tkivu dela“ (Petrović, 1979: 83). Šiler čak smatra da umetnost može da oplemeni ljudski karakter, da doprinese cilju da se stvori savršen čovek, savršena ljudska priroda (Petrović, 1979: 82). Na ovom stavu se zasniva i njegova ideja o estetskom vaspitanju, kako pojedinca, tako i države. Okrenut prema budućnosti, Šiler je uočio probleme svog vremena koji se odnose na pitanje čoveka i njegovog integriteta, i video je rešenje upravo u estetskom vaspitanju. Na taj način on estetskom pripisuje dodatnu vrednost i značaj u razvoju čovečanstva.

U tom smislu je ključno njegovo delo „O estetskom vaspitanju čoveka“ [*Über die ästhetische Erziehung des Menschen*], nastalo u formi pisama tokom 1793/1794. godine, a objavljeno u tri nastavka časopisa Horen 1795. godine. U ovim pismima Šiler određuje lepo kao posredničku snagu koja može da uravnoteži suprotstavljene energije u pojedincu (Alt, 2004: 129). Svestan da njegovo vreme naglašava protivrečnost u čoveku i vodi ka sve većoj rascepkanosti njegove ličnosti, Šiler je smatrao da je umetnost jedini vid slobode koji čovek može da ostvari (Petrović, 1979: 87, 92). Njegov zahtev za totalitetom ličnosti pojedinca, inspirisan Vinkelmanovim i Moricovim spisima, podrazumeva da čovek treba konsekventno da neguje svoje talente i ostvari san o intelektualnoj autonomiji (Alt, 2004: 131). I ovde se ponovo ispoljava težnja za istovremenom autonomijom i jedinstvom čovekove ličnosti.

Ideal totaliteta ličnosti ne može da se ostvari u stvarnosti, zato što ili čulne i duhovne moći čoveka nisu usklađene i postoji napetost među njima, ili zato što pojedinac nema dovoljno energije. Ta neuravnoteženost može da se prevaziđe posredstvom lepote koja obezbeđuje potrebnu harmoniju ili energiju. Kao spoj materije i forme, aktivnosti i pasivnosti, delanja i stanja, beskonačnosti i ograničenja, lepota čulnom čoveku može da približi formu i mišljenje, da ga uvede u svet ideja (*mundus intelligibilis*), a duhovnog čoveka

da vrati materiji i svetu čula (*mundus sensibilis*). Na taj način mogu da se spoje obe prirode na putu do stvaranja uzvišenog čovečanstva (Schiller, 1962: 601–604, 622–625). Dakle, Šilerov fantom, njegova utopija (Alt, 2004: 145, 149) nije svet lepih, već uzvišenih duša, svet u kojem će snaga uma konačno ostvariti nadmoć nad prirodom i izboriti se za dostojanstvo čoveka.

5. Značaj Lesinga i Šilera kao estetičara

Centralno delo Lesingove estetike nosi dvostruki naslov, „Laokon ili o granicama slikarstva i poezije“, koji ukazuje na dve osnovne intencije autora. Lesing je prvobitno planirao spis o granicama između vrsta umetnosti, sa namerom da odbrani poeziju od zahteva da „slika“ – otuda podnaslov „O granicama slikarstva i poezije“. Nakon što se upoznao s Vinkelmannovim „Razmatranjima“, njegov tekst je poprimio polemički karakter u raspravi s Vinkelmannom – otuda naslov „Laokon“ (Barner, 2007: 661). U okviru diskusije o razlikama između likovnih umetnosti i poezije, Lesing je razmatrao kategorije lepog i ružnog, pri čemu je delio Vinkelmannov stav da likovne umetnosti prikazuju samo telesnu lepotu, dok ružnoća može da se pojavi u poeziji, što, u stvari, predstavlja njenu prednost. Isto tako, izražavanje patnje i osećanja bola prevashodno se prikazuju u književnosti, što takođe govori njoj u prilog, jer izaziva sažaljenje kod recipijenta i apeluje na njegovu humanost. Na kraju, poezija ne može da „slika“, ali zato može da podstakne maštu čitaoca. Time delovanje umetničkog dela na publiku postaje značajan segment Lesingove estetike, što na izvestan način već najavljuje estetiku recepcije 20. veka. Njegovo neslaganje s Vinkelmannom izazvalo je burne reakcije javnosti, osećanje oslobođenja od neprikosnovenog autoriteta i njegov „Laokon“ stoga predstavlja prodror sveže misli u ustajalu klimu nemačke duhovnosti.

Šiler je kao estetičar težio stvaranju nove teorije lepoga, kao „slobodnog u pojavi“, bez ikakve svrhovitosti, i insistirao je na objektivnosti lepote, za razliku od Kanta. Šilerov najveći doprinos u okviru estetike, od značaja za nemačku klasičnu književnosti, jeste prikazivanje harmonije čulnosti i moralu u idealu 'lepe duše'. Šiler je formirao i pojam uzvišene duše i izgradio sliku idealnog čoveka kao spoja ljupkosti i dostojanstva. Umetnost i lepota su za Šilera jedine mogućnosti da čovek ostvari totalitet svoje ličnosti, njegov najveći ideal. Međutim, njegovi koncepti se često zasnivaju na nadi, čežnji, određenom pogledu na svet, a manje na logičkom principima. Njegova umetnička duša je umela da stekne preimcuštvo nad doslednim, logičkim i argumentovanim izlaganjem.

U nastojanju da nađe definiciju „objektivnog pojma lepoga“, Šiler je nai-vio kasniju idealističku estetiku, naročito Hegela, koji je objektivan pojam le-poga odredio kao „čulno pojavljivanje ideje“, odnosno absolutne ideje „u njoj prikladnoj pojavi“ (Borchmeyer, 1998: 240). Upravo Hegel je isticao da je Šilerov značaj u tome što je doveo u pitanje Kantov subjektivitet i apstrakciju i što je shvatio da je osnovni princip i bit umetnosti upravo jedinstvo opštег i posebnog, slobode i nužnosti, duhovnosti i prirode (Čačinović-Puhovski, 1987: 34).

Neprocenjivi doprinos Lesinga i Šilera u estetičkoj diskusiji 18. veka ogleda se u smlosti njihovog mišljenja, spremnosti da dovedu u pitanje velike autoritete (Vinkelmana i Kanta) i da pokrenu diskusiju o njihovim stavovima. Upravo kritičko mišljenje, spremnost na dijalog i preispitivanje autoriteta radi duhovnog napretka, osnovne su vrednosti koje su Lesing i Šiler zastupali. U svojim estetičkim spisima oni su zagovarali autonomiju lepoga i umetnosti, kao jedinog područja na kojem ljudski duh može da ostvari pot-punu slobodu i njihovi „izleti“ u filozofsku misao nisu dugo trajali, već su ih ponovo približili njihovom prvo bitnom opredeljenju – književnosti. U tom pogledu su estetički spisi ova dva velika pisca ispunili svoju funkciju – bacili su svetlo na bit i suštinu umetničkog stvaralaštva, omogućili im da ga bolje razumeju i da mu priđu na novi način, te su oni sad mogli nesmetano da mu se vrate s novim žarom. Estetički spisi su predstavljali samo uvertiru za njihova vrhunska dramska ostvarenja po kojima će ostati zapamćeni. U tom smislu je za njih estetika predstavljala sredstvo i način ne da dođu do nekih značajnih opštih saznanja, što bi bio cilj nauke, već do posebnih, konkretnih saznanja relevantnih za njihovo lično stvaralaštvo. Otuda je njihovo bavljenje estetikom pre svega ostavilo traga u istoriji nemačke književnosti, a ne i u istoriji nemačke filozofije.

Literatura

- Alt, P-A. (2004). *Schiller: Leben – Werk – Zeit*. München: Verlag C. H. Beck.
- Barner, W. (2007). Kommentar. In G. E. Lessing. *Lakoon; Briefe, antiquarischen Inhalts* (619-916). Frankfurt am Main: Deutscher Klassiker Verlag.
- Böckmann, P. (1967). *Schillers Geisteshaltung als Bedingung seines dramatischen Schaffens*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Borchmeyer, D. (1998). *Weimarer Klassik: Portrait einer Epoche*. Weinheim: Beltz Athenäum.

- Borjev, J. (2009). *Estetika*. Prev. R. Mečanin. Novi Sad: Prometej.
- Čačinović-Puhovski, N. (1987). Lijepa duša i njezina ograničenja: Hegelova kritika romantike, *Gradina*, 22 (4), 29-39.
- Dessoir, M. (1963). *Estetika i opća nauka o umjetnosti*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Đurić, V. (1954). O problemima Laokoona. U G. E. Lessing. *Laokoon ili O granicama slikarstva i poezije* (5-60). Beograd: Kultura.
- Ernjaković, G. (2002). Nekoliko reči o piscu i delu. U I. Kant. *O lepom i uzvišenom* (6-12). Nova Pazova: Bonart.
- Flašar, M. (1957). Pathos u spisu o uzvišenom. *Živa antika*, VII, 17-39.
- Gerhard, M. (1950). *Schiller*. Bern: A. Francke AG Verlag.
- Hume, D. (2006). *An Enquiry into the Principles of Morals*. Preuzeto sa <http://ebooks.adelaide.edu.au/h/hume/david/h92pm/chapter8.html>
- Kant, I. (2002). *O lepom i uzvišenom*. Prev. G. Ernjaković. Nova Pazova: Bonart.
- Kant, I. (2004). *Kritika moći suđenja*. Prev. N. Popović. Beograd: Dereta.
- Koopmann, H. (1982). „Bestimme Dich aus Dir selbst“: Schiller, die Idee der Autonomie und Kant als problematischer Umweg. In *Friedrich Schiller: Kunst, Humanität und Politik in der späten Aufklärung. Ein Symposium* (202-219). Hrsg. v. W. Wittkowski. Tübingen: Max Niemayer Verlag.
- Koopmann, H. (Hrsg.) (1998). *Schiller-Handbuch*. Stuttgart: Alfred Kröner Verlag.
- Lessing, G. E. (1954). *Laokoon ili o granicama slikarstva i poezije*. Prev. S. Predić. Beograd: Kultura.
- Lessing, G. E. (2007). *Laokoon; Briefe, antiquarischen Inhalts*. Frankfurt am Main: Deutscher Klassiker Verlag,
- Petričević, M. (2002). Pojam kalokagatije u filozofiji (2). *Književne novine*, 54/ 1058 (15-31.5.2002), 3-4.
- Petrović, M. (1979). Šilerova estetika i pojam slobode. *Gradina*, XIV (11-12), 82-96.
- Petrović, A. M. (2008). *Estetika: Estetska problematika u klasičnoj i post-klasičnoj istorijskoj perspektivi*. Novi Sad: Cekom-books.
- Popović, T. (2007). *Rečnik književnih termina*. Beograd: Logos art.
- Safranski, R. (2007). *Schiller oder Die Erfindung des Deutschen Idealismus*. München: dtv.
- Schiller, F. (1962a). Philosophische Briefe. In *Sämtliche Werke* (Bd. 5, S. 336-358). München: Hanser.
- Schiller, F. (1962b): Über den Grund des Vergnügens an tragischen Gegenständen. In *Sämtliche Werke* (Bd. 5, S. 358-373). München: Hanser.

- Schiller, F. (1962c): [Kallias oder über die Schönheit]. In *Sämtliche Werke* (Bd. 5, S. 394-434). München: Hanser.
- Schiller, F. (1962d): Über Anmut und Würde. In *Sämtliche Werke* (Bd. 5, S. 433-489). München: Hanser.
- Schiller, F. (1962e). Vom Erhabenen. In *Sämtliche Werke* (Bd. 5, S. 489-513). München: Hanser.
- Schiller, F. (1962f). Über die ästhetische Erziehung des Menschen in einer Reihe von Briefen. In *Sämtliche Werke* (Bd. 5). München: Hanser.
- Schiller, F. (1962g). Über das Erhabene. In *Sämtliche Werke* (Bd. 5, 792-809). München: Hanser.
- Šiler, F. (1967). *O lepom*. Prev. S. Kostić. Beograd: Kultura.
- Uhling, L. (2007). Anmerkungen und Nachwort zu *Gedanken* über die Nachahmung der griechischen Werke in der Malerei und Bildhauer Kunst (131-156). Stuttgart: Reclam.
- Uzelac, M. (1993). *Uvod u estetiku (Predavanja iz estetike)*. Novi Sad: Akademija umetnosti & Prometej.
- Wiese, B. v. (1959). *Friedrich Schiller*. Stuttgart: J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung.
- Winckelmann, J. J. (2007). *Gedanken* über die Nachahmung der griechischen Werke in der Malerei und Bildhauer Kunst. Stuttgart: Reclam.
- Živković, D. (1985). *Rečnik književnih termina*. Beograd: Nolit.
- Živković, D. (1992). *Rečnik književnih termina*. 2. promjenjeno izdanje. Beograd: Nolit.

Abstract

BETWEEN ART CREATIVITY AND PHILOSOPHICAL THOUGHT: GOTTHOLD EPHRAIM LESSING AND FRIEDRICH SCHILLER

Although the philosophical thought on art is as old as philosophy itself, aesthetics as a specific philosophical discipline appeared in the 18th century thanks to the German philosopher Alexander Gottlieb Baumgarten (1714–1762). The art historian Johann Joachim Winckelmann (1717–1768) and the founder of the German classical philosophy Immanuel Kant (1724–1804) were key contributors to its development. However, writers of that time were also interested in issues of artistic creation, entering the domain of the new philosophical discipline, yet without leaving art as their starting point. Among writers-aestheticians of the 18th century one should certainly mention the works of Gotthold Ephraim Lessing (1729–1781) and Friedrich Schiller

(1759–1805), two representatives of German Enlightenment and Classicism, who are remembered in particular as great dramatic poets and theoreticians of the German theatre. In this paper it has been discussed which position their aesthetic papers occupy in the context of the 18th century aesthetics, what their contribution was, and in which way they applied the philosophical thought in order to reflect on their artistic creations. Although they questioned the authorities like Winckelmann or Kant, their aesthetic thought was actually not very innovative. However, the spirit of emancipation which they spread in that time, as well as their better understanding of their own art, had a certain impact in the history of German culture, mostly resulting in the masterpieces of German drama.

Key words: G. E. Lessing, F. Schiller, aesthetics, 18th century, literature, beauty, dignity, ethics.

Agatha Schwartz (Agata Švarc)*

University of Ottawa, Department of Modern Languages and Literatures
Canada

AUSTRO-HUNGARIAN MULTICULTURALISM AND HYBRIDITY IN MARIE EUGENIE DELLE GRAZIE'S SHORT PROSE

Original scientific paper

UDC 316.722:821.112.2(436-89).09 Grazie M. E. delle

This paper examines the representation of multiculturalism and hybridity as two dominant aspects of Austro-Hungarian cultural identity in selected lesser-known narratives by Marie Eugenie delle Grazie. The analysis focuses on the two-sided orientalist stereotyping in the portrayal of internal Others, first and foremost Serbian, Hungarian and “Gypsy” characters. While delle Grazie’s approach to ethnic stereotyping is more layered than in the works of her contemporaries, we can still detect elements of so-called Austrian “inner colonialism” in her narratives as an underlying current that struggles with the recognition of hybrid realities. These narratives have a particular relevance for present-day reflections on forces that determine multiethnic cohabitation.

Key words: Austro-Hungarian Monarchy; multiculturalism; hybridity; orientalism; alterity; stereotyping.

In her collection of short prose *Das Buch der Heimat* (1930) and the novella *Die Zigeunerin: Eine Erzählung aus dem ungarischen Haidelande* (1885), Austro-Hungarian (and in the latter part of her life, Austrian)¹ writer Marie Eugenie delle Grazie (1864-1931) addresses the complex dynamics between hybridity and multiculturalism, two forces that determined multiethnic cohabitation in the Austro-Hungarian empire. Unlike the dominant pattern of constructing the non-German Other in the works of her contemporaries along

* University of Ottawa, Department of Modern Languages and Literatures, #138, Arts Hall, 70 Laurier Ave. E., Ottawa, Ontario, Canada, K1N 6N5, e-mail: Agatha.Schwartz@uottawa.ca

¹ In an online source, delle Grazie is even referred to as a “donauschwäbische Dichterin” (“Marie Eugenie delle Grazie”).

the lines of Austrian “inner colonialism,” which is based on the intersection of ethnic, class and gender inequality, delle Grazie, while still embracing ethnic stereotyping, offers a more intricate picture of various orientalized Others. In the pieces under scrutiny, these Others are first and foremost the Serbs living on the south-eastern periphery of the empire, as well as the Hungarians and the “Gypsies.”²

Today, Marie Eugenie delle Grazie’s name is mainly familiar to scholars of the Austro-Hungarian fin de siècle, particularly those who have researched women writers of the period. Yet during her lifetime, she was a very well known writer, recognized mostly as a poet and playwright. She was the recipient of much critical acclaim and her “reputation among her contemporaries was so immense that she was classified with Shakespeare” (Horwath, 1973: 32). She had won numerous literary awards, among them the Ebner-Eschenbach prize for her entire oeuvre (Mayer-Flaschberger, 1984: 199). Her plays were performed at the Burghtheater and the Volkstheater, which was a significant achievement for a woman writer of her time. Today, she is sometimes remembered as a playwright, mainly for her dramas “Schlagende Wetter” (1900), which during her lifetime, was compared to Ibsen and Hauptmann, and “Der Schatten” (1902; see Kord, 1992; Colvin, 2003; Mayer-Flaschberger, 1984), as well as the author of the epos “Robespierre” (1894; see Horwath, 1973). Her numerous yet lesser known prose works have recently received scant renewed attention (see Mayer-Flaschberger, 1984; Manczyk-Krygiel, 2002; Millner, 2007; Király, 2010; Schwartz, forthcoming) for her treatment of topics that were embraced by women writers of her generation, such as women’s education and upbringing, women’s presence in the workforce, motherhood and sexuality, and for her thematization of Austro-Hungarian cultural history. In this paper, I am interested in delle Grazie’s portrayal of Austro-Hungarian identities along with the ethnic stereotyping that accompanies their representation.

Delle Grazie experienced the contradictions of Austro-Hungarian identity constructions first hand in her childhood and thus it should not come as a surprise that they are reflected in her writing. She was born in 1864 in the

² I am using “Gypsy” given the author’s use of the term “Zigeuner”. Although “Roma” is the official designation of this ethnic group/nation today, it is not always accepted by the Roma people themselves. As pointed out by Herta Müller in her literary essay “Der Staub ist blind - die Sonne ein Krüppel” it is viewed by some as a false sign of respect that does not address the reality of their discrimination as “Gypsies” in many countries. On the latter, see Sándor Komáromi, “Roma-kép és roma-valóság Délkelet-Európában” (The image and reality of the Roma in Southeastern Europe).

then Austro-Hungarian border town of Ungarisch Weißkirchen in Southern Hungary (Fehértemplom in Hungarian; today Bela Crkva in the Vojvodina in Serbia) of a German mother and a Venetian father. However, in an early short autobiography, “Mein Lebensweg”, published in “Die Gesellschaft” in 1895, delle Grazie recognizes the much more hybrid ethnic background of both her parents, stating that her mother had French ancestry on her mother’s side and Northern German on her father’s side, whereas her father’s mother was Dutch who had lived “im Oriente” and who “ganz in den Gewohnheiten der Levanterinnen aufging” (655). Ethnic and cultural mixing was thus obviously an important part of the delle Grazie household, reflecting the reality of many families in Austria-Hungary. Moreover, Marie Eugenie spent the first 10 years of her life in a community characterized by ethnic and linguistic diversity. In 1874, her mother, following the death of a younger daughter (1871) and of her husband (1872),³ moved with her two remaining children to the imperial capital Vienna. Here her surviving daughter received an education as a teacher (a profession that she, due to a prolonged illness, never practiced). Instead, Marie Eugenie delle Grazie became a prolific and recognized German-language poet, playwright and prose writer.⁴ She died in Vienna in 1931 thus witnessing the downfall of multiethnic Austria-Hungary and the transition to the First Austrian Republic.

Cultural hybrids, people who have lived in more than one culture or come from “mixed” cultural backgrounds, are thought of being in a position of taking a more critical stand toward the collective cultural discourses of the national

³ The date given for the father’s death is inconsistent. In her short autobiography, “Mein Lebensweg,” delle Grazie mentions January 14, 1872 as the date of her father’s death, whereas two secondary sources (Mayer-Flaschberger, 1984, and Manczyk-Krygiel, 2002) give 1873 as the year in which delle Grazie’s father allegedly passed away.

⁴ Some important facts from delle Grazie’s life are tied to her friendship with Laurenz Müllner, a theologian and later rector of the University of Vienna. It was Müllner who introduced her to literary circles in Vienna, supported her literary efforts and believed in her talent against her mother’s discouraging and negative attitude toward the daughter’s literary ambitions. Delle Grazie and Müllner even entertained a salon in Vienna for a while (between 1885 and 1900). Under Müllner’s influence, she abandoned her Catholic faith, but following Müllner’s death and a deep personal crisis, she returned to it. It is also significant to mention that along with her numerous published works, delle Grazie left behind a rich literary estate containing a wide array of unpublished manuscripts, including letters, kept at the Wienbibliothek in Vienna. Literary influences on delle Grazie’s style were naturalism, realism, impressionism and symbolism. We can thus agree with Monika Manczyk-Krygiel that her writing demonstrates elements usually associated with Viennese modernism (230–231).

imagined community (see Yuval-Davis, 1997: 59). In other words: people who have an ethnic background different from the dominant “national imagined community” are generally considered to be in a position to destabilise and disrupt the normativity of national cultural forms and practices (see Erel, 1999). Being a cultural hybrid herself, delle Grazie demonstrates a somewhat critical attitude toward ethnic stereotypes prevalent in her time and cultural space; but she also embraces the opposite process in her narratives, namely, a confirmation of ethnic and racial stereotypes and the perpetuation of what has been termed Austrian “inner colonialism,” i.e. a racialized, orientalized and often demonized construction of non-German Others.

Although the multiethnic and multilingual Austro-Hungarian empire was a prime example of cultural hybridization, it still reinforced a complex array of various cultural and linguistic centres and peripheries and a conflict-laden “imaginäre kulturelle Grenzziehung” (Uhl, 2003: 45) between them. In the last couple of decades, a postcolonial perspective on the Habsburg Monarchy’s cultural dynamics has explored the workings of what has been labelled “inner colonialism” (Metz, 2006: 1475) within this multiethnic state that had no colonies outside its borders. Such inner colonialism was present in the cultural imaginary and social reality of Austria-Hungary despite the professed equality of all ethnic groups.⁵ The workings of this inner colonialism in the Austro-Hungarian cultural imaginary during and even before and after the Monarchy’s historical existence, have been explored to a degree in the writings of some recognized authors regarding stereotypical representations of non-German (in Hungarian literature, non-Magyar) ethnic groups, most notably Slavs, Jews and Gypsies (see Metz, 2006, on Stifter; Lemon, 2009, on Musil; Kraus Worley, 2004, on Ebner-Eschenbach; Promitzer, 2003, on Grillparzer and Austrian travel writing; Reber, 2001, on Doderer; Ruthner, 2006, on Lernet-Holenia; Konrád, 2007, on several Hungarian writers of the turn of the century). These stereotypical representations are almost always based on class and gender inequality: the German-speaking upper-class male versus the Slavic (mostly Czech), Hungarian or Gypsy lower-class female. This pattern

⁵ Whereas after the Austro-Hungarian Compromise (Ausgleich) in 1867 Hungary defined itself as a “Nationalstaat” of the Hungarian nation with national minorities within its borders (that, despite professed equal rights, were encouraged, not to say pressured, to assimilate and Magyarize), Austria defined itself as a “Nationalitätenstaat” and its constitution proclaimed equality for all its ethnic groups: “Der Minderheiten-Rechtsschutz im öffentlichen Recht Österreichs kann ‘als eines der am weitesten entwickelten Rechtsschutzsysteme im Bereich von Verfassung und Verwaltung in Europa in den Jahrzehnten vor 1918 angesehen werden’” (Stourzh, 1990: 43 qtd. in Uhl, 2003: 53).

of dealing with the internal Other shifts somewhat in delle Grazie's prose, notably in one of her autobiographical short narratives from the collection *Das Buch der Heimat* (1930a), namely, "Die kleine, weiße Stadt" and in her novella *Die Zigeunerin* (1885). To clarify some of my arguments, I will also be making some references to her autobiographical novel *Donaukind* (1918) and the short story "Heilige Erde," also published in *Das Buch der Heimat*. But first, I will briefly define the concepts of hybridity and multiculturalism, given that Austria-Hungary was a society defined by both.

Hybridity has been a much debated concept in recent decades. Homi Bhabha, one of the most prominent theoreticians of the term, defines hybridity as an identity constructed between borders and cultures, usually as a consequence of migration or exile (in Yuval-Davis, 2007: 59). For Bhabha, cultural purity is "untenable" due to the dynamic and ambivalent process of the creation of cultural identity (Bhabha, 2006: 157). For other scholars, hybridity is used to denote "a wide range of multiple identity, cross-over, boundary-crossing experiences and styles" (Nederveen Pieterse, 2002: 221). It is often used as a concept against myths of ethnically "pure" national "imagined communities" – to use Benedict Anderson's famous term – and as a way to define multi-ethnic cultures not in terms of cultural diversity and difference, which is open to the pitfalls of essentialism and exoticism projected onto an Other, but in recognition and "articulation of culture's hybridity" (Bhabha, 2006: 157). According to Bhabha, all cultures are hybrid and "the meaning and symbols of culture have no primordial unity or fixity" (157). Bhabha rejects the idea of "the exoticism or multiculturalism of the *diversity* of cultures" (157, emphasis in the original). Similarly, Peter Niedermüller defines multiculturalism as a static and essentialist concept of culture in which "kulturelle Vielfalt und Differenz beibehalten werden sollen [...] Dementsprechend werden kulturelle Zugehörigkeit und Identität als natürliche Gegebenheiten und nicht als Gegenstand aktiver Konstruktionsprozesse gesehen" (2003: 76). Unlike multiculturalism, hybridity offers a frame for defining culture in which "kulturelle Zugehörigkeiten und Identitäten sich nicht auf die eine oder andere Kultur beziehen, sondern aus unterschiedlichen Kulturen zusammengebastelt werden" (78). In other words: hybridity eludes a fix and stable definition of identity and emphasizes, in Umut Erel's words, "diesen prozeßhaften, unfertigen und dialogischen Charakter kultureller Praxen und Formen" (Erel, 1999: 177). In the context of the Austro-Hungarian Monarchy, it can be argued that it manifested, particularly during the last decades of its existence, an emphasis on cultural differences and the desire to maintain or even strengthen these, even

within multiethnic communities, but that at the same time it also offered a prime example of cultural hybridization and shifting identities. Delle Grazie's prose reflects both these concepts of culture as well as the tensions they implied as I will demonstrate in my analysis.

In her autobiographical short story "Die kleine, weiße Stadt" delle Grazie presents an image of her childhood environment, a border region by the Danube where several ethnic communities cohabitated.⁶ Although (as in her earlier autobiographical novel *Donaukind*), the Danube metaphorically stands for the utopia of a supranational identity as the river that simultaneously builds and erases borders and identities thus defining identity as being in a constant flux, a supranational multicultural co-habitation is represented as problematic. In *Donaukind* such a multicultural reality is painted as full of fears of "invasion" by orientalized Others (Serbs, Turks, Bulgarians, Romanians) who live both in the town and across the border and are different both in character (threatening, murderous, thievish) and appearance (dark) from the blue eyed and blonde Germans. Both in *Donaukind* and "Die kleine, weiße Stadt" Germanness is thus presented as a superior and thus desirable cultural identity. In *Donaukind*, young Nelly, albeit of German and Italian background (like the author herself), embraces a German identity. Even Nelly's father becomes the Other, the emotional and passionate Southerner who does not really belong to this environment, as opposed to the blonde, quiet and distant mother. Although Nelly feels emotionally closer to her father and disagrees with her mother's rational approach to a loveless "Vernunfthehe," ultimately she identifies with her mother's cultural background.

This siding with Germanness as the dominant identity becomes further corroborated in "Die kleine, weiße Stadt." Told, as the "Prolog" suggests, from a historical distance ("Jahrzehnte sind's, daß dich mein Aug' nicht sah [3]), the narrator's identification as a German prevails: "die Stadt [...], in der eine deutsche Mutter mich geboren" (4). The father's Italian background does not even get mentioned. A similar emphasis on delle Grazie's German ancestry

⁶ Founded back in 1718, Weißkirchen, as per the 1910 Austro-Hungarian census, had the following ethnic breakdown of its population: 52.6% (a total of 11,524) were German speaking, 17.3% were Serbian speaking, 15.7% Romanian, 10.5% Hungarian, and there were small groups of Slovaks, Croats and "others" as well ("Fehértemplom"). Edit Király even mentions small numbers of Spanish, French and Italian settlers who came to the Banat in the 18th century (54). The population of the area surrounding Weißkirchen was by majority Serbian (20,987) and Romanian (8,234) with much fewer Germans (4,791). Following WWII, most Germans were expelled. In 2002, only 29 people (0.27% of the population) living in Bela Crkva identified as ethnic Germans ("Bela Crkva").

can be seen in “Heilige Erde” (published in the same collection), where both her maternal grandparents are defined as “meine *urdeutschen* Großeltern” (18, my emphasis), thus denying her earlier statement from “Mein Lebenweg” about her maternal French lineage. Similarly, Weißkirchen is defined as a “deutsche Stadt” (19). It is significant that delle Grazie wrote both these stories based on images from her homeland, but from both a historical and geographical distance and after the Austro-Hungarian Monarchy’s historical existence, in a Vienna that had become the capital of a much smaller, and much less heterogeneous, the Republic of Austria. We can thus see in these later narratives of the author what Edward Said has called “the interplay between geography, memory, and invention” (248). Although parts of delle Grazie’s fiction are based on real-life and historical characters and places, “the writer remembers the past in his [her] own way, seeing images that to her or him typify that past, preserving one past, sweeping away others” (248). She thus constructs an “imaginative geography” (247) of her homeland and of its multiethnic inhabitants. Weißkirchen and the surrounding villages become, to use Wolfgang Müller-Funk’s words, “ein imaginärer und fiktiver Platz an der Grenze, eine symbolische Landschaft an einer ‘borderline’” (2006: 29). The narrator thus performs what one could call a retrospective reduction of her birth town’s multiethnic identity to underline the superiority of one single, allegedly “pure” German identity.⁷ She refers to Weißkirchen as “her” town and has to be almost reminded by the train conductor, who calls out the name of the place in Serbian and Romanian as well, “wer noch hier alles zuhause war: Rumänen, Serben” (“Die kleine” 4). The multicultural reality of the town thus gets acknowledged, albeit reluctantly, and constructed, as will be shown, as an orientalized space.

In “Die kleine, weiße Stadt” we can see this dynamic between a distancing from and acknowledgment of cultural diversity throughout the whole text, a process also expressed through a contrast of colours. The first-person narrator defines her surroundings in the hotel room where she stays with her family, and the town itself as white and German: “kleine weiße, niedliche Schwabenstadt” (7); the children’s hotel room is white and the whole town “blütenweiß” (7). Later even the poodle of her German relatives is described as white. While she is munching away on her “weißes, weiches Kipfel” (7), likely baked in a German bakery, she observes the market from the hotel room’s balcony. The market is described in opposition to the balcony of her

⁷ Sigrid Schmid-Bortenschlager points out this “Deutschnational” element in delle Grazie’s later works (Österreichische Schriftstellerinnen, 2009: 128).

“blütenweiß” room, from where she looks down, a position reflecting her German superiority: “Laut, bunt, bewegt, blumenduftheiß und kräuterherb” (7). The whiteness of the narrator’s immediate surroundings thus receives streaks of colour and taste due to the ethnic and linguistic mixing at the market below: “Deutsch, serbisch und rumänisch durcheinander und oft genug auch bulgarisch” (7). She distinguishes, though, “urdeutsch” sounds in all this multicultural cacophony. But even though she considers German as the “ur” language of “her” town, a language firmly kept in place by “die deutschen Butterweiber und Gemüsehändlerinnen” that give the “immer etwas lauten Musik der Fremden den heimatlichen Text,” (8)⁸ she cannot stop herself from enjoying those loud and colourful orientalized non-Germans – “Rumänen, Serben, Almasaner und Bulgaren”, even some “Türke” (7) – without whom Weißkirchen would be plainly white and quiet, not to say boring: “Laut wie der Osten, bunt wie der Osten” (7). The Others, while “spoiling” the idealized whiteness of the town, add colour, sound and flavour to it. Thus on the one hand, the orientalized non-Germans are presented as kept in check by the more disciplined Germans or they are kept at a distance for they appear dark and threatening, like the Serbian shopkeeper, “Herr Bosich” (who is dark from head to toe and distant looking and whose pharmacy is called “der ‘schwarze Hund’”) [8, my emphasis]). But on the other hand, the Other is also represented in exotic terms thus becoming the object of admiration and dreamful projections. The narrator affirms that at the “schwarze Hund” pharmacy, she used to indulge in the olfactory delight “der seltenen und wunderlichen Gerüche” (8). A Serbian lady, with whom the narrator’s family was on friendly terms, is described herself as a dark-eyed, seductive, exotic “Typus südslavischer Frauenschönheit” (11). Her entire house becomes narratively constructed as “ein geradezu fürstliches Heim” (11) with heavy furniture covered in velvet and precious objects, such as a “Pagode” and beautiful “Smyrnateppiche” (12), all of which take on an Oriental fairy-tale like dimension in the narrator’s memories, reminding her of “Tausend und eine Nacht” (11). With every bite of the delicious “geradezu märchenhaft duftende bulgarische Leckerei” (11) that the little girl in the narrator’s memories savours, she plunges “tiefer in den Orient” and in a “Zaubergarten”

⁸ A second, posthumous edition of this story, published in Salzburg in the 1977 volume *Die kleine weiße Stadt und andere Kurzgeschichten aus der Banater Heimat*, further emphasizes the German aspects of Weißkirchen by making some significant changes to the original text from 1930. Thus for instance, the part “den heimatlichen Text” appears as “den deutschen Text” (9, my emphasis).

(12). What we see at work here is the construction of the orientalized Serbian Other that, according to Edward Said, can be made into a threatening alien but also imagined as exotic, sensual and seductive. Moreover, here Delle Grazie follows the gendering of the seductive and exotic oriental Other as female, which very much reflects the practice in the works of the aforementioned Austro-Hungarian and Austrian writers (e.g. Stifter's *Die Narrenburg*, Musil's *Törleß*, Doderer's *Strudlhofstiege*). The dangers of multicultural cohabitation outlined in *Donaukind*⁹ become toned down to yield to a fair of languages, food, spices and curious objects that although stemming from multicultural separation lines, blend at times in a celebration of hybridity despite the repeated insistence on Weißkirchen's allegedly dominant German identity.

A similar contrasting of a dominant versus an exoticized culture represented through the orientalized Other is also present in delle Grazie's novella *Die Zigeunerin*. The plot is set in a strongly orientalized Hungary, in the highly romanticized *puszta*, a land defined by wild passions and corruption. At the end of the 19th century, such perception of Hungary was very common in the German and Western European cultural imaginary. Hungary was largely considered a backward "oriental" country, even within the Austro-Hungarian empire itself. The Habsburg Monarchy differentiated between European and Asian ethnic groups on its territories: "all Hungarians, Armenians, Gypsies, and Jews were labeled as Asian" (Switzer, 2003: 164). Like *Donaukind* and "Die kleine, weiße Stadt" in relation to the Serbs living on the Monarchy's south-eastern periphery, *Die Zigeunerin* reflects the orientalization of Hungary. Although ethnic Hungarians dominate the country, it is by no means free of racialized Others, i.e. Gypsies and Jews. Just like the Serbs in the previously analyzed narrative, the Hungarians are orientalized as dark-eyed, passionate people akin to but also different from the poor and nomadic Gypsies. The differentiation sets in with a description of Hungarian folk music with its "leise, schwermütige Melodie" soon to be overpowered by a loud cacophony coming from a Gypsy caravan (5). The narrator of this novella, similar to the narrator of "Die kleine, weiße Stadt," takes an ambiguous position in relation to the Other. On the one hand, she acknowledges the suffering of the Gypsies and their marginalization in society (i.e. by calling them "die traditionellen Sündenböcke," 8); but on the other hand, she blames them for their situation when she contends "und zweitens haben sie wirklich nur höchst selten ein reines Gewissen" (8). Along with this allegedly inborn penchant for criminal

⁹ On the political aspects of a negative image of multiculturalism, loaded with anti-Serbianism on the eve of World War I see Schwartz, in-press.

activity, the Gypsies are also described as lazy (26). At the same time, there is also admiration for their exoticized, nomadic lifestyle when the narrator refers to them as “anziehende Landstreicher” who speak a “sonderbare Sprache” and hold “eigentümliche Ansichten” (23) difficult to understand for an outsider. Although the Hungarians hold the power in the country and are different in some respects, numerous similarities with the Gypsies are drawn. Hungary is referred to as “das romantische Heimatland der Betyáren [Hungarian highwaymen] und Bakony-Räuber” that only tolerates “die kaum schlechteren Zigeuner” (24, my emphasis).

This similarity in character is further underlined in physical terms in the description of the handsome young László, the son of the local judge. Although his class sets him apart from the Gypsies in dress, lifestyle and demeanour (i.e. he arrives at the Gypsy camp on a horse elegantly jumping from its back), his dark hair and eyes and his tanned face make him look just like one of them could in better circumstances. This Hungarian-Gypsy equation becomes more elaborated in the scene where László dances the *csárdás* with Dora, a beautiful Gypsy girl. The *csárdás* being a hybrid musical genre that blends traditional Hungarian folk music with elements of Gypsy music, it is not surprising that this dance serves as an overture to their brief and passionate love affair. It is suggested by the narrator that Dora, an orphan, could herself be a hybrid who only knew her Gypsy mother but never met her father who may be of “higher,” i.e. “pure” Hungarian descent. Nevertheless, for László’s father “sie ist und bleibt eine Zigeunerin” (85) good enough to be his son’s “Liebchen,” but his future daughter-in-law has to come from a “proper” and preferably rich Hungarian family (67). The father thus approves of the moral double standard whereby the man is allowed to have several women, a wife from his own class and a mistress from a lower class (and ethnic group): “Gib deiner Braut die rechte und deinem Liebchen die linke Hand, das ist vernünftig und angenehm, ich weiß es aus eigener Erfahrung” (68). The narrator ends this dialogue between father and son by cementing the centuries-old double standard with an implied ironic statement and thereby tacitly condemning such moral standard: “So wird es am besten sein! stimmt jetzt der würdige Sohn seines Vaters völlig zu” (69, my emphasis).

Dora becomes a victim of both the moral double standard when László abandons her pregnant and of her “market value” within her own community that only unwillingly tolerates her presence as an orphan. During her affair with the judge’s son, her status temporarily rises as the other Gypsies take advantage of their (however temporary) protection thanks to the corrupt

policemen who take bribes from László to close an eye on their various petty crimes. At the height of her happiness, Dora becomes over-exoticized and orientalized as “die Königin der Nacht,” “die Fee des Waldes,” and “eine Bajadere des Ostens” (80). Even the wind blowing from the East, the “Zephyr des Ostens” symbolizes desire and passion (84) that the Gypsy beauty and her handsome Hungarian lover are about to consummate in their festive, quasi-nuptial tent. Hybridity, one could say, is about to triumph in the child that will be conceived in their union. However, this celebration of hybridity does not last. A couple of months later Dora, pregnant and abandoned, finds out that László is about to marry a “proper” Hungarian girl. A witness to her heart-break and the only person feeling compassion with her when she is being announced the devastating news is an old Jew who, just like the Gypsies, has been mistreated by the corrupt Hungarian justice system and is a marginal character living on the social periphery.

Dora, however, does not resign herself to the role of the passive victim and revolts against her being pushed back onto the periphery. Following her unsuccessful attempt to stop the wedding from taking place, she opts for bloody revenge by murdering her unfaithful lover on his wedding night. Helping her to escape, her old friend and father figure among the Gypsies sets the family palace of the judge on fire. The murder and the fire destroy the corrupt family dynasty of the judge and thus, symbolically, the patriarchal lineage along with its debauch morality; but this act of revenge performed by socially marginalized Others also reverses – temporarily, at least – the power (im)balance between cultural centre and periphery, and invites us to rethink these concepts: “Damit werden aber natürlich auch die Machtverhältnisse innerhalb einer Gesellschaft neu verhandelt und definiert; die Bedeutung von Zentrum und Peripherie wird umgedeutet” (Niedermüller, 2003: 79). The marginalized nomadic Other with no solid lifestyle and identity perceived as a destructive threat to the nation-building efforts of a more powerful social group strikes back. Moreover, the doubly Other, who is so through both her ethnicity and gender, uses the ultimate instance of agency left to her before the police capture her by turning the bloody dagger against her own body and that of the unborn child. The unborn child conceived between the dominant and dominated ethnicity would have symbolized the embracing of hybridity and thus offered the possibility of a constructive multiethnic cohabitation, a renegotiation of social and cultural centres and peripheries and a destruction of the imaginary borders between them, which would have led to the acceptance of the fallacy of cultural purity.

Delle Grazie's two short narratives analyzed above and their ambivalent narrative positions speak to the malaise and tensions that were present in and that eventually led to the failure of the Austro-Hungarian multicultural project while offering a reflection on hybridity as a possible alternative to division lines separating cultures along imagined borders that ultimately lead to destruction. These largely forgotten narratives have a particular relevance today as we are witnessing the continuing difficulties in (not only) some formerly Austro-Hungarian lands to come to terms with a legacy of multiethnic cohabitation and to acknowledge their hybrid identity.

References

- Anderson, B. (2006). *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Revised edition. London, New York: Verso.
- Bela Crkva. Retrieved 15. November 2013, from https://de.wikipedia.org/wiki/Bela_Crkva
- Bhabha, H. (2006). Cultural Diversity and Cultural Differences. In B. Ashcroft, G. Griffiths, & H. Tiffin (Eds.), *The Post-Colonial Studies Reader*. (2nd ed., pp. 155–157) London and New York: Routledge.
- Colvin, S. (2003). *Women and German Drama: Playwrights and their Texts, 1860-1945*. Rochester, NY: Camden House.
- Delle Grazie, M. E. (1885). *Die Zigeunerin: Eine Erzählung aus dem ungarischen Haideelande*. Wien: Carl Konegen.
- Delle Grazie, M. E. (1895). Mein Lebensweg. In *Die Gesellschaft* (1895), 655–660.
- Delle Grazie, M. E. (1918). *Donaukind*. Roman. Berlin und Wien: Ullstein & Co.
- Delle Grazie, M. E. (1930a). Die kleine, weiße Stadt. In *Das Buch der Heimat*. Temeswar: Verlag der Deutsch-Banater Volksbücher, 4–14.
- Delle Grazie, M. E. (1930b). Heilige Erde. In *Das Buch der Heimat*. Temeswar: Verlag der Deutsch-Banater Volksbücher, 15–19.
- Delle Grazie, M. E. (1977). Die kleine weiße Stadt: Erinnerungen aus meiner Jugendzeit in Weißkirchen. In *Die kleine weiße Stadt und andere Kurzgeschichten aus der Banater Heimat*. Salzburg: Schriftenreihe "Weißkirchner Beiträge,".
- Erel, U. (1999). Grenzüberschreitungen und kulturelle Mischformen als antirassistischer Widerstand? In C. S. Gelbin, K. Konuk, & P. Piesche (Eds.), *Aufbrüche: Kulturelle Produktionen von Migrantinnen, Schwarzen und jüdischen Frauen in Deutschland* (pp. 172–194). Königstein: Ulrike Helmer Verlag.

- Fehértemplom*. Retrieved 15 November 2013, from <http://www.omm1910.hu/?de/ortssuche>
- Horwath, P. (1973). The Literary Treatment of the French Revolution: A Mirror Reflecting the Changing Nature of Austrian Liberalism (1862–1899). *Modern Austrian Literature* 6.1/2, 26–37.
- Király, E. (2010). Der Kongo fließt durch Ungarn: Literarische Grenzinszenierungen am Beispiel der Donau. In W. Fischer, W. Heindl, A. Millner, & W. Müller-Funk (Eds.), *Räume und Grenzen in Österreich-Ungarn 1867–1918: Kulturwissenschaftliche Annäherungen* (pp. 49–110). Tübingen: Francke.
- Komáromi, S. (2007). Roma-kép és roma-valóság Délkelet-Európában (The image and reality of the Roma in Southeastern Europe). *Kisebbségkutatás / Minorities Studies and Reviews* 16.2, 353–355.
- Konrád, M. (2007). The Jewish Woman as an Allegory: The Portrayal of Jewish Women in Hungarian Literature at the Turn of the Century. In J. Gazsi, A. Pető, & Zs. Toronyi (Eds.), *Gender, Memory and Judaism* (pp. 193–211). Budapest: Ballási.
- Kord, S. (1992). *Ein Blick hinter die Kulissen: Deutschsprachige Dramatikerinnen im 18. und 19. Jahrhundert*. Stuttgart: Metzlersche Verlagsbuchhandlung.
- Kraus Worley, L. (2004). “Plotting the Czech Lands”: Marie von Ebner-Eschenbachs Konstruktionen des Tschechischen. In Th. Kahl, E. Vyslonzil, & A. Wodan (Eds.), *Herausforderung Osteuropa* (pp. 135–148). Wien: Verlag für Geschichte und Politik.
- Lemon, R. (2009). Imperial Mystique and Empiricist Mysticism: Inner Colonialism and Exoticism in Musil’s *Törleß*. *Modern Austrian Literature* 42.1, 1–22.
- Manczyk-Krygiel, M. (2002). *An der Hörigkeit sind die Hörigen schuld: Frauenschicksale bei Marie von Ebner-Eschenbach, Bertha von Suttner und Marie Eugenie delle Grazie*. Stuttgart: Akademischer Verlag Hans-Dieter Heinz.
- Marie Eugenie delle Grazie* (1864–1931). *Donauschwäbische Biographien*. Retrieved 12 June 2016, from <http://www.genealogy.net/privat/flacker/Grazie.htm>
- Mayer-Flaschberger, M. (1984). *Marie Eugenie delle Grazie (1864–1931): Eine österreichische Dichterin der Jahrhundertwende. Studien zu ihrer mittleren Schaffensperiode*. München: Verlag des südostdeutschen Kulturwerks.
- Metz, J. (2006). Austrian Inner Colonialism and the Visibility of Difference in Stifter’s *Die Narrenburg*. *PMLA* 121.5, 1475–1492.

- Millner, A. (2007). 'Die Zigeunerin' als Projektionsfigur feministischer Gesellschaftskritik bei Marie Eugenie delle Grazie. In I.-K. Patrut, G. Guju, & H. Uerlings (Eds.), *Fremde Arme - arme Fremde. „Zigeuner“ in Literaturen Mittel- und Osteuropas* (pp. 107–124). Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Müller, H. (2004). *Hunger und Seide*. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt.
- Müller-Funk, W. (2006). Polyphems Kinder: Kulturelle Irrfahrten zwischen Zentren und Peripherien. In E. Hárs, W. Müller-Funk, & U. Reber, C. Ruthner (Eds.), *Zentren, Peripherien und kollektive Identitäten in Österreich-Ungarn* (pp. 17–39). Tübingen und Basel: Francke, 2006.
- Nederveen Pieterse, J. (2002). Hybridity, So What? The Anti-Hybridity Backlash and the Riddles of Recognition. In S. Lash, & M. Featherstone (Eds.), *Recognition and Difference* (pp. 219–245). London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE.
- Niedermüller, P. (2003). Der Mythos des Unterschieds: Vom Multikulturalismus zur Hybridität. In J. Feichtinger, U. Prutsch, & M. Csáky (Eds.), *Habsburg Postcolonial: Machtstrukturen und kollektives Gedächtnis* (pp. 69–81). Innsbruck: Studien Verlag.
- Promitzer, Ch. (2003). The South Slavs in the Austrian Imagination: Serbs and Slovenes in the Changing View from German Nationalism to National Socialism. In N. M. Wingfield (Ed.), *Creating the Other: Ethnic Conflict and Nationalism in Habsburg Central Europe* (pp. 183–215). New York, Oxford: Berhahn Books.
- Reber, U. (2001). Pista und Puszta: Eine kleine Imagologie der kakanischen Nationalitäten bei Doderer. In W. Müller-Funk, P. Plener, & C. Ruthner (Eds.), *Kakanien revisited: Das Eigene und das Fremde (in) der österreichisch-ungarischen Monarchie* (pp. 172–185). Tübingen, Basel: Francke.
- Ruthner, C. (2001). 'K.(u.)k. postcolonial'? Für eine neue Lesart der österreichischen (und benachbarten) Literatur/en. In W. Müller-Funk, P. Plener, & C. Ruthner (Eds.), *Kakanien revisited: Das Eigene und das Fremde (in) der österreichisch-ungarischen Monarchie* (pp. 93–103). Tübingen, Basel: Francke.
- Ruthner, C. (2006). Kakaniens kleiner Orient: Post/koloniale Lesarten der Peripherie Bosnien-Herzegowina (1878–1918). In E. Hárs, W. Müller-Funk, & U. Reber, C. Ruthner (Eds.), *Zentren, Peripherien und kollektive Identitäten in Österreich-Ungarn* (pp. 255–283). Tübingen und Basel: Francke.
- Said, E. (1978). *Orientalism*. New York: Vintage Books.
- Schmid-Bortenschlager, S. (2009). *Österreichische Schriftstellerinnen 1800–2000: Eine Literaturgeschichte*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.

- Schwartz, A. (in-press). Hybridity, Alterity, and Gender in Marie Eugenie delle Grazie's Autobiographical Prose. *Journal of Austrian Studies* 49.1.
- Stourzh, G. (1990). Die Idee der nationalen Gleichberechtigung im alten Österreich. In Erhard Busek, & Gerald Stourzh (Eds.), *Nationale Vielfalt und gemeinsames Erbe in Mitteleuropa: Anlässlich der Verleihung des Anton Gindley-Preises für Geschichte der Donaumonarchie* (39–48). Wien: Böhlau.
- Switzer, T. (2003). Hungarian Self-Representation in an International Context: The Magyar Exhibited at International Expositions and World's Fairs. In M. Facos and S. L Hirsch (Eds.), *Art, Culture and National Identity in Fin-de-Siècle Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Uhl, H. (2003). Zwischen 'Habsburgischem Mythos' und (Post)Kolonialismus. Zentraleuropa als Paradigma für Identitätskonstruktionen in der (Post)Moderne. In J. Feichtinger, U. Prutsch, & M. Csáky (Eds.), *Habsburg Postcolonial: Machtstrukturen und kollektives Gedächtnis* (pp. 45–54). Innsbruck: Medien Verlag.
- Yuval-Davis, N. (1997). *Gender and Nation*. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE.

Goran Ivković*

Univerzitet „Sv. Kiril i Metodij“ u Skoplju
Filološki fakultet „Blaže Koneski“
Makedonija

EDEN FON HORVAT. *OMLADINA BEZ BOGA*

Pregledni naučni rad

UDC 111.821+316.75]:821.112.2(436).09 Horvat E. fon

„Omladina bez Boga“ [Jugend ohne Gott] je roman u čijem svetu vlast sistematski briše sve što omladinu, a i ostale subjekte, čini ljudskim bićem – emocije, humanost, istinu, pravdu, slobodu govora, razmišljanja i izbora. Ideologija vlasti pokušava da sve subjekte pretvorи u sive i surove objekte, slepe sledbenike i pasivne posmatrače. Fašizam čije se vreme i prostor prepoznaće iz konteksta, može da funkcioniše svuda i uvek, kao i svi koji sebe smatraju ljudima, i koji se suprotstavljaju tom zlu.

Ključne reči: ideologija, fašizam, identitet, istina, naratologija.

Eden fon Horvat (Ödön von Horváth, 1901 Sušak, Rijeka – 1938 Pariz), austrijski pisac mađarskog porekla, nakon Hitlerovog dolaska na vlast emigrirao je u Austriju, a nakon Anšlusa krajem maja 1938. otišao je u Pariz. Horvat je poznat po dramskom stvaralaštву, a za dramu „Priče iz Bečke šume“ [Geschichten aus dem Wiener Wald], postavljenoj na sceni berlinskog Nemačkog teatra [Deutsches Theater], dobio je Klajstovu nagradu [Kleist Preis] 1931. godine. Pored drama Horvat je pisao i romane među kojima je i „Omladina bez Boga“.

„Omladina bez Boga“ je treći Horvatov roman, objavljen 1937. godine u Amsterdamu, a sledeće godine po nalogu Gestapoа stavljen je na listu zabranjenih dela nacionalsocijalista, možda zbog pitanja na koja roman pokušava da odgovori: postoje li istina, pravda i Bog u srovorom i sivom svetu?

Reč je o svetu gimnazijskog Profesora koji predaje istoriju i geografiju. Vreme i prostor kao hronotop (Bahtin, 1989), ne mogu se precizno definisati

* Filološki fakultet „Blaže Koneski“ u Skoplju, bul. Goce Delčev 9a, 1000 Skopje, Makedonija; e-mail: ivkovic@flf.ukim.edu.mk

jer su mistificirani. Naracija počinje unutrašnjim monologom u vreme definisano kao „25. mart“, na 34. rođendanu Profesora, dok je prostor označen jedino kao „stan“. Nedostatak vremensko-prostornih referencijskih oznaka nadopunjava se mentalnim vremenom Profesora. Retrospekcije rata, njegovih užasa i posledica kod Profesora, tada mladog dečaka, ukazuju na vreme nakon Prvog svetskog rata. Zatim, proslava rođendana vrhovnog plebejca (asocijacija na Firera i na odluku iz 1933. godine da se 20. april slavi kao nacionalni praznik), postavlja vreme naracije pre Drugog svetskog rata. Vreme naracije (diskursa) i vreme opisanih događaja nije identično. Vreme opisanih događaja može se definisati u rasponu od nekoliko meseci (proleće–jesen), dok je vreme naracije (diskursa) kraće i odnosi se na deo događaja u datom opsegu. Događaji su predstavljeni u hronološkom nizu, a organizovani su u mala poglavља, čiji naslovi proizlaze iz konteksta. Unutrašnjim monologom i dijalogom, kao oblicima pripovedanja, manifestuje se verbalna predikativnost likova. Prostor je utilitaran i jednostavno označen kao – ’gimnazija’, ’selo’, ’kamp’, ’kafana’, ’sud’. Statičnim narativnim iskazima opisuju se socijalne i klasne razlike, kao velike i lepe gradske kuće nasuprot malih seoskih i sirotinjskih kućica u kojima ljudi štede struju zato što je nemaju.

Književna naracija sadrži logičku povezanost fabule (Aristotel, 1979) i ne odnosi se na realni svet, već na mogući, prepostavljeni svet. Narator i protagonist tog sveta je Profesor, i to definiše roman kao homodijegetski narativni tekst. Profesor je pripovedno *ja*, koje prepričava svoje dogodovštine, i doživljajno *ja*, koje ih živi (Prins, 2011). Perspektiva naracije može da se definiše kao unutrašnja fokalizacija, koja je dominantna, što prema V. Bitiju (1997) ograničava naratora na percepcijski vidokrug protagonista. Fiksna unutrašnja fokalizacija dominira, a u dijaloškom odnosu ustupa prostor varijabilnoj fokalizaciji.

Profesor u unutrašnjem monologu vidi samog sebe kao nezadovoljnog tridesetčetvorogodišnjaka, zaposlenog u gradskoj gimnaziji, koji ima pravo na penziju, nešto što u to vreme mnogo znači. To je idealno pasivno stanje, koje ne treba menjati. Nedostatak ličnog imena ne govori o arbitarnosti ili motivisanosti imena, već indicira mogući nedostatak individualnosti/subjektivnosti. Ta početna pozicija dovodi se u odnos prema drugim likovima, da bi potom prešla u klasičnu opoziciju subjekat – društvo ili subjekat – vlast.

Tema pismenog zadatka koji je propisala Školska uprava „Zašto moramo imati kolonije?“ uvodi opozicije u naraciju. Sve učenike osim jednog – Franca Bauera, Profesor imenuje samo prvim slovom prezimena – indicije koje ponovo ukazuju na mogući nedostatak individualnosti. Odgovori učenika na pis-

meni zadatak poput „Svi crnci su podmukli, malodušni.“ (Horváth, 2004: 8) i „Ne zavisi od crnaca da li oni mogu da žive ili ne.“ (Horváth, 2004: 12) ukazuju na nivo nehumanosti u društvu. Pasivan odnos prema tom problemu Profesor opravdava u unutrašnjem monologu – „ono što se čuje na radiju ne sme da koregira nijedan profesor“ (Horváth, 2004: 8). Izjavom „I crnci su ljudi.“ Profesor postaje suparnik i omladine i društva, koje putem radija širi svoju propagandu. Time se definiše odnos pozicije – opozicije aktera, koji upućuje na ideologeme 'humanističko' nasuprot 'fašističko'.

Veći deo bezimene omladine uživa podršku roditelja, koji zastupaju zvanične društvene stavove, prema kojima su izjave da su i crnci ljudi sabotaža otadžbine. Profesor u unutrašnjem monologu sebi postavlja pitanje: kakva će biti ta omladina – snažna ili samo surova? Pitanje se nameće zbog načina na koji ta omladina odbacuje ono što niti poznaje, niti želeti da upozna, kao i zbog toga što mrzi da misli. Njihov je pubertetski san da im ime bude urezano u kamenu spomenika palih boraca.

U tom smislu deluje i direktor gimnazije, koji primenjuje uputstva iz tajnih cirkularnih pisama koja se odnose na zaštitu omladine od svega što može umanjiti njenu borbenu sposobnost. Prema direktorovim rečima, omladina treba moralno da se vaspitava za rat. Na suprotnoj strani postavljen je veoma mali deo omladine koji je uspeo da sačuva svoju individualnost i slobodu misli, i koji je organizovao tajni klub u kome se čita sve što je zabranjeno, i gde se razgovara o tome kakav svet treba da bude. Oni koji su uspeli da zadrže ljudskost u sebi nazivaju su ličnim imenom, kao Robert, koji čita zabranjene knjige ili Hajnrih V, koji umire zbog prehlade dobijene na fudbalskoj utakmici. I jedni i drugi žive u svetu radija, koji proklamira da je pravedno ono što je korisno za sopstveni rod.

U naraciju se uvodi drugi akter, nazvan Julijem Cezarom, koji ulazi u dijaloški odnos sa Profesorom. Time narativna radnja dobija na dinamici, fokalizaciji i sadržaju. Julije Cezar, prema profesorovom opisu, bivši je poštovani profesor ženske gimnazije i bivši zatvorenik, osuđen zbog zavodenja ma-loletnica. On nosi izuzetno veliku iglu na kravati sa minijaturnom mrtvačkom glavom, a oči mu svetlucaju crveno pomoću male sijalice. Njegovom se fokalizacijom uvodi novo viđenje društvenih stanja, a odnosi se na smenu generacija: njegove generacije, koja ima oko 60 godina, profesorove, koja ima 30, i omladinaca, koji imaju 14 godina. Prema J. Cezaru, doživljaji tokom puberteta od suštinskog su značaja za čitav život, posebno za pripadnike muškog pola. Kako što Julije Cezar kaže: „Jedini i vrhunski problem puberteta moje generacije je bila žena – žena koju nismo mogli da imamo... Drugim rečima, mi smo se sappleli na ženu i skliznuli u rat“ (Horváth, 2004: 25–26).

Društvo u kojem omladin živi utiče na nju ukida normalni pubertetski razvoj u seksualnom, moralnom i političkom smislu. Problem omladine – koji pasivni Profesor ne vidi, ili nije zainteresovan da vidi – prema J. Cezaru je to što „za njih žena više nije nikakav problem, pošto pravih žena više nema, postoje samo monstrumi koji uče, veslaju, vežbaju gimnastiku, marširaju! Da li ste primetili da su danas žene sve manje privlačne?“ (Horváth, 2004: 27). Zbog toga, prema J. Cezaru, niko više nije oduševljen Venerom, koja nosi ranac na leđima. Sistem je, pored individualnosti, uspeo da izbriše i ženstvenost kod devojaka. Pored toga, društvo u kojem žive mnoge je poraze slavilo kao pobjede, a na najdublja osećanja mlađih gleda kao na nešto zastrašujuće. Međutim, postoje i pojedinci koji čitaju zabranjene knjige, kao što je „Za dobrostanstvo ljudskog života“, i oni su deo tajnog kluba.

Vreme u kojem žive i ono koje dolazi, Julije Cezar komentariše ovako: „Dolaze hladna vremena, vreme riba... Čovekova duša postaje nepokretna kao izraz lica ribe“ (2004: 28). Izraz „vreme riba“ odnosi se na period u kome je društvena ideologija uspela – i kod omladine i kod ostalih – da izbriše emocije, ljudskost, slobodu razmišljanja i izbora, i da ih pretvori u sive i surove objekte, slepe sledbenike i pasivne posmatrače. O tome govore i oči učenika T za vreme sahrane malog Hajnriha V – dva svetla okrugla oka, bez sjaja, kao kod riba.

„Vreme riba“ je stanje apsurda koje se održava već tri godine, i to odlukom Školske uprave, koja u izvesnom smislu ukida uskršnji raspust i uvodi kampovanje za sve učenike. Ukidanje uskršnjeg raspusta indirektno označava i pokušaj ukidanja Boga, i njegovu zamenu ideologijom koja propoveda vežbanje, marširanje, pucanje i pripreme za rat. Dečaci smešteni u kampu obučavaju se za vojnike, a devojčice u zamku koji je kupila država pokušavaju da budu Amazonke. To stanje apsurda Profesor definiše na sledeći način: „Svi smo na ratnom polju. Ali gde je front?“ (Horváth, 2004). Na tom nevidljivom frontu postoje i druga deca, koja nisu deo te ratne ideoološke pripreme, i koja su jednostavno gladna.

Susret sa sveštenikom u selu utiče na Profesorov unutrašnji svet. Retrospekциjom se otkriva deo njegove genealogije, sećanje na roditelje, njihovu pobožnost, ali i njegov razlaz sa Bogom. „Za vreme rata napustio sam Boga.“, zapisuje Profesor, jer kao dečak nije mogao da shvati zašto Bog dopušta takav rat. Ali slika raspeća u sveštenikovoj kući ipak budi emocije i sećanje na mladost i na očev dom – indicije koje ukazuju na to da sistem nije uspeo da kod pasivnog posmatrača uništi čitav intimni svet.

Sveštenik koji ulazi u dijalog sa Profesorom zastupa opšti stav Crkve. Crkva, prema svešteniku, nema moć da određuje ko će upravljati državom, ali je njena obaveza da bude uz državu, kojom će, nažalost, uvek upravljati bogati. Ili – još preciznije – „samo je država stvorena po Božjoj volji, a ne i državno uređenje“ (Horváth, 2004: 53). Diskurs sveštenika o Bogu interesantan je i neočekivan za Profesora. Izjave sveštenika poput one „Bog je najstrašnije nešto na svetu.“ ili „Bog kažnjava.“ samo potvrđuju njegovo mišljenje o Bogu i objašnjavaju zašto više ne veruje u njega.

Intenzitet radnje u romanu polako počinje da dobija na dinamici nakon nekoliko događaja u kampu. Neko je L-u ukrao fotoaparat, N i C se biju u šatoru zato što C uveče, uz sveću, piše dnevnik. Tajne zapisane u dnevniku postaju misterija koja intrigira Profesora.

Postupak koji sledi menja narativni tok u drugom pravcu. Statično stanje postaje dinamično. Profesor otvara kutiju u kojoj C čuva dnevnik i čita ga. Otvaranje kutije dovodi do konflikta između C i N. C okrivljuje, N negira, a Profesor prečutkuje istinu. Prvo prečutkivanje istine razlog je zašto se Bog pojavljuje, a rezultat tog prečutkivanja je N-ova smrt. Komisija za rasvetljenje ubistva utvrđuje da N nije ubijen u rovu gde je pronađen, nego dvadesetak metra dalje. Pored tela su pronađeni olovka i kompas. Kada C priznaje ubistvo, Profesoru se ponovo pojavljuje Bog, koji se smeši i nestaje.

Sudski proces koji počinje u Palati pravde nagoveštava mnoštvo preokreta. Advokat koji brani optuženog C tvrdi da je kriv neko drugi, tj. da je neko drugi ubio učenika N. Možda je to devojka Eva, koja se pominje u dnevniku, a uhapšena je odmah nakon ubistva. Tokom suđenja advokat odbrane pokušava da prebaci krivicu na Evu, ali C ne odustaje od izjave da je on ubio N.

Odnos Profesora prema Bogu se promenio nakon ubistva i do jeseni. On veruje u Boga, ali ga ne voli, zato što i dalje misli da on nije pravedan. Starac koji prodaje cigarete daje ključnu definiciju, koja aktivira savest Profesora: „Bog živi svuda gde nije zaboravljen“ (Horváth, 2004: 110). Glas koji Profesor čuje, i koji od njega traži da u sudu govori istinu, glas je ili Boga ili savesti. Taj glas je razlog koji će pasivnog Profesora navesti na to da postane akter (Ibersfeld, 1982), tj. subjekat motivisan savešću i željom za pravdu počinje da deluje u pravcu objekta koji se prepoznaće kao istina ili Bog.

Njegovo priznanje donosi preokret u suđenju. Eva daje izjavu u kojoj krivicu prebacuje nepoznatom dečaku koji je kamenom udario i ubio N. Ona priznaje samo zato što je Profesor konačno rekao istinu. Nepoznati dečak, prema Evi, ima svetle, okrugle oči, kao riba. Neočekivani preokret nastaje kada Profesor prepoznaće učenika T kao mogućeg ubicu. Takve oči ima T, ali nedostaje motiv.

Epilog suđenja je sledeći: C je osuđen na kratku zatvorsku kaznu zbog dovođenja pravosudnih organa u zabludu; Evi će se tri meseca kasnije suditi za ubistvo; Profesor dobija zabranu pristupa gimnaziji dok traje istraga protiv njega. Sve to ne sprečava Profesora u nameri da otkrije pravog ubicu i time zadovolji pravdu. Ta motivacija počinje da definije model u kome objekat Profesorovog interesovanja postaje T. Na toj osi subjekat (Profesor) – objekat (T) konačno se ispunjava modalitet „želi – zna – može => čini“ (Greimas, 1996). Profesor počinje da deluje u pravcu istine, razgovara sa učenikom T i nalazi potvrdu za svoje indicije. Nedostaju samo dokazi.

Na vratima Profesora pojavljuje se učenik B, koji nudi pomoć, tvrdeći da pronađeni kompas pored ubijenog N pripada učeniku T, koji je užasno radoznao, i koji mu je jednom prilikom rekao da želi da vidi kako neko umire. B je član kluba u kome čita sve što je zabranjeno. Njegov klub nudi pomoć, zato što nakon Profesorove izjave na судu postaje jasno da je on jedina odrasla osoba koja voli istinu. Druga osoba koja želi pomoći Profesoru, nudeći svoje veze, jeste Julije Cezar. Treći pomoćnik je sveštenik koji Profesoru nudi posao u misionarskoj školi u Africi, ali i usmerava narativnu radnju u pravcu majke učenika T. Ukoliko Profesor smatra da je T kriv, mora da razgovara sa njom, jer majka mora znati sve. Profesor, u velikoj i bogatoj kući umesto sa majkom učenika T, razgovara sa njim. Nažalost njegova majka nema vremena za Profesora, a njegov otac, koji rukovodi koncernom, nikada nije kod kuće. Roditelji nemaju vremena ni za svoga sina, a i ni za Boga koji se pojavljuje na njihovim vratima.

Epilog situacije je samoubistvo učenika T. U prvom delu poruke koju ostavlja iza sebe on piše da ga je Profesor oterao u smrt. Drugi deo poruke, koji njegovoj majci ispada iz ruke, objašnjava zašto je to uradio – zato što Profesor zna da je on (T) ubio N kamenom.

Profesor, tragajući za istinom i pravdom, pronalazi sebe, svoj identitet. „Crnac“, kako su ga nazvali učenici iz gimnazije, konačno može da putuje u Afriku, kod crnaca.

Eden fon Horvat romanom „Omladina bez Boga“ ukazuje i opominje na prisutnosti fašizma i njegove ukorenjenosti u svim segmentima društva. Reakcija pojedinca simbol je suprotstavljanju vlasti, koja sistematski briše sve što omladinu, a i ostale subjekte, čini ljudskim bićem – emocije, humanost, istinu, pravdu, slobodu govora, razmišljanja i izbora. Konfrontacija fašističkoj ideologiji reakcija je na zlo.

Literatura

- Аристотел. (1979). *За поетиката*. Скопје: Македонска книга, Култура, Наша книга, Комунист, Мисла.
- Bahtin, M. (1989). *O romanu*. Beograd: Nolit.
- Biti, V. (1997). *Pojmovnik suvremene književne teorije*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Греимас, А. Ж.. (1996). *Елементи за една наративна граматика*. Во А. Вангелов (прир.) Теорија на прозата. Скопје: Детска радост.
- Хорват, Е. фон (2004). *Младина без Бог*. Скопје: Темплум.
- Ibersfeld, A. (1982). *Čitanje pozorišta*. Beograd: Vuk Karadžić.
- Prins, Dž. (2011). *Naratološki rečnik*. Beograd: Službeni glasnik.

Zusammenfassung ÖDÖN VON HORVÁTH. JUGEND OHNE GOTT

Jugend ohne Gott ist ein Roman, der die Welt darstellt, wo die Regierung alles systematisch vernichtet, was die Jugend und die anderen Subjekte als Menschen definiert: die Emotionen, den Humanismus, die Wahrheit, die Gerechtigkeit, die Rede-, Gedanken- und Wahlfreiheit. Die Regierungsäideologie versucht alle Subjekte in graue und brutale Objekte, blinde Anhänger und passive Zuschauer umzuwandeln. Faschismus, dessen Raumzeit aus dem Kontext erschließbar ist, kann irgendwo und irgendwann auftauchen, sowie Menschen, die sich der faschistischen Herrschaft widersetzen.

Schlüsselwörter: Ideologie, Faschismus, Identität, Wahrheit, Narratologie.

Paul Gruber*

Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet
Srbija

TOMAS BERNHARD I AUSTRIJA: TRI DIMENZIJE JEDNOG ODNOSA¹

Originalan naučni rad

UDC 821.112.2(436).09“1945/...“ Bernhard T.

Tomas Bernhard, jedan od najistaknutijih austrijskih pisaca, ceo svoj život se borio sa Austrijom i austrijskom državom prema kojima je istovremeno osećao i ljubav i mržnju. Zbog navedena dva osećanja nikada nije uspeo ni da se pomiri s austrijskom zbiljom ni da stvarno raskine sa tom zemljom. Rezultat takvog ambivalentnog odnosa bio je niz skandala i konflikata kako sa pojedinačnim ličnostima tako i sa austrijskom javnošću. Retko koji pisac je uspeo da podeli javnost kao Tomas Bernhard. Dok su ga jedni obožavali kao hrabrog pisca koji se konačno usudio da izgovori istinu o Austriji, drugi su ga napadali kao provokatora koji bez osnova ‘pljuje’ svoju otadžbinu.

Cilj rada je da se razjasni odnos između Tomasa Bernharda i Austrije u njegovoj kompleksnosti koja ne dozvoljava niti hvalospev niti konačnu osudu pišećih stavova. Kako bi se poneki aspekti spomenutog odnosa bolje razumeli, uzet je u obzir i istorijski i društveni kontekst u Austriji za vreme Bernhardova života. Sám rad se deli na tri dela koja predstavljaju tri dimenzije u kojima se može posmatrati odnos između Tomasa Bernharda i Austrije. Prva dimenzija se odnosi na pitanje „Šta je to ‘austrijsko’ u Bernhardovom pisanju?“, druga dimenzija se bavi pitanjem „Kako je Austria prikazana u Bernhardovim književnim kao i u njegovim neknjiževnim iskazima?“, a treća dimenzija obuhvata reakcije austrijske javnosti na Bernhardove književne i neknjiževne izjave o Austriji. Jasno je da navedene tri dimenzije nisu nezavisne jedna od druge, naprotiv, one se uzajamno uslovljavaju, ali se za svrhu ovog rada ipak čini podobnim da ih najprije svaku za sebe prodiskutujemo.

Ključne reči: Tomas Bernhard, austrijska posleratna književnost, Trg heroja, austrijsko društvo, nacizam.

* Filozofski fakultet u Novom Sadu, dr Zorana Đindića 2, 21000 Novi Sad, Srbija; e-mail: paul.gruber@ff.uns.ac.rs

¹ Ovaj članak je prethodno u skraćenoj verziji bio izložen na tribini „Tomas Bernhard - novi prevodi, nova čitanja“ (Beograd, Biblioteka Grada Beograda, 1. mart 2016) u vidu usmenog saopštenja.

1. Austrijsko u Bernhardovom pisanju

Tomas Bernhard je ušao u istoriju austrijske književnosti kao jedan od najoštijih i najbeskompromisnijih kritičara Austrije, ali ne kao jedini. Na protiv, kritika austrijske realnosti ima dugu tradiciju i ne potiče tek od Karla Krausa, mada je on sve do Bernhardovog pojavljivanja bio naistaknutiji predstavnik te tradicije. Možda bi se moglo čak i reći da je kritika austrijske stvarnosti, odnosno ‘*Morbus Austriacus*’ (Fr. Her) – mržnja prema samom sebi tipična za austrijski identitet – karakteristična za savremenu austrijsku književnost. Međutim, u Bernhardovom slučaju ističu se kako intenzitet kritike tako i intenzitet reakcije na nju.

Početkom šezdesetih godina, kada je Bernhard počeo da piše, austrijska restauracija posle Drugog svetskog rata uveliko je bila završena i Austrija se prvenstveno predstavljala kao idilična zemlja s lepom prirodom, savršena za skijanje i planinarenje. Nekoliko austrijskih pisaca (Franc Inerhofer, Peter Turini) je u svojim anti-zavičajnim romanima prikazalo opis života na selu u kojem priroda ne predstavlja mesto idilične harmonije kao u klasičnoj zavičajnoj književnosti, već se pretvara u mesto straha i trepeta. I kod Bernharda priroda predstavlja preteću pojavu, tako je, na primer, u njegovom prvencu „*Mraz*“ (*Frost*) sneg simbol za potiskivanje austrijske totalitarne prošlosti (up. Zeyringer, 2008: 189).

Ali za razliku od spomenute antizavičajne književnosti, Bernhardu nije stalo do realističnog opisa seoske stvarnosti, nego je u više navrata tvrdio da je u njegovim knjigama sve umetničko, odnosno veštačko (up. Schmidt-Dengler, 1995: 179). To, na primer, pokazuje činjenica da su protagonisti zamenljivi, dakle, da predstavljaju tipove. Osim toga, u Bernhardovim tekstovima nema auktorijalne pripovedačke instance koja bi dala objektivan opis austrijskih prilika, već se čitaocu nudi subjektivan opis Austrije određen sveštu likova čija razmišljanja čitalac prati tokom lektire Bernhardovih knjiga. Spomenuti likovi sebe pri tome doživljavaju nerazdvojivo spojenim sa svojom austrijskom okolinom koja ih determiniše i parališe, od koje pate i od koje žele da se oslobole.

Pored antizavičajnog pristupa, Bernhard je i naslednik analitičkog postupka austrijske moderne, što postaje vidljivo kad pogledamo kakvim postupcima protagonisti Bernhardovih tekstova žele da se oslobole tereta austrijskog nasleđa ili tog mučnog ‘spleta porekla’ kako to naziva Franc-Jozef Murau u Bernhardovom romanu „*Brisanje*“ (*Auslöschung*). Naime, oni spomenuto oslobođenje žele da postignu putem racionalne analize svoje okoline i svoga nasleđa. Tako se u Bernhardovim tekstovima susrećemo sa skoro

opsesivnim ponavljanjem formulacija koje stavljuju govor i razmišljanje u prvi plan, poput izraza kao „rekao je“, „mislio je“ i slično. Vera da kroz razmišljanje o sopstvenoj prošlosti i sopstvenoj okolini možemo postati svesni toga kakvi nas (traumatični) doživljaji uslovljavaju i koče, i da je to saznanje uslov oslobođanja, u stvari, potiče od Frojda. Hans Heler je istakao da Bernhard u svojim tekstovima kao sredstvo i u svrhu opisivanja tih oslobođajućih poduhvata koristi vokabular poput „uzrok“ (u naslovu prvog dela autobiografije) i „istraživanje uzroka“ (u „Mrazu“) ili „promišljanje i razmišljanje“ (up. Höller, 2010: 17–18). Taj vokabular potiče iz analitičkog postupka moderne, Frojdovske psihanalize i Vitgenštajnove filozofije jezika.

Vitgenštajn je Bernharda posebno fascinirao. U njemu je video tipičnog austrijskog intelektualca dvadesetog veka, a i Vitgenštajnovo balansiranje između genija i ludila je za njega imalo posebnu čar tako da je često ugrađivao elemente Vitgenštajnove biografije u biografije svojih likova. Od Vitgenštajna je i preuzeo stav da je filozofiranje, u stvari, borba protiv začaranosti razuma. Prema Bernhardu, uzrok začaranosti razuma u Austriji, kojeg se njegovi protagonisti žele oslobođiti razmišljanjem, jeste nacistički mit o krvi i zemlji koji nije prevaziđen već i dalje prožima sve što je ‘austrijsko’ (up. Höller, 2010: 14–15, 17–19).

2. Bernhardov prikaz austrijske zbilje

Nakon Drugog svetskog rata Austrija je sebe smatrala pre svega „prvom žrtvom nacionalsocijalizma“, što je omogućilo da se izbegne suočavanje sa učešćem mnogobrojnih Austrijanaca u genocidu i ratnim zločinima koje su počinile nacističke jedinice. Osnov takva tumačenja vlastite uloge bila je samovoljna austrijska interpretacija Moskovske deklaracije iz 1943. godine u kojoj su ministri spoljnih poslova SAD, Velike Britanije i Sovjetskog Saveza odredili uslove pod kojima se njihov savez može održati u završnoj fazi rata i u neposrednom poratnom periodu: U spomenutoj deklaraciji su se saveznici saglasili da je Austrija bila prva žrtva nacističke agresije, ali da ipak ne znači da je samom tom konstatacijom oslobođena svih odgovornosti, naprotiv, nju treba izričito podsetiti na njeno učešće u ratu na nacističkoj strani (up. Vero-sta, 1947: 52–53). Međutim, u austrijskoj javnosti, te u političkom diskursu ta poruka je ubrzo bila skraćena samo na segment „žrtve Trećeg Rajha“, drugim rečima, bila je iskrivljena. Umesto da se Austrija suočila sa svojom odgovornošću u Drugom svetskom ratu, pošla je u potragu za kontinuitetom koji bi omogućio stvaranje pozitivnog imidža austrijskog identiteta i našla ga je

u Habzburškoj monarhiji, što je dovelo do revitalizacije nostalгије за Dvojnom monarhijom. Ta se nostalгија nije samo ispoljavala u pop kulturi; pre svega u filmu – da navedemo samo veoma popularne filmove o carici Sisi sa glumicom Romi Šnajder. Nego je i austrijska književnost – kako konstatiše Klaudijo Magris – sve do šezdesetih godina (u velikoj meri) bila označena spomenutom nostalгијом (Magris, 1988: 304–308).

I u stvaralaštvu Tomasa Bernharda Habzburška monarhija igra vrlo važnu ulogu, ali njemu nije stalo do nostalгиčnog veličanja monarhije, već mu ona služi samo kao kontrast pred kojim se jasnije ukazuje beda sadašnje austrijske države. Tu transformaciju nekadašnje značajne monarhije u beznačajnu državicu Bernhard doživljava kao traumatični pad (up. Schmidt-Dengler, 1994: 98–99). Dakle, spominjanjem Habzburške monarhije Bernhard u stvari želi da postigne potpunu suprotnost onome što je bio cilj revitalizacije Habzburškog mita u pop kulturi: umesto da uspomena na Habzburšku prošlost sadašnju Austriju čini pozitivnjom, možda čak i značajnjom i tako njezinim građanima olakša identifikaciju s njom, kod Bernharda je ta uspomena čini negativnjom, čak i neugodnom za svakoga ko živi u njoj, jer oseća beznačajnost sadašnje Austrije.

Postavlja se pitanje ko je kriv za to bedno austrijsko stanje, taj pad s visina? Bernhard navodi čitav niz krivaca: socijalnu demokratiju, republikanski princip uopšte, crkvu odnosno katolicizam, nacionalsocijalizam, ukratko: sve i svašta. Po tome se vidi da je Bernhardova kritika dosta nerazlučena, a prema Bernhardu i nema prave potrebe za razlikovanjem jer su svi navedeni faktori međusobno povezani. Nerazlučena kritika naročito dolazi do izražaja u njegovom stavu prema Brunu Krajskom, saveznom premijeru Austrije (od 1970. do 1983. godine), čija se vladavina u austrijskoj kolektivnoj svesti dugo poistovećivala sa ekonomskim prosperitetom, socijalnom sigurnošću i mnogobrojnim reformama – dakle: pozitivnim dostignućima.

Budući da Alfred Pfabigan (Pfabigan 2012: 35–48; Pfabigan, 2013: 135–146) ubedljivo pokazuje koji su se aspekti Bernhardove kritike Austrije manifestovali u liku Bruna Krajskog, sledićemo ovde uglavnom njegovu argumentaciju: Prema Bernhardu Krajski predstavlja tipičnog predstavnika austrijske političke stvarnosti, malograđanina koji je na beskrupulozan način došao na vlast. No, Krajski za Bernharda ne predstavlja samo malograđanina nego i „pseudosocijalistu“ jer se kao socijaldemokrata odrekao svetske revolucije i time izdao najveći ideal kojem pravi socijalista treba da teži. Na ovom mestu treba da konstatujemo da Bernhardova kritika nije uslovljena nikakvom simpatijom prema komunizmu ili socijalizmu, ona Krajskog, dakle, nije stigla

iz levičarske perspektive, već je Bernhard bio uveren da svaki čovek treba makar težiti onom „najvišem“ u Ničeovom smislu, iako ga nikad ne može postići (up. Pfabigan, 2012, 45). To što je Krajski izdao ono ‘najviše’ i što se nije u potpunosti predao socijalističkoj ideji, po Bernhardu, vodi do oholosti.

Međutim, ta „izdaja“ nije jedini Bernhardov prekor: Na drugom mestu se smeje fotografiji na kojoj se vidi Krajski u kancelariji ispred slike Fridriha Hundertvasera. Ta sklonost Krajskog prema kulturi je u austrijskoj kolektivnoj svesti inače bila pozitivno konotirana i do današnjeg dana nezaobilazni deo mita o njemu. No, Pfabigan smatra da je ovo izraženo povezivanje politike sa umetnošću, kao na spomenutoj fotografiji, za Bernharda predstavljalo neoprostiv greh (up. Pfabigan, 2012: 43–44). Ali zašto? Inače bi građaninu trebalo da bude drago što se njegov reprezentant interesuje za kulturu i umetnost, ne samo zato što takvo pozicioniranje poboljšava njegov lični, a time i ugled cele države, nego i zato što bi se moglo očekivati da takav političar radije i finansijski podržava umetnike u svojoj zemlji, čime omogućuje napredak u oblasti umetnosti, odnosno kulture.

No, Bernhard je bio sasvim suprotnog mišljenja. Prema njemu, potpuno je nedopustivo da se politika meša u oblast kulture, jer u svetu kulture treba da vlada socijaldarvinizam koji umetniku ne daje nikakvu sigurnost na koju bi se mogao osloniti. Ta nesigurnost ga neprestano tera da pokuša da stvori remek-delo, ideal koji nikada neće postići. Svaka vrsta državne subvencije, dakle, stvara sigurnost koja koči umetnikovu čežnju za savršenstvom, umesto kojega zavlada osrednji mejnstrim koji konačno sprečava svaku vrstu prave subverzije i inovacije jer predstavnici tog mejnstrima zasedaju važne pozicije u sistemu subvencionisanja.² Iz toga razloga sám Bernhard od 1980. godine više nije prihvatio nijednu nagradu (up. Pfabigan, 2013: 140–142).

Najkontroverzniju kritiku Bruna Krajskog Tomas Bernhard je napisao u recenziji knjige sa fotografijama „Bruno Kreisky – u čast njegovog 70. rođendana“ 1981. godine. Knjigu su izdali dvojica pisaca, Gerhard Rot i Peter Turini. Recenzija je nastala po narudžbi nedeljnika Profil, koji je zasigurno računao sa skandalom, i dobio ga je. Bernhard u toj recenziji piše da Bruno Krajski „nije veliki Jevrejin, nije dobar Jevrejin“ i dodao je konstataciju „znamo mi to“.

Na šta je Bernhard mislio? Godine 1970. Socijaldemokratska stranka Austrije (SPÖ) pod vodstvom Bruna Krajskog na izborima je postigla relativnu većinu i proglašila manjinsku vladu koju je podržavala Slobodarska stranka

² Pogotovo u romanu *Holzfällen (Seča šume)* dolazi do izražaja taj prigovor tzv. ‘državnim umetnicima’. (up. Bernhard 1983)

Austrije (FPÖ), u kojoj su se našli mnogi nekadašnji nacisti i koju je vodio Fridrik Peter, nekadašnji pripadnik SS-a, čija je jedinica počinila mnogobrojne masakre, a po vlastitim izjavama, on u njima nije učestvovao jer je za dotično vreme slučajno bio na godišnjem odsustvu. I kad je stranka Krajskog godinu dana posle postigla absolutnu većinu, u njegovoj vladi su se nalazila četvorica nekadašnjih nacista. Takva popustljivost prema nekadašnjim nacistima, koja je bila uobičajena u Austriji sve do afere oko Kurta Valdhajma o kojoj će još biti reči, posledica je već spomenutog viđenja sebe kao prve žrtve Trećeg rajha. Ta popustljivost je u Bernhardovim očima predstavljala „drugu krivicu“ prikazanu u obliku potiskivanja i odricanja „prve krivice“, to jest učešća mnogobrojnih Austrijanaca u nacističkim zločinima (up. Pfabigan, 2012: 45–46).

Poricanje prve krivice koja onemogućuje prevazilaženje nacizma i dozvoljava da on i dalje deluje, Bernhard je na najubedljiviji način oslikao u prvom delu svoje autobiografije pod nazivom „Uzrok“ (*Die Ursache*) iz 1975. godine. Bernhard u njemu opisuje svoje iskustvo u đačkom internatu u Salzburgu. Taj internat su za vreme Drugog svetskog rata vodili nacisti, a nakon završetka rata preuzeila ga je katolička crkva. No, vaspitne mere su ostale iste, suštinski se ništa nije promenilo, niti je uložen nekakav poseban napor da se nešto promeni ili da se bar sklone tragovi nacionalsocijalzma: Na zidu na kojem je do kraja rata bio okačen portret Adolfa Hitlera, sada visi katolički križ, a obrisi okvira spomenutog portreta i dalje su vidljivi iza njega (up. Bernhard, 1975: 58). Svoje lično iskustvo u internatu, i na drugim mestima sa osobama javnog života, grupama i institucijama, Bernhard u svojoj kritici podiže na opšti nivo, što mu omogućava da donese paušalan sud o Austriji kao takvoj: Spomenuta slika sa portretom Adolfa Hitlera i katoličkim križem sugerire da između katolicizma i nacizma nema suštinske razlike, a Austria kao većinski katolička zemlja zbog toga deluje općinjena katoličko-nacističkim mentalitetom. Tako u svim Austrijancima Bernhardovi protagonisti vide naciste koji se manje ili više uspešno maskiraju kao katolici. Tako na primer Robert Šuster u drami „Trg heroja“ (*Heldenplatz*) iz 1988. godine kaže da socijalisti danas nisu „ništa drugo nego katolički nacisti“ (Bernhard, 1995: 97) ili da u Austriji „svima vladaju absolutno nacističko mišljenje i apsolutno katoličko mišljenje“ (Bernhard, 1995: 64).

Iako se radi o preterivanju, Bernhard ipak svesno i namerno koristi tzv. umetnost preterivanja. Šta postiže time? Pre svega, svakako, izaziva skandal, a time i privlači pažnju. Međutim, ako uzmemo u obzir uspeh koji su Bern-

hardove knjige imale i u inostranstvu, gde njegove izjave nisu delovale tako šokantno kao u Austriji, teško je verovati da je Bernhardu skandal zaista bio potreban da bi uspeo kao pisac. Međutim, izvesno je da su skandali Bernhardu bili zabavni i da je uživao u njima. Pored toga, Bernhard preterivanjem postiže jasniji pogled na austrijske prilike, time što su u njegovima iskazima „iskriviljene do prepoznatljivosti“ (Huber, Schmidt-Dengler, 2010: 22). Drugim rečima, naravno da u Austriji nisu svi nacisti, ali tom preteranom tvrdnjom skrenuta je pažnja na činjenicu da nacizam još određuje mišljenje velikog broja Austrijanaca. I konačno, burne reakcije javnosti na Bernhardove provokacije su na neki način delovale kao potvrde tih preteranih tvrdnji.

3. Reakcija austrijske javnosti na Bernhardove iskaze

Ako želimo da objasnimo reakcije na Bernhardove provokacije, čini se podobnim da se vratimo konstataciji da likovi u Bernhardovim književnim tekstovima često izražavaju isto viđenje kao Tomas Bernhard u svojim neknjiževnim tekstovima. To je javnost navelo na zaključak da izjave Bernhardovih književnih likova ne čita u kontekstu književnog dela i da preispituje funkcije raznih iskaza u njemu, već da izjave čita kao konstatacije samog autora o društvenoj realnosti. Najjasnije se spomenuto poistovećivanje vidi na primeru komada „Trg heroja“, koji je izazvao veliki skandal, ali ne posle, nego već pre prve izvedbe i pre objavljivanja drame u štampanoj formi, dakle, u trenutku kada javnost osim nekoliko citata nije znala ništa o navedenom komadu.

Da bismo razumeli kako nekoliko citata iz nepoznatog dela može da izazove burni skandal, treba da uzmemo u obzir političku i društvenu situaciju u Austriji oko 1988. U proleće 1985. godine Kurt Valdhajm, nekadašnji generalni sekretar Ujedinjenih nacija najavio je svoju kandidaturu na izbore za predsednika Austrije. Ubrzo je u javnosti iskazana sumnja da je Kurt Valdhajm učestovao u ratnim zločinima u Drugom svetskom ratu, a sam Valdhajm je tada izjavio da je „samo vršio svoju dužnost“. Međutim, 1986. godine Valdhajm je uprkos ili možda čak i zahvaljujući spomenutoj aferi međunarodnog razmara pobedio na izborima. Međunarodna komisija istoričara je kasnije ustanovila da nema dokaza da je Valdhajm učestvovao u ratnim zločinima, ali da je ipak imao detaljne informacije o ubistvima i deportacijama. Posledica ove kontroverze bila je prva javna rasprava o ulozi Austrijanaca u Drugom svetskom ratu, koja je na kraju dovela do odustajanja od dotadašnje teze o Austriji kao prvoj žrtvi nacizma, ali istovremeno i do jačanja već spomenute desničarsko-populističke Slobodarske partije Austrije (FPÖ).

U takvoj atmosferi intendant bečkog Burgteatra Klaus Pajman pitao je Tomasa Bernharda da li želi da napiše komad povodom obeležavanja pedeset godina od anšlusa 1988. godine. Bernhard je prvo odbio i umesto toga predložio da se na svakoj radnji „arizovanoj“³ za vreme Trećeg rajha okači tabla sa napisom „Dieses Geschäft ist jüdenfrei“ (*Nema Jevreja u ovoj radnji.*) (up. Huber, 2013: 120). Kasnije je ipak pristao da napiše komad za Burgteatar povodom njegove stogodišnjice na bečkom Ringu. Bernhard je bio svestan provokativnog potencijala svoga teksta, zbog čega je i zabranio njegovo objavljanje pre premijere. Ipak je prvi avgusta 1988. godine Sigrid Lefler u već spomenutom nedeljniku Profil objavila članak o „Novoj borbi kulture u Austriji“ i u sklopu toga je navela i nekoliko citata iz „Trga heroja“, ali bez konteksta i bez informacije o tome ko izgovara navedene izjave. Niti ovaj prvi, niti njen sledeći članak nisu izazvali posebnu reakciju. Tek kad su konzervativni mediji u koordiniranoj akciji 7. oktobra objavili citate iz dela stvoren je pravi osnov za skandal. Tako su, na primer, novine *Kronen cajtung* stavile naslov „Austria, 6,5 miliona debila“, i navele citate u kojima se tvrdi da u Austriji danas ima više nacista nego 1938. godine, da su socijalisti, u stvari, katolički nacisti, da je Beč noćna mora i da je Austria kao takva odvodni kanal za ekskremente bez duha i bez kulture. I ti citati su, naravno, bili objavljeni bez konteksta i bez informacije od koga potiču te rečenice. Ubrzo su i druge novine izveštavale o skandaloznom vredanju Austrije i sve se više građana uključilo u javnu diskusiju u rubrici „Pisma čitalaca“. Kasnije je skandal prešao i na radio i televiziju, političari su davali izjave, pa je desničar Jerg Hajder – misleći na Klausa Pajmana – tražio da se „hulja izbaci iz Beča“, a Kurt Valdhajm je potvrdio da je u pitanju „teška uvreda austrijskog naroda“. Uskoro su i međunarodni mediji začudeno izveštavali o skandalu u Austriji (up. Huber, 2012: 130–132).

Sám Bernhard je ceo skandal video kao potvrdu onog što je u samom komadu tvrdio. Tako je prema dnevniku *Kurir* u jedinom intervjuu koji je dao u to vreme, izjavio: „Da, moj komad jeste odvratan. Ali komad koji se trenutno izvodi isto tako je odvratan. Razlika je jedino u tome što jedno treba da je umetnost, a drugo je stvarnost. Toliko su bliske jedna drugoj“ (up. Davis, 2012: 149). Kao što su novinari primetili, mogao bi se steći utisak da se austrijska javnost trudi da sve više liči na Austriju u Bernhardovom delu.

Premijera komada „Trg heroja“ konačno je izvedena pod policijskom zaštitom, o njoj je čak izveštavao i dnevnik austrijske televizije i bila je, u tome

³ ‘Arizacija’ je eufemistički naziv koji su koristili nacisti da opišu isterivanje Jevreja iz oblasti ekonomije i nauke u duhu Nürnberških zakona.

je većina kritičara saglasna, potpuni uspeh Bernharda i Pajmana. Benjamin Henrihs je u nedeljniku *Cajt* trenutke nakon predstave opisao sledećim rečima: „Zavesa. Beskrajno klicanje, besan protest. Posle dvadesetak minuta meteža i sám se pesnik saginje. Bilo je izvršeno valjda najluđe preuzimanje vlasti u istoriji pozorišta: U tom trenutku Tomas Bernhard je postao kralj Burgteatra“ (Henrihs, 1988: 5).

Skandal se posle premijere brzo stišao, gledaoci su imali priliku da kontekstualizuju provokativne izjave, pa je postalo jasno da ih izgovaraju članovi tipične Bernhardove porodice koji svoju borbu za moć u porodici ovaj put vode kroz diskurs o Austriji. Osim toga, gledaoci su saznali da su svi članovi porodice Šuster bar jednom bili u ludnici „Am Steinhof“, dakle, radi se o duševno pometenim ljudima, a ne o ljudima koji govore istinu (up. Pfabigan, 2012, 36–37). Tako da sám komad i ne daje nikakve odgovore, već postavlja pitanja vezana za nužnost i opasnost pamćenja prošlosti kao i za već spomenuto ‘drugu krivicu’, to jest potiskivanje austrijske odgovornosti u Drugom svetskom ratu. Samo zahvaljujući činjenici da je tek posle 1986. godine pitanje „druge krivice“ dospelo u širu javnost, komad je mogao da razvije svoju provokativnu moć.

4. Umesto zaključka

Danas je navedena krivica uveliko prihvaćena. Iz tog razloga komad *Trg heroja* kao i drugi tekstovi Tomasa Bernharda austrijsku javnost više ne mogu toliko da isprovociraju. Njihove poruke su postale deo istorije. Štaviše, Austrija se posle Bernhardove smrti 12. februara 1989. godine dičila ovim pisacem, što se, na primer, vidi po tome da je Društvo „Tomas Bernhard“ danas uveliko subvencionisano državnim sredstvima. Da li bi to Tomasu Bernhardu bilo drago u to se može sumnjati, pogotovo u svetlu njegovog testamenta u kojem je zabranio da se bilo kakav deo njegovog stvaralaštva na bilo kakav način objavljuje ili izvodi u Austriji.

S druge strane, u Austriji kao i u drugim evropskim zemljama nacionalistička je politika trenutno u usponu, pa se čini da Bernhardova kritika dugoročno nije uspela da učini austrijsku javnost otpornom na nacionalizam i huškački govor mržnje koji ga prati. No, možda to nije postigla baš zbog načina na koji je Bernhard izneo svoju kritiku. Naime, rano je primećeno da nema suštinske razlike između Bernhardove umetnosti preterivanja i retorike desničarskih političara poput Jerga Hajdera nekada ili Hajnc-Kristijana Strahe danas. Radi se uglavnom sa generalizacijama i preterivanjima (npr. Svi

Austrijanci su nacisti. odnosno *Svi stranci su dileri.*), koji u svojoj imputiranoj apsolutnosti ne pružaju adekvatnu sliku stvarnosti, ali zato izazivaju jake emotivne reakcije kod recipijenata. Takva emocionalnost ih navodi da u reakcijama pokažu svoje pravo lice koje često liči na Bernhardova impunitiranja. Samim time moglo bi se reći da je Bernhard primenio istu strategiju kao, na primer, Frakcija crvene armije (RAF) u Nemačkoj – samo na književnom polju, jer je i RAF nameravao da državu terorom natera da pokaže svoje fašističko lice. Takvim postupkom, doduše, može da se skrene pažnja na određene društvene probleme – npr. da u Austriji nacizam i njegovo direktno i indirektno nasleđe u desničarskim pokretima još uvek predstavlja prihvatljivu opciju prevelikog, a i sve većeg broja Austrijanaca⁴ ili da politika još nije pronašla adekvatno rešenje kako da integrise migrante u društvo – dok su u isto vreme emocije postavljene u prvi plan, što otežava analizu i čini pojedinca sklonim manipulaciji. Baš tu sklonost manipulaciji koja je preduslov za uspeh svake vrste ekstremizma Bernhard svojom kritikom austrijske zbilje nije uspeo umanjiti. Austrijanci su razvili odbrambeni mehanizam prema Bernhardovim provokacijama, između ostalog i zato što su, kao što je već rečeno, čvrsto vezane za određeno istorijsko doba. No, Bernhardova primena retorike slične raznim ekstremizmima nije dovela do njenog preispitivanja, njenog razotkrivanja kao retorike i time do oduzimanja njene manipulativne moći. Drugim rečima, mehanizmi koji stoje iza takve retorike preterivanja ostali su netaknuti. Tomas Bernhard, kome su protivnici često prigovarali da „pljuje“ svoju otadžbinu odnosno da „prlja vlastito gnezdo“, kako se kaže u Austriji, a koji je tim „prljanjem“ u stvari htio da očisti to isto austrijsko gnezdo, jedino je uspeo da na površini skloni poneku trulu grančicu.

Literatura

Primarna literatura

Bernhard, Th. (1975). *Die Ursache. Eine Andeutung*. Salzburg: Residenz Verlag.
Preuzeto sa <http://www.rodoni.ch/bernhard/ursache.pdf>, 20.05.2016

⁴ To se vidi, na primer, u sve češćim i zabrinjavajućim akcijama ekstremno-desničarskog pokreta „Die Identitären“ (Identitarni) koje su često usmerene protiv izbeglica; da navedemo ometanje tokom predstave komada *Die Schutzbefohlenen* Elfride Jelinek u Audimaksi u Beču u aprilu 2016. godine ili ometanje predavanja na temu „Bekstvo – Migracija – Multikulturalnost“ na univerzitetu u Klagenfurtu u junu iste godine.

- Bernhard, Th. (1983): *Holzfällen. Eine Erregung*. Huber, M., Schmidt-Dengler, W (priredili) (2007). *Thomas Bernhard. Werke. Band 7*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Bernhard, Th. (1995). *Heldenplatz*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

Sekundärna literatura

- Bombitz, A., Huber, M. (priredili) (2010). ‘*Ist es eine Komödie? Ist es eine Tragödie?*’ Ein Symposium zum Werk von Thomas Bernhard. Wien: Praesens. [= Österreich-Studien Szeged; 6]
- Davis, J. (2012). Gift spritzen. Der *Heldenplatz*-Skandal als mediale Ansteckung. Lughofe, Johann Georg (priredio) (2012). *Thomas Bernhard. Gesellschaftliche und politische Bedeutung der Literatur*. Wien, Köln, Weimar: Böhlau, 137–152. [= Literatur und Leben; 81]
- Henrihs, B. (1988). Heldenplatzangst. *Die Zeit*, 11. 11. 1988. Preuzeto sa <http://www.zeit.de/1988/46/heldenplatzangst>, 23. V 2016.
- Höller, H. (2010). ‘So österreichisch, gleichzeitig von der ganzen Welt durchdrungen.’ Überlegungen zum ‘Österreichischen’ bei Thomas Bernhard. Bombitz, A., Huber, M. (priredili) (2010). ‘*Ist es eine Komödie? Ist es eine Tragödie?*’ Ein Symposium zum Werk von Thomas Bernhard. Wien: Praesens, 9–19. [= Österreich-Studien Szeged; 6]
- Huber, M. (2013). Österreich ‘zur Kenntlichkeit entstellt’. Zum Stück ‘Heldenplatzskandal’. Tabah, M., Mittermayer, M. (priredili) (2013). *Thomas Bernhard. Persiflage und Subversion*. Würzburg: Königshausen & Neumann, 119–132.
- Huber, M. (2012). Was war der ‘Skandal’ an *Heldenplatz*? Zur Rekonstruktion einer österreichischen Erregung. Lughofe, Johann Georg (priredio) (2012). *Thomas Bernhard. Gesellschaftliche und politische Bedeutung der Literatur*. Wien, Köln, Weimar: Böhlau, 129–136. [= Literatur und Leben; 81]
- Huber, M., Schmidt-Dengler, W. (2010). Umspringbilder. Zum Romanwerk Thomas Bernhards. Bombitz, A., Huber, M. (priredili) (2010): ‘*Ist es eine Komödie? Ist es eine Tragödie?*’ Ein Symposium zum Werk von Thomas Bernhard. Wien: Praesens, 21–36. [= Österreich-Studien Szeged; 6]
- Lachinger, J., Pittertschatscher, A. (priredili) (1994). *Literarisches Kolloquium Thomas Bernhard. Materialien*. Weitra: Bibliothek der Provinz.
- Lughofe, J. G. (priredio) (2012). *Thomas Bernhard. Gesellschaftliche und politische Bedeutung der Literatur*. Wien; Köln; Weimar: Böhlau. [= Literatur und Leben; 81]

- Magris, C. (1988). *Der Habsburgische Mythos in der österreichischen Literatur* (Drugo izdanje). Salzburg: Otto Müller Verlag.
- Pfabigan, A. (2012). Motive und Strategien der Österreichkritik des Thomas Bernhard. Lugofer, J. G. (priredio) (2012). *Thomas Bernhard. Gesellschaftliche und politische Bedeutung der Literatur*. Wien, Köln, Weimar: Böhlau, 35–48. [= Literatur und Leben; 81]
- Pfabigan, A. (2013). Staatskünstler und Staatskunst. Thomas Bernhards Spiel mit der Subversion. Tabah, M., Mittermayer, M. (priredili) (2013). *Thomas Bernhard. Persiflage und Subversion*. Würzburg: Königshausen & Neumann, 135–146.
- Schmidt-Dengler, W. (1994). Bernhard – Scheltreden. Um- und Abwege der Bernhard-Rezeption. Lachinger, J., Pittertschatscher, A. (priredili) (1994). *Literarisches Kolloquium Thomas Bernhard. Materialien*. Weitra: Bibliothek der Provinz, 95–118.
- Schmidt-Dengler, W. (1995). *Bruchlinien. Vorlesungen zur österreichischen Literatur 1945 bis 1990*. Salzburg; Wien: Residenz.
- Tabah, M., Mittermayer, M. (priredili) (2013). *Thomas Bernhard. Persiflage und Subversion*. Würzburg: Königshausen & Neumann.
- Verosta, St. (1947). *Die internationale Stellung Österreichs. Eine Sammlung von Erklärungen und Verträgen aus den Jahren 1938 bis 1947*. Wien: Manz, 52–53.
- Zeyringer, K. (2008). *Österreichische Literatur seit 1945. Überblicke, Einstudien, Wegmarken*. Innsbruck, Wien, Bozen: Studienverlag.

Abstract
THOMAS BERNHARD AND AUSTRIA.
THREE DIMENSIONS OF ONE RELATIONSHIP

This paper aims to shed light on the complex and difficult relationship between the Austrian writer Thomas Bernhard and Austria. This relationship caused many scandals in Austrian post-war society and divided the Austrian public into two parts: those who saw in Bernhard nothing but an agent provocateur only seeking to make Austria look bad, and those who thought that Thomas Bernhard was the only one brave enough to address an awful truth. To understand these reactions it is necessary to include the sociopolitical context of the post-war Austria into the argumentation of this paper. The paper itself is divided into three parts that are focusing on three different dimensions of Thomas Bernhard's relationship with Austria. In the first part the following question is asked: What can be seen as specifically 'Austrian' in Thomas Bernhard's writing? The second part aims to describe the picture of Austria that Thomas Bernhard evokes in his literary as well as in his non-literary statements. Finally, the third part focuses on reactions of the Austrian public to Bernhard's provocations. At the end of the paper, a critical acclaim of Thomas Bernhard's work is given against the background of current tendencies in Austrian society.

Key words: Thomas Bernhard, Austrian post-war literature, Heldenplatz, Austrian society, National Socialism.

Éva Toldi*

Universität Novi Sad, Philosophische Fakultät
Serbien

RANDGEBIETE, GRENZFÄLLE

Wissenschaftliche Forschungsarbeit

UDC 111.821+316.722]:821.511.141-31(497.113)“19/20“

In dieser Arbeit wird anhand von literarischen Beispielen die Grenze als geografisches und politisches Objekt untersucht. Es wird auch auf die Aufhebung der Referentialität hingewiesen: Die konkreten Orte werden auf der mentalen Landkarte imaginär. Die Grenze ist auch ein wichtiger Faktor der Identitätsbildung: Die Grenzverschiebung hat nicht nur eine Veränderung der kollektiven, sondern auch der individuellen Identität zur Folge. Das Leben im Randgebiet stellt zudem einen fruchtbaren Nährboden für interkulturelle Beziehungen dar. Die spezifischen Situationen, mit denen Bewohner von Grenzgebieten alltäglich konfrontiert werden, sind in den untersuchten Texten Ursache von unterschiedlichen Traumatisierungen. Außerdem rückt an Grenzen die Frage nach der Zugehörigkeit ins Zentrum. Die Arbeit befasst sich auch damit, dass die Grenze nicht nur als realer und virtueller Raum funktioniert, sondern auch die Eigenheiten der Erzählung bestimmt: die menschlichen Beziehungen, die in den Texten dargestellt sind, weisen rhizomatisch eine ebenso starke Verzweigung auf wie im Bereich der Textorganisation. Es werden vor allem Beispiele aus der ungarischen Literatur der Vojvodina vom Ende des 20. Jahrhunderts und vom Anfang des 21. Jahrhunderts behandelt – so wird insbesondere der „Grenzroman“ von Erzsébet Juhász analysiert –, aber auch einige Erscheinungen der aktuellen ungarischen und deutschen Literatur erwähnt.

Schlüsselwörter: Grenze, Identität, Interkulturalität, eigen und fremd, rhizomatische Textorganisation.

1. Einführung: Variationen zum Thema Grenzübertritt

Heutzutage ist sie wieder besonders aktuell, obwohl es zu Beginn des 21. Jahrhunderts (nach der Gründung der Europäischen Union und der Bildung

* Philosophische Fakultät, 21000 Novi Sad, Dr Zorana Đindića 2.
E-mail: evatoldi@ff.uns.ac.rs

des Schengen-Raumes) beinahe schien, als ob diese große und wichtige, Identität konstruierende thematische Einheit verschwinden werde, und das nicht nur aus der Realität, sondern auch von der Landkarte der Literatur: die Grenze, als literarischer Rahmen von Raum und Erfahrung.

Die Grenznarrative der ungarischen Literatur sind typische Trauma-Erzählungen. Zu den bekanntesten zählen „Jegyzőkönyv“ (1993) (*Protokoll*, 2008) vom Nobelpreisträger Imre Kertész (1929–1916) und „Élet és irodalom“ (1993) (*Leben und Literatur*, 2008) von Péter Esterházy (1950–2016). Die beiden Erzählungen stehen miteinander in einem Dialog und wurden deshalb in einem Band veröffentlicht: Imre Kertész erzählt, was für Demütigungen er erleben musste, als er nach dem Ende des Sozialismus zum ersten Mal die Grenze überschreiten wollte. Als Antwort darauf erzählt Péter Esterházy seine Geschichte, wobei er mehrmals wortwörtlich auf konkrete Situationen in Kertész' Erzählung verweist. Beide Texte erzählen von einem konkreten Grenzübergang, wahrscheinlich Hegyeshalom, von Verletzungen der persönlichen Integrität, von der Schutzlosigkeit eines Menschen, welcher der Macht der Grenzwache ausgeliefert ist. Gleichzeitig erzählen sie von einer Reihe von kollektiven Traumata, von Grenzerfahrungen aus dem Sozialismus und von dem Grunderlebnis der Unfreiheit.

In seinem biographischen Roman „Gimnazisták“ [Gymnasiasten] (2002) erzählt Ferenc Kontra (1958) aus der Sicht eines Gymnasiasten von Erfahrungen beim Grenzübertritt an der jugoslawisch–ungarischen Grenze. Der Hauptheld des Romans lässt sich in das seinem Heimatdorf am nächsten gelegene Gymnasium einschreiben, dieses befindet sich aber jenseits der Grenze, in Ungarn. Da hilft auch der damalige jugoslawische Weltpass nichts, der Grenzübertritt zwischen den sozialistischen Regimen von Tito und Kádár ist keineswegs unproblematisch, nicht einmal für einen Halbwüchsigen. Jedes Mal wird er Augenzeuge, wie die Zöllner die Reisenden die Arroganz der Diktatur spüren lassen. Dazu gehört auch, dass die Männer in Uniform einfache Menschen – sogar physisch – demütigen. Das Gerechtigkeitsgefühl des Jungen protestiert gegen diese grundlose Demonstration von Überlegenheit, und die Grenzzone, wo der Bus auf die Überfahrt wartet, wird zum Schauplatz ewiger Angst (Kontra 2002).

Attila Balázs (1956) beschreibt sehr anschaulich die Geschichte seiner Emigration. Er musste während des letzten jugoslawischen Krieges vor dem Einberufungsbefehl fliehen. In seinem Roman „Király album“ [Königsalbum] (1998) textualisiert er das Ereignis des Übertrittes der serbisch–ungarischen Grenze. Die Spannung, die Aufregung der mit dem Auto über die Grenze

Fahrenden vergleicht er mit einem Stellungskrieg: „In der Luft zitterte eine furchtbare Nervosität, die man fast mit den Händen greifen konnte. Es schien, als ob ein richtiger Stellungskrieg ausgebrochen wäre. [...] Gas in kleinen Dosierungen“¹ (Balázs 27). Man kann nur zwischen Krieg und Frieden wählen und darum tobt ein Kampf um Leben und Tod, während man sich Millimeter um Millimeter vorwärts schiebt, ohne auf die Ordnung zu achten, im Bemühen, baldmöglichst hinüberzukommen, indem man den anderen beiseite schiebt. Der geglückte Übergang bringt aber keine Beruhigung, das Heimweh bleibt.

2. Grenzroman

Man könnte die Reihe der Grenznarrative, die um die Jahrhundertwende vom 19. zum 20. Jahrhundert entstanden sind, fortsetzen. Die weiteren Untersuchungen würden im geschichtlichen Rahmen markante Unterschiede und Ähnlichkeiten in der Narration zeigen, sowohl was die Zeit der Entstehung, als auch die geschilderte Ära betrifft. Diesmal aber dienen die erwähnten Beispiele nur zum Zweck, einen Einblick in den literarischen Kontext vom „Határregény“ [Grenzroman] von Erzsébet Juhász (1947–1998) (2001) zu geben.

„Grenzroman“ 2001 heißt das emblematische Werk von Erzsébet Juhász, einer Schriftstellerin aus Novi Sad. Dieser Roman ist für diese Arbeit besonders wichtig, denn sein zentrales Thema ist die Grenze, und das wird schon mit dem Titel veranschaulicht. Die Handlung von Juhász’ „Grenzroman“ spielt zu Beginn des 20. Jahrhunderts. Erzählt wird von den Grenzziehungen nach dem Ersten Weltkrieg und von den wiederholten Verschiebungen der Grenzen bis Mitte der 1990er Jahre. Die Modifizierung der Grenzen hatte jedoch nicht nur politische Folgen. In der Region kam es auch zu einem Wandel der persönlichen und kollektiven Identität. Selbst die Existenz der ungarischen Literatur in der Vojvodina ist Folge der Grenzverschiebung – sie entstand nach dem Ersten Weltkrieg unter Einfluss der politischen Verhältnisse und spielt bis heute eine kulturelle Identität stiftende Rolle.

Der „Grenzroman“ erzählt die Geschichte der Familie Patarcics. Der Familienstammbaum ist kompliziert, die Gestalten wurden in verschiedenen Teilen der Österreichisch-Ungarischen Monarchie geboren. Es ist die Tragödie ihres Lebens, dass die Kriege – der Erste und der Zweite Weltkrieg,

¹ Die Zitate aus der ungarischen Literatur wurden von der Autorin übersetzt.

dann die Kriege auf dem Gebiet des ehemaligen Jugoslawien in den 1990er Jahren – das Familienleben unmöglich machen. Geschwister und Ehepaare werden getrennt und verschwinden, denn man muss fliehen, über Grenzen, in ein anderes Land. Der Gedanke des Grenzübertrittes lebt unauslöschbar im Bewusstsein der Gestalten. Viele sind unfähig, diesen Schritt zu wagen, und deshalb verlieren sie für immer den Kontakt mit ihrem früheren Leben, sie werden auf ewig unglücklich. Mitglieder einer ost- und mitteleuropäischen bürgerlichen Familie sind immer unterwegs, sie suchen einander, ermitteln, reisen. Der Roman kann auch als Geschichte der hoffnungslosen Familienzusammenführungen gelesen werden.

2.1. Umdeutung des Begriffes Heimat

Die Metapher des Titels „Grenzroman“ ermöglicht eine Vielzahl an Interpretationen. Die Darstellung der Räume wirkt in zwei Richtungen. Einerseits erscheinen sie im konkreten geografischen Sinne – so beginnen die Abschnitte des Romans an eindeutig genannten regionalen Orten, die eine wichtige Funktion in der Gestaltung der Handlung haben. Der erste Abschnitt beginnt in Novi Sad, während einige Erinnerungen der Protagonisten jene Jahre wachrufen, die sie in Wien verbrachten, aber auch Budapest, Prag und Bratislava treten als Handlungsorte auf. In anderen Abschnitten des Romans kommen Subotica, Temeswar, Linz und Graz vor. Andererseits ermöglicht die Erzählweise von „Grenzroman“ den Text als Auseinandersetzung mit einem gemeinsamen Raum in einem weiteren Sinne, nämlich mit dem Wesen der ost- und mitteleuropäischen Geistigkeit zu deuten.

Man kann behaupten, dass in „Grenzroman“ eine K.u.K.-Nostalgie zum Ausdruck kommt. Allerdings zeigt sich, dass es in Bezug auf konkrete geografische Räume zu Deterritorialisierungen kommt. Der Begriff des heimeligen Raumes wird vollkommen entleert und damit werden im Roman immer zuerst jene konfrontiert, die einer Minderheit angehören.

Dann wurde ihm klar, dass er eigentlich nie eine Heimat gehabt hatte, im wahren Sinne des Wortes. Vergebens wurde ihm die Geschichte dieses Landes [Serbiens] unterrichtet, er hat sich nichts davon gemerkt. Alles war ihm *fremd* und uninteressant. Vielleicht darum, weil in allen Lehrbüchern die Rede von unserer Heimat war (Juhász, 2001, 14, Hervorhebung von E. T.).

Aber nicht nur Serbien ist dem Protagonisten fremd. Es zeigt sich, dass vom Gefühl des Fremdseins – also die Zugehörigkeit zu einer Minderheit –

nicht loszuwerden ist. Denn Ungarn wurde nur als „Mutterspracheerlebnis“ (Juhász, 2001, 16) Wirklichkeit, auf allen anderen Gebieten blieb auch Ungarn, „*fremd* und *unwirklich*“ (Juhász, 2001, 16, Hervorhebung von E.T.). Dasselbe Fremdsein spiegelt sich in jedem Winkel der mitteleuropäischen Landkarte wider.

Die anderen Orte der Region sind auch nicht viel heimeliger. János Patarcsics (eine der Hauptfiguren), der im Krieg nach Bratislava vertrieben wurde, wo er eine Familie gründete, ist auch nach mehreren Jahrzehnten nicht davon überzeugt, dass er sich „eingebürgert“ hat. Die ursprünglich bekannten Orte wurden ihm fremd. Der einstige János Patarcsics aus Bratislava, „soll keinesfalls irgendwohin wegziehen – hat man ihm von zu Hause sagen lassen – insbesondere nicht nach Hause, nach Subotica, denn jene Stadt Szabadka, nach der er sich sehnt, existiert nicht mehr, sogar ihr Name wurde verwischt, ein Blick auf die Landkarte genügt“ (Juhász, 2001, 31).

2.2. Interkulturelle Identität

Die Veränderung der Räume wird darüber hinaus auch damit angedeutet, dass die alte Dame Angeline jede Straße auf ihren alten Namen aus der Jahrhundertwende zurückgetauft hat, um sich orientieren zu können. Miklós Patarcsics wiederum weiß nicht, wo sich sein Bruder János befindet, weil die Straße, in die er die Ansichtskarten geschickt hatte, inzwischen umbenannt wurde. Die Änderung der Namen und der Bezeichnungen lenkt die Aufmerksamkeit auf die variable Identität und zeigt gleichzeitig die Verbindungspunkte von persönlicher und kollektiver Identität. In einer Umgebung, in der sich Grenzen oft ändern, wird auch die nationale Identität zur Grenzidentität.

Dass die nationale Identität ins Schwanken geraten, unsicher geworden ist, wird bereits im ersten Satz des Romans deutlich. Er beginnt mit einem Namen, dem sofort auch die unterschiedlichen Schreibweisen desselben nachgestellt werden: „Angeline Nenadovits“ – ein serbischer Frauenname, magyarisiert, auf altertümliche Art mit ts geschrieben, dann folgt, um diese Unsicherheit zu veranschaulichen, in Klammern eine Reihe von Namensvarianten: Nenádovics – der serbische Name in ungarischer Umschreibung mit cs, dann auf Serbisch: Nenadović mit diakritischem Zeichen. Die Varianten der Schreibweise betonen bereits die verschiedenen Möglichkeiten der Identitätszugehörigkeit.

Das Überschreiten der Grenze spielt auch bei der Gestaltung der nationalen Identität eine Rolle: Die sich ständig ändernde sprachlich-kulturelle Umgebung beeinflusst die Identität der Familienmitglieder. Es gibt solche,

die ihre nationale Identität und Sprache verleugnen, die um jeden Preis jemand anderes sein möchten, andere aber können sich in die multikulturelle Umgebung integrieren. Die Multikulturalität wird hier nicht akzeptiert und es besteht auch kein Wunsch, sich gegenseitig kennenzulernen. Vielmehr erweist sich die Identität, die man in der Wirklichkeit erlebt, als nicht natürlich. Immer wieder äußern verschiedene Figuren im Roman die Meinung, dass es nicht zu tolerieren sei, sich an verschiedene Kulturen oder Identitäten zu binden, denn dadurch werde die Bewahrung des Individuums gefährdet. In diesen Grenzräumen verstärkt und konkretisiert sich also die Frage „Wer bist du?“ (Juhász, 2001, 32). Nach Auffassung des Großteils der Bevölkerung soll die doppelte Identität abgeschafft werden, sie existiert nicht, zudem ist sie für die Behörden suspekt – eine solche Person muss man verhören, sie soll sich für eine Zugehörigkeit entscheiden, auch wenn sie selbst noch nicht weiß, für welche.

Mit der persönlichen Identität ist es ähnlich. Der Verlust der Sprache, das Verbot des Sprachgebrauchs wird als Trauma wahrgenommen. Die Tochter des Helden empört sich darüber, dass ihr Vater Ungarisch mit den Kindern spricht, sie erlaubt den Gebrauch der ungarischen Sprache nicht. Aber gerade im Sprachgebrauch ist auch die Herausbildung einer hybriden interkulturellen Identität zu bemerken, die Unterhaltung in der Familie besteht – wie wir lesen können – „durchwegs aus dem Vermischen des Ungarischen mit dem Deutschen“ (Juhász, 2001, 68).

Die Familie Pataresics ist das typische Beispiel für das „totale Wirrwarr“ (Juhász, 2001, 61), das der Unklarheit über die nationale Identität entspringt. „Für Mutter Cecília, die ursprünglich aus Subotica stammte, ist es eigentlich egal, ob sie eine Bunjewatzerin, eine Kroatin oder etwa eine Serbin sei, so lange sie nur von niemandem für eine Ungarin gehalten werde, denn es gibt nichts Niederträchtigeres als das“ (Juhász, 2001, 60). Eben darum hat sie im Leben kein Wort Ungarisch gesprochen. Ihr Sohn, Miklós, aber „irrt ohne Ende“ (Juhász, 2001, 61) zwischen den Sprachen und Identitäten hin und her, und hätte am liebsten, dass seine Identität eindeutig wäre. Cecílias Enkelkinder fassen ihre Zugehörigkeit dagegen keineswegs tragisch auf. Mittlerweile wird die Familie um einen deutschen Faden aus Pressburg erweitert, „Márton deklarierte sich als Slowake, Deutscher und Ungar, Zoltán aber noch stolzer als Ungar, Bunjewatze, Deutscher und Slowake“ (Juhász, 2001, 61).

Alle Protagonisten kämpfen darum, ihre Identität zu konstruieren. Auf der Suche nach dem Selbst aber finden sie kein stabiles Ichbewusstsein, sondern werden noch unsicherer – in einigen Fällen kommt es sogar zum Verlust

des Selbst. Der Text funktioniert ganz in dem Sinne, wie Zygmunt Bauman die Identität des postmodernen Erzählers definiert: die Schwierigkeit besteht nicht darin, dass wir eine Identität finden, entdecken, konstruieren, sondern darin, dass wir vermeiden, dass sie zu eng zugeschnitten werde (Bauman, 1997). Das Fehlen des Ichbewusstseins erscheint als Fehlen der dialogischen Beziehung zwischen dem Erzähler als Individuum und seiner Umgebung.

2.3. Nationale Identität und geschlechtliche Identität

Schießlich zeigt sich die Grenzüberschreitung im Fall der weiblichen Identitätsformen. Die ethnische Identität der Frauen wird im Rahmen der engeren interpersonellen Verhaltensstrategien deutlich, das Trauma betrifft ihr Familien- und Liebesleben. Die nationale Identität tritt demgegenüber in den Hintergrund. Ella zum Beispiel „liebte ihren Mann nicht, liebte ihre Kinder nicht“ (Juhász, 2001, 26), ihr liebster Zeitvertreib war das Malen, und auf ihren Bildern kam sie selbst in der Regel als Leiche vor, „derselbe, ins Leere starrende, totfremde Blick vom ersten bis zum letzten Portrait“ (Juhász, 2001, 28). Die Unmöglichkeit, sich selbst anzunehmen, hängt mit der Unfähigkeit, die eigene Weiblichkeit anzunehmen, zusammen. Die Frauengestalten sind den traditionellen weiblichen Rollenmustern entgegengesetzt und da ihre Persönlichkeit subversiv ist, werden sie auch in ihrer Weiblichkeit subversiv.

Im Roman sterben die Männer früh, sie fallen dem Krieg zum Opfer. Sie erleben die großen nationalen Narrative und darüber hinaus auch die Unsicherheit der nationalen Identität intensiver als die Frauen. Diese nationale Identität ist stärker mit ihrer gesellschaftlich vorgegebenen Geschlechterrolle verbunden, sie ist also organischer Bestandteil der persönlichen Identität. Der Zusammenhang zwischen der nationalen Identität und der geschlechtlichen Identität vereinigt sich endgültig in der Person von Miklós Patarcsics. Der Hauptheld findet, dass sich mit der Klärung seiner nationalen Identität nicht nur seine Persönlichkeit komplett verändern, sondern er dann auch zum „wirklichen Mann“ (Juhász, 2001, 61) werden würde.

2.4. Im Grenzgebiet der Gattungen

Auf einer tieferen Ebene des Weltbildes in „Grenzroman“ spiegelt sich die Parallele zwischen dem Verhängnis von Individuen und dem Untergang von Staaten wider. Im Roman wird die Welt oft als ein „alles verwirrender Strudel“

(Juhász, 2001, 6) dargestellt. Dem Leser kommt es zuweilen so vor, als ob sich auch die Sinne verwirrt hätten, denn die Sichtverhältnisse sind fortdauernd schlecht, die Gegend ist ständig nebelig, man kann sich dort nur verirren, kann keinen Ausweg finden. Die Erfahrung des Eingesperrtseins, das orientierungslose Herumlaufen und die Fluchtversuche stellen jene historischen Erfahrungen dar, die im Roman textualisiert werden: „Alle beobachteten nur ohnmächtig dieses merkwürdige Herumlaufen im Gang des Zuges, das infolge der Geschwindigkeit des Zuges nicht als Herumlaufen schien, sondern als ob ein Knabe mit glühendem Gesicht von einer unbekannten, gewaltigen Kraft hin und her gezerrt würde. Vielleicht von derselben Kraft, die seine Vorfahren über mehrere Generationen von Graz bis Subotica, von Szeged bis ins Isonzo-Tal, von Temeswar bis Bratislava, von Novi Sad bis Arad gezerrt hat, hin und her, hin und her“ (Juhász, 2001, 94). Das Gefühl des Fremdseins belebt konkrete, topografisch bezeichnete und interkulturell bestimmte Dimensionen, die ein wichtiges Verfahren der Organisation des Romans werden, ohne dass sie die existenziellen Beziehungen der Universalität vom Ins-Leben-gestürzt-sein und vom Ausgestoßen-sein aufheben würden.

Abschließend kann gesagt werden, dass sich „Grenzroman“ gleichzeitig im Grenzgebiet der literarischen Gattungen bewegt. Nicht die Handlung der lose verbundenen Abschnitte hält ihn zusammen, sondern ihr Hintergrundkontext. Die Gradlinigkeit der Handlungsführung wird von der Konzeption der Fragmentierung, der plötzlichen Raumänderungen abgelöst. „Grenzroman“ kann also auch als Beginn einer möglichen postmodernen Gattung verstanden werden, denn die Struktur des Romans folgt dem „Pfad“ der zwischen Räumen und Identitäten geschriebenen Geschichten.

Seine Raumkonzeption bildet das Herumlaufen des Knaben im Zug ab – diese ist nicht gradlinig zielorientiert, sondern rhizomatisch stark verzweigt. Um die narrative Struktur des Romans zu beschreiben und zu erklären, muss man als theoretische Grundlage das philosophische Konzept der Rhizomatik von Gilles Deleuze und Félix Guattari anwenden. Der Begriff Rhizom ist metaphorisch, bezeichnet gleichzeitig etwas Konkretes und eine abstrakte philosophische Kategorie. Es ist ein Ordnungsmodell, für welches Verknüpfung und Heterogenität charakteristisch sind. Ein Rhizom muss an irgendwelcher Stelle mit einem anderen Rhizom verbunden sein. Charakteristisch für Rhizome ist die Unterbrechung, die an jeder Stelle eintreten kann. Da es aber multiplikativ ist, ist es imstande, sich wieder aufzubauen. Es kommt durch entgegengesetzte Bewegungen zustande: durch Deterritorialisierung und Re-territorialisierung. Das Rhizom ist ein kartografisches Gebilde, das sich nach

vielen Seiten verzweigt und nicht hierarchisch ist (Deleuze & Guattari, 1977). Die Bewegungen der Gestalten im „Grenzroman“, ihre Suche nacheinander, zeigen ein ähnliches Muster.

Die Rhizom-Theorie ist aber nicht nur eine philosophische Konstruktion, sondern auch eine Denkweise. Eben darum kann diese Rhizomartigkeit auch als charakteristisches Kennzeichen der regionalen Literaturkonzeption verstanden werden (nach Deleuze und Guattari, 1987). Diese Werke kann man nämlich nicht nur in ein literarisches Paradigma einordnen, ihre Bindungen sind verzweigt, und das ist auch ihr wesentliches Element.

3. Literarische Parallelen, Forschungsrichtungen

Die Erforschung der literarischen Beziehungen kann das System der Aspekte in der Darstellung von Randgebieten und Grenzübertritten mit neuen Beiträgen bereichern. Zu den Texten von Kertész und Esterházy, die ich am Anfang erwähnt habe und die miteinander in einem Dialog stehen, kommt noch ein dritter, die Erzählung von Ingo Schulze (1962) *Noch eine Geschichte*, deren Handlung im Jahr 2004 spielt und die 2008 zusammen mit den beiden erwähnten Geschichten von Kertész und Esterházy in deutscher Sprache unter dem Titel *Eine, zwei, noch eine Geschichte/n* erschienen ist. Die drei Erzählungen bilden ein Netz von komplizierten intertextuellen Verweisen: Abgesehen davon, dass die Erzählung von Kertész den Prätext von Esterházys Text darstellt, die Erzählung von Schulze dagegen auf beide reflektiert, stehen sie auch mit anderen Werken in Verbindung, zum Beispiel: *Götterdämmerung* von Richard Wagner, *Eine langweilige Geschichte* von Tschechow, *Egyptian novellák* [Minutennovellen] von István Örkény. Dadurch entfernen sich die Texte von ihrer Referentialität (Krause 2011). In diesem Zusammenhang wird darauf hingewiesen, dass nicht nur die Literatur das Leben nachahmt, sondern auch umgekehrt, das Leben die Literatur imitiert. Alle drei Texte bieten eine heuristische Erkenntnis von der Natur einer Diktatur, vom letzten Ausgeliefertsein des Menschen. Der Text von Ingo Schulze unterscheidet sich gleichzeitig von den beiden anderen in einem wesentlichen Punkt. Die Handlung spielt an demselben Grenzübergang, aber die Demütigung, die mit dem Grenzübertritt verbunden ist, trifft nicht ihn, sondern einen seiner Mitreisenden. Der Jubel des Übertretenden ist trotzdem nicht ungetrübt, in der historischen Erinnerung wird das Trauma bewahrt. Auch Räume haben ein historisches Bewusstsein, das durch persönliche und kollektive Erinnerungsmuster zum Ausdruck kommt (Schulze 2008).

Die virtuellen Grenzen der mentalen Räume und die reellen geografischen Grenzen decken sich nicht zwangsläufig. Diesen Faden weiterverfolgend könnte die Thematisierung der deutschen Wiedervereinigung, der Durchlässigkeit zwischen Ost und West die behandelte Problematik weiter nuancieren. Weg von der Referentialität könnte auch die Erforschung mentaler Landkarten und Erinnerungsspuren zu neuen Erkenntnissen führen. Das anschaulichste Beispiel dafür ist ein einziger Ort-Gegenstand: die Mauer.

In dem Roman von Terézia Mora (1971) *Der einzige Mann auf dem Kontinent* (2009) kommt es zu einem stufenweisen ineinander gleiten von realem Raum, mentalem Raum und virtueller Welt. Der Fall der Mauer wird im Text mehrmals thematisiert. Die Geschichte beginnt sechs Jahre nach dem Fall der Mauer. Es wird auch das Ereignis des Mauerfalls selbst erwähnt, das der Erzähler zwar als Trauma bezeichnet, aber als ein Trauma, das der Hauptheld leicht überwunden hat. Reeller Raum und mentaler Raum fließen aber ineinander, als Darius Kopp in ein Taxi steigt, das in einen Stau gerät. In welcher Richtung auch immer er versucht weiterzukommen, es gelingt ihm nicht. Ganz gleich in welche Richtung sie abbiegen, sie können sie nach Norden, nach Süden, nach Osten weiterkommen, nach Westen aber nicht. Das heuristische Erlebnis des Haupthelden ist, dass die in der Realität gefallene-gestürzte Berliner Mauer als eine unsichtbare, mentale Raumgrenze auch weiterhin ihr Leben bestimmt.

Die Thematisierung des Grenzübertrittes, des Lebens am Rande, das Gefühl des Fremdseins belebt seine konkreten, topografisch bezeichneten und interkulturell bestimmten Dimensionen, die ein wichtiges Verfahren der Organisation des Romans werden, ohne dass sie die existenziellen Beziehungen der Universalität vom Ins-Leben-gestürzt-sein und vom Ausgestoßen-sein aufheben würden.

Literatur

- Balázs, A. (1998). *Király album*. Budapest: Seneca.
- Bauman, Z. (1997). *Flaneure, Spieler und Touristen: Essays zu postmodernen Lebensformen*. Übersetzt von Martin Suhr. Hamburger Ed.: Hamburg.
- Deleuze, G. & Guattari, F. (1977). *Rhizom*. Übersetzt von Dagmar Berger. Merve: Berlin.
- Deleuze, G. & Guattari, F. (1987). *Kafka, für eine kleine Literatur*. Suhrkamp: Frankfurt am Main.

- Esterházy, P. (1993) Élet és irodalom. In. Kertész, I. & Esterházy, P. *Egy történet*. Magvető: Budapest.
- Esterházy, P. (2008) Leben und Literatur. Übersetzt von Hans Skirecki. In. Kertész, I., Esterházy, P. & Schulze, I. *Eine, zwei, noch eine Geschichte/n*. Berlin Verlag: Berlin.
- Kontra, F. (2002). *Gimnazisták*. Magyar Könyvklub: Budapest.
- Juhász, E. (2001). *Határregény*. Forum: Novi Sad.
- Kertész, I. (1993) Jegyzőkönyv. In. Kertész, I. & Esterházy, P. *Egy történet*. Magvető: Budapest.
- Kertész, I. (2008) Protokoll. Übersetzt von Kristin Schwamm. In. Kertész, I., Esterházy, P. & Schulze, I. *Eine, zwei, noch eine Geschichte/n*. Berlin Verlag: Berlin.
- Kertész, I., Esterházy, P. & Schulze, I. (2008). *Eine, zwei, noch eine Geschichte/n*. Übersetzt von Kristin Schwamm und Hans Skirecki. Berlin Verlag: Berlin.
- Krause, S. (2011). Történet(ek) – egy utazás, három elbeszélés: Utazás Budapestról Bécsbe Kertész, Esterházy és Schulze (párhuzamos) szövegeiben. *Filológiai Közlöny*, 3. 213–224.
- Mora, T. (2009). *Der einzige Mann auf dem Kontinent*. Luchterhand: München.
- Schulze, I. (2008) Noch eine Geschichte. In. Kertész, I., Esterházy, P. & Schulze, I. *Eine, zwei, noch eine Geschichte/n*. Berlin Verlag: Berlin.

Summary PERIPHERAL REGIONS, BORDERLINE CASES

The paper examines the thematisation of border as a geographical and political object on literary examples. At the same time it points out moving away from referentiality: concrete places become imaginary on mental maps. The border is also an important factor in the forming of identity: its changing also entails the changing of identity, while in the meantime not only collective identity but also individual identity become altered. Borderland existence can also be associated with existence on the periphery, which is a fertile breeding ground for the system of intercultural relationships. Existence in the periphery shows cumulative traumatisation in the texts, and belonging or affiliation becomes a central issue. The paper also shows that borders do not only function as concrete or virtual spaces but also define the characteristics of the narrative: the system of human relations depicted in the texts is just as intricately rhysomatic as is the character of text structure. The paper mainly uses examples from the end of the 20th and the beginning of the 21st century

Hungarian literature in Vojvodina – it analyses the novel Border Novel by Erzsébet Juhász – but also briefly reveals some phenomena from present-day Hungarian and German literature.

Keywords: border, identity, interculturality, one's own and foreign, rhythmic text structure.

Naučni eseji

Wissenschaftliche Essays

Rudolf Hoberg

Technische Universität Darmstadt, Institut für Sprach- und
Literaturwissenschaft
Deutschland

DEUTSCH IN DEUTSCHSPRACHIGEN LÄNDERN: WAS SOLL MAN BEI DER HEUTIGEN DOMINANZ DES ENGLISCHEN TUN?*

UDC 811.111:[811.112.2+811.112.2‘282.4

1. Ausgangspunkt und Zielsetzung

In Deutschland, wie auch in anderen Ländern, gibt es seit Jahren einen Kampf gegen den englischen Einfluss, gegen die Anglizismen. Inzwischen wird immer mehr Menschen klar, dass das Problem nicht die Anglizismen sind, sondern dass es viel ernster ist: Das Deutsche wird – mit oder ohne Anglizismen – auch im Inland aus vielen Domänen durch das Englische verdrängt: in der Wirtschaft und Industrie, in den Banken, in der Wissenschaft, im Hochschulunterricht (cf. etwa Hoberg, 2004, 2012, 2013 u. Ammon, 2015). Und es ist kein Trost, dass es den meisten anderen Sprachen nicht besser geht. Es handelt sich um das wichtigste sprachpolitische Problem der Gegenwart und der Zukunft – und nicht nur in Deutschland, sondern in allen Ländern.

Was soll man tun? Weitgehende Einigkeit herrscht in zwei Punkten:

- Die Vorrangstellung des Englischen in der internationalen Kommunikation wird anerkannt.
- Die Mehrsprachigkeit muss erhalten und gefördert werden.

Diese Grundsätze aufzustellen und zu begründen ist leicht, schwierig aber wird es, wenn man sie in konkretes Handeln umsetzen will, wenn man Richtlinien oder Empfehlungen für das individuelle, das gesellschaftliche oder politische Leben – etwa die Kultur-, Bildungs- oder Außenpolitik – entwickeln will. In den letzten Jahren hat es unzählige Reden, Tagungen, Abhandlungen und Resolutionen zu diesem Thema gegeben, die Dominanz des Englischen nimmt aber weiterhin zu. Wenn es keine erheblichen politischen

* Der vorliegende Artikel erscheint ebenfalls im Sammelband zum Kongress der Internationalen Vereinigung für Germanistik (IVG) in Shanghai 2015.

Störungen gibt, werden in einigen Jahrzehnten die allermeisten Menschen in Deutschland, in Europa und in der Welt Englisch nicht nur als Fremdsprache, sondern als Zweitsprache sprechen. Und diese Entwicklung kann man sehr unterschiedlich bewerten.

Man kann sie begrüßen, weil uns täglich bewusst wird, dass die Menschheit immer mehr zusammenwächst und dass in dieser Welt eine überregionale und übernationale Sprache notwendig ist. Aber jeder kann auch sehen, dass die heutige Globalisierung mit einem Schwinden, ja Zusammenbruch traditioneller Kulturen mit ihren Sinngebungen und Wertvorstellungen einhergeht. Deshalb darf für Deutschsprechende die Alternative nicht Deutsch *oder* Englisch heißen, sondern es muss um Deutsch *und* bzw. *neben* Englisch - und auch anderen Sprachen - gehen, darum, dass Personen und Institutionen die Fähigkeit erwerben, verantwortlich zu entscheiden, welche Sprache man in welcher Situation verwendet. Der Erwerb dieser Fähigkeit ist nicht leicht, er stellt einen lebenslangen Prozess dar, in dem den Medien und besonders der Bildung, vor allem der schulischen Bildung, eine besondere Bedeutung zukommt. Daher haben mein Wuppertaler Kollege Christian Efing und ich ein Projekt begonnen, das wir zusammen mit der Gesellschaft für deutsche Sprache durchführen.

2. Skizzierung eines Forschungsprojekts

Wir untersuchen, ob und wie weit Lehrer und Schüler mit den zuvor angesprochenen Fragen vertraut sind und was man zur Verbesserung der Kenntnisse und Fähigkeiten tun soll. Daraus ergeben sich zwei Ziele:

- 1.1 In verschiedenen empirischen Untersuchungen sollen die diesbezüglichen Kenntnisse der Lehrer und Schüler festgestellt werden.
- 1.2 Es sollen Konzeptionen für die Behandlung dieser Thematik im Schulunterricht entwickelt werden.

Zu 2.1

Im Einzelnen sollen untersucht werden:

- das Wissen und die Einstellungen der Lehrer und Schüler,
- das Wissen und die Einstellungen der für Kultur- und besonders für Schulpolitik Verantwortlichen
- die Frage, ob und in wieweit diese Thematik in Schulbüchern, Lehrplänen, Verordnungen u.ä. behandelt wird,
- die Frage, ob es schon irgendwelche Handlungsstrategien gibt.

Zu 2.2

Es werden didaktische und methodische Konzeptionen für den Schulunterricht entwickelt, die in Lehrplänen und Materialien (Lehrbüchern, Handreichungen, Filmen usw.) ihren Niederschlag finden sollen, die aber auch durch Vorträge, Tagungen und in der Fortbildung von Lehrenden vermittelt werden sollen. Dabei soll es um die Behandlung grundsätzlicher Fragen gehen, vor allem aber auch um die Darstellung verschiedenartiger Kommunikationstypen (Reden im Alltag, Reden und Schreiben in den Medien, in Schulen und Hochschulen, in Fachsprachen, in der Wissenschaft, im In- und Ausland usw.).

Auf den ersten Blick ist ersichtlich, dass sich ein solches Forschungsprojekt in zahlreiche Teilprojekte gliedert, die in Einzeluntersuchungen – etwa in Dissertationen – bearbeitet werden können. Da es sich hier aber um Aufgaben von großer sprach- und gesellschaftspolitischer Brisanz handelt, kann man nicht auf die Ergebnisse jahrelanger empirischer Forschung warten. Wir haben uns daher entschlossen, kleinere, nicht repräsentative Projekte in Angriff zu nehmen, um auf diese Weise begründete Hypothesen über den Ist-Zustand zu gewinnen, auf deren Grundlage die unter 2. genannten Konzeptionen erarbeitet werden können.

3. Erste Ergebnisse

Zwei Untersuchungen wurden bisher durchgeführt:

- 1.1 Es wurde gefragt, ob und inwieweit das Deutsch-Englisch-Thema in Schulbüchern vorkommt.
- 1.2 Es wurden Lehrer nach ihren Kenntnissen über die Rangfolge der Sprachen in Europa und in der Welt in Bezug auf die Zahl der muttersprachlichen und fremdsprachlichen Sprecher und nach der Rolle des Englischen befragt.

Zu 3.1

Diese Untersuchung ist zwar nicht repräsentativ, in sie wurden aber immerhin 63 der im heutigen Schulunterricht verwendeten Schulbücher einbezogen, und zwar 38 Deutschbücher und 25 Englischbücher für Gymnasien, Realschulen und Regelschulen. Es soll hier nur festgehalten werden, dass in 28 der 63 Schulbücher, also in weniger als der Hälfte, auf das Deutsch-Englisch-Thema eingegangen wird, und zwar in Deutschbüchern viel häufiger als in Englischbüchern, was ja auch sinnvoll ist. Im Einzelnen geht es vor allem

um Anglizismen, „Denglisch“, „Multikulti“, „Sprachverfall“ durch Englisch, Englisch in den Medien, in der Werbung, in der Entwicklung der deutschen Sprache oder als Weltsprache. Am meisten wird die Zunahme der Anglizismen problematisiert, wobei unterschiedliche Standpunkte durch unterschiedliche Texte erläutert und die Schüler zu Stellungnahmen aufgefordert werden.

Zu 3.2

23 Lehrern aus 3 nordrhein-westfälischen Schulen, die unterschiedliche Fächer, fast alle aber Deutsch und/oder Englisch unterrichten, wurden 10 Fragen vorgelegt, die sich auf die Zahl der Sprachen in der Welt, auf die meist gesprochenen Mutter- und Fremdsprachen in der Welt und in Europa, auf die heutige Stellung des Englischen in der Welt, auf den englischen Einfluss auf das Deutsche und auf die derzeitige und zukünftige Behandlung dieses Themas im Schulunterricht beziehen.

Nur wenige Lehrer sind sich der Sprachenvielfalt in der Welt bewusst, die meisten unterschätzen, einige überschätzen sie. Die Meinungen über die meist gesprochenen Mutter- und Fremdsprachen in der Welt und in Europa gehen weit auseinander. Immerhin werden Chinesisch, Englisch und Spanisch für die Welt und Englisch, Französisch und Deutsch für Europa sehr oft als „Spitzenreiter“ genannt. Die Rolle des Englischen wird sehr unterschiedlich als Bereicherung und Gefahr, auch als modische Erscheinung gesehen; insgesamt dominieren die positiven Bewertungen. Im Schulunterricht wird das Thema, wenn überhaupt, im Deutschunterricht der Oberstufe behandelt. Die Mehrheit der Befragten hält es nicht für nötig, das Thema im Unterricht, in der Lehrerausbildung oder in Lehrmaterialien stärker zu berücksichtigen. Fazit dieser Befragung: Die Lehrenden haben keinen besonderen Bezug zu diesem Thema, sie haben es wenig reflektiert, reduzieren es weitgehend auf die Anglizismen und sehen sich nicht in der Pflicht, es im Unterricht verstärkt zu behandeln.

4. Weiteres Vorgehen

Selbstverständlich ist diese Befragung nicht repräsentativ. Sie wie auch die Schulbuchanalyse erlauben aber vorsichtige Hypothesen, vor allem die, dass Lehrenden wie überhaupt allen für den Schulunterricht Verantwortlichen die Bedeutung dieses Themas kaum bewusst ist. Um diese Hypothesen nachzuprüfen, werden wir demnächst eine repräsentative Befragung

von Deutsch- und Englischlehrenden der Sekundarstufe II mit dem Meinungsforschungsinstitut „Forsa“ durchführen. Wenn sich hier unsere Hypothesen bestätigen, dann wird man davon ausgehen können, dass auch in der gesamten Bevölkerung die Kenntnisse über die Sprachen der Welt, über die Dominanz des Englischen und den damit verbundenen Rückgang der anderen Sprachen, auch des Deutschen, gering ist und sich vor allem auf die Anglizismenfrage beschränkt. Repräsentative Umfragen, die die Gesellschaft für deutsche Sprache 2008 und das Mannheimer Institut für Deutsche Sprache 2010 gemacht haben, um die Meinungen der deutschen Bevölkerung über ihre Muttersprache und über Fremdsprachen zu erkunden, gehen zwar auf die Bedeutung anderer Sprachen, auf Fremdsprachenkenntnisse und die Rolle der Anglizismen, kaum aber auf das hier behandelte Thema ein (vgl. Eichhoff-Cyrus, Hoberg, & Schulz, 2008 und Gärtig, Plewnia, & Rothe, 2010).

Parallel zur Erforschung des Ist-Zustands werden die zuvor genannten didaktisch-methodischen Konzeptionen für den Schulunterricht erarbeitet, und es sind Gespräche und eine Tagung mit Didaktikern und anderen Personen, die sich mit Sprache und sprachlicher Bildung befassen, besonders auch aus den Medien, vorgesehen, zu der die Gesellschaft für deutsche Sprache einladen wird, eventuell zusammen mit anderen Institutionen. Wichtig ist auch, vergleichbare Bestrebungen in anderen Ländern wahrzunehmen und mit Projekten in diesen Ländern zusammenzuarbeiten, wobei aber sehr darauf zu achten sein wird, nicht in das Fahrwasser nationalistischer oder chauvinistischer Richtungen zu geraten.

Wir hoffen, so schnell wie möglich Lehrern, Schülern und der gesamten Bevölkerung die Bedeutung und Dringlichkeit der angesprochenen Probleme nahezubringen, denn jetzt und in naher Zukunft entscheidet sich, was aus der Sprachenvielfalt wird und welche Einstellung die Menschen zur Sprachenentwicklung einnehmen werden.

Bibliographie

- Ammon, U. (2015). *Die Stellung der deutschen Sprache in der Welt*. Berlin [etc.]: Walter de Gruyter.
- Gärtig, A., Plewnia, A., & Rothe, A. (2010). *Wie Menschen in Deutschland über Sprache denken*. Mannheim: IDS.
- Hoberg, R. (2004). *English Rules the World. What will Become of German?* In: Gardt, A. & Hüppauf, B. (Hrsg.): Globalization and the Future of German. Berlin [etc.]: Walter de Gruyter, 85–97.

- Hoberg, R. (2010). Was wird aus Deutsch angesichts der Dominanz des Englischen? In: *Der Sprachdienst*, H.1, 19–25.
- Eichhoff-Cyrus, K., Hoberg, R., & Schulz, R. (Hrsg.). (2008). *Wie denken die Deutschen über ihre Muttersprache und über Fremdsprachen?*. Wiesbaden: Ges. für dt. Sprache, GfdS.

Aleksandar Perić

Univerzitet u Beogradu, Filološki fakultet
Srbija

POSTANAK JEZIKA

UDC 1:82] +81-11

U prošlom veku Martin Heidegger je postavio jedno kardinalno pitanje: „Zašto nešto, a ne ništa?“ Pitanje egzistencije su tokom vekova nagoveštavali ili isticali mislioci, naučnici i književni stvaraoci. Tako dolazi u fokus razmatranja enigma organizma, živog bića. Šta je živo biće, kako je nastalo u svetu i koji je smisao života i smrti? U raznim mitologijama nastoji se da se nađe odgovor, a za nauku to ostaje enigma.

Živo biće, kome je immanentan zakon reprodukcije, ostvaruje se u evoluciji raznolikosti vrsta, tj. u filogenezi. Tako nastaje ključna dilema. Da li se biološka evolucija odvija prema određenoj promisli jedne, za čoveka nedokućive sile ili božanstva, ili je evolucija rezultat dijalektičkog procesa nužnosti i slučajnosti, što je blisko naučnom shvatanju.

U ovom kontekstu u centar pažnje dolazi pojava ljudskog roda u svetu prirode. Sa čovekovog stanovišta sam čovek je „kruna evolucije“. Jasno su utvrđene karakteristike čoveka koje ga razlikuju od preostalog biološkog sveta, a posebno čovekolikog majmuna, njegovog srodnika. Rezultat evolucije je jedinstveni čovekov mozak usled neokorteksa, razvijene moždane kore sa njenim režnjevima. I čovekov mozak, predmet mnogih savremenih istraživanja, predstavlja enigmu, „čudo prirode“.

Nije još u potpunosti sagledan ogromni spektar ustrojstva i psihičkog potencijala čovekovog mozga. Međutim, nesumnjivo je od interesa uloga neokorteksa u nastanku i razvoju čovekovog specifičnog idioma, jezika. Od svih živih bića samo čovek zna šta je Reč.

Sa jedne strane jezik je sredstvo komunikacije u zajednicama ljudi; sa druge strane je glavni instrument čovekove misli. Takva misao je osnova čovekove svesti, njegove samospoznaje.

Iz te dvojne suštine nastalo je Saussureovo shvatanje da je reč, odnosno jezik, jedinstvo označitelja i označenog, kao dve strane jednog lista. Označitelj je podrobno istraživan. Tako je gramatika jezika, kao jedan složeni sistem, sagledana u strukturalnoj lingvistici i njenoj dogradnji u vidu generativne

sintakse Noama Chomskog. Označeno, predmet semantike, predstavlja složeniji problem i zahvata psihologiju, kulturologiju i filozofiju. Naravno, pojam jezika podrazumeva pojam ljudskog društva, bez koga on gubi svoj suštinski smisao.

Istraživanje jezika je znatno napredovalo pomeranjem u domen mozga, tj. u neurolingvistici. Takvi nalazi na nivou psihosomatike predstavljali su jedan nov prođor u istraživanja jezika povezujući ga sa mentalnom, odnosno kognitivnom strukturu u moždanim procesima. Naime, istraživan je interfejs govora i povezanih procesa pretežno u režnjevima mozga. Značaj ovakvog prilaza je u tome što su lingvistička istraživanja pružila mogućnost za rasvetljavanje pitanja u kognitivnom domenu, dok su istraživanja u mozgu metodom neuroodslikavanja postala relevantna i za dalji razvoj nauke o jeziku.

Međutim, ako se na fenomenološkom planu zna šta je jezik, ostaje složeno pitanje kako je on mogao nastati u filogenezi ljudskog roda, ali i kako se manifestuje u ontogenezi tokom razvoja ljudske jedinice. Dakle, reč je o jednom egzistencijalnom pitanju. Suština jezika ne može se sagledati nezavisno od načina kako je nastao.

Jedan široko prihvaćen odgovor dolazi sa nativističke pozicije. Prema tome shvatanju jezik, tj. sposobnost komunikacije putem govora, nalazi se već u čovekovom embrionu. Ne može se znati kako je i zašto je nastala takva genetski određena sposobnost, koju čovek nosi svojim rođenjem. Dakle, jezik u svojoj suštini, koja počiva na univerzalnoj gramatici, deo je čovekovog genotipa. Nasleđuje se osnovni obrazac, a njegove različite varijante ostvaruju se u svakoj specifičnoj sociokulturnoj sredini.

Otuda je shvatljivo da dete za relativno kratko vreme sa relativnom lakoćom ovladava u ranoj dobi života jednom tako složenom sposobnošću kakva je jezička performansa. Dakle, jezik je deo genotipa, a svi mogući postojeći jezici su deo fenotipa.

Tako je Noam Chomsky svojim višedecenijskim istraživačkim radom sa ovakvom lingvističkom teorijom stekao vidan uticaj u nauci o jeziku, ali i šire na naučnom planu. Naime, generativna lingvistička paradigma nužno je relevantna i za druge nauke o čoveku, a posebno za psihologiju.

Nativističkoj teoriji jezika suprotstavlja se evolucionistička teorija. Prema ovom shvatanju jezik nije neobjasnjivo nastao kao jedna autonomna integrirana celina. Jezik se postepeno formirao zahvaljujući evolutivnom procesu nastanka neokorteksa i modifikacije govornih organa. Međutim, neophodni uslov nastanka jezika je društvena interakcija sa kojom je prvobitno jezik integriran. Tek u jednoj daljoj etapi razvoja jezik postaje autonomni kod. Uspeh i

afirmacija jezika proistiće iz njegovog dejstva u unapređenju društvene interakcije u određenim sociokulturalnim sredinama.

Prema ovom shvatanju čovek se ne rađa sa jezičkom kompetencijom, već samo sa određenom opštom logikom, iz koje takva sposobnost u povoljnom društvenom, odnosno porodičnom okruženju, može nastati.

Jeziku su immanentni analogija, kao i anomalija. Otuda dete u ranoj dobi stiče jezičko znanje, koje se jednostavno ne usvaja, već proces ipak zahteva određen nesvesni napor. Reč je o izvesnoj formi učenja i ispravljanja neminovnih grešaka u tom procesu. Nezaobilazan je tu uticaj porodice, pa svoje mesto ima i igra. Dakle, može se zaključiti da je jezik, odnosno jezičko znanje, za razliku od instinkta, deo čovečijeg fenotipa.

U prilog ovakvom shvatanju sagledane su određene etape u razvoju uma deteta. Svaka razvojna etapa je uslov za razvoj sledeće etape. Jean Piaget je ustanovio četiri osnovna perioda mentalnog razvoja deteta, koji ide od senzomotornog perioda koordinacije percepcije i pokreta do stadijuma formalnih operacija mišljenja. U tom sledu locirana je i pojava govora i konačno jezik, koji je stekao potpunu komunikativnu funkciju.

Za način postanka jezika u filogenezi ljudskog roda nisu raspoloživi empirijski dokazi iz te daleke prošlosti. Kako je prethodno navedeno, postoje dve osnovne hipoteze, nativistička i evoluciona. Ipak, zbivanja u ontogenezi jesu dostupna empirijskom istraživanju. Proces u kome dete ovlađava maternjim jezikom može pružiti elemente, makar delimično, za sagledavanje nastanka jezika u filogenezi.

Ovde nije reč o netačnoj teoriji prema kojoj je ontogeneza kratka rekапitulacija filogeneze. Stvar je u tome da se eksperimentalno ustanovi kako dete u svom mentalnom razvoju dolazi do jezičkog znanja. Ključno pitanje jeste da li sinsemtičkoj upotrebi jezika kao autonomnog pojmovno-kategorijalnog koda nužno prethodi simpraktička upotreba jezika. Simpraktička upotreba jezika znači njegovu upotrebu u sastavu delovanja, bez njegove komunikacijske autonomnosti.

Dakle, značaj ovog razmatranja je u tome što postojanje čoveka implicira postojanje jezika. Sa druge strane, postojanje jezika implicira postojanje čoveka. Kako je prethodno navedeno, po ovom egzistencijalnom pitanju razlaze se dve struje savremenih naučnika i ne može se olako tvrditi da je jedna od njih definitivno u pravu. Kontroverza oko toga šta jezik jeste, a šta nije, ostaje aktuelna i treba očekivati nove nalaze i argumente u prilog jedne ili druge teze.

Literatura

- Chomsky, N. (1965). *Aspects of the Theory of Syntax*. Cambridge: Mass.
- Chomsky, N. (1968). *Language and Mind*. New York: Harcourt Brace Jovanovic.
- Chomsky, N. (2004). *The Generative Enterprise. A Discussion with Riny Huybregts, Henk van Riemsdijk, Naoki Fukui and Mihoko Zushi*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- Hagège, C. (1985). *L'homme de paroles*. Paris: Folio Fayard.
- Heidegger, M. (1960). *Sein und Zeit*. Tübingen: Max Nimeyer Verlag.
- Mounin, G. (1972). *La linguistique du XXe siècle*. Paris: Presses Universitaires.
- Piaget, J. (1956). *Le problème des stades en psychologie de l'enfant*. Paris: Presses Universitaires.
- Piaget, J. (1972). *Épistémologie des sciences de l'homme*. Paris: Gallimard.
- Pinker, S. (1994). *The Language Instinct. The New Science of Language and Mind*. London: Penguin.

Mira Đorđević

Univerzitet u Sarajevu, Filozofski fakultet
Bosna i Hercegovina

KLAUS MANN – PUTNIK IZMEĐU SVJETOVA. SKICA ZA PORTRET

UDC 929+821.112.2.09 Man K.

Dok se slavni njemački klasik i nobelovac Thomas Mann nalazi u centru bezbrojnih napisa, studija, monografija, mnogo je manje pažnje posvećeno njegovom sinu, vječitom mladiću, neodoljivom šarmeru, putniku između svjetova i vječitom emigrantu Klausu Mannu (1906–1949). Iako sin čuvenog oca, Klaus Mann sa svojom sklonosću dekadenciji nikada nije uživao priznanje književne elite, ali je vremenom ipak postao predstavnik evropske *moderne*. Svojim autobiografskim knjigama „Dijete ovog vremena“ (1932; novo izdanje 2000) i romanom *Preokret* (1952; novo prošireno izdanje 2006; prvo izdanje na engleskom jeziku 1942) on se prije svega potvrdio kao sjajni autobiograf, ali istovremeno i kao glasnogovornik jednog tragičnog razdoblja njemačke povijesti i svoje nesretne i frustrirane generacije – generacije mlađih i nepokornih.

Bio je pisac brilljantnih eseja, virtuoz dnevničkih zapisa, iako je kao pri-povjedač neminovno stajao u sjeni oca, pa je njegova proza godinama bila nepravedno podcijenjena. Situacija se promijenila tek pojavom njegovog najznačajnijeg romana *Mephisto* (1934), koji se i danas objavljuje, prevodi i čita, dok je njegov sljedeći roman *Vulkan* (1939; novo i prošireno izdanje Mann & Töteberg, 1999) nedavno ponovo otkriven kao vrijedan protokol egzistencijske krize njemačkih i evropskih intelektualaca i umjetnika u egzilu.

Ono što se ne može poreći je činjenica da je Klaus Mann imao ambivalentan odnos prema životu: živio je intenzivno i opasno, bio je hedonista, ali istovremeno i melanhолik, u vječitom rasponu između pesimizma i čežnje za tjelesnim, vitalnim i iskonskim. Težio je ka novom doživljaju tijela, i toga je prije svega dovelo do nerazumijevanje okoline, a u još većoj mjeri do nerazumijevanja i odbojnosti njegovog oca.

Za politiku počinje da se interesuje tek tridesetih godina, opominjući svoje savremenike na opasnost od radikalizma Ernsta Jüngera, čiji je uticaj na

mladu generaciju Njemačke bio prilično snažan, a njemu se čak činio sudbonosnim. „Ne ukazuje sve što mlati čine i govore na sretnu budućnost, iako sam i ja mlat“, napisat će 1930. godine Klaus Mann u jednom pismu Stefanu Zweigu. Među pjesnicima cijeni Rilkea i Stefana Georgea, osjećajući s ovim potonjim izuzetnu duhovnu srodnost. Literarne i duhovne uzore on će uglavnom potražiti u Francuskoj, gdje je impresioniran prozom André Gidea i René Crevela, koji je 1935. izvrio samoubistvo.

U svom eseju „O situaciji mlade duhovne Evrope“ (1927) Klaus Mann jadikuje nad raskolom unutar nove generacije Evrope, koja u svojoj rasutosti nije u stanju da formira krug pisaca koji bi kolektivno izrazio svoje mišljenje, a kamoli da bi se suprostavio postojećem stanju i nešto promijenio:

Još nikada jedna generacija nije bila u tolikoj mjeri razjedljena kao ova evropska, generacija kojoj se nije dalo da svjesno doživi rat pošto je u to vrijeme tek stasala. Kažu da ona nema sopstvene volje, i to nije ništa drugo već čista istina.

A pritom to nije bilo iz pukog slučaja već iz nezaobilaznog sticaja okolnosti i nužde, da se među mladim literatima Njemačke nakon sloma ekspressionizma više nije formirao novi pokret niti bilo kakva „literarna grupa“. Pritom se generacija njihovih očeva nije sastojala od okoštalih reakcionara kojima bi njihovi sinovi jednostavno mogli reći „Ne!“, već su i oni – ti isti očevi – nekada bili vijesnici *Novog* i znali su da postoji kraj i propast i rastanak, pitajući se dokle će to sve još potrajati? Shodno tome se i u dvije pomenute autobiografske knjige Klausa Manna, nastalim u rasponu od deset godina, može vidjeti kako se od jednog amoralnog mladića tokom vremena razvio strogi moralista.

Još kao dječak Klaus Mann je uvijek stremio ka bezuslovnoj slobodi, promjeni i pokretu koji mu je obećavao svijet bez granica, život i stvaranje bez konvencija, van grupa i škola, no ubrzo je i sâm naslutio opasnost takvih opredjeljenja. Bilo je to još prije 1933. – kada se on definitivno razočarao prije svega u iracionalizam Gottfrieda Benna, čiji je prije toga bio poklonik. Već je tada shvatio da nedostatak forme u životu, kao i u umjetničkom stvaralaštvu, zapravo nije alternativa, to jest da zahtijevni književni stil uvijek računa s izvjesnim ograničenjima. Tako on uskoro za anarhiste i ekscentrike više nije imao razumijevanja, većinu njih je smatrao suviše glasnim, čak agresivnim ovisnicima o jednoj apokaliptičkoj modi vremena.

U egzilu (1934) on sudi pravednije, odmjerene, ali njegov odnos prema savremenoj literaturi ostaje i dalje neobičan: ekspressionizam i dadaizam pro-

laze pored njega gotovo bez traga. Njegov duh, inspirisan Nietzscheom, Gi-deom i E. R. Curtiusom, nije se mogao priključiti uobičajenim lozinkama epohe: on ubrzo uviđa da je kao nasljednik slavnog oca, uz to još po prirodi samotnjak, osuđen da u literaturi bude i ostane individualista i da mora potražiti svoj sopstveni put.

U svom traganju on luta između Baudelairea, Verlainea, Lorda Byrona, Oscara Wildea, Knuta Hamsuna, a nezaobilazna su mu i djela Thomasa i Heinricha Manna. Kasnije će se ovim uzorima pridružiti Walt Whitmann, Marcel Proust, Heinrich Heine i Karl Marx. Uzroke krize postojanja, koja ga neprestano prati, on vidi u neiskustvu i mladosti. U sporadičnim pokretima mlađih on međutim ne vidi spasenje, već mu ovi naprotiv bolno produbljuju svijest o problematičnosti mladosti. Destruktivni patos beskonačnih diskusija mlađih kod Klausa Manna se povezuje s pan-erotskim osjećajem življena, s nasladom griješnim slikama i pojmovima, što je tada bilo uveliko u modi.

Kao mladić, on je ponosan što je i sâm produkt i protagonista epohe pune opasnosti i izazova. Za njega je mladost „zavjera, provokacija, trijumf“. Odbacivanje tradicije njegova je generacija međutim platila udarcem u prazno. Veliki rat nitko od njih nije doživio svjesno, revolucija i inflacija bile su tek doživljaji njihovog djetinjstva, i zato su oni bili lišeni snage da kod njih formiraju svijest o kolektivu. Uostalom, ni revolucionarni predstavnici ekspre-sionizma nisu bili složni – čak ni oko pitanja slobode stvaranja i djelovanja - iako u tadašnjoj Njemačkoj i nije moglo biti riječi o ideološkim slobodama. U takvim okolnostima je na primjer Arnolt Bronnen krenuo putem nacionalizma, dok se J.R. Becher priklonio komunizmu. Iz tog razloga oni koji su dvadesetih godina počeli da pišu nisu pronašli neki zajednički za sve njih karakterističan „novi stil“, a još manje zajedničku platformu, pravac ili umjetnički metod. Cilj je jednostavno bio da se govori i piše reprezentativno, ma koliko neujednačena, razjedinjena i višestruka bila slika čitave njihove generacije i njenog pogleda na svijet. Klaus Mann ju je takvu video i prihvatao, iako sve što ih je međusobno povezivalo nije bilo ništa drugo već nedoumica i beznade. Vrijedan dokument takvog stanja su tri antologije lirike i proze, koje je Klaus Mann u saradnji s W. Fehseom izdao 1928. godine (Fehse & Mann, 1929). Neki od autora, obuhvaćeni pomenutim zbirkama, pojavom nacional-socijalizma su zauvijek zanijemili. Drugi su se u javnosti ponovo oglasili tek mnogo kasnije – poslije Drugog svjetskog rata - dok je kontinuitet književnog razvoja trećih zauvijek presjekla 1933. godina. Među njima je ne mali broj onih koji kraj rata nisu ni doživjeli.

Klaus Mann je veoma rano kročio u svijet literature, iako sâm sebe nikada nije smatrao književnim „čudom od djeteta“. S devetnaest godina on

objavljuje „Dječiju novelu“ (1926), a sa dvadeset i pet „Dijete ovog vremena“ (1932). Obje imaju autobiografski katalikter, pa nije čudo da otkrivaju jednu spornu dimenziju Klausovog književnog početka: teškoću razgraničenja fantazije i stvarnosti, slabost koja ga je i u kasnijim djelima nerijetko dovodila u niz pripovjedačkih pustolovina i nesporazuma.

Rano je upoznao publicitet, no i taj je bio ambivalentne prirode. Ako mu je slava oca u početku bila vrijedna legitimacija za ulazak u svijet književnosti, ona je ubrzo postala opterećenje, i to već nakon objavlјivanja njegove prve novele. Otac te prve literarne pokušaje svoga sina ne samo da nije odobravao, već ih je u prvo vrijeme jednoznačno nipođaštavao, tek će postepeno, i to tek mnogo kasnije početi da za njih pokazuje više interesa, pa čak i da ih poprati po kojom riječju ohrabrenja.

Toga je Klaus Mann postao pravo svjestan tek mnogo kasnije – u vrijeme egzila – pa će 25. februara 1937. u svojim „Dnevnicima“ zapisati sljedeće:

U velikoj mjeri i ne bez gorčine ponovo osjećam Čarobnjakovu apsolutnu hladnoću prema meni. Bilo da je dobre volje ili nervozan, on je na neki neobičan način ‚iritiran‘ mojim postojanjem: nikada zainteresovan, nikada u pravom smislu zaokupljen mnome. Njegova uobičajena nezainteresovanost za ljudе, u ovom je slučaju još veća.

30. marta 1938. se u „Dnevnicima“ (Mann & Heimannsberg, 1990) već pojavljuje i njegova blaga pobuna zbog toga:

Moram priznati, preovlađuje zavist i besmislena uvrijedjenost. On pobjeđuje svuda kamo dođe. Zar će zauvijek ostati u njegovoj sjeni?

Hoću li imati toliko dugo snage? ... veliki ljudi ne bi trebalo da imaju sinove.

Ipak se ne bi moglo reći da je sin zbog toga mrzio oca, ali ga je tokom čitavog života izbjegavao. No ipak, onaj čuveni ekspresionistički motiv sukoba između oca i sina nije imao važnu ulogu ni u njegovom životu niti pak djelu. Otac i sin u ovom slučaju jednostavno nisu nalazili put jedan ka drugomu. Tokom godina ostaju stranci, što je ponekad čak izgledalo opasno: Otac kao Bog, pa i više od toga, a sin kao živi dokaz otvorene (očigledno naslijedene) homoseksualnosti, slobodne ljubavi i neobuzdane žudnje za životom – jedan drugom provokacija. I obrnuto.

Razlog za njihovo nerazumijevanje ne treba tražiti u pripadnosti različitim generacijama, jer linija razgraničenja nerijetko protiče krivudavom linijom. Još dvadesetih godina su razlike unutar generacija veoma očite:

...dok je neko nacionalista, drugi je komunista, treći pak melanholični esteta, dok četvrti nije ništa drugo već erotoman...

Tim riječima će Klaus Mann sasvim rano izraziti svoj kosmopolitizam i političku neutralnost. Bio je naime od samog početka Evropejac, i to je ostao do kraja života. Njegovi emigrantski zapisi pokazuju da je i onda kada je izvjesne svoje sudove morao revidirati, njegovo držanje bilo i ostalo isto. Uvijek se nalazio „negdje između“, pa s te pozicije u izdavačkoj kući Querido u Amsterdamu izdaje emigrantski mjesecačnik „Die Sammlung“ (1933–1935). Tu on u čitavom nizu napisa zauzima stav protiv svakog dogmatizma i pokušava da posreduje ne samo među različitim književnostima, već i među različitim grupama emigranata i antifašistički nastrojenih pisaca.

Ako postavimo pitanje ko su bili njegovi saveznici, istomišljenici, prijatelji, doći ćemo do porazne konstatacije da su svi uglavnom bili stariji od njega i da su svi nagnjali rezignaciji, što ih je jednog za drugim odvodilo u smrt. Za Renéa Crevala, Ernsta Tollera, Stefana Zweiga Klaus Mann je pisao nekrologe, čiji je ton potresenosti i duboke melanholijske odavao i njegovu sopstvenu tragičnu sklonost ka umiranju.

Literatura, koja ga je držala u životu, bila je za Klausa Manna u svakom životnom stadiju – što je posebno došlo do izražaja u doba egzila – sredstvo sopstvenog preispitivanja. Na samom početku svog odsustvovanja iz domovine on gubi osjećaj pripadnosti svojoj generaciji, jer malo je koji od njegovih vršnjaka bio u stanju da ga prati i da se afirmiše kao pisac. U egzilu je Klaus Mann živio kao što je uvijek živio: U hotelskim sobama Pariza, Amsterdama, Budimpešte i New Yorka kretao se kao kod kuće, pisao svoje eseje i kritike, svoje romane i angažovane apele na pobunu.

Već 1934. nastaje njegov prvi emigrantski roman „Bijeg na sjever“ (1934) u kojem on još ne pokazuje nužni odmak od goruće stvarnosti, ali se pita – „ukoliko zaista dođe rat, kako će izgledati pobjeda o kojoj sanjamo?“ U svom sljedećem romanu „Mephisto“ (1936) autor namjerava napisati priču o tipu oportunistika, koji za ljubav karijere postaje simbol jednog komedijaškog, duboko nehumanog režima. Uzor za ovaj roman bio mu je autentični lik čuvenog njemačkog glumca Gustava Gründgensa, iako mu je u trenutku pisanja romana bilo stalo da prikaže tipologiju čitave jedne plejade njegovih savremenika. Taj pokušaj da jedan individualni slučaj promovira kao tipičan nije

mu do kraja uspio. Ta fluidna retroakcija individualnosti i tipologije u liku glavnog junaka (Höfgensa), ukazuje da koncept romana nije bio sazreo, pa je izvještačena tipizacija dovela do izvjesnog krivotvoreњa autentičnog lika. Treći roman „Vulkan“ (1939; novo izdanje 1956) je prije svega važan kao sveobuhvatni prikaz različitih struja i eksponenata unutar zapadnoevropske emigracije. Čita se kao protokol egzistencijalne krize njemačkih i evropskih egzilanata, pri čemu u centru romana ne stoje eminentne ličnosti već, nпротив, oni koji su bili naprasno „iščupani iz korijena“ i još ne raspolažu životnim djelom na koje bi se mogli pozvati, pa prema tome ni sigurnom egzistencijom. Uprkos tomu se u epilogu romanu nalazi rečenica „Čovjek ne propada ukoliko ima neki zadatak“. Taj zadatak je za Klausa Manna bila šansa da preživi, pa je on zato najintenzivnije pisao u najopasnijim vremenima. Pisao je o Španskom građanskom ratu, o susretima sa savremenicima (piscima glumcima, umjetnicima svake vrste). Literatura je za njega značila angažman i bila je mnogo više od estetskog doživljaja i težnje za trajanjem.

U svojoj tridesetičetvrtoj godini Klaus Mann se na strani Saveznika uključio u posljednje borbe Drugog svjetskog rata. U to vrijeme, u predasima borbe - on u Italiji čita posljednji tom očeve legende o Josipu, pa će mu pod utiskom lektire i u pismenoj formi iskazati svoje duboko poštovanje u povodu sedamdesetog rođendana. Sve do 1945. on je dopisnik uglednih evropskih novina i časopisa, a po završetku rata izdaje njemačku verziju „Biografije A. Gidea“ (1948a; prvo izdanje na engleskom jeziku 1943; novo izdanje na njemačkom jeziku 1995) i njemačku verziju romana „Mephisto“ (1956). Još jednom putuje Evropom sve do Skandinavije i piše esej „Iskušenja evropskog duha“ (1948b; novo izdanje 1993), koji nagovještava njegov novi zadatak: da nakon što je otpao njegov rat protiv nacizma, nađe izlaz iz nezadovoljstva zbog „izgubljenog mira“.

Nije mogao podnijeti međusobna nadmetanja velikih sila – borbu između američkog kapitala i ruskog fanatizma – zbog kojih više nije bilo mesta za individualnu neovisnost i njegov lični integritet. Odjednom se od njega tražio stav kojim bi on izdao ono što je čitavog života branio. Zato je 1949. malo koga iznenadila vijest da je Klaus Mann u Cannesu podlegao smrtnoj dozi tableta za spavanje. Ipak niko od njegovih prijatelja nije slutio koliko je ubitačno bilo njegovo iskušenje. Uz to on doživjava niz razočarenja. U poslijeratnu Njemačku nije bio dobro došao. Njemački izdavači ga sramotno ostavljuju na cjestilu. Čak je i roman „Mephisto“ odbijen s obrazloženjem da opskurni lik „gospodina Gründgensa“ u njemu igra suviše značajnu i suviše vidljivu ulogu. Tako ovaj autor dolazi u situaciju da više nema novca ni prijatelja, da

više ne može da podnese prisilno lutanje od mesta do mesta i uzaludne pokušaje da pritom zadrži privid mladosti.

Na pitanje šta ga je tog 21. maja 1949. konkretno natjeralo na suicid i šta je zapravo bilo to što je slomilo njegovu volju da živi nikada nije pronađen jednoznačni odgovor. Čin samoubojstva on je uvjek opisivao kao korak koji nema veze s racionalnim razmišljanjem, kao nešto što proizlazi iz jednog jedinog osjećaja: osjećaja nemoći da se preživi sljedeći sat, sljedeća minuta. Rano je pokušao da shvati i izrazi nemir i beznađe svojih savremenika, a da im pritom nije ponudio bilo kakvo rješenje. Jedino što su mogli naći u njegovim knjigama bila je kriza građanstva, posebno kriza pojedinca i njegove ugroženosti radikalizmom, raspadanje normi i vječiti osjećaj da se „život odvija na vrhu vulkana“. Jedino protiv čega se nije mogao jednoznačno ograditi bio je desni radikalizam i to ga je stavilo na stranu generacije očeva od koje bi se inače bio tako rado odvojio. Prije bi se reklo da je Klaus Mann svojim humanim angažmanom starijih emigranata, čak i onim svoga oca, preuzeo dio njihove tradicije, kulture, pa čak i načina pisanja.

U razjedinjenoj poslijeratnoj Evropi Klaus Mann se, kao relativno mlađi pisac, od svojih ciljeva osjećao dalje nego ikada. Imao je osjećaj da bi se morao iznova konstituisati. Bio mu je potreban novi početak za koji nije bio spreman, a pritom je vjerovatno osjetio da bi ga podijeljena Njemačka nerado primila – njega koji je među emigrantima bio najmlađi i najagilniji, najhrabriji i najmanje sklon komopromisu. Sa svoje 42 godine on je bio na polu životnog puta, a njegovo djelo zapravo tek niz nedovršenih fragmenata, neujednačenih po vrijednosti i rangu, ali prepunih obećanja i izazova – vjerna slika vremena u kojem su nastali.

Literatura

- Die Sammlung, September 1933 – August 1935.* Neuausgabe Rogner und Bernhard Verlag, München 1986. Zwei Bände.
- Fehse, W. R., & Mann, K. (1929). *Anthologie jüngster Lyrik, herausgegeben von Willi Fehse und Klaus Mann.* Hamburg: Gebr. Enoch.
- Mann, K. (1926). *Kindernovelle.* Hamburg: Gebr. Enoch.
- Mann, K. (1927). *Heute und Morgen; zur Situation des jungen geistigen Europas.* Hamburg: Gebr. Enoch.
- Mann, K. (1932). *Kind dieser Zeit.* Berlin: Transmara Verlag A.G.
- Mann, K. (1934). *Flucht in den Norden. Roman.* Amsterdam: Querido.
- Mann, K. (1936). *Mephisto: Roman einer Karriere.* Amsterdam: Querido.

- Mann, K. (1939). *Der Vulkan: Roman unter Emigranten*. Amsterdam: Querido.
- Mann, K. (1942). *The Turning Point; Thirty-Five Years in this Century*. New York: L.B. Fischer.
- Mann, K. (1943). *André Gide and the Crisis of Modern thought*. New York: Creative Age Press.
- Mann, K. (1948a). *André Gide, die Geschichte eines Europäers*. Zürich: Steinberg.
- Mann, K. (1948b). *Heimsuchung des europäischen Geises*. Essay. Neuausgabe bei Transit Buchverlag 1993.
- Mann, K. (1952). *Der Wendepunkt. Ein Lebensbericht*. Frankfurt a.M.: S. Fischer.
- Mann, K. (1956). *Der Vulkan. Roman unter Emigranten*. Mit einer Einführung von Thomas Mann. Berlin: G.B. Fischer.
- Mann, K. (1995). *André Gide und die Krise des modernen Denkens*. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt.
- Mann, K., & Heimannsberg, J. (1990). *Tagebücher 1931–1949 (Auszüge)*. München: Spangenberg.
- Mann, K., & Naumann, U. (2000). *Kind dieser Zeit*. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt-Taschenbuch-Verl.
- Mann, K., & Töteberg, M. (1999). *Der Vulkan. Roman unter Emigranten*. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt.
- Mann, K. (2006). *Der Wendepunkt. Ein Lebensbericht*. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt-Taschenbuch-Verl.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

811.112.2+821.112.2(082)
378.929 Ђукановић J.(082)

U carstvu reči - jezici i kulture : zbornik u čast
prof. dr Jovanu Đukanoviću povodom 85. rođendana
= Im Reich der Wörter - Sprache(n) und Kultur(en) :
Festschrift für Prof. Dr. Jovan Đukanović / priredili Jelena
Kostić-Tomović ... [et al.]. - Beograd : Filološki fakultet :
FOCUS - Forum za interkulturnu komunikaciju, 2016
(Gornji Milanovac : Grafoprint). - 327 str. : ilustr. ; 21 cm

Dostupno i na: <http://www.komunikacijaikultura.org/Ebooks.html>.
- Radovi na više jezika. - Deo teksta uporedo na srp. i nem. jeziku.
- Tekst lat. i cir. - Tiraž 100. - Str. 10-11: Profesor Jovan Đukanović
- preko šest decenija posvećenih germanistici i nastavi nemačkog
jezika / Jelena Kostić-Tomović. - Napomene i bibliografske referencije
uz radove. - Bibliografija uz većinu radova. - Rezime na više jezika.

ISBN 978-86-88761-07-9 (FOCUS)

1. Костић-Томовић, Јелена, 1973- [приређивач, сакупљач] [автор
додатног текста]
а) Ђукановић, Јован (1931-) - Зборници б) Германистика - Зборници

COBISS.SR-ID 227375628

Prof. dr Jovan Đukanović i beogradska Germanistika

Prof. dr Jovan Đukanović rođen je 1931. godine u Mariboru. Osnovnu školu pohađao je u Beogradu i Valjevu, a maturirao je u Valjevskoj gimnaziji 1950. godine. Iste godine upisao se na Filozofski fakultet u Beogradu, na grupu za Nemački jezik i književnost.

Iako se nemački jezik izučavao još u Liceju i na Velikoj školi, gde je 1880. osnovana Grupa za nemački jezik, Drugi svetski rat prekinuo je tu dugu tradiciju na gotovo čitavu deceniju. Profesor Đukanović pripadao je tako tek drugoj generaciji studenata germanistike na Beogradskom univerzitetu posle rata, tj. nakon zatvaranja Univerziteta pod nemačkom okupacijom 1941. godine. Zbog toga je velika sreća što su te prve poratne generacije beogradskih studenata germanistike, pored profesora Đukanovića, dale i niz drugih značajnih univerzitetskih nastavnika, prevodilaca, književnika i kulturnih radnika, kao što su Branimir Živojinović, Zoran Gluščević, Ivan Ivanji, prof. dr Mirko Krivokapić, prof. dr Zoran Žletić itd.

Profesor Đukanović diplomirao je 1955, magistrirao 1958, a doktorirao 1969. godine. Asistent na Filozofском fakultetu u Beogradu postao je 1959, godinu dana pre nego što će se filološke katedre izdvojiti i oformiti zaseban fakultet – Filološki fakultet u Beogradu. Za docenta je izabran 1970, za vanrednog profesora 1978, a za redovnog profesora 1985. godine.

Svoja bogata znanja, pre svega iz oblasti germanističke lingvistike, prenosio je generacijama studenata sve do odlaska u penziju 1997. godine, a naučnim radom bavi se intenzivno sve do danas. Čak i oni germanisti koji nisu imali čast i zadovoljstvo da budu njegovi studenti, profesora Đukanovića odlično znaju kao autora niza fakultetskih udžbenika, jezičkih priručnika i naučnih studija iz oblasti morfologije, morfosintakse, sintakse, nastave nemačkog jezika itd.

Kako se pod okriljem Univerziteta u Beogradu ili uz podršku njegovih nastavnika i saradnika obrazovao niz univerziteta u Srbiji, Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori i Makedoniji, i profesor Đukanović je tokom svoje duge i uspešne karijere doprineo razvoju germanistike ili nastave nemačkog jezika na više univerziteta i fakulteta, između ostalog i na Filozofском fakultetu u Novom Sadu, na Pomorskom fakultetu u Kotoru, na Filozofском fakultetu u Mostaru itd. Pored toga, profesor Đukanović je bio mentor ili član komisije za odbranu doktorata mnogim budućim univerzitetskim nastavnicima i u Srbiji i van nje. Zahvaljujući tome bez imalo preterivanja možemo reći da je prof. dr Jovan Đukanović ostavio trajan trag ne samo na beogradskoj i srpskoj germanistici, već i na germanistici na čitavom jugoslovenskom kulturnom prostoru.

Prof. dr Jelena Kostić-Tomović